

610 500

057

BERZEVICZY

Az

szocializmus kora

Magyarországon

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

1000

N.M.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Budapest

OSZK

Nemzeti Széchenyi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ
ABSOLUTISMUS KORA
MAGYARORSZÁGON

1849—1865

IRTA

BERZEVICZY ALBERT

ELSŐ KÖTET

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST, 1922

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

KIADÁSA

AZ

ABSOLUTISMUS KORA MAGYARORSZÁGON

1849–1865

IRTA

BERZEVICZY ALBERT

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST, 1922

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

KIADÁSA

~~huny h 28 51~~
589

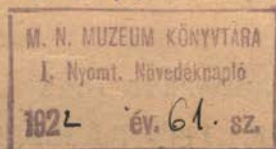

~~DLV~~

610500

~~08755.~~

Olvasóterem
Franklin-farsulat nyomdája

BEVEZETÉS.

Az absolutismus kora történetének megírása nálunk tulajdonképen indokolásra nem szorul; eléggé indokolja az a körülmény, hogy e korszak története a maga teljességében, minden okozati összefüggéseiben, vonatkozásaiban és kihatásaiban, beleértve az emigráció működését s a társadalmi, gazdasági és kulturai állapotokat is — mint az idevágó irodalom fölötti szemlémben ki fogom mutatni — mindmáig megíratlan s a korosabb és ifjabb nemzedék előtt egyaránt ismeretlenebb e kor, mint történelmünk sok távolabb eső időszaka.

Mi megszoktuk e kort apáink elbeszéléséből ismerni; ámde apáink nemzedéke, vagyis az a nemzedék, a mely azokat az időket cselekvőleg vagy inkább szenvedőleg, a viszonyok teljes átértésével élte át, letűnt. A szájhagyományból mindössze bizonyos jelszavak, nevek, visszaemlékezések élnek még közöttünk, a melyeket szinte igyekszünk elfeledni, vagy legalább is nem igyekszünk a megállapítható tényekkel elfogulatlanul összeegyeztetni.

Már a monarchiát ért legújabb katastropha előtt mindenkép eljöttek látszott az idő arra, hogy történetírásunk e hézaga valamiképen pótoltságék. A kellő történeti perspectivában most már nem volt hiány, hiszen az 1865-iki országgyűlés megnyíltától — a mikor már a kiegyezés útjára jutottunk — a világháború kitöréséig egy félszázad telt le; annak a kornak a szereplői közül már alig volt egy is életben, kivéve az agg királyt, a ki közel félszázados alkotmányos uralkodása alatt sokkal inkább kivívta magának az egész nemzet tiszteletét és szeretetét, sem hogy fiatal kora osztrák államférfiainak az ő tapasztalatlanságának védelme alatt elkövetett végzetes ballépéseit igazság szerint megítélni annyit jelenthetett volna, mint az ő példátlanul nagy uralkodói tekintélyét csorbítani.

Jókai egy munkájában azt mondja, hogy az 1849-től 1867-ig terjedő korszak története sohase lesz megírva. «Ezeren és ezeren vannak, a kik közül az egyik az egyik részét, a másik a másikat ismeri e csendes, hősi erőlködésnek, e lázas töprengésnek, és ezeren meg ezeren mind a sírba fogják vinni magukkal azt, a mit tudnak.» Szép mondás, a melyre azonban maga a szerzője ráczáfolt, a mikor nagy gyönyörűségünkre

azon korbéli élményeiből ugyancsak sokat följegyzett számunkra. Általán az egyéni reminiscenciákban, visszaemlékezésekben nincs hiány, sőt azokban inkább gazdagnak mondható e kor irodalma; a mire szükség van, az e visszaemlékezések sokszoros ellenmondásainak kiegyenlítése a hitelesen megállapítható történeti tények alapján, bizonyos lapangó vagy leplezett igazságok földerítése, viszont némely közkeletű túlzások és ferdítések helyreigazítása és némely rég megállapodással vált történeti ítéletnek megkísérlett megbolygatások elleni megvédése.

Mert a míg mi bizonyos kíméletből tartózkodni látszottunk e korszak megítélésére nézve mintegy az utolsó szót kimondani, osztrák részről ugyancsak nem tartózkodtak az absolutismus vezető szellemeiről a Lajtán innen és túl egyaránt elterjedt és gyökeret vert rossz véleményt lassankint revisio alá vonni. A mint a dualistikus közjogi szervezet elleni politikai támadások itt és ott nagyobb hévvel és kitarással indultak meg — különösen a múlt század kilenczvenes éveitől kezdve — Ausztriában egy egész közjogi iskola keletkezett, mely — nem mindennapi elmeéllel és készséggel, s be nem érve többé a régi, Lustkandl-féle érveléssel — igyekezett Magyarországnak s a magyar királynak az osztrák birodalom, illetőleg az osztrák császárságtól független jogállását jogi és történeti érvekkel megerősíteni. És párhuzamosan a közjogi irodalmi harczczal megindult az osztrák történeti irodalom terén is a törekvés — elég talán Friedjung, Charmatz, Fournier közismert munkáira¹ hivatkoznom — az absolut korszak vezető szellemeinek rehabilitására; Schwarzenberget, Bachot, Bruckot és Schmerlinget szinte gondviselészerű nagy államférfiakként tüntették föl, a kiknek nem rendszere és terve, hanem rendszerök és terveik meghiusulása okozta a birodalom hanyatlását.

Ezekre való tekintettel már a monarchia bukása előtt szükségessé vált újra és újra történelmi bizonyítékokkal mutatni rá arra, hogy az absolutismusnak nemcsak módszere volt eltévesztett, hanem jogalapja és célja volt helytelen és pedig nemcsak Magyarország, hanem a monarchia érdekei szempontjából is; hogy az absolutismus csak azt a negativ tanulságot hagyta hátra: mit nem szabad és lehet Magyarországgal tenni; ezt az értékes tanulságot pedig a mi gyorsan felejtő korunkban valóban a magyar irodalom lett volna hivatva minden új kétely ellen történelmileg körülbástyázni.

Ez az eszmemenet vitt rá, hogy körülbelül nyolcz évvel ezelőtt magam vállalkozzam e föladat megoldására. Úgy véltem, harmincz évet meghaladó politikai pályám, melyet akkoriban körülbelül befejezettnek is tekintettem, meg fogja könnyíteni rám nézve e korszak összes poli-

¹ *H. Friedjung: Österreich in den Jahren 1848—1860. Rich. Charmatz: „Minister Freiherr v. Bruck“; H. Fournier: „Österreich=Ungarns Neubau.“*

tikai vonatkozásainak megértését s másrészt az a körülmény, hogy addigi történelmi tanulmányaim és dolgozataim a sokkal távolabb mult terén mozogtak, szinte csábítóvá tette rám nézve a gondolatot: egy olyan időszak jelenségeit vonni történelmi bűvárlat alá, melynek még magam is szívtam levegőjét s melynek képeivel gyermekkori visszaemlékezéseim révén, habár inkább csak korkép formájában már foglalkoztam.¹

Az a tizenhat év, a melyről itt szó lesz, vagyis a szabadságharcz leveretésétől egészen a kiegyezés megalkotására hivatott 1865=iki országgyűlés összehívásáig elte't időszak, az 1861=iki múlt s keserű csalódással végződött föllendüléstől eltekintve, történetünknek kétségkívül leggyászosabb évei közé tartozik. A megtorlás véráldozatai után a nemzet legjobbainak börtönbe vetése vagy hosszú számkivetése, az ország földarabolása s idegen uralom alá helyezése, összes politikai jogaink megvonása s nemzeti életünk elnyomása, végül az erőszak politikájának bevallott csődje után, a hosszú, hasztalan és erkölcsrontó alkudozás a nemzet világos jogai rovására, a kísérletezés a nemzetet vagy annak egyes részeit a történelmi jog, az állami összetartozás és önállóság megtagadására a csábítás és fenyegetés minden eszközeivel rábírní: ezek a jelenségek adják meg a korszak politikai történetének jellegét. Ezekhez járul a káros hatás, melyet különösen az 1859=ig tartott Bach-rendszer a nemzet politikai közérzetére gyakorolt; a mennyiben erőszakosságával, idegen tisztviselőinek seregével s germanizálásával hosszú időre úgyszólván compromittálta Magyarországon az állam fogalmát s intézményeit. Megtanította rá a magyar embert, hogy az államban ellenséget lássa, melynek követeléseitől elzárkózni, melyet érdekeiben meg rövidíteni vagy kijátszani nemcsak joga, hanem kötelessége; hogy gyűlöljön olyan intézményeket, melyek nélkül állam és jogrend nem is képzelhető s melyeket azután az alkotmányos korszakban is csak nehéz küzdelemmel sikerült a nemzettel megértetni és elfogadtatni. Általán az a keserűség, a melyet az absolutismustól legjobban megsanyargatott nemzedék magával vitt az alkotmányosság éveibe, még soká megmérgezte nemcsak Ausztriához való viszonyunkat, hanem egész közjogi és politikai gondolkodásunkat is. Hiszen az a nemzedék valóban elmondhatta magáról azt, a mit Tacitus mond Agricolájában a maga kortársairól, kik vele együtt a Domitianus zsarnokságát átélték: «Pauci, ut sic dixerim, non modo aliorum, sed etiam nostri superstites sumus, exemptis e media vita tot annis, quibus juvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos exactæ ætatis terminos per silentium venimus.»²

✓ «Régi emlékek», Révai T. kiad. 1907.

² Kevesen vagyunk, a kik nem csak másokat, hanem úgyszólván önmagunkat túlélve, megfosztva életünk javának annyi évétől, hallgatagon lettünk ifjakkól aggokká, sőt jutottunk el életünk véghatárának közelébe.

És mégis úgy éreztem s most is úgy érzem, hogy minden szomorúsága és szenvedései ellenére szép volt az a kor. Szép volt nemcsak nekünk, kiknek boldog gyermekkorunk emlékei vetnek rá rózsafényt; szép volt a történeti megítélés szemével nézve is a politikai életéről le-
szorult magyarság bensőségteljes magánélete és egyetértő társasélete által. Szép volt a család és falu, a rokonság és barátság meleg cultusában; szép volt a néma ellentállás és reménykedő tűrés szilárd daczában, az elnyomás alatt is dúsan viruló irodalmában; szép mindazoknak az erkölcsi, szellemi és anyagi javaknak még jobbára érintetlen birtokában, melyekből visszaszerzett szabadságunk és alkotmányos életünk bizony nagy részt áldozatul követelt. És csak fájdalommal tudunk ma visszagondolni arra is, mennyi rokonszenv, elismerés és jóindulat nyilvánult meg abban az időben az emigráció s mindenekfölött Kossuth érdeméből Magyarország iránt a Nyugat nagy európai és amerikai nemzetei körében; a minnek, ha akkor, mikor bajunkat Ausztriával kellett eligazítanunk, gyakorlati hasznát nem is láttuk, most annál gyötrelme-
sebben érezzük ama jó véleménynek és jóindulatnak majdnem teljes hiányát.

Midőn ily érzelmi indítékok hatása alatt is magamat e mű megírására elhatároztam s mindjárt tanulmányaim elején meggyőződtem róla, hogy Országos Levéltárunk és Nemzeti Múzeumunk aránylag csekély, ellenben az osztrák Belügyministerium levéltára bő s az Udvari és Állami Levéltár legbővebb mértékben tartalmazza kutatásaim anyagát, az a kecsegtető körülmény biztathatott munkámban, hogy bold. eml. Ferencz József királyunk 1915 juniusában személyemre szólólag megadta az engedélyt az Udvari Levéltárban a forradalmi korszakot követő ötvenes évek addig szigorú zár alá helyezett irományanyagának teljesen szabad átkutatására. Ez akkor sokat jelentett, mert ki sejtette volna, hogy néhány évvel később a forradalmi fölfordulás a bécsi levéltárakat nemcsak a tudósok közjavává, hanem a *sensatio*=hajhászók közprédájává is fogja tenni.

Munkám tervére nézve csakhamar tisztában voltam azzal, hogy az absolutismus korszakának határpontjául 1865 decemberét fogom tekinteni, mert a februári osztrák alkotmány fölfüggesztése és a magyar országgyűlés összehívása jelentette tulajdonképen a végleges szakítást a birodalomba való beolvasztás politikájával.¹ Hasonlóképen tisztában voltam aziránt, hogy az egész, tizenhat éves korszaknak közkeletű fölosztását az absolutismus vagy Bach-rendszer korszakára, t. i. az októberi diploma előtti időre és a provisoriumra, vagyis az 1861=iki alkotmányos kísérlet utáni Schmerling-korszakra, nem teszem magamévá.

¹ L. Eisenmann is (Le Compromis Austro-Hongrois 403. l.) a Schmerling bukásától számítja a kiegyezés történetét. — Beksics G. «A Dualismus története, közjogi értelme», 70. l.

A provisorium=elnevezéssel tulajdonképen helytelenül különböztették meg ezt az utóbbi időszakot. «Provisorium» névvel hivatalosan azokat az ideiglenes szervezeteket is illették, a melyek a Windischgrätz téli bevonulásától Budapestre egész az 1853. évben életbelépett úgynevezett definitivumig, vagyis a teljesen kifejlett Bach=rendszerig váltották föl sűrűn egymást. Gyakorlatilag Magyarországon bizony absolutismus volt a Schmerling kormányzata is ; ha Beksics ennek javára azt a megkülönböztetést teszi, hogy e korszak vezérlő államférfiai alkotmányos úton akarták megvalósítani Magyarországnak a birodalomba való beolvasztását, ez csakis az 1861=iki kísérletre mondható, melyet épen Schmerling hiúsított meg, és ne feledjük, hogy az az alkotmány, a melybe Magyarországot belésmozdítani akarták, octroyált alkotmány volt, mely ép oly távol állott a magyar közjogtól, mint a Bach rendszere.

Ehhez képest művemet tizenhatsz részre osztva terveztem, s mindegyik részt 2—4 fejezetből állónak. A kötetek — valószínűleg három — tisztán a technikai czélszerűség tekintetei szerint fognak bizonyos számú részeket magukba foglalni, így a most megjelenő első kötet a bevezetésen kívül öt részt.

A részek beosztása a következő :

I. rész : Előzmények. (A forradalmi összeütközés, mint az absolutismus behozatalának állítólagos jogalapja ; a Schwarzenberg=minisztérium alakulása, Ferdinand király lemondatása és Ferenc József trónralépése ; az olmützi octroyált alkotmány ; Windischgrätz ideiglenes kormányzata Pesten a tavaszi hadjáratig. 1848—1849.)

II. rész : A rémuralom. (A szabadságharc leveretése, Haynau dictatúrája, a vértételek és az üldözés ; az első provisoriumok ; Haynau összetűzése Béccsel és elmozdítása. 1849—1850.)

III. rész : A Geringer=provisorium. (B. Geringer Károly megbízatása az ország ideiglenes polgári kormányzatával ; újabb provisorium ; az egykorú röpiratirodalom és a politikai foglyok sorsa ; conflictus Poroszországgal ; a miniszteri felelősség megszüntetése és a birodalmi alkotmány visszavonásának előkészítése ; Geringer visszahívása és Albrecht főherczeg küldetése kormányzóul Magyarországra. 1850—1851.)

IV. rész : A Bach=rendszer kialakulása. (A definitivum előkészítése ; Schwarzenberg hirtelen halála ; az idegen hivatalnokok beözönlése Magyarországra ; a császár első körutazása Magyarországon ; a Mack=féle vagy székely összeesküvés fölfedezése ; új szervezet, új törvények, különösen birtokjogi reformok. 1852—1853.)

V. rész : Az emigráció első éve. (A külföldön rekedt magyar követek ; a menekülők zöme török földön ; összeütközés Törökországgal kiadatásuk ügyében ; Kossuth és társai internálása Kiutahiában ; kiszabadulásuk, Kossuth fogadtatása és ünnepeltetése Angliában ; a menekülők párisi középpontja ; az emigránsok szerepe Európa más részeiben és a Keleten ; a magyar emigráció Amerikában ; Kossuth északamerikai körútja és letelepedése Londonban. 1849—1853.)

VI. rész : A bécsi merénylettől a concordatumig. (A Libényi=féle merénylet az uralkodó ellen s annak következményei ; fokozott szigor az előbb fölfedezett összeesküvések megtorlásában ; a Kempen=Grünne=féle mellékkor-

mány; a szent korona föltalálása Orsovánál; a császár házassága; amnestia és az ostromállapot megszüntetése; a krimi háború, Ausztria külpolitikai helyzete; a concordatum létrejötte és jelentősége. 1853—1855.)

VII. rész: Az absolutismus enyhülése. (A párisi congressus, Ausztria hatalmának látszólagos megerősödése; újabb amnestiák; a császári pár látogatása, utóbb az uralkodó körüti Magyarországon; osztrák pénzügyi zavarok; a conservatívek terelgette, de el nem fogadott emlékirata; a Bach által inspirált «Rückblick»; Rudolf trónörökös születése. 1856—1858.)

VIII. rész: Az olaszországi háború és Bach bukása. (Az Olaszországgal való conflictus előzményei, a párisi újvi fogadtatás, az ellentét kiélesedése; a szerencsétlen kimenetelű olasz háború, a villa-francai béke, Lombardia elvesztése; Széchenyi Blackjének megjelenése; az ő döblingi köre; változások a kormányban: Buol, Bach, Kempen távozása, Rechberg, Hübner, Goluchovski miniszterek; az úgynevezett protestáns pátens keletkezése és tartalma. 1859.)

IX. rész: Az emigráció és a külföldi események. (Az emigráció működése az 1853—1859-iki években, a krimi háború, a párisi congressus idejében s az olaszországi háború előtt és alatt; Kossuth bankópöre Londonban; utóbb ő működése súlypontját Párisba, majd Olaszországba teszi át. Az olaszországi «magyar legio» szervezése; betörés terve Románián át.)

X. rész: Gazdasági és társadalmi élet az ötvenes években.

XI. rész: Irodalom és művészet az ötvenes években.

XII. rész: A protestáns pátensről az októberi diplomáig. (A protestáns pátens hatása, gyűlések és tiltakozások, Zsedényi pere és elfogatása, végül a pátens fölfüggesztése. A nemzeti szellem ébredése, a Kazinczy-ünnepély; magyar ruhaviselet, hazafias tüntetések. Az államadósságok bevállalása; az Eynatten-féle botrány a katonai szállítások körül; Bruck katastrophája. A «kibővített birodalmi tanács» és a magyarok belépésének kérdése. Forinyák Géza meglövése a pesti tüntetés alkalmával; házmozgások és elfogatások Bécsben; Albrecht főherczeg elbocsátása, Benedek kinevezése kormányzóvá. Széchenyi öngyilkossága, emlékünnepek. A conservatívek előtérbe lépése, az októberi diploma létrejötte; Schmerling államminiszterré lesz; Vay, Apponyi, Szögyény kinevezése; az októberi diploma hatása, a decemberi primási értekezlet, a megyék magatartása. 1859—1860.)

XIII. rész: A februáriusi pátens, az országgyűlés és az újabb provisorium elrendelése. (A februáriusi pátens keletkezése, hatása; megyei állapotok. Az országbírói értekezlet; a régi törvénykezés visszaállítása. Az országgyűlés összehívásának előzményei, a választások; az országgyűlés, a pártok, fölírat vagy határozat? Teleki László öngyilkossága. A fölíratí vita, az első fölírat visszatartása, a magyar kormányfőfiak küzdelme Schmerlinggel; a második fölírat, az országgyűlés föloldoztatása. Vay elbocsátása, Forgách kancellár és Pálffy helytartó; katonai dictatura mint a provisorium bevezetése. 1861.)

XIV. rész: Absolutismus változott formában. (Főispáni helytartók, a megyei szervezet látszólagos fönn tartása; sajtóperek és elfogatások, egyes helyeken hatósági erőszak. Gr. Forgách Antal visszalépése, gr. Zichy Hermann kancellár; Schmerling várokozó rendszere. Kísérletezés az erdélyi külön országgyűléssel; erdélyiek belépése és szerepe a Reichsrathban. A lengyel forradalom; nagy szárazság miatti inség és segélyactio. Gr. Apponyi György lemondása az országbírói állásról, emlékirata. A gasteini találkozó, a frankfurti fejedelmi gyűlés; a schleswig-holsteini kérdés fejleményei. Deák Ferencz ünnepeltetése. 1861—1863.)

XV. rész: A kiegyezés felé. (Az Almásy Pál-féle megkísérlett összeküvés, elfogatások. Miksa főhg. mexikói császársága; a schleswig-holsteini háború s annak befejezése a gasteini egyezményben; Poroszország és Ausztria condomi-

niuma későbbi vizsály csirája. Rechberg elbocsátása, gr. Mensdorff külügyminiszter. Deák, Eötvös és a conservatívek röpiratai, Deák husvétii cikke. A nagyszombati országgyűlés, az ott alkotott törvények; az erdélyi főkormánysház visszahelyezése Kolozsvárra, az unio elismerése. Az uralkodó pesti látogatása, Schmerling váratlan elbocsátása; Belcredi miniszterelnök, Mailáth kancellár, Senyey tárnok és a helytartótanács elnöke. Az osztrák alkotmány fölfüggesztése; Ausztria pénzügyi zavarai. A magyar országgyűlés összehívása, változások a megyékben, képviselőválasztások és az országgyűlés megnyitása. 1864—1865.)

XVI. rész: Az emigráció az olaszországi háború után. (Kossuth erőlködése az olaszországi háború megújítása érdekében; terve a dunai confederatio tárgyában; Klapka visszavonulása; újabb meghasonlások az emigráció kebelében. Berzenczey küldetése Erdélybe s internáltatása; Szemere hazajövele; b. Jósika Miklós halála; Ujházy olaszországi tartózkodása s későbbi viszontagságai Amerikában. 1860—1865.)

XVII. rész: Gazdasági és társadalmi élet a hatvanas évek első felében.

XVIII. rész: Irodalom és művészet a hatvanas évek első felében.

E terv szerint haladva, a negyedik rész megírásával foglalkoztam, mikor 1918 őszén hazánkra és a monarchiára rászakadt a katasztrófa. Az első kábulás után, mely, azt hiszem, mindenkin erőt vett, ki ama forradalomban elsősorban hazája, nem a saját sorsára gondolt, elkezdtem tünődni rajta, hogy mitevő legyek könyvemmel? mert az iránt, hogy egész vállalkozásom válságba jutott, nem lehetett kételyem. A bekövetkezett hónapok alatt voltak időpontok, a mikor az ember joggal kétkedhetett benne: lesz-e még ki számára írni magyar történetet? lesz-e még szükségünk a mult tanulságaira s különösen Ausztriával való vesződéssünk emlékeinek följújtására?

Végre én is arra a megállapodásra jutottam, a melynek Szalay László adott kifejezést svájczí számkivetéséből Eötvöshöz intézett levelében: «Tanulmányozni fogom nemzetünk történetét, hogy lássam: lehet-e még reménylenünk? A nemzetnek tulajdonai egy esemény által nem változhatnak meg, s ezért egész multja az, miben jövőjének kulcsát találhatjuk. Tudni akarom, mi vár reánk? hogy meggyőződve nemzetünk hívattatásáról, új erővel fogjunk munkához s elkövetett hibáinkat jóvátégyük, vagy azon meggyőződéssel haljunk meg, hogy a magyaroknak úgy sincs mit keresnie a világon.» A mit idézvén Eötvös, hozzáteszi: «Ő — t. i. Szalay — a történetben csak nemzetét kereste s ennek multja meghozá szívének a vigasztalást, melyet a jelenben nem találhatott».¹

Nekem is meggyőződésemmé vált, hogy a magyar történetírás még nem fejezte be szerepét, sőt inkább új, minden eddiginél fontosabb föladatok elé van állítva és hogy az a korszak, a melylyel itt foglalkozom, mindenekfölött alkalmas arra, hogy belőle nemzetünknek egy újabb fölemelkedése számára tanulságokat merítsünk. Az, a mit most átélünk,

¹ Akad. emlékezés, «Magyar írók és államférfiak», 234. l.

nem elnémitani, hanem új erőre ihletni van hivatva történetírásunkat; ha Niebuhr szerint Tacitust a kor fájdalma tanította a történetírássra, úgy nekünk ebből a tanításból valóban bőségesen kijutott!

Midőn történetírásunk újabb földatairól beszélek, nem mellőzhetem hallgatással azt a nagyszabású tervet, a mely éppen annak a kor=szaknak, melynek tanulmányozását én már előbb czéломul tűztem ki, akarja összes forrásait, különösen levéltári anyagát föltárva a közönség elé hozni. Nem akarek kritikát gyakorolni e terv fölött, de azzal szemben vizsgálni tartozom, vajjon művem megírásának jogosultságát nem teszi-e ez kérdésessé, annál inkább, miután illetékes részről oly kommentárokat is olvastunk, melyek szerint a tervezett kiadványok reformot és új irányt jelentenének történetírásunkban; a régi, hiányos és egyoldalú földolgozó módszer helyett, melyben személyi szempontok érvényesültek, egész, nagy kérdések, korszakos problémák conglomeratumának felölését.

A mennyiben ez a részletekre szorító munka helyett az összefoglaló földolgozás szükségességének hangoztatását jelenti, ezzel teljesen egyetértek. De miután ez a reform egyelőre főleg a forrásmunkák és adattárak kizárólagos fölkarolásában s a földolgozó történeti irodalom bizonyos háttérbe szorításában jelentkezik, meg kell jegyeznem, hogy a nagy, művelt olvasóközönségre nézve, melynek ma nagyobb szüksége van, mint valaha volt, történelmi olvasmányra, forrásmunkák, adattárak, diplomatáriumok nem pótolhatják a történelmi olvasmányt, s hogy úgy a nagy igazságok kiderítésére szolgáló kutatómunka, mint az egyes korszakokat élethíven föltáró történetírás mindig személyi, helyesebben egyéni munka volt és az lesz jövőre is.

Míg a beállott fordulat munkámat haladásában hátravetette — hiszen például 1918 októberétől 1920 májusáig lehetetlen volt bécsi kutatásaim fonalát újra fölvennem — a mű folytatásánál nem lehetett bizonyos új nézőpontok elől elzárkóznom. A csapás, mely alatt most nyög nemzetünk, némileg megváltoztatja történeti szemmértékünket a mult eseményeivel szemben s talán enyhíti is ítéletünket régebben elszenvedett, a mostaninál mindenesetre csekélyebb igazságtalanságok fölött.

Az osztrák centralismus történetíróinak szerezsenmosásai iránt is most már érzékletlenebbek vagyunk; az események napirendre tértek fölöttük. Jellemző, hogy egy újabb, nagy osztrák közjogi és történelmi mű, Redlich (Josef) műve az osztrák állam- és jog problémájáról, már elismeri, hogy a dualismus, mint az Ausztria és Magyarország közötti állami viszony kifejezője, sokkal régibb az 1867=iki kiegyezésnél, mindig megvolt a népek politikai viszonyaiban és érzelmeiben; s ugyanő teljesen elítéli a Schwarzenberg és Bach magyarországi rendszerének hiába=

valóságát, sőt káros voltát.¹ E tekintetben már érezni kezdjük a Lamar-tine mondásának igazságát: «Toute la vengeance de la vérité c'est d'attendre.»

Látszólag nehezebb problema elé van ma a történetíró állítva, midőn az 1867=iki kiegyezés alapjairól, illetőleg arról a küzdelemről kell ítéletet mondania, mely végül e kiegyezés létrejöttét eredményezte. Az én fölfogásomat azonban a közbejött nagy események erre a kérdésre nézve sem voltak képesek lényegében megváltoztatni.

Tanulmányaim folyamában mindinkább megerősödött és nőtt csodálatom történelmünk ama nagy alakja iránt, a ki nemzetünket az absolutismus korának sanyarúságaiból az alkotmányos, nemzeti élet terére kivezette. Az ő irányának helyessége volt kiindulópontom a tárgyalta események történelmi megítélésénél is. Ha az osztrák=magyar monarchia fölbomlásának pillanatában a szándékos szemfényvesztés vagy a fölületes szemlélet a Deák művét lerombolva látván célját is elhibázottnak s conceptióját megczáfoltnak hirdethette: az események további folyama csakhamar megtaníthatott arra, hogy e mű romjaiból számunkra nem sarjadzott ki nagyobb állami függetlenség és dúsabb nemzeti élet. Sőt megtanultuk, vagy meg fogjuk tanulni azt is, hogy nem a Deák alkotása viselte magában a most bekövetkezett fölbomlás csiráit, hanem a két érdekelt államfél mindketteje részéről az ő alap-gondolata ellenére elkövetett hibák sorozata² rontott meg bennünket, s egy oly világáramlat — a nemzeti elkülönülés és csoportosulás irányzata — melyet a háborúban győztessé lett hatalmi érdekek segítségével szemben mi föltartóztatni nem lehattunk eléggé erősek. Az a nemzeti, gazdasági és kulturai kifejlődés és megerősödés, a melyet az 1867=iki kiegyezés alapján békében átélt közel félszázadnak köszönhattunk, még a több mint négy éves szerencsétlen háború, az azt követő forradalmi convulsiók és a ránk erőszakolt békeszerződés pusztításai után is nagyobb erőtartálékot nyújt egy jövő megújulás számára, mint a mekkorát akár az Ausztriába való beolvadás elfogadása, akár az nyújtott volna nekünk, ha — az emigráció politikájának egyedül elképzelhető gyakorlati végeredményeképen — magunkat egy keleti dunai confœderatio karjaiba vetettük volna.

* * *

Hátra van még, hogy a művem tárgyául szolgáló kor irodalma fölött tartsak lehetőleg rövid szemlét, egyrészt bevezetőleg mondott állítá-

¹ *Joseph Redlich*: Das österreichische Staats- und Rechtsproblem, 1920, I. köt. 1. fej. és 414 s. köv. l.

² Erre nézve tanulságos fejtegetéseket tartalmaz *Szekfü Gyula* legújabb könyve (Három nemzedék) 245 s. köv. l.

somnak, hogy e kor története még megírva nincs, igazolásául, másrészt irodalmi forrásaim megismertetése céljából. Meg kell azonban jegyezni, hogy itt egyelőre a politikai történet forrásaira szorítkozom s ezek közül is főleg a jelen kötet kidolgozásánál használtakkal foglalkozom; fönntartom azonban magamnak annak a lehetőségét, hogy az idevágó irodalom egyéb részeire a többi kötetekhez fűzendő bevezetésben térjek vissza.

Hazai irodalmunkban főleg *Beksics Gusztáv* próbálkozott meg e korszak némileg pragmatikus történetének megírásával a millennium alkalmával Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent Magyar Történelem befejező kötetében «*Ferencz József kora*» cím alatt közzétett munkájában. Beksics, a ki egy negyedszázad előtt írta meg e művét, a mikor még csak alig több, mint harmincz év választott el a kiegyezéstől s a kinek Ferencz József uralkodásának történetét egész a millenniumig kellett megírnia, maga bevallotta, hogy mint e korszak történetírója akkor szükségkép még a publicistika eszközeivel dolgozott. Munkájának az absolutismusra vonatkozó része sincs kutatásra és kiadatlan forrásokra alapítva s tagadhatatlan érdemei mellett is már terjedelménél fogva sem adhatta teljes és kimerítő képét e korszaknak.

Beksicset tulajdonképen egy előbbi, igen jeles műve avatta föl e kor történetírójává, melyben br. Kemény Zsigmond alakja köré csoportosítva tárgyalta a magyarországi politikai fejleményeket a forradalomtól egész a kiegyezésig;¹ valamint a dualismus történelmére vonatkozó, szintén előbbi tanulmánya.²

Höke Lajos a Szabó Ferencz közreműködésével³ majdnem az egész XIX. század magyar történelmét összefoglaló művet akart nyújtani; munkája némely becses kútfőt közöl, de a történelmi tárgyalás benne hézagos és nem mindig megbízható. *Ürmössy Lajos*⁴ csak az absolutismus korára és csak Erdélyre szorítkozott; mint ilyen forrásmű könyve használható, sőt útbaigazodás szempontjából majdnem nélkülözhetetlen. *Marczali* a «*Legújabb kor történelmében*» rövid, átnézetes rajzát adja ez időszaknak is; hasonlóképen *E. Nagy Olivér* «*A dynastikus politika hullámzásai*»-ban.

A korszak osztrák történetírói között időrendben első *Rogge* (Walter), a ki még a hetvenes években megjelent kétkötetes munkájában⁵ Ausztria történelmét adja Világostól a legújabb korig, tüzetesen foglalkozva a magyarországi viszonyokkal is. Rogge előnye e tekintetben, hogy Magyarhonban is élt és működött, az itteni állapotokat látta s iro-

¹ Kemény Zsigmond, A forradalom és a kiegyezés, 11. kiad. 1883.

² A dualismus története, közjogi értelme.

³ Magyarország újabbkori történelme, 1815—1892.

⁴ Tizenhét év Erdély történetéből.

⁵ Österreich von Világos bis zur Gegenwart, 1872—1873.

dalmunkat is használhatta. Az osztrák absolut uralom vezetői egyéniségeiről alig mondhat valaki az övénél megsemmisítőbb ítéletet; de a magyarokkal szemben ő sem elfogulatlan, a katholicismussal szemben gyakran epés és általán mint vérbeli, szenvedélyes publicista, nem törekszik történetírói tárgyilagosságra.

Friedjung (Heinrich) nagy műve, melyet Ausztria történetének az 1848=tól 1860=ig terjedő időszakára szánt,¹ befejezetlen maradt, mert a szerzőt élete utolsó idejében túlságosan elfoglalta a meglehetősen meddő publicistikai harc; pedig saját közléséből tudom, hogy sajtó alá nem került harmadik kötetében nagy figyelmet szándékozott fordítani a magyar viszonyokra. *Friedjung* kiváló történetírói kvalitásai e művében is érvényesülnek; földolgozott anyaga elsőrendű, de ítélete nem mindenütt helytálló. A Schwarzenberg parancsoló egyénisége mód fölött lebilincseli, ép úgy a Bach állítólagos szervezői lángesze; hogy ez utóbbinak még leplezhetetlen politikai jellemtelenségét is oly enyhén ítéli meg *Friedjung*, az valószínűleg annak tulajdonítható, hogy a Bach családjának előzékenységéből jutott birtokába a volt miniszter hátrahagyott iratainak, melyeket, mint még kiaknázatlan kútforrás, bőséges fölhasznált.

Charmatz (Richard) Ausztria belső történetét szintén az 1848=iki fordulattól kezdve tárgyalja.² Könyve rövidre fogott compendium, tömör és prægnaans előadással és majdnem mindenütt dicséretes tárgyilagossággal. *Fournier* (August) az osztrák=magyar monarchia újjáépülését Ferencz József alatt írja le felületesebben és némi magyarellenes éllel. *Redlich* (Josef) már említett legújabb keletű, még befejezetlen műve, majdnem kizárólag a birodalmi alkotmány változásainak levén szentelve, inkább közjogtörténelmi jellegű, s mint ilyen az olmtüzi alkotmány visszavonásától az októberi diploma előzményéig terjedő időszakot alig érinti.

Kiváló helyet foglal el e korszak történeti bírálói sorában az azóta más utakra tért francia *Eisenmann* (Louis) az osztrák=magyar kiegyezésről írt, alapvetőnek mondható műve történelmi részében, mely egészen a forradalomig visszamegy s a pártok fölött álló bíró tiszta és biztos ítéletével tárgyalja rövid, de jellemző összefoglalásban az osztrák politika összes tévelygéseit 1849=tól 1867=ig.

Ezzel a korszak pragmatikus történelmével foglalkozó irodalmat körülbelül kimerítettem; át kell térnem arra a majdnem beláthatatlanul gazdag anyagra, melyet a monographikus művek, emlékiratok, naplók, életrajzok, essayk és röpiratok inkább a kor egyes alakjai, tényei, mozgató kérdései megismerése számára nyújtanak.

¹ Österreich von 1848 bis 1860—1908.

² Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907. 1911.

E téren talán a ránk nézve legérdekesebb munkát *Kónyi Manó* végezte, a ki a Deák Ferencz beszédeihez írt kommentárjaiban s azokhoz csatolt adataiban ¹ úgyszólván az egész korszak számára nyújt egyenesen nélkülözhetetlen adalékokat. A mi emlékirat=szerzőink között első helyen áll *id. Szögyény Marich László*, kinek fiai által párját ritkító kiadásban, három vaskos kötetben közzétett emlékiratai már a szerző politikai szerepénél s beavatottságánál fogva is egészen kivételes érdekel s jelentőséggel bírnak s az előadás igénytelen egyszerűsége ellenére, kivált az 1861=iki eseményeknek a döntő körökben való lefolyását szinte drámai erővel tüntetik elénk. Nélkülözhetetlen forrásmű különösen az emigráció történetére nézve *Pulszky Ferencz*nek egy hosszú, érdekes és tartalmas életet s korának rajzát is felölelő önéletrajza, míg a *Kossuth* iratai az emigrációból az ő számkivetésének épen legelső, legdicsőösebb éveire nézve kevés adatot tartalmaznak s inkább csak az olasz=országi háborútól kezdve adnak teljesebb képet az emigráció működéséről. *Bárá Vay Miklósnak* Léva-tól kiadott visszaemlékezései szintén éles világot vetnek az abszolút rendszer némely esztelen túlkapására. *Wirkner Lajos* német emlékiratai visszanyúlnak a forradalom előtti időre is. *Kecskeméthy Aurél* naplója végigvezet majdnem az egész korszakon, gúnyolva ugyan a rendszert is, melyet a szerző szolgált, de megértés és hit nélkül állva szemben a magyarság törekvésével. *Búsbach Péter* csevegő modorban beszéli el életét, azt a viharos emberöltőt, híven szóaltatva meg az egykorúak érzelmeit, de a történeti előadás pontosság és szabatosága nélkül.

Az osztrák írók közül *Helferth* csak a forradalom, a trónváltozás és az alkotmány=octroi eseményeit mondja el, teljesen a reactio szellemében, de gazdag anyag fölött rendelkezve. *Metternich*, *Hübner*, *Kübeck* és *Pillersdorf* naplói s emlékiratai s *Wessenberg* levelezése csak itt=ott tartalmaznak, de becses vonatkozásokat a magyar viszonyokra.

A korszak egyes politikai mozzanatait is számos földolgozót találunk. *Horváth János* az absolutismust előidéző forradalmi szakadás történetét írta meg; *Szilágyi Sándor* a rémuralom első idejéről adott érdekes rajzokat; *Wertheimer* számos tanulmányában különösen a conservatívek törekvéseit világította meg, addig kiadatlan levelek segítségével; *Hentaller* a Mack=féle összeesküvés gyászos történetéről írt értekes adattárral összekapcsolt regényes rajzot; *Schlitter* (Hans) a szent korona megtalálásának valódi történetét közölte addig ismeretlen hivataltal adatok alapján.

Az emigránsok életének magának egész memoirirodalma van; elég a *Szemere*, *Klapka*, *Mészáros Lázár*, *Rónay Jácint*, *Teleki Sándor*,

¹ Az innen kezdve megnevezett forrásművek pontos címeit munkám jegyzeteiben találja meg — a hivatkozás helyein — az olvasó.

Kmety, Egressy, Veress Sándor, Imrefy, Korn, Scher=Thoss, Alter, Ká= szonyi, Beck Vilma, Degré, gr. Lázár Kálmán, Pap János, Dancs Lajos, László Károly és Kertbeny neveire utalnom. Az elítéltek börtöni szenvedéseiről *Barsy József, Deák Farkas, Mezőssy László, Vasváry Ferencz és P. Szathmáry Károly* művei adnak krónikát.

A hatvanas évek, az októberi diplomát követő időkről főleg *Ludasi Mór* és *Török János* névtelen munkái s *Horváth János* műve nyújtanak tájékoztatást. Ezekhez azonban hozzá kell vennünk úgy az ötvenes, mint a hatvanas évek rendkívül gazdag röpiratirodalmát, melylyel — mint a kor nevezetes politikai életnyilvánulásaival — munkámban behatóan foglalkozom és a kor szereplő egyéneire vonatkozó élet- és jellemrajzi műveket, melyek közül talán elég itt a *Falk, Wertheimer, Ferenczy Zoltán* s *Márki Sándor* munkáira hivatkoznom.

Ez a felsorolás természetesen nem teljes, de fogalmat ad mégis a korszak történetirodalmi forrásainak nagy bőségéről.

Végül le kell rónom köszönetemet azok iránt, kik munkámban buzgó segítségökkel támogattak. Talán szabad első helyen kegyeletesen bold. atyámról, Berzeviczy Tivadarról emlékezmem meg, ki maga is átszenvedvén amaz időket, naplójegyzeteiben, gondosan gyűjtött levelekben, nyomtatványokban és iratokban úgyszólván az első vezérfonalat adta kezembe a korszak megismerésére s szinte sugalmazója lett elhatározásomnak.

Hálával tartozom gróf Burián István volt külügyminiszternek, ki nek előterjesztésére kaptam meg a már említett királyi engedélyt az Udvari Levéltár fönntartott részében való kutatásra; Szemrecsányi Lajos egri érseknek, ki Vukovics Sebőnek Horváth Mihályhoz intézett s az egri Lyceum könyvtárában őrzött nagyérdékű, kiadatlan leveleit s br. Jósika Samunak, ki br. Jósika Miklósnak a család birtokában levő levelezését bocsátotta rendelkezésemre. Köszönetemet kell kifejeznem Károlyi Árpád és Schlitter Hans volt s br. Mitis jelenlegi udvari levéltári igazgatónak, Szekfű Gyula ugyanottani levéltári tisztviselőnek, Kretsmayr tanár és Stritzko dr., valamint Wertheimer Edének, kik az Udvari és Állami, valamint az osztrák belügyminiszteri levéltár fölhasználásában voltak segítségemre; Csánky Dezsőnek, Fejérpataky Lászlónak, Melich Jánosnak és Szily Kálmánnak, kik a magyar Országos Levéltár, továbbá a nemzeti múzeumi és akadémiai kézirat- és könyvtárban folytatott búvárlataimban támogattak. Végül köszönetet mondok Ujházy Árpád sárosmegyei földbirtokosnak, ki által nagyatyja, néh. Ujházy László kiadatlan leveleihez s Pásztor Árpád írónak, ki által több, a Mack=féle összeesküvésre vonatkozó becses okmányhoz jutottam hozzá.

Midőn e beszámoló kíséretében közreadom művem első kötetét, kétszeres elfogódást érzek; nemcsak azért, a ki hosszú, fáradságos mun-

kája gyümölcset a nyilvánosság ítélőszéke elé terjeszti, hanem azért is, a ki ezzel oly ígéretet tesz, melynek bevalthatása nem csak tőle függ.

Érzem, hogy későn fogtam hozzá a nagy földadathoz s a közbejött már említett mostoha körülmények még újjal tetézték a késedelmet. Rám esteledett és nem tudom, elérhetem-e utam végső célját, mielőtt az éj leszáll?

De ha a Gondviselés életemnek és munkaerőmnek nem is kedvezne oly mértékben, hogy földadatomat a maga egészében teljesíthessem, azt hiszem, művem esetleg befejezetlenül is némi hézagot fog pótolni s a már gyűjtött s ezentúl gyűjtendő gazdag anyag talán irodalmilag is felhasználható lesz.

Egyelőre már ezzel az első kötetemmel is vallomást akartam tenni arról, a tárgyalt korszak tanulmányozása által csak megerősödött meggyőződésemről, hogy nekünk nem csak multunk, hanem jövőnk is van s hogy nemzetünkre nézve nem léteznek a bukásnak oly mélységei, melyekből a fölemelkedés verőfényes magasságaira nem nyílnék kilátás. Csak meg kell találnunk ismét, úgy mint az absolutizmussal szemben megtaláltuk a csüggedés és elbizakodás közötti középutat. Dolgoznunk kell és nem szabad hitünket elveszítenünk!

«De profundis» hangozzék föl a «sursum corda!»

Budapest, 1921 június havában.

B. A.

I. RÉSZ.

ELŐZMÉNYEK.

Országos Széchényi Könyvtár

1884. J.

NYULASÓJÉ

Országos Széchényi Könyvtár

I.

(Magyarországnak alkotmányától való megfosztását s az absolutismus behozatalát az Ausztriától és az uralkodóháztól való elszakadás megkísérlése sem indokolja; Magyarország ezt az elszakadást nem kívánta, arra nem törekedett. Az 1848=iki közjogi törvények létrejöttének története; azok nem voltak forradalom szüleményei, sem forradalmi jellegűek. A szakadás bekövetkezésének okai; az udvar és az osztrák kormány kétszínűsége; a hevenyészett törvények hiányai; a közösügyek kezelésének tisztázatlan kérdése szükségkép conflictusra vezetett. Magyarországot rászorították a forradalmi lejtőre. Hibák és túlkapások min: két részen. Az augusztusi államirat a közjogi törvények visszavonásával volt egyértelmű; a szeptember 22=iki királyi manifestum ezt magáévá teszi. Lamberg meggyilkolása elveti a forradalom kockáját. Az október 3=iki manifestum hadüzenet Magyarországnak. A szakadásért való felelősség kérdése e ponton vizsgálendő, nem a függetlenségi nyilatkozat tényénél. Az udvar és Ausztria már októberben visszavonhatatlanul el voltak határozva a forradalom ürügye alatt Magyarország alkotmányát megsemmisíteni; ennek bizonyítása; sem az 1848=iki törvények, sem a nemzet akarata nem lettek volna akadályai a békés megegyezésnek. Ausztria akarta az absolutismust, nem Magyarországot szolgáltatott rá okot. 1848.)

A Magyarországra a szabadságharcz leveretése után majdnem 18 éven át ránehezedett absolut uralom korszakának történeti megítélésénél mindenekelőtt az a kérdés tisztázandó, vajjon jogosult volt-e a hatalom gyakorlóinak az a fölfogása, mely szerint Magyarország Ausztriától és az uralkodóháztól való elszakadásának megkísérlése által elvesztette jogát alkotmányának fenntartására s rászolgált arra, hogy a királyok egész sorának esküjével szentesített törvényei egyszerűen félretétetvén, uralkodói nyíltparancsokkal és rendeletekkel kormányoztassék, s részekre tagolva, az uralkodó ausztriai örökös tartományai közé sorolva, azokkal teljesen közös, a nemzettől idegen kormányzat alá helyeztessék?

Vagyis az absolutismus korának igazságos történelmi megítélése az egyfelől Magyarország, másfelől az uralkodóház és Ausztria között 1848=ban beállott és 1849=ben betetőzött szakadás okainak és felelősségének tárgyilagos megvilágítását föltételezi, ez pedig csak az 1848=iki közjogi törvények létrejöttét kísérő és követő események vizsgálata útján érhető el.

Hazánk politikai önállóságának és parlamentáris közjogi szervezeteének az 1848=iki törvényekben foglalt biztosítékait kétségkívül már ke-

letkezésök idejében másképp ítélték meg az udvar s az ahhoz közelálló osztrák és conservatív irányú magyar államférfiak, és másképp a nemzetet vezető politikusok s az azok befolyása alatt állott nagy magyar közvélemény.

Metternich herczeg, ki pedig kormányzatának vége felé némileg engedett autokratismusból, 1844-ben azt mondta Magyarországról, hogy a forradalom pokol=tornáczában áll,¹ s úgy vélte, hogy a jelszavakkal könnyen megvesztegethető, benyomások uralma alatt álló magyar természet az elméleti vitatkozásokban és pártharczokban hamar ki fog merülni, csak kormányozzák erős kézzel és gondoskodjanak czéltudatosan anyagi érdekei kielégítéséről.² Lajos főherczegnek, az uralkodó császár és király, Ferdinánd nagybátyjának, ki 1848-ig az államtanács elnöke volt s Metternich=hel együtt formailag visszavonult az ügyek vezetésétől, de tovább is nagy befolyást gyakorolt arra, úgyszintén Kübeck bárónak, az 1848 előtti kamaraelnöknek, ki Metternich bukása után csak rövid ideig maradt pénzügyminiszter, conservatív és absolutikus nézetei közismertek. Ellenben az uralkodóház körében nemcsak János főherczeg, hanem Zsófia főherczegnő is, Ferencz József királyunk anyja, kinek szelleme kevésbé utóbb az udvari befolyás egyik legerősebb tényezőjévé lett, az 1848-iki fordulat előtt a reformirány barátjaként volt ismeretes.³ Az udvarnál már akkor nagy befolyású Windischgrätz Alfréd herczeg gondolkozását későbbi szerepe eléggé megvilágítja.

Az 1848-iki reformok későbbi sorsa szempontjából nem csekély fontossággal bír azoknak a magyar államférfiaknak a fölfogása, kiket a beállott fordulat többnyire hivatalokban talált s kiknek nézete akkor kétségkívül befolyással bírt az udvarra. Ezek az utolsó magyar rendi országgyűlésen fölülkerekedett szabadelvű és demokratikus irányzat követelményeivel egyáltalán nem értettek egyet; azokban nemcsak a belpolitikai téren radikális fölforgatást, hanem a Magyarországot Ausztriához csatoló, a Pragmatica Sanctióban biztosított közjogi kapcsolat veszedelmes meglazítását vagy éppen fölbontását látták. Közöttök a szabad-

¹ Max, Freih. v. Kübeck: Tagebücher des C. F. Freih. Kübeck v. Kübau, 11. köt. 245. l. Anonym (Franz Graf v. Hartig, volt miniszter) *Genesis der Revolution in Oesterreich* im J. 1848. 72. s köv. lapokon úgy tünteti föl a negyvenes évek reformtörekvéseit Magyarországon, mint a melyek következetesen a királyi jogok csonkítására irányultak.

² Ugyanott 251—252. l.

³ Lásd Wessenberg följegyzését *Friedjung* «Oesterreich von 1848 bis 1860.» cz. műve I. köt. 492. lapján és Graf Vitzthum v. Eckstädt: Berlin u. Wien in d. Jahren 1845—1852, 74. l. *Aus Metternich's nachgelassenen Papieren*, VIII. köt. 11. s köv. l. Erre látszik utalni Franz Schuselka is «Das provisorische Oesterreich (1850)» cz. röpirata 6. lapján. Louis Eisenmann: Le Compromis Austro-Hongrois de 1867. 76—77. l.

elvűbb gondolkozásúak is belpolitikai és közgazdasági reformokkal vélték Magyarország boldogulását és jövő fejlődését a régi alkotmányos alapokon biztosíthatni s az ezen túlmenő törekvéseket a heves ellenzéki agitáció által megtévesztett, nem a valódi nemzeti közvélemény kifolyásának tekintették. Gróf Apponyi György, a még fiatalkorú magyarországi kancellár főispáni helytartók kinevezésével igyekezett az ellenzéki mozgalmat a megyékben megfékezni; a talán valamennyi conservatív magyar politikus között legtehetségesebb és legtekintélyesebb b. Jósika Samu erdélyi kancellár pedig annyira ment a közjogi reformok ellenzésében, hogy még Erdélynek Magyarországgal való unióját is a legélesebben visszautasította s abba soha belenyugodni nem akart.¹ Ő egyébiránt hű csodálója volt Metternich herczegnek még bukása után is² és nagy tisztelője Windischgrätz herczegnek.

Viszont elismerendő, hogy a conservatív irány hívei közül a leg-
többben, különösen Apponyi kancellár és Szögyény alkancellár a nemzetnek az országgyűlésen törvényesen megnyilatkozott kívánságaival szemben csak mérsékelt ellenkezést tanúsítottak s utóbb a bevégzett tények előtt meghajolva, loyálisan félreállottak;³ a mint hogy az sem tagadható, hogy a fordulat mélyreható volta még oly férfiakban is aggodalmat keltett, a kik a 48-iki törvények alapján létrejött magyar kormány működésében résztvettek. Deák és Eötvös aggályait Szögyény jegyezte föl, az államtitkári állásra kiszemelt Trefortnak is bírjuk hasonló vallomását.⁴ Széchenyi, ki már 1841 óta forradalmat jósolt, s 1848 márcziusának elején királyi biztосként akart közvetíteni király és nemzet között, ugyanakkor egy memorandumot mondott tollba Kovács Lajosnak, melyben csodálatosan megjövendölte a bekövetkezetteket: «Ha a forradalom — úgymond — megrendíti a trónt és egy időre megtöri a hatalmat, mi pedig a szorult helyzetet fölhasználva, a megtorlás ösvényére térünk, azaz a követelők sorába lépünk, — a dynastia szorult helyzetében meg fog adni mindent, mit sem megtagadni, sem mérsékelni nem képes. De míg magunkat is kitesszük egy eléggé meg nem fontolt és a helyes mértéket túlhaladó átalakulás veszélyeinek, a dynastia is a szorultságában adott engedményeket kicsikartnak fogja tekinteni.

¹ *Id. Szögyény=Marich László* ország bíró Emlékiratai, I. köt. 72—73. l. A conservatívek általános magatartására nézve l. *Ludwig v. Wirkner: Meine Erlebnisse* 1—10. l.

² Lásd a b. Jósika=nemzetiség családi levéltárában levő följegyzéseit b. J. Samunak a márcz. 13-iki és 14-iki bécsi eseményekről. (Közölte *Wertheimer* 1918 márcz. a N. Fr. Presse tárczájában.)

³ Ezt szépen fejezte ki gr. *Szécsen Antal* márcz. 18-iki főrendiházi beszédjében. (*Marczali H. A legújabb kor története*, Bpest, 1892. 614—615. l.)

⁴ Lásd *Szögyény id. m. l. 64. l. Trefort* kézirati naplójegyzeteiben a 48-iki engedményekről ezt mondja: «Leider hat man uns zu grosse Concessionen und nicht de bonne foi gemacht.»

Erejének helyreálltával feltámadnak benne a recuperationalis vágyak és meglesznek az új válságos összeütközések, melyekre az alkalom hiányozni nem fog.»¹ De legmegdöbbentőbbben hangzik Deáknak egy márczius 28-iki bizalmas magánlevelében foglalt e nyilatkozata: «Hazánk talán nagyobb veszedelemben soha nem volt. Oroszok nyomnak el bennünket vagy ismét az ausztriai hatalom, vagy talán a legborzasztóbb anarchia, ezt csak Isten tudja! minden pillanatunk bizonytalan.»²

Ily körülmények között nem csodálható, hogy már az 1848-iki reformok létrejötte a döntő körökben oly küzdelmet idézett föl, mely mintegy előrevetette a későbbi események árnyékát. Ennek a küzdelemnek első mozzanatai, a követelményeket csak részben teljesítő első királyi üzenet s egy, állítólag a beteg Apponyival egyetértve, Wirkner és Zsedényi magyar udvari tanácsosok részéről tett kísérlet volt a pozsonyi országgyűlés váratlan föloszlatására.³ E kísérletet is a márczius 13-iki bécsi forradalmi mozgalom hiúsította meg, melylyel szemben úgyszólván az utolsó órában s Windischgrätz tanácsa ellenére a kormány engedékenységre határozta el magát,⁴ a minek szinte természetes következménye lőn a magyar reformtörekvés fölbátorodása s végre sikere. Szögyény László alkanczellár, ki az összes tárgyalásokban részt vett, emlékirataiban elbeszéli a kormánytanács körében lefolyt harczot s végül e szavakkal jellemzi annak kimenetelét: «Eleintén mindig meg volt a szándék a túlságosoknak látszó kívánságok megtagadására, de erély és szilárd kitartás hiányában azután megadták mindazt, a mit a megfélemlítés, fenyegetődzés vagy az erőszak kicsikart.»⁵ És magyar államférfiú, b. Jósika Sámuel volt az, ki, mikor már a kormány az engedmények útjára lépett, a végből, hogy a forradalmi mozgalmakkal szemben «az uralkodóházhoz hű elemek idejekorán és kellőleg fölhasznál-tassanak», b. Jelačićot, kit személyesen nem ismert, b. Kulmer ajánlatára a horvát báni méltóságra javaslatba hozta s kinevezését keresztül is vitte,⁶ a mit az absolutismus korának osztrák történetírója, Walter Rogge úgy magyaráz, hogy a reactio már hetekkel az áprilisi magyar törvények létrejötte előtt megragadta a kellő rendszabályokat azok erőszakos hatályon kívül helyezésére.⁷

A márcziusi fordulat után a magyar ügyek fejlődésébe egy új té-

¹ Kovács Lajos: Gr. Széchenyi István közéletének három utolsó éve, II. 48. l. *Angyal D.* Beiträge zur Gesch. d. Jahres 1848. Österreich, 1917 Novb.

² Kónyi Manó: Deák Ferencz beszédei, II. kiad. II. köt. 206. l.

³ Lásd Wirkner id. m. 211. s köv. l. A feloszlattással való fenyegetés már márcz. 9-én elhatározott. (Lásd Hanns Schlitter: Aus Österreichs Vormärz. 1920, III. 69. l.)

⁴ Alexander Graf Hübner: Ein Jahr meines Lebens (1848–49). 297. l.

⁵ Id. m. I. 59. l.

⁶ U. ott 65. l.

⁷ «Österreich von Világos bis zur Gegenwart.» I. köt. 11. l.

nyező kezdett befolyást gyakorolni, t. i. az az osztrák kormány, a mely Metternichet bukása után fölváltotta. A helyzetből folyt, hogy ebbe a kormányba nagyobb részt olyan férfiak hívtak meg, a kik addig Ausztriában a szabadelvű irányt képviselték; azonban a főbaj az volt, hogy a márcziustól egész novemberig folyton tartó sűrű miniszter-változások miatt s igazi vezető szellem hiányában a többnyire fáradt aggastyánokból álló osztrák kormánynak ez egész idő alatt semmi határozott jellege és iránya nem lehetett: az udvarnak mindig túlságosan, a közvéleménynek, a népnek sohasem eléggé szabadelvű s demokrata volt és így sem ott, sem itt horgonyt nem tudva vetni, a kormány hajója iránytalanul hanyatott az események hullámain. Jellemző, hogy ezeknek a kormányoknak tulajdonképeni, ilyenül kinevezett miniszterelnökök sem volt¹ s rendesen két tagjoktól kapták nevüket, így: Kollowrat—Pillersdorf vagy Pillersdorf—Ficquelmont, később Wessenberg—Doblhoff: minisztérium; a kellő egyetértés is hiányzott kebelökben, szóval: «Ausztriának ez időben volt minisztériuma, de nem volt kormánya.»² Hozzájárult ezekhez a körülményekhez az is, hogy az udvarnak a bécsi zendülések miatt előbb Innsbruckba, majd Olmützbe menekülése a minisztereknek az uralkodóval s egymással való állandó érintkezését is lehetlenné tette.

Ily állapotok különösen alkalmasak voltak a felelősség nélküli befolyásoknak utat nyitni s a kormánynyal való minden tárgyalást és megállapodást váratlan fordulatok és hátmögötti sakkhúzások esetlegességeinek tenni ki.

Az új osztrák miniszterek, úgy látszik, az április 11-én szentesített magyar törvények létrejöttével szemben épen nem tanusítottak barátságtalan magatartást. Szögyény emlékiratai szerint Pillersdorf belügyminiszter a magyar országgyűlés kívánatait «elég mérsékeltek»-nek találta s csak azt kívánta, bárha az osztrák képviselők többet ne követelnének. Igaz, hogy ezt — mint látni fogjuk — sajátságos elmei fönn tartással kötötte össze. Utóbb, hátrahagyott irataiban — bár inkább az Ausztriára nézve tett engedményekre való vonatkozással — azt mondja, hogy a márcziusi kormány, «nehogy az uralkodó szavának szentségébe vetett hitet megingassa, kénytelen volt fenntartani a Felség szentesítését elnyert ígéreteket és engedményeket», azonban el kellett ítélnie azokat az eszközöket, melyekkel azokat kicsikarták és el kellett háritania azok megismételt használatának minden kísérletét s becsületesen kellett igyekeznie végrehajtani azt, a mi megengedhető és kivihető, ellenben nyil-

¹ *Handschriftlicher Nachlass des Freiherrn v. Pillersdorf*, 1863. 203. l. *Genesis der österr. Revolution*. 177. l.

² *Anton Springer: Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden*, 1865, II. köt. 218. l. *L. Graf Ficquelmont: Aufklärungen über die Zeit vom 20. März bis zum 4. Mai 1848*. 98. l.

tan visszautasítani azt, a mi jogosulatlan. Ugyanott Pillersdorf constálhatni véli, hogy Magyarországot tulajdonképen mindig csak «Personal-Unio» csatolta Ausztriához, habár az önállóságnak azt a mértékét, melyet a 48-iki törvények szabtak meg, «túlkapás»-nak minősíti.¹

A közvélemény a márczius=áprilisi magyarországi engedmények utóbbi visszavonását főkép Windischgrätz herczeg befolyásának tulajdonította; e föltevessel szemben a forradalom absolutistikus szellemű történetírója, Helfert, a herczegnek két nyilatkozatát szó szerint idézi fölfogása jellemzésére. Az egyiket az 1846-iki galicziai fölkelés alkalmával tette, mondván, hogy «egy kormány nem járhat el máskép, mint egy becsületes ember». A másik magukra a márcziusi engedményekre vonatkozik s így szól: «A császár a népeinek tett ígéreteit meg fogja tartani.»² Windischgrätznek rideg, de kétségtől egyenes jelleme nem teszi valószínűvé, hogy a fejedelmi szóval való játszást tanácsolta volna; de hogy az általa bizonyára sohasem helyeselt engedményeknek magabb államérdekből való megtagadását lehetségesnek és megengedhetőnek tartotta, azt nyilatkozatai s későbbi szerepe kétségtelenné teszik.

A magyar közvélemény sem az 1848-iki kormány, sem az azon évi törvények létrejöttében sohasem látott, nem is láthatott forradalmi cselekményt,³ még kevésbé az uralkodóház vagy Ausztria, vagy a nemzeti ségek ellen irányuló újítást. Azokban a törvényekben — mint a későbbi fejlemények megmutatták — semmi sincs, a mi a Pragmatica Sanctióval vagy helyesebben az 1723-iki I—II. törvénycikkkel ellenkezne s a mi — Magyarország önállóságának mértékére nézve — az 1790-iki törvények rendelkezéséből ne folynék;⁴ még kevésbé foglalnak azok

¹ Handschriftl. Nachlass. 27., 87. és 95. l.

² G. v. S=n álnév alatt (a II. kötetben már meg van nevezve Helfert) «Geschichte Österreichs vom Ausgange des Wiener October=Aufstandes 1848», I. köt. 70—71. l.

³ *Friedjung* egy polemikus cikkében (Österr. Rundschau 1918. 2. füzet 73. s. köv. l.) Angyal Dáviddal szemben István főherczeg ama tényét, melylyel Batthyányt miniszterelnökké kinevezte, azért minősíti forradalminak, mert azt a bécsi «Staatsconferenz» magas tekintélye jogosnak el nem ismerte. Hogy osztrák szempontból a Staatsconferenzt a márcziusi fordulat után is lehet-e az alkotmányosság palladiumának tekinteni? a fölött vitatkozni nem akarunk; de hogy 1848 előtt sem létezett oly magyar törvény, mely a bécsi Staatsconferenzt tette volna illetékessé a nádori hatáskör megszüntetésére, az egészen bizonyos. Ép oly kevésbé helytálló az az érvelés (u. ott), mely szerint Batthyány megengedhetetlen módon eszközölte ki a gyöngéelméjű uralkodótól a Jelačićot el tőlő manifestumot; ezt legkevésbé állíthatja az, a ki — mint Fr. teszi — megengedhetőnek ítéli azt, mikor az udvar ugyanazon királytól e manifestumot visszavonó nyilatkozatot eszközölt ki. Jelačić tényleg a törvény ellen lázadt föl s így mindenesetre több jogi és erkölcsi alapja volt annak a manifestumnak, mely őt el télte, mint annak, mely őt az uralkodó kegyébe visszafogadta.

⁴ Lásd az 1847-iki «Ellenzéki nyilatkozat»-ot: *Bajza*, «Ellenőr» 585. lapján, *Kossuth* 1849 ápr. 14-iki beszédjét (K. L. beszédei I. 492. l.) és «Iratái» II. 165. l.

magukban valakit, a mi a nemzetiségek addigi jogállását a már régebben fennállott törvényeken túlmenőleg megváltoztatná. Hiszen a már-czius 15-én Pesten lefolyt nagyon ártatlan természetű tüntetés alkalmával a pesti ifjúság Murgu Euthym román agitátort is kiszabadította börtönéből s az akkor proclamált 12 pontot néhány nappal később Jancu Ábrahám vezetése alatt az erdélyi románok Marosvásárhelyt együtt ünnepezték a magyarokkal. A szerbek Zimonyban és Pancsován kitörő örömmel követelték a csatlakozást Magyarországhoz; egy szeréms megyei népgyűlés is a pesti 12 pont alapján kívánta a szoros testvéri viszonyt a magyarokkal.

Általában a nemzetiségek szabadságtörekvéseit azok a törvények inkább fölkelteni, mintsem elnyomni segítettek, bár az kétségtelen, hogy a magyar politika 1848-ban a nemzetiségi kérdés fontosságát föl nem ismerte s hogy ez hozzájárult a katasztrófa előidézéséhez. Mikor a forradalmi kormány ráeszmélt erre s a románokkal egyezkedni kezdett, akkor már késő volt; igaz viszont, hogy az események s az osztrák politika e kérdés megérlelésére se hagytak időt.

Az 1848-iki törvények igenis, rendkívül mélyreható reformokat jelentettek a multhoz képest a kormányzati forma, a népképviselés, a közteherviselés és jogegyenlőség, a gazdasági és szellemi szabadság tekintetében, melyek nagy rázkódtatások nélkül, hirtelen megvalósíthatók nem voltak, de sem Magyarországnak az uralkodóházhoz és Ausztriához, valamint Horvátországhoz, sem a magyarságnak a nemzetiségekhez való viszonyában az addigi törvényekkel ellenkező állapotot előidézni nem volt céljuk s a bennök foglalt reformok között egyetlenegy sem volt, melyet a magyar közvélemény évek óta nem követelt s nem formulázott volna.²

Forradalmi jelleget azoknak a reformoknak csak az a külső körülmény kölcsönzött, hogy létrejöttüket Ausztria hosszas makacssága után siettetette és könnyítette a Párisból majdnem egész Európára kiterjedt forradalmi mozgalom, mely a kormányokat megrémítette s a szabad intézményekre törekvő pártokat fölbátorította és lehetővé tette szinte rögtönzött létesítését a reformok egy oly egész sorozatának, mely más-különbben valószínűleg csak hosszabb idő alatt s részletenkint lett volna kiküzdhető. De magukban véve azok a törvények — mint Szalay László helyesen jegyzi meg — «nem a zavaros márcziusi pezsgés eredményei lévén, az akkor mindenünnen felénk zajlott forradalommal szemközt conservatív törvények voltak a szó legnemesebb értelmében.»³

¹ *Jancsó Benedek*: Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések, 1895. 67. s. köv. I. *Márki* id. m. 56. I. *Marczali* id. m. 628. I.

² Ezt az 1861-iki országgyűlés II. válaszfelirata hangsúlyozza. Mindezeknek s a Pragmatica Sanctio valódi jelentőségének is a magyar felfogással teljesen megegyező fejtegetését lásd *Springer* előbbi id. műv. II. 500. s. köv. I.

³ «Magyarország s a német közp. hatalom stb.» cz. czikke a *Pesti Napló* 1861 okt. 2. számában. Lásd erre nézve: dr. *Horváth János* «A szakadás» cz. művét, 1-2., 8-11., 15. I.

Az kétségtelen, hogy éppen ez a váratlanul és meglepően bekövetkezett teljes sikere a reformtörekvéseknek s a magyar törvényhozásra és közvéleményre is átcsapott türelmetlen és merész, forradalmias hangulat a törvények megszerkesztésében oly hevenyészést tett szükségessé, mely miatt aztán a gyakorlatba való átvitelnél a fennakadások és sürölődások szinte elkerülhetetlenekké váltak s a melyből bizonytalanságok és kétértelműségek támadtak, melyek, mikor egyszer a szenvedély ragadta magához az uralmat, szükségkép conflictust idéztek föl. Ghyczy Kálmán kiadatlan naplójában néhány szembeszökő példáját beszéli el annak a rögtönző munkának, a melynek ama törvények nagy része létrejöttét köszönhetette.¹

A hevenyészéssel természetesen együttjárt az is, hogy azokban a törvényekben sok a hézag, a hiány, sőt hiba is, hogy azok sok kérdést megoldatlanul hagytak, hogy — mint Deák 1866-ban kifejezte — csak keretet alkottak, mely azután lett volna betöltendő;² ha megalkotásokat nyugodt, békés idő követte volna és ha a megegyezéshez szükséges kölcsönös jóakarattal nem hiányzott volna, ezeket a hézagokat könnyű lett volna betölteni; úgy azonban, a hogy az események egymásra zúdultak, azokból a hézagokból csak új viszályok támadhattak.

Fő hiánya ama törvényeknek mindenesetre az, hogy az Ausztriával közös ügyek kezelését semmikép meg nem határozták. Téves az a fölfogás, mintha az 1848-iki törvényhozás ily közös ügyeket egyáltalán el nem ismert volna. Mikor a nemzet később már az események által úgyszólván reászorítottatott a forradalmi útra, az országgyűlés kétségkívül hozott határozatokat és a magyar kormány tett intézkedéseket, — a függetlenség kimondása előtt is — melyek az Ausztriával való kapcsolattal semmikép sem számoltak; de ezek a kényszerű önvédelem tényei voltak, ellenben a törvényhozás és a vezető magyar politikusok számtalan megnyilatkozása 1848 tavaszán s még később is, tanúsítja, hogy közös ügyek és érdekek létezése magyar részről is nyíltan elismertetett. Sajátságos színvakság nyilvánult azonban az akkori magyar politikában az iránt, hogy ezek a közös ügyek és érdekek miképen fognak a gyakorlatban érvényesülni. A szabadság hajnalának közös ünneplésében végbement ölelkezések magyarok és osztrákok között a nyájaskodások iránt mindig oly naivan hiszékeny magyar természetben azt a meggyőződést látszottak kelteni, hogy ha egyszer mindkét állam népe a maga alkotmányos szabadságának birtokában lesz, nép és nép, parlament és parlament minden kétes kérdés iránt könnyen és símán fognak megegyezni; hogy ezekbe a kérdésekbe mennyi anyagi és hatalmi,

¹ Kónyi Manó: Deák Ferencz beszédei II. kiad. 1842—1851. 234—235. l.

² Csengery följegyzése Deák és Beust párbeszédjéről, u. ott III. 146. l. Körülbelül ezt mondja az 1866-iki válaszfelirat is. (Deák F. beszédei. III. köt. 386. l.)

mennyi dynastikus és monarchiai érdek játszik belé, azt a legkevesebben tudták mérlegelni.¹

Igy például Deák Ferencz márczius 31-én a kerületi ülésben tartott beszédjében kimondta, hogy «a jövő országgyűlés teendői közé fog tartozni, hogy meghatározza a civillistát, a közös diplomáciai költségeknek aránylag reánk eső részét és ismét a közös katonai testületek, mint mérnökség, tüzérség stb. költségeinek illető, aránylagos részét.»² Gondolhatta-e valaki, hogy ez az «aránylagos rész» másképp mint Ausztria hozzájárulásával fog megállapíttatni? és mégis e megállapítás módjáról az 1848-iki törvények hallgattak. Deák e nyilatkozata is körvonalozza az akkor közöseknek elismert ügyeket s körülbelül ugyanígy jelöli meg azokat Kossuth ugyanakkor: a külügy egészen, a hadügy is nagyrészen annak tekintetett. Tulajdonképen a márczius 31-iki királyi leirat sem tartalmaz sokkal nagyobb megszorításokat. Ennek a fölfogásnak felel meg az 1848. III. t.=czikk szövegezése is, mely sehol külügyminisztert és hadügyminisztert nem említ, hanem szól az «Ő Felsége személye körül leendő miniszter»-ről, a kinek feladata «mindazon viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdekli, befolyini» s «azokban az országot felelősség mellett képviselni» és szól a minisztérium «osztályai» során a «honvédelem osztályáról». Csak később jött gyakorlatba, tulajdonképen ellentétben a törvénnyel, a «hadügyminiszter» és «külügyminiszter» elnevezés és pedig nemcsak a magyar, hanem az osztrák hivatalos levelezésben is.³

Azonban mindjárt megalakulása után érezte a magyar s érezte az osztrák kormány is, hogy a közös külügyi képviselet és közös védelem ügyein kívül vannak inkább pénzügyi és gazdasági természetű kérdések, melyek a monarchia két állama közötti megegyezést szükségessé teszik. Esterházy herczeg, a bécsi magyar miniszter mindjárt hivatalba lépése után kívánta, és pedig Kossuth pénzügyminiszter nevében, hogy a legnagyobb sietséggel közös bizottság állíttassék össze a pénzügyi és kereskedelmi kérdések tárgyalása czéljából, s mindjárt ki is nevezte e bizottságba Pulszky Ferencz államtitkárt a magyar kormány képviselőjeül, mire az osztrák kormány Münch=Bellinghausen báró pénzügyminiszteri osztályfőnököt küldte ki a maga részéről. A bizottság megalakult s tárgyalásai során mind világosabban domborodtak ki a közös megegyezéssel elintézendő ügyek; és pedig ilyenekül ismertettek el: az összbirodalom vámrendszere szemben a külfölddel, az Ausztria és

¹ Lásd ezekre nézve dr. Horváth János «A közös ügyek előzményei és fejlődése» cz. műve 124—160. lapjait és *Beksics Gusztáv: A dualismus stb.* cz. műve 54. s köv. és 110—111. l.

² Deák F. beszédei. II. 218. l.

³ Még 1849-iki osztrák miniszteri átiratok is ily elnevezéssel hivatkoznak a Bécsben székelő magyar minisztériumra. (*Országos levéltár*, Geringer irattára.)

Magyarország közötti forgalom ügyei a közbenső vámsorompó megszűntetése esetére s a vámtételek megállapítása annak fenntartása esetére; továbbá a pénzforgalomra vonatkozó rendelkezések, a katonai kiadások és a hadiszerek, a civillista és a postaügy. Egy ma is élő, közismert osztrák közgazdasági politikusnak, ki e tárgyalás egész anyagát nemrég megjelent könyvében földolgozta, tanúságát bírjuk arra nézve, hogy e tárgyalások folyamán kezdettől fogva Magyarország volt az, mely e kérdések tisztázását sürgette s az osztrák kormány volt az, mely készségének folytonos bizonygatása mellett nyújtotta a tárgyalásokat.¹ S ez legjobb czáfolata Pillersdorf b. emlékiratai azon állításának, mintha a közös kérdésekben való megegyezésre az osztrák kormány részéről ismételve tett kísérletek mindig a magyar kormány magatartásán szenvedtek volna hajótörést.²

A közös ügyek tisztázatlan kérdései terén merész lépést tett a magyar kormány, a midőn május elején kieszközölte azokat a királyi kéziratokat, melyek által Mészáros Lázár magyar hadügyminiszterre neveztetett ki s a magyarországi csapatokra nézve teljes önállósággal ruházta föl, hatásköre tulajdonképen egyenlősített a bécsi hadügyminiszterével.³ De már akkor Horvátország nyílt elszakadási törekvései s a magyarországi szerbek lázongása méltán gyanút kelthettek Magyarországon az iránt: vajjon ezek a támadások az új törvényes állapot ellen nem segítők-e csupán a központi kormánykörök oly törekvésének, melynek célja ama törvényes állapot megdöntése?

Helfert közismert művében nagy buzgalmat fejtett ki annak bebizonyításában, hogy a nemzetiségi lázadások Magyarországon és a horvát pártütés 1848 tavaszán tisztán a népből indultak ki s azokhoz az udvarnak és a bécsi kormánynak semmi közük sem volt. Azonban érvelése inkább ellene, mint mellette bizonyít; mert ő maga elismeri, hogy e mozgalom, mely eredetileg nem is volt magyarelles, kezdettől fogva «az udvari körök ösztönszerű részvétérzésével» s «a császári kormány érdeklődésével» találkozott s hogy később, a nyár derekán egy csász. kir. ezredes, Mayerhofer, szervezte a szerb mozgalmat és ugyanakkor Latour gróf hadügyminiszter «titkos viszonyba» lépett Jelačić-al.⁴ Ezt a nyílt beismerést nem is kerülheti el az, ki a nyilvánvaló tényeket tagadásba vonni nem akarja; mert kétségtelen, hogy Gáj Lajos már márczius végén bécsi utasításra szervezte Horvátország ellentállását

¹ Dr. Rud. Sieghart: Zoltrennung u. Zolleinheit. (1915.) 174. s. köv. I. E. miatt Klauzál miniszter panaszt is emelt augusztusban a képviselőház előtt, I. Beöthy Ákos: «A magyar államiség fejlődése, küzdelmei.» III. köt. 243. l.

² Id. műv. 101. l.

³ Beöthy Á.: id. m. III. 247. s. köv. I.

⁴ Id. m. II. köt. 200. s. köv. I. Hogy a nemzetiségek segítségül hívása a magyarok ellen már a márcziusi kabinetttanácsokban szó ajött, azt Hartig gróf vallomásából tudjuk. (Genesis etc. 191. l.)

Magyarországgal szemben¹ és hogy az osztrák kormány már június végén nyíltan pártfogásába vette a horvát lázadást. Ép oly kétségtelen, hogy annak a szerb congressusnak, mely Magyarország elleni határozott pártütés gyanánt május első napjaiban Karlóczán tartatott, s melyért Ferdinánd király a szerbeket egy manifestumban megróttá, határozatait a bécsi kormány a magyarokkal való szakítás után lényegökben tényleg érvényre juttatta,² azokat a férfiakat, kiket e mozgalom egyházi és világi téren pajzsára emelt, utóbb ez állásaikban megerősítette s azt a Mayerhofert, a ki a mozgalom szervezője volt s a ki belgrádi consuli minőségét arra használta föl, hogy ott segédcsapatokat szervezen a fölkelő szerbek számára,³ később a kihasított szerb vajdaság tartományi főnökévé tette meg. A ki a tényeket a maguk teljességében ily módon teszi magáévá, annak sohasem fog sikerülni magát az azok előidézésében való közreműködés vádjától tisztázni.

Az a végzetes játék, melyet a beteg és gyöngye fejedelem akaratával felelőtlen és titkos befolyások űztek, a mennyiben a magyar kormány által a lázadókkal szemben az uralkodótól kieszközölt, ezeket nyilvánosan megtagadó és megrovó nyilatkozatokat ugyancsak az uralkodó nevében hátmögötti biztatásokkal és támogatással ellensúlyozták, tetőpontját érte el a Jelačić bán esetében, a kit egy június 10-iki királyi manifestum állásától elmozdított s pártütőnek nyilvánított s a ki ezzel mit sem törődve, diktátorként folytatta intézkedő és lázító tevékenységét, melylyel utóbb kiérdekelte azt, hogy szeptember elején báni méltóságba formai szerint visszahelyeztessék, sőt egy október 3-iki királyi elhatározással Magyarország teljhatalmú kormányzójává neveztessék ki.⁴ Ez az ember, kit az akkori bécsi körök felfogásához képest némely osztrák történetíró valódi férfiúi és hősi ideálként tüntet föl,⁵ tulajdonképen semmi egyéb nem volt, mint merész kalandor, mint hadvezér egyetlen igazi és jelentős győzelmet sem aratott, mint horvát patrióta hazájának a Magyarországtól való elszakadás árán nem függetlenséget és önkormányzatot, hanem csak Magyarországgal közös elnyomatást szerzett, de vi-

¹ Lásd Gáj Lajosnak János főhghz int. levelét Zágrábból márcz. 24-ről: *Szögyény* id. m. I. 222. l.

² E congressus határozatait l. az *Osztrák Belügyminisztérium levéltárának* 1849-iki 7792. ügyszáma mellett.

³ *Pulszky Ferencz*: Életem és korom. II. 116. l. P. itt azt is elbeszélte, hogy maga látta a leveleket, melyekkel Latour hadügyminiszter a fölkelő szerbek vezéreinek a szükséges vezérkari térképeket megküldte. A szerbiai segédcsapatok közreműködését elismeri *Stratimirović* tábornok is: «Was ich erlebte» cz. műve 54., 67. l.

⁴ Ennek a «*Genesis*» írója azt a csodálatos magyarázatot adja, hogy — mint utóbb kitűnt — Jelačić az 1848-iki törvényeknek csak szavai ellen vétett, de szellemének megfelelően járt el.

⁵ *Helfert* id. m. I. 43. s köv. l. lásd *Vitzthum* id. m. 124., 130. és 205. l.

szont minden lelkiismereti aggály, minden tétoválás nélkül adta oda magát ama politika eszközeül, mely a király által szentesített törvények utólagos megtagadásával azok megdönthetése érdekében Magyarországon tervszerűen idézte föl a polgárháborút s melynek alattomoságát és kétszínűségét még azok sem tagadhatják, a kik azt czélja szempontjából védelmezendőknek vélik.¹

A lejtőn, melyre Magyarország ügyét ez a politika hozta, még siettetete lesiklását a magyar országgyűlés és kormány némely állásfoglalása, mely kétségkívül alkalmas ürügyül szolgált arra, hogy az ellenes irányzat Magyarországot vádolhassa elszakadási törekvéssel.

Ha már az államadósság bizonyos részének elvállalása kérdésében, Magyarországnak a szigorú jog szempontjából kétségkívül igazolt, de politikai szempontból a furcsa formában fölállított kérdéssel szemben rideg állásfoglalása elidegenülést szült a két kormány között,² még inkább kellett azt fokoznia annak a módnak, a hogy a magyar minisztérium és országgyűlés az olaszországi háború okából az uralkodó által kért csapatmegajánlás ügyét kezelte. Nyomai vannak annak, hogy egyes miniszterek ez irányban ígéretet is tettek, s a minisztertanács és válaszfeliratában a képviselőház mégis föltételekhez kötötte a segélymegajánlást, a mi annál sajnálatosabb, mert Radeczky időközben bekövetkezett győzelmei a segély tényleges nyújtását úgyis fölöslegessé tették s így csak a Pragmatica Sanctio szerint kötelező közös védelemre való készségnek úgyszólván elméleti nyilvánításáról lett volna szó. Másrészt kétségtelen, hogy ebben az esetben is az első hibát az a reactio követte el, mely Magyarország ellen mozgósította Horvátországot és a nemzeti-segeket, sőt a szomszéd Szerbiából segédcsapatokat is hívott be a magyarok ellen, a mi nemcsak passiv, hanem activ megsértése volt a közös uralom alatt álló országterületek kölcsönös oltalmára vonatkozó kötelezettségnek. Úgyszintén igaz az is, hogy a magyar politika vezetőit a frankfurti német birodalmi gyűlésnek később el is fogadott bizottsági javaslata, mely Ausztriát becsatolván a birodalomba, Magyarországot kizárta abból, szinte rászorította a personal-unio keresésére, és hogy az Ausztriától való különválás gondolata korántsem jelenthette az uralkodó-

¹ Helfert most id. m. IV. köt. 1. részéb. (275. l.) elismeri, hogy a katonai parancsnokok a június 13-iki királyi manifestummal ellenkező bizalmas utasításokat kaptak a hadügyminisztertől. Hogy az osztrák kormány még két nappal a bán visszahelyezése után tagadta az udvar egyetértését Jelačić-csal, azt W. Rogge (id. m. I. 15. l.) beszéli el. *Friedjung* (id. m. I. 70. l.) azt mondja: «Wer könnte jetzt den Ungarn widersprechen, wenn sie behaupteten, es sei mit ihnen durch Monate ein frevles Spiel getrieben worden?» Ugyancsak «falsches Spiel»-nek mondja a Magyarországgal szemben követett eljárást *Springer* id. m. II. 528. l.

² Erre figyelmeztette Mészáros Lázár is Kossuthot; lásd: *Mészáros Lázár élettörténete*, külf. levelezései és emlékiratai, közrebocs. *Szokolay Viktor*: Emlékirat. I. 3. l.

háztól való elszakadás szándékát azon magyar kormány részéről, mely ugyanakkor mindent elkövetett, hogy az osztrák székvárosából az ottani forróságok miatt menekülni kénytelen uralkodót a magyar székvárosába való költözésre rábírja.¹

Bár tehát ezek a július hóban történt dolgok hozzájárultak a feszültség fokozásához és a bonyodalom növeléséhez, a szakadásra vivő fordulatot kétségtelenül nem ezek idézték elő, hanem az osztrák fegyvereknek olaszországi győzelmei, melyek immár fölöslegessé tették a látszat fenntartását és lehetségessé az áprilisi törvények nyiltabb megtagadását. Ezt érezte gr. Batthyány Lajos miniszterelnök is, ki augusztus 18-ikáról Szalay Lászlóhoz intézett levelében ezt írja: «a reactio hazánk ellen nyíltan lép föl és terveit többé nem titkolja.» Legvilágosabban mutatja a törvényesség, a loyaltás utolsó küzdelmét az előretörő reactióval az akkor már a miniszteri combinatiók előterében álló Stadion gróf levélváltása Windischgrätz herczeggel július legvégén és augusztus elején. Stadionnak valóban becsületére válnak e sorai: «A császár népeinek engedményeket tett. Hogy miért és mily körülmények között, azt vizsgálni nem föladatom. Megtétettek és e percztől kezdve tulajdonai a népnek, szentek, mint minden tulajdon. Ezt a tulajdont megtámadni, korlátozni a legnagyobb jogtalanásznak tartanám, én abba belé nem egyezhetem, hogy a császár hazudjék népeinek, sohasem pártolhatok ahhoz a nézethez, hogy egy a népeknek adott császári ajándékhoz hozzá lehessen nyúlni. A ki ezt tanácsolná a császárnak, az becsületét érintené; a ki vállalkozik rá, hogy a nép jogait megtámadja, ép oly jogtalan-ságot követ el, mint az, a ki tudatosan idegen jószágot tulajdonít el vagy ront meg. Én ezért a reactiót jogtalannak és nem becsületesnek tartom és sohasem fogok ráállani oly lépésre, mely valamelyes reactio célzatát foglalná magában.» Windischgrätz válaszában nagyon jellemzően ezt mondja: «Oly sokat beszélnek célbavett reactióról. Kik a reactionariusok? Nem én vagy a kormány más közegei, hanem azok, a kik követéseiket odáig fokozzák, hogy az általuk nyújtott alapon lehetetlen valami hasznosat és tartósat alkotni.»²

A változásnak mintegy előszelét érezzük a bécsi sajtó magatartásában és a magyarországi nemzetiségi mozgalmak mind szélesebb kiterjedésében. A bécsi lapok augusztus óta mind sűrűbben kezdték hangoztatni a pénz- és hadügy teljes elközösítésének szükségességét s az

¹ Lásd ezekre nézve: *Falk Miksa* «Gr. Széchenyi István és kora 263. és köv. l. *Beksics*; A dualismus 64. s köv. l. *Horváth J.* A szakadás 25. s köv. l. *Kovács L.* id. m. II. 132. s köv. l. *Kossuth L.* 1848 aug. 3-iki és 19-iki beszédei. (K. L. beszédei I. 255. és 269. l.)

² Mindkét levelet *Helfert* közli id. m. III. része függelékében 12. s köv. l. *Horváth Mihály* (Magy. függetl. harcz. tört. I. 358.) nem egészen találóan mondja Stadiont «a reactio pártja egyik legmunkásabb tagjának».

«ügynevezett magyar minisztériumnak», vagyis annak képtelenségét, hogy egy monarchiában két minisztérium legyen, s mindinkább úgy igyekeztek a magyarországi helyzetet föltüntetni, mintha a nemzetnek csak kis töredéke volna az, mely a Kossuth minisztériumának s az ő véleményének hódol, a mi természetesen megfelelő hangú kommentárokat váltott ki a magyar sajtóból.¹ Együttal Erdélyben előbb a szászok, majd még hevesebben a románok gyűléseken tiltakoztak az unió ellen, kijelentették, hogy nem engedelmességeknek a magyar minisztériumnak, csak az erdélyi főhadparancsnokságnak s külön erdélyi országgyűlést követeltek. Ez időben b. Wessenberg arról igyekezett Batthyányt és Deákot meggyőzni, hogy Magyarországnak saját érdekében le kellene mondania a hadügy, pénzügy és kereskedelem elkülönítéséről,² Latour hadügyminiszter pedig, mikor Deák a fölött méltatlankodott, hogy osztrák sorkatonaság harcol a szerb lázadók élén, gúnyosan azt válaszolta: töröljék el a 48-iki törvényeket s azonnal rendet fogunk csinálni.³

Augusztus végén az osztrák kormány elérkezettnek látta az időt arra, hogy immár hivatalosan tegyen lépést a magyar törvényeken alapuló állapot megváltoztatására. Ez ama nevezetes államirat útján történt, melyet a Wessenberg—Doblhoff—minisztérium — melynek már akkor Bach is, mint igazságügyminiszter, tagja volt — augusztus 29-én terjesztett elő Ferdinánd királynak s ez augusztus 31-iki elhatározása alapján szeptember 5-ikéről kelt kéziratokkal küldött le István főherczeg nádorhoz, Batthyány miniszterelnökhöz és a csak nemrég lázadónak nyilvánított, de egy nappal előbb ünnepélyesen rehabilitált Jelačićhoz sürgős megfontolás s a pesti és bécsi kormányok által — Jelačić bevonásával — leendő együttes tárgyalás céljából.⁴

Az osztrák minisztertanács az eredeti szövegen csak némi enyhítéseket eszközölt, de az így is világosan kifejezi, hogy ugyanaz az uralkodó, ki kénytelen volt más kéziratában kijelenteni, hogy az emlékirat javaslataival egyetért, tulajdonképen nem volt jogosítva az áprilisi magyar törvényeket szentesíteni, mert azok a Pragmatica Sanctióval ellenkeznek és ezért az akkor alkotmánynyal bíró Ausztria illetékes tényezőinek hozzájárulását igényelték volna.⁵ Az emlékirat hosszasan magyarázza a

¹ Lásd a «Kossuth hírlapja» augusztus 16., 27-iki és szeptember 3-iki számait.

² *Friedjung* id. m. I. 53. l.

³ Deák F. már id. beszélgetése Beusttal 1866-ban, id. helyen.

⁴ Az államirat közölve van a «*Sammlung der für Ungarn erlassenen allerh. Manifeste u. Proclamationen*» (1850.) függelékének 5. s köv. lapján. Eisenmann szerint (id. m. 108. l.) ezen államirat megszerkesztésére maga Batthyány szolgáltatta az alkalmat, az osztrák kormány szándékai kipuhatolása végett fölvetett kérdéseivel.

⁵ Tehát még az osztrák kormány sem helyezkedett annak a sajátságos közjogi fölfogásnak álláspontjára, melyről a «*Genesis*» írója bebizonyítani igyekszik,

x mifele emlékirat

Pragmatica Sanctio értelmét és jelentőségét s bebizonyítani igyekszik, hogy a magyar pénzügyi és hadügyi minisztérium létesítése azokba beleütközik, ép úgy mint a nádorra ruházott végrehajtó hatalom. Különösen kifogásolja az áprilisi törvények alapján a magyar kormány által az uralkodótól «kieszközölt» rendeleteket a magyar hadügyminiszternek a magyar csapatok fölötti rendelkezési joga tárgyában s a magyar kormánynak hadügyi, külügyi és pénzügyi téren tett intézkedéseit, melyek Magyarországnak Ausztriától való teljes elkülönítésére vezetnek; sőt a magyar kereskedelmi minisztérium hatáskörét is a fennálló közjogi kapcsolattal összeférhetetlennek jelenti ki és mindezek alapján az 1848 márcziusa óta a magyar kormányzat terén történt berendezéseket az összmonarchia szükségletei s a Pragmatica Sanctio értelmének megfelelően, az «ausztriai német» (t. i. bécsi) minisztérium hozzájárulásával megváltoztatni kívánja. A kísérő előterjesztés az ez emlékirat alapján indítandó közös tárgyalások előfeltételeül tűzi ki minden Horvátország és a határőrvidék elleni ellenséges actiónak megszüntetését (mintha Magyarország lett volna a támadó fél!), a bán ellen tett minden kormányintézkedés visszavonását s a határőrvidéknek a bécsi hadügyminiszter alá helyezését. A jövő berendezkedésre nézve ez előterjesztés a pénzügyek és a kereskedelem legnagyobb részét közösen intézendőnek jelzi s e végből bizonyos bécsi minisztériumokhoz felelős magyar államtitkárok rendelését, a Bécsben székelő magyar miniszternek pedig az osztrák minisztérium tanácskozásaiba való bevonását kívánja; a törvényhozási teendőkre nézve pedig legjobbnak vélné, ha a két országgyűlés egy senatus=szerű közös Reichsrathba küldené ki képviselőit a közös ügyek intézése s esetleges összeütközések kiegyenlítése végett; ennek a Reichsrathnak a közös érdekekre nézve úgy az osztrák, mint a magyar miniszterek felelősek volnának.¹

Egy osztrák történetíró, Springer, mondja, hogy ennek az államirattal tartalma és érvelése szükségkép minden magyar embernek a vért arczába kergette s meggyőzhette arról, hogy itt nemcsak az új vívmányok, hanem hazájának annyi viharral daczolt politikai existenciája van fenyegetve, s hogy az erőszak sem rabolhatja el Magyarországtól többet, mint a mennyinek önkéntes feladását kívánják itt.² Deák Ferencz, mint akkor magyar igazságügyminiszter, ez államiratra nézve a maga higgadt modorában csak annyit mondott, hogy abban — különösen a Pragmatica Sanctióra nézve — «több rágalom és álmagyarázás» van; az ő javaslatának megfelelően a képviselőház minden támadó él nélkül ki-mondta, hogy «a magyar képviselőház a birodalom és Magyarország

hogy az 1848. III. t.=cz. magában érvénytelen azért, mert a 2. §-ában foglalt feltételt (a monarchia egységének megóvása) nem teljesült. (286. és 296. s köv. l.)

¹ Állami és udvari levéltár, min. tanács.

² Id. műv. II. 498., 502. l.

között létezhető érdektalálkozások kiegyenlíthetése fölött mindaddig sikeresen nem tanácskozhatik, míg a hazában lévő ellenség Ő Felsége által el nem távolíttatván, a tanácskozási teljes szabadság helyre nem állíttatik». Másrésről a minisztérium oda utasított, hogy «valamint minden, úgy e jelen tárgy körüli eljárásában is Magyarország területi épségének, független önállásának, polgári szabadságának és alkotmányának, az Ő Felsége által is szentesített 1848-iki törvényeknek, melyekhez e képviselőház mindenkor és mindenben szorosán ragaszkodik, szigorú megóvását és fönn tartását elmulasztthatatlanul szemé előtt tartsa s attól egy hajszálnyt se távozzék el». Egyúttal a felelet kidolgozásával egy bizottság bízott meg.¹

Időközben azonban az események a bécsi államirat fölötti vitatkozást meglehetősen tárgytalanná tették. Azok a titkos befolyások, melyek gyakran az osztrák minisztériumot is meghazudtolva tették meg sakkhúzásait, s melyeket maga az akkori miniszterelnök, Wessenberg, nevezett utóbb «camarillá»-nak,² a beteg király akaratát teljesen hatalmukba kerítve s a magyar kormányt az udvartól elzárva, ellenállhatatlanul tölték Magyarországot a forradalom útján előre. A miniszterek bécsi eljárása eredménytelen maradt, az országgyűlés tömeges küldöttsége a királytól Schönbrunnban, szeptember 6-án oly semmitmondó választ kapott, hogy — mint Pulszky följegyezte — mindnyájan azzal az érzéssel hagyták el a palotát, hogy ez a nemzet búcsúja királyától.³ A magyar kormány lemondott, de miután más kinevezhető nem volt, kénytelen volt helyén maradni s miután időközben Jellačić rendes fegyveres erővel tört be az országba, kénytelen volt az ország védelme és az állam fizetése képessége érdekében a hadsereg kiegészítésére vonatkozó törvényeket királyi szentesítés nélkül életbeléptetni s bankjegyeket a maga felelősségére bocsátani ki. Az országgyűlés kétségbeesett kísérlete közvetlen összeköttetést keresni a bécsi és frankfurti parlamentekkel, balul ütött ki s végre István nádor is, kit magyar hazafiúi és osztrák főhercegi minősége kiegyenlíthetetlen lelkiismereti összeütközés elé állított, kénytelen volt vérző szívvél cserben hagyni Magyarország ügyét.⁴

E közben az uralkodó, kit ekkoriban kevésbé miniszterei, mint inkább Kübeck báró s a láthatáron már most megjelenő Schwarzenberg Felix herczeg, valamint — közvetve — valószínűleg gr. Dessewffy

¹ Deák F. beszédei II. 337. s köv. I. Kossuth L. beszédei I. 320. I.

² Briefe von Joh. Phil. Freiherrn von Wessenberg aus d. Jahren 1848—1858. I. 116. I.

³ Id. m. II. 127. I.

⁴ Szarvady Frigyes, gr. Teleki László röpiratához (Die Ereignisse in Ungarn seit dem März 1848, Leipzig 1849) írt előszavában hivatkozik István főherczeg-nádornak egy Budán visszamaradt emlékiratára, melyben márcz. 24-én azt ajánlotta az udvarnak, hogy fogadja el egyelőre a Batthyány követeléseit, majd később lehetséges lesz erőlyesebben föllépní.

Enil és gr. Szécsen Antal conservativ magyar főurak láttak el tanács=csal,¹ szeptember 22-én kiáltvány formájában még egy utolsó kísérletet tett eljárása ellenmondásainak kimagyarázására s arra, hogy a fenyegető végleges szakítás felelősségét a magyar kormányra és országgyűlésre hárítsa. Azt mondta e kiáltványban, hogy a magyar törvényeket április=ban abban a meggyőződésben szentesítette, hogy azok által nemcsak Magyarország jólétének alapjait teszi le, hanem a dynastia közössége által hozzácsatolt örökös tartományokhoz való viszonyának fenntartását is biztosítja. Be akarta bizonyítani, hogy Magyarország kormányzati önállósága csak új erőeleme a birodalom államai összetartozásának s viszont ez az összetartozás biztos támasza és védőpajza Magyarország főnnállásának. Annál mélyebb megütközéssel kellett azt a törekvést tapasztalnia, mely a korona tanácsosainak némelyikétől is támogatva, az örökös tartományokkal való kapcsolat folytonos lazítását s a korona jogainak csorbítását vette célba, s a törvényeket kijátszva, kétértelmű=ségekkel még a nyíltság és őszinteség ellen is vétett. Itt aztán felsorol=tatnak a magyar országgyűlés és kormány vétkei: hogy megkísérelte a törvény ellenére idegen államokkal közvetlen összeköttetésbe lépni; föltételekhez kötötte az idegen ellenséges államok elleni védelemnyúj=tást,² a király szentesítése nélkül ujonczoz, sereget szervez és papír=pénzt bocsát ki. Kijelenti az uralkodó, hogy a hadsereg egységének megbontását s az országnak fedezetnélküli papírpénzzel való elárasztá=sát tűrni nem fogja. Utal azután a társországok és a határőrvidék álla=potaira, a hol az ellenállás leküzdésére a magyar minisztérium által ajánlott minden rendszabályt alkalmazott s ha ama mozgalmak igazán csak egy lázongó kisebbség művei volnának, e rendszabályok elegendők is lettek volna; azonban kitűnt, hogy Horvát-Szlavonország oly hatá=rozottsággal ragaszkodik kívánságaihoz, mely tanúsága, hogy itt egy hű nép törekvéséről van szó, melynek elnyomása Magyarországnak sem állhat érdekében, miért is a koronához egyedül méltó közvetítői és ki=egyenlítői szerepre kell vállalkoznia. A szerbek lázadását is úgy tünteti föl a kiáltvány, mintha a magyar kormány mulasztásai idézték volna föl a vérontást. Végül erőlyesen tiltakozik a király úgy szándékainak oly meggyanúsítása ellen, mintha azok az ország biztosított jogai ellen irá=nyulnának, mint az általa jóvá nem hagyott törvények végrehajtása s katonáinak zászlóik elhagyására való fölhívása ellen.³

Ez a király legmagasabb tekintélye alatt Magyarország ellen kiadott

¹ *Friedjung* id. m. I. 77. l. *Helfert* id. m. IV. köt. I. rész. 184. l. *Beöthy Á.* id. m. III. 338. l.

² *Beöthy Ákos* (id. m. III. 383. s köv. l.) téved, midőn azt mondja, hogy az olaszok ellen szükséges ujonczok megszavazásának föltételekhez kötése miatt osztrák részről sohasem emeltek vádat Kossuth és Magyarország ellen.

³ *Sammlung d. Manifeste* 1. s köv. l.

vádirat némi igazságok mellett sok ferdítést és szándékos elhallgatást is tartalmaz; előhírnöke volt egyébiránt egy három nappal utóbb kibocsátott királyi manifestumnak, melylyel gróf Lamberg Ferencz altábornagy küldetett ki teljhatalmú főparancsnokként Magyarországra a béke és rend helyreállítása végett. Lamberg, a kit számos vonatkozás fűzött Magyarországhoz, kétségkívül a legjobb szándékkal s teljes bizalommal küldetése sikere iránt jelent meg a fővárosban, de akkor már a szenvedélyek hullámozása oly magasra hágott, hogy a minden alkotmányos forma mellőzésével történt kiküldetés, melytől az országgyűlés az elismerést ép úgy megtagadta, mint Jellačić is, csak fokozhatta a bán titkos bécsi levelezésének kézrekerítése és közzététele s mindenféle álhír által úgyszólván fölzaklatott közhangulat ingerültségét. Így történt, hogy a királyi küldött alig hogy megérkezett, a pesti hajóhídon, a népdüh áldozata lett.

És ezzel a szerencsétlen eseménnyel eldőlt a forradalom kockája. Most már egyik fél sem ismert visszatérést. Az október 3-iki királyi manifestum már hadüzenet volt Magyarországnak; föloszlatta a magyar országgyűlést, betiltotta a megyegyűléseket, hadi állapotba helyezte s egyúttal a törvények ellen föllázadt Jellačić bán főparancsnoksága alá rendelte egész Magyarországot; Jellačićot pedig időközben megverte a magyar sereg s csapatai egy részét foglyul ejtette. Az október 6-iki bécsi forradalmat, melyben Latour hadügyminisztert meggyilkolták, s mely miatt az udvar Olmützbe menekült, szintén Magyarországnak rótták föl, a hol a miniszterelnökké kinevezett Récsey Ádám tábornok helyett a föloszlatása ellenére tovább működő országgyűlés megbízásából egy honvédelmi bizottmány vette kezébe a kormányzatot, s az országnak a most már minden oldalról betörő fegyveres erő elleni védelmét. Ezzel mindkét szembenálló hatalom a törvényen kívül helyezkedett s közöttük immár a fegyvernek kellett döntenie.

Megkíséreljük most már a szakadás bekövetkezése okai és körülményei fölötti e rövid szemle után a következményekért való felelősség kérdésének tárgyiagos vizsgálatát.

Ez a kérdés ugyanis az események folyamának ezen a pontján döntendő el, nem egy utóbbin, nevezetesen nem a debreczeni függetlenségi nyilatkozat tényénél, a melyre az osztrák centralisták jogvesztési elméleteket (Verwirkungstheorie) főképp alapítani szokták; ¹ itt döntendő el azon egyszerű oknál fogva, mert bár magyar részről a békülésre és kiegyenlítésre való hajlandóság még az októberi szakadás után is ismételve megnyilatkozott, ² minden kétségen fölül áll, — s épen ez lesz

¹ Ennek a «Verwirkungstheorie»-nak körülbelül első hivatalos megjelölése az osztrák minisztérium ama legaláz. előterjesztése, melyről *Friedjung* id. műv. I. köt. 373. l. tesz említést.

² Batthyány kiegyenlítési kísérleteire nézve l. *Horváth Mihály* Függetlenségi harc. I. 406. s köv. l. Itt utalhatunk a magyar püspöki kar október 28-iki,

bizonyításunk főtárgya — hogy Ausztria és az udvar részéről már ebben az időpontban változhatatlanul fennállott az 1848-iki törvények megtagadásának s Magyarország feldarabolásának, beolvasztásának és egyesítes birodalmi kormányzás alá helyezésének elhatározása, úgy hogy ez a fél többé semmi Magyarország részéről elfogadható megegyezésre hajlandó nem volt.¹ «Az udvar vak gyűlölete nem tett többé különbséget békülékenyek és forradalmárok között; visszautasította szeptemberben Batthyányt, decemberben a Windischgrätznél járt küldöttséget, meghazudtolta a loyalistákat és így növelte Kossuthnak s a szakítani kívánóknak erejét és tekintélyét.»² A Habsburgok általán mindig maguk nevelték maguknak a forradalmárokat. Bocskayt, a királyhű vezért az osztrák politika kényszerítette, hogy a forradalom útjára lépjen; II. Rákóczi Ferenczet neveltetésénél, fiatalkori, habozó természeténél fogva könnyű lett volna az udvari érdek szolgálatához lánczolni, ha a folytonos gyámkodás, kémkedés, gyanakodás és népének sanyargatása őt a békétlenek táborába nem tereli.

Tehát a függetlenségi nyilatkozat végzetes jelentősége nem abban rejlik, mintha a debreczeni országgyűlés és forradalmi kormány e ténye idézte volna föl Magyarországnak alkotmányától való megfosztását, a mi már egy félévvel előbb elhatározott dolog volt s a márczius 4-iki octroyált olmützi alkotmány által ténynyé vált. A függetlenségi nyilatkozat elhatározása az akkori körülmények között, mikor az európai forradalmi áramlat már apadásnak indult, súlyos hiba volt magyar nemzeti szempontból, mert elhidegítette nagy részét azoknak a rokonszenveknek, melyekkel a magyar ügy addig a külföldön találkozott, a magyar szabadságharcz addigi határozottan védelmi jellegét támadóvá változtatta át s támadólag szakított azzal a legitimitással, melyet addig a magyar forradalmi politika csakis a legszükségesebb önfenntartási és önvédelmi rendszabályok érdekében tagadott meg. A függetlenségi nyilatkozat — azt mondhatjuk — megtagadta szabadságharczunk eredeti jellegét, a mennyiben azt a látszatot kölcsönözte neki, mintha kezdettől fogva a teljes elszakadás céljából vívatott volna s így csakis az elnyomásunkra törekvő reakciónak tett szolgálatot.

A Kossuth történeti nagyságát, melyet a szabad, demokratikus és nemzeti Magyarország megalapozása s a nemzeti védelem első szervezése által szerzett, nem rombolhatja le e hiba elkövetésében való fő-

a királyhoz int. kérelmező előterjesztésére, mindkét országgyűlési küldöttség megjelenésére Windischgrätznél október 26-án és utóbb január 3-án; *Helpert* magatartal (IV. köt. I. rész. 366. l.) Kossuth december 12-iki nyilatkozatára, mely szerint ő nem akarja az ország és a dynastia közti kibékülés útját elzárni.

¹ Ezt a felfogást vallja *Marczali* is «A legújabb kor tört.» cz. művében. (696. s. köv. l.)

² *Eisenmann* id. m. 141 — 142. l.

részességének elismerése, melynek következményeit holtáig híven és hajthatatlanul viselte, de viszont szabadságharcunk igazolása s benne védelmezett jogunk tisztaságának megőrzése szempontjából fenntartanunk és hangoztatnunk kell annak igazságát, hogy a függetlenségi nyilatkozat, egy a közelkedeseredés viharzó érzelmei között, a megfontolás és előrelátás teljes mellőzésével keresztülvitt oly politikai tény volt, mely a magyar nemzet nagy zömének akkori igazi közvéleményével és kívánságával teljesen nem azonosítható.¹

Kétségtelen, hogy már a márcziusi napok óta egész a szabadságharcz katastróphájáig fölismerhető volt nálunk az osztrák ellenhatással arányosan növekvő térfoglalása és erősödése bizonyos áramlatnak, mely a nemzetnek a sok jogsérelem, méltatlanság és ármány fölötti keserűségből táplálkozva, messze túlbecsülte nemzetünk erejét és az igaz ügyünk részére külső tényezőktől várható támogatást, szemet húnyt a fenyegető veszélyek előtt és megfélemlítéssel némította el a mérséklet, óvatosság és aggodalom minden szavát.² Már a nemzeti küzdelem első, még csak politikai jellegű peripetiáiban megfigyelhetjük ez áramlat hatását az államadósság kérdésében s egyéb pénzügyi viszonylatokban tanúsított túlmerev magatartásban; ³ ismerjük Kossuth július 11-iki beszédjének az Ausztriával való szövetség eldobásáról szóló kifakadásait, ismerjük az olaszországi hadisegély föltételekhez kötésében s a megkísérelt diplomáciai összeköttetések körül a szigorú törvényszerűség rovására történt ballépéseket. Ugyanaz az áramlat volt ez, mely végül a függetlenségi nyilatkozathoz vezetett s mely még a bukás után is az emigrációban követett kalandos politikával végeredményben inkább nehezítette, mintsem könnyítette jogaink visszaszerzését. Tudjuk, hogy ez áramlat ellen nemcsak Kemény Zsigmond a forradalom után, hanem már előbb is Batthyány Lajos⁴ és Mészáros Lázár⁵ fölemelték koronkint szá-

¹ Mészáros Lázár, ki a szabadságharcz ügye mellett kitarzott egész a számkivetésig, már idézett Emlékirataiban elmondja, hogy ő a megelőző értekezletben ellenetzte a függetl. nyilatkozatot, s hogy az «az országgyűlésre hazugság útján rátukmáltatott», és hogy «a nemzet nagyobb része az elszakadást Ausztriától nem akarta. (I. 253. l. II. 32., 175. s. köv. l.)

² Lásd Kossuth 1848 szeptember 19-iki beszédjét. (Beszédek. I. 368. s. köv. l.)

³ Lásd erre nézve Lónyay, Deák Ferencz, Lukács Béla és Falk Miksa beismerését Horváth J. «A közös ügyek» cz. műve, 147—149. és «A szakadás» cz. m. 62. s. köv. lapjain; úgyszintén: Trefort Ágoston: Újabb eml. beszédek és tanulmányok. 1887. 85. l.

⁴ Lásd nyilatkozatait Horváth Mihálynál (Függetl. harc. I. 557. l.) és Szögyénynél. (Id. m. I. 93—94. l.)

⁵ Emlékiratai több helyén hivatkozik rá, hogy ő mérsékletre, óvatosságra, a törvényes úthoz való ragaszkodásra intett, s panaszt emel az elbizakodás, a «vágató párt» túlzásai és izgatásai, a kisebbség terrorismusa, a népszerűség-hásházás, a miniszterek egyenetlenkedése s Kossuthnak mindenbe beleavatkozása.

vukat, hogy Horváth Mihály is többszörösen rosszalólag mutatott rá az áramlat hatása alatt elkövetett túlkapásokra,¹ s Deák Ferencz már szeptember hóban látta, «miként dolgozik titkon és nyilván egyik rész az alkotmányos szabadság és nemzetiség megdöntésén s miként segítik ezeket törekvéseikben akaratlanul azok, kik forradalmi térre lépni, forradalmi lépéseket előkészítgetni óhajtanak idétlen könnyelműséggel s kik talán csak most sejtik : hogy számításai a nemzet erejére s a nép rokonszenvére alaptalanok voltak.»² Nem vonhatjuk kétségbe, hogy a küzdelem mindkét részesére ránehezedett koronkint az a végzetes vakság, melyet Titus Livius a sors hatalmának tulajdonít, mondván : «Obcoecat animos fortuna, cum vim suam ingruentem refringi non vult.»³

De ha így az elkövetett ballépések mértékében forradalmi politikánkat a következményekért való felelősség bizonyos részétől nem is mentesíthetjük, szilárdan ragaszkodnunk kell ahhoz az ítéletünkhöz, hogy az összeütközés alapoka s ezért a felelősség sokkal súlyosabb részének viselője is az a politika volt, a mely a monarchia érdekeivel semmikép nem ellenkező 1848-iki magyar törvényeket előbb, teljes híján az őszinteségnek elfogadta s azután azok visszavonásának eltökélt szándékával Magyarországon polgárháborút támasztott és a jogait védő nemzetet valósággal belékergette a forradalomba,⁴ a mely tehát mint ennek a forradalomnak tulajdonképeni előidézője, az elnyomás általi megtorlásra semmi erkölcsi jogosultsággal nem bírt.

E fölfogást a 48-iki törvények kifogástalanságára nézve támogatja és minden ellenmondás ellen megvédi az a tagadhatatlan tény, hogy ama törvények, eltekintve a sok tekintetben idejét mult nádori intézménynek, úgyszintén a nemzetőrségnek fölfüggesztésétől, mely utóbbi már egy évvel később az általános védkötelezettségben s a honvédség felállításában nyert pótlást, valamint eltekintve néhány, a főhadúri jog gyakorlására vonatkozó módosítástól, 1867-ben is teljes érvényben hagytak s a monarchia fejlődésének és megerősödésének soha semmi-ben akadályaiul nem szolgáltak.⁵ A kibékülés és kiegyezés végre is nem,

miatt. (Lásd az Emlékiratok id. kiadása I. köt. 67—187. lapjai több helyét, úgyszintén a II. köt. 15. és 177. lapját s az «Életirat»-ban közölt beszédeket : 73., 80. l.)

¹ Horváth Mih. id. m. I. 295., 296., 323., 408., 523. s köv. I. és II. 378. l.

² Levele sógorához, Tarányi Józsefhez : Deák F. beszédei. II. 320. l.

³ A sors elhomályosítja az elméket, ha nem akarja, hogy előretörő hatalmának útjába álljanak.

⁴ Ezt, a magyar részről elkövetett túlkapásokat ostorozó Mészáros Lázár is elismeri : Eml. irat. I. 254. l.

⁵ Friedjung egy újabb, a kiegyezésre vonatkozó tanulmányában (Histor. Aufsätze 135. s köv. l.) úgy igyekszik az 1867-iki törvényeket föltüntetni, mintha azok által az uralkodótól 1848-ban «megvont» jogok «visszaadattak» volna. Ez egészen téves beállítás, mert a mint az 1848-iki törvényhozás nem irányult a magyar király jogainak csonkítására, úgy az 1867-iki törvényhozásnak sem volt vissza-

mint az osztrák politika s a mi conservativeink is 1859-től 1866-ig próbálgatták, azok romjain, hanem azok alapján jött létre. Az 1867-iki kiegyezés, megalkotóinak legilletékesebb vallomása szerint semmi egyéb nem volt, mint betetőzése, kiegészítése, kiépítése az 1848-iki közjogi műnek. Nem lehetett separatistikus czélzattal vádolni azt a törvényhozást, a mely az ugyanakkor alkotott sajtótörvényben szigorú büntetést szabott arra, «ki a sanctio pragmaticánál fogva megállapított s az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolatnak tetteles fölbontására izgat.»¹ Egy nagy osztrák-lengyel hazafi, Smolka tanuságát bírjuk arra, hogy «a magyar forradalom nem a 48-iki törvények következménye volt», hanem annak oka «azon hagyományos rendszer, hogy Magyarország osztrák tartomány legyen».² A már idézett Springer kifogástalan bizonyossága szól a mellett, hogy a magyarok valóságos «fanatikussai a legalitásnak», s mert nekik maguknak legnagyobb erősségük a törvény, ők is szívósan és szigorúan ragaszkodnak hozzá; az 1848-iki conflictusban is «a formai jog a magyarok oldalán volt».³ Ezért Deák Ferencz is erélyesen védekezett Zsedényi azon állítása ellen, mintha a 48-iki kormány megsértette volna a törvényeket, mondván: «az 1848-iki törvényeket nem a felelős magyar minisztérium rontotta meg... azon törvények fenntartásáért — ármány és erőszak ellen — mindaddig küzdöttünk, míg állásunkat lehetetlenné nem tették oly események, melyeket egész meztelenségekben föltárni még most (ez 1860-ban volt írva) nem lehet».⁴ És nem lehetett közönséges rebellió az az ügy, a melynek vértanúi még úgyszólván haláluk órájában úgy nyilatkoztak, mint Csányi László egy barátjához intézett utolsó levelében: «én republikánus soha nem voltam, bolond, ki Magyarországhban republikáról álmodik», s végül arra inti barátját: «Szeresd a hazát és a királyt.»⁵

Azonban teljesen igaza van Pulszky Ferencznek,⁶ hogy «nekünk akkor rebelliseknek kellett maradnunk», így kívántuk nem mi, hanem

adnivalója. A miért Ausztria az 1848-iki törvényekbe belenyugodni nem akart s azok ellen 19 évig küzdött, az a magyar és osztrák kormányzat elkülönítése volt; ez a harc 1867-ben Ausztria vereségével végződött, mert az 1867-iki törvények csak azokat a kormányzati ügyeket ismerték el közöseknek, a melyek — mint kimutattuk — már 1848-ban is közöseknek ismertettek el. Helyesen mondja *L. Eisenmann* is (id. m. 1. l.): «1848 n'a pas creusé dans l'histoire de la monarchie des Habsbourg un infranchissable fossé.»

¹ 1848. XVIII. t. cz. 6. §.

² Beszéd a Reichsrath 1861 aug. 28-iki ülésén; idézve *Horváth J.*-nél: «A szakadás.» 11. l.

³ Id. m. II. 499. és 566. l.

⁴ Nyilatkozat a P. Naplóban. (Deák F. beszédei. II. 514. l.)

⁵ Gróf Schmidegg Kálmánhoz októb. 9-ről int. levél. (Vörös Antal gyűjteménye a Nemzeti Múzeum levéltárában.)

⁶ Id. m. II. 229. l.

így kívánta az a politika, mely ürügyet keresett a 48-iki engedmények visszavonására ; az a Smolkától említett «hagyományos rendszer», mely Magyarországot még a 48 előtti állapotban is messze túlmenőleg «osztrák tartománynyá» akarta tenni. Hiszen történeti tény, hogy «Magyarország beolvasztása és elnémetesítése állandó titkos vágya volt a bécsi kormányoknak» a régebbi multban is ; e célra fölhasznált eszközeik «lehettek véresek, mint I. Lipót gyászos korszakának idején, lehettek pusztán doctrinærek, mint II. Józsefêi, de soha olyan tervszerűek nem voltak és nem nyugodtak oly széles és szilárdnak látszó alapokon, mint a 48-iki magyar szabadságharcz leveretése után».¹

Ezt a tervszerűséget pedig az magyarázza meg, hogy — mint már fentebb állítottuk — jóval a szabadságharcz leveretése előtt, sőt még mielőtt a szakadás a nemzet és az uralkodó között teljes és végleges lett volna, Magyarország beolvasztásának terve már készen állott a bécsi kormány köreibben, már az a be nem vallott cél volt, melynek megvalósulását a nemzet minden kényszerű eltávolodása az uralkodótól és a törvényes alaptól csak közelebb hozhatta. Hiszen már az 1848-iki magyar törvények szentesítésekor az akkori vezető osztrák miniszter, báró Pillersdorf, azzal biztatta az uralkodót, hogy ilyen kényszerű engedményekbe való belenyugvás már többször előfordult a császári ház történetében, de «majd eljön az idő, a mikor a legmagasabb trón erejét visszanyerő, a kicsikartakat ismét vissza fogja vonhatni».² Tudjuk, hogy az osztrák kormány zsoldjában állott Gáj már 1848 tavaszán felsőbb utasításra szervezte a reactiót Horvátországban. A szokimondó Jellačić — a ki pedig jól tudta, hogy a bécsi kormányzó körök mit akarnak — már nyáron kijelentette Batthyánynak, hogy míg a magyarok országuk szabadságát és függetlenségét akarják, ő az osztrák birodalom politikai egységére esküdött s így közöttük csak a kard határozhat.³ Ugyanő augusztus végén azt írhatta Rajačić patriarchának «szoros titoktartás pecsétje alatt», hogy a császári udvarnál elismerik az ő ügyük igazságát s mihelyt ők megkezdik a hadműveletet, az udvar és Ausztria nyíltan közbe fognak lépni s a békét «azon föltételek alapján fogják helyreállítani», a melyeket ő «utolsó kiáltványában hangoztatott».⁴ Bírnuk Bach följegyzéseit még az október előtti időből, melyek «a magyar-

¹ *Bekics G.*: Ferencz József kora, a Magy. Nemz. Története. X. kötetében. 415. l.

² *Szögyény id.* m. II. 251. l. Ugyanő u. e. helyen mégis kétségbevonja, hogy a forradalom előidézésének szándéka «a trón közelében» fennállott volna ; a király személyére nézve ezt senki nem is állítja.

³ *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. II. 195. l. Gáj fizetésére nézve lásd *Schlitter id.* m. III. 75. l.

⁴ *Margalics Ede*: Szerb történelmi Repertorium. Akad. kiad. 1918. I. 292. l.

horvát zavarok kiegyenlítésének» első és alapföltételül «az összbirodalom megzavart egységének helyreállítását» tűzik ki, s e mellett további programként egy központi közös «Gesamtministerium» létesítését s a határőrvidéknek Ausztriához való csatolását szerepeltetik.¹ Ugyanő felszólalásával a birodalmi gyűlésen majdnem döntőleg járult hozzá, hogy a magyar országgyűlés küldöttségének visszautasításával a kiegyenlítésnek ez az utóbbi lehetősége is mellőztessék. Humelauer udvari tanácsos, kit a bécsi kormány különösen bizalmas megbízatásokra használt, november 16-iki emlékiratában nyíltan kimondja, hogy Magyarországon igenis meg kell tenni azt, a mit talán Európa egyetlen államában sem volna tanácsos megpróbálni: «nem törődve az európai közvélemény lármájával, vissza kell csinálni a dolgokat nyíltan és határozottan»,² hiszen Oroszország egyetértésére minden körülmények között számíthatunk! A bécsi sajtóban ugyancsak ez időben már teljesen kialakult az a követelés, hogy a birodalomnak egységesnek kell lennie, hogy csak egy parlament lehetséges, melyben Magyarország ép úgy legyen képviselve, mint a monarchia összes többi részei, csak egy polgári- és büntetőjog legyen, egységes közoktatásügy, mint egységes pénzügy és vámügy; sőt Magyarország nemzetiségi vidékek szerint tartományokra szakítandó, régi alkotmányáról se legyen többé szó, a megyei szervezetet a magyar törvényhozás a parlamenti rendszer megalkotásával ügyis maga megsemmisítette; az ország népességét és gazdasági életét idegen, különösen német elemek betelepítésével kell fölfrissíteni stb.³ Ezeknek a sajtóhangoknak a kormánykörök fölfogásával való meg egyezését a centralismus szószólói sem tagadják, de az akkori osztrák sajtóviszonyok kétségtelenné is teszik, hiszen Ferdinánd király már október 20-iki manifestumában hangoztatta Magyarországnak az ausztriai császárság egységébe való szükségszerű beilleszkedését, a Schwarzenberg-minisztérium kinevezésekor pedig kinyilatkoztatta, hogy egy új köteléknek kell létrejönnie, mely a népek és fajok egyenjogúsága mellett a monarchia minden országát és néptörzsét egyetlen állami egységbe forraszsa össze s az akkép létesülő új Ausztria számára a fennmaradást biztosítsa.⁴

Az absolutismus vezető szellemei és azok dicsőítői különben nyíltan be is vallották, hogy mennyire kapóra jött nekik a forradalom, milyen szerencsének tartották Ausztriára nézve, hogy a Magyarországgal való szakítás nekik jogcímet és módot nyújtott centralistikus vágyaik meg-

¹ *Friedjung* id. m. I. 489. l.

² «Offenbarer, entschiedener Rückschritt»; lásd az egész emlékiratot *Helfert*-nél: III. Anhang. 53. l.

³ *Helfert* id. m. IV. köt. I. r. 186. s köv. l.

⁴ *Beksics*: Ferencz József kora. 416. l.

valósítására és Magyarország alkalmatlan alkotmányának kiküszöbölésére. Az öreg Kübeck, ez a megtestesülése a minden fölfordulást egészen túlélő osztrák bürokratikus centralizmusnak, egy 1851-iki emlékiratában kimondja, hogy a forradalom valóságos providenciális esemény volt, mert általa az uralkodó szabad kezét kapott birodalmában új, jobb rend létesítésére.¹ A Schwarzenberg herczeg «jobb keze» és hű csodálója, Hübner báró már 1848 szeptemberében úgy ítélte az akkori osztrák kormányról, hogy az helyesen cselekedett, midőn az engedmények utólagos megtagadásával provocálta a magyar forradalmat, ők legalább megüzenték a háborút, majd mások, erősebbek (értsd : a Schwarzenberg=kormány) meg fogják vívni azt.² Krauss pénzügyminiszter 1848 decemberében «régi pium desiderium»-nak mondja az osztrák és magyar vámhatóságok egyesítését a közbenső vámvonalon.³ Bruck kereskedelmi miniszter pedig 1849 szeptemberében Geringerhez, a magyar polgári kormányzat vezetőjéhez intézett iratában késznek nyilatkozván a magyar postaintézmény fejlesztésére, a miben eddig állítólag az udvari kancellária és még inkább a helytartótanács befolyása szolgált akadályul, szerencsésnek vallja magát, hogy ezeket az akadályokat az események folyása eltávolította.⁴ Bach a maga hirhedt «Rückblick»-jében nyíltan vallja, hogy miután Ausztria állami újjáalakítása szempontjából az akadályok lassankinti elhárítása volt szükséges, «épen abban rejlik az 1848—49-iki események világtörténelmi jelentősége, hogy egyengették az utat egy cél felé, mely nélkülök csak hosszabb kerülő úton lett volna elérhető».⁵ Helfert, mint történetíró tehát legalább a monarchia akkori sorsának intézőit mindenesetre jól értette meg, midőn műve bevezetésében arra hivatkozott, hogy «ma már bizonyára kevesen vannak, kik egyet nem értenek azon állítással, hogy az 1848. év nagyszerű fölforgatása valódi szerencse volt Ausztriára nézve».⁶ És ilyen képen, azt hiszszük, legalább a «cui prodest» szempontjából a forradalom és az absolutismus közötti okozati viszony s vele az értelmi szerzőség kérdése is meglehetősen tisztázottnak tekinthető.

Az 1861-iki országgyűlés tehát teljes joggal mondhatta második válaszfeliratában, hogy a «rázkódtatásokat nem az 1848-iki törvények okozták, hanem azon törvényeknek meg nem tartása»,⁷ És ha Deák Ferencz meg volt győződve arról, hogy az 1848-iki magyar országgyűlés még október havában is, sőt még 1849 tavaszán is kész lett volna

¹ *Friedjung* id. m. I. 467. l.

² *Ein Jahr mein. Lebens.* 207—208. l.

³ Áll. és udv. levéltár. (min. tanács.)

⁴ Orsz. Levéltár, Geringer-iratok. 1849.

⁵ 1857-iki kiadás. 5. l.

⁶ Id. m. I. köt. 1. l.

⁷ *Kónyi*: Deák F. beszédei. III. 168. l.

2
1
elfogadni egy olyan kiegyezést, a minőt 1867-ben javasoltak,¹ méltán kérdezhetjük, hogy miért kellett az országra rázúdulnia annak a kor=szaknak, melyet tíz évi tartama után maga a nemeslelkű fejedelem ural=kodása elpazarolt idejének ismert el,² s a melynek mérlegét még leg=enyhébb és legtárgyilagosabb bírálója sem képes intézői felelősségére és nemcsak hazánk, hanem a monarchia érdekeire nézve is kedvezően állítani föl?

¹ U. ott II. 459. l. Ezt constatálja október=novemberre nézve *Eisenmann* is (id. m. 123. l.) és hozzáteszi: «Mais la cour ne voulait plus de transaction.»

² Ferencz József nyilatkozata Windischgrätz hg. elbeszélése szerint: *Szö=gyény* «Emlékiratai». II. 136. l.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

II.

(A Schwarzenberg-kormány megalakulása; Schwarzenberg, Stadion, Bach, Bruck és Krauss jellemzése. Ferdinand császár és király lemondása, Ferencz József trónfoglalása; e tény következményei Magyarországon. Tervek és vélemények a magyar kérdés megoldására nézve. A márczius 4-iki octroyált birodalmi alkotmány kibocsátása és a kremsieri parlament fölосzlatása. Az alkotmány=pátens hatása; a magyar conservatívek helyzete. 1848—1849.)

A kormányt, mely hivatva volt Magyarországon az absolutistikus rendszert az alkotmány és nemzeti szabadság romjain megalapítani, már megalakulásában s első kormányzati tényeiben kell megismernünk, annál inkább, mert ez utóbbiak sokszorosán kihatottak a következő évek fejleményeire.

A bécsi forradalom legyőzése s Windischgrätz hadainak október 31-én a császári székvárosba történt bevonulása után a legmagasabb köröknek két rendszer között kellett választaniok. Kübeck véleménye szerint az alkotmányozó birodalmi gyűlést föl kellett volna oszlatni, az egész monarchiát ostromállapotba helyezni és Windischgrätz herceget diktátorrá tenni. A másik fölfogás odairányult, hogy az addigi kormányzat folytonossága fenntartandó s a birodalmi gyűlés valamely csöndes vidéki városba helyezendő át, a hol folytonos összeköttetésben a kormánnyal, zavartalanul folytathassa alkotmánysservező munkáját. Ez utóbbi nézetet különösen Schwarzenberg Felix herceg és Stadion gróf képviselték s az ő nézetök győzedelmeskedett.¹

A férfiú, a kinek ennél az elhatározásnál oly fontos szerep jutott s a ki tulajdonképen már október 19-én formászerű megbízást kapott az uralkodótól, hogy a bécsi események által valósággal szétugrasztott osztrák kormány helyére új minisztériumot alakítson, a Windischgrätz herceg sógora, az akkoriban 48 éves Schwarzenberg herceg, a gondviseléstől arra látszott kiszemelve lenni, hogy nevét inkább gyászosan, mint dicsőiségesen csatolja hozzá a monarchia életében a forradalmat közvetetlenül követő korszakhoz.

Eredetileg a katonai pályára lépett, melyet már huszonnégv éves korában a diplomáciaival cserélt föl, a nélkül, hogy a katonasággal

¹ Helfert id. m. I. 81—82. l.

egészen szakított volna ; tisztí rangját megtartva, fölvitte egész az altábornagyságig s az olaszországi forradalom ellenében ismét a fegyverhez nyúlva, a Radetzky seregében küzdött, ki is tüntette magát Vicenzánál, sőt meg is sebesült ; Bécsben, november 1-én tábornoki tekintélyével intézkedett a birodalmi gyűlés termének elzárása iránt.¹ Mint miniszterelnök sem vetette le egészen a katonás fellépést és modort s a kremsieri parlament előtt legszívesebben tábornoki ruhájában jelent meg.

Diplomáciai pályája nem volt szerencsésnek mondható.² Szt. Pétervárott a Miklós czár trónfoglalásakor kiűtött forradalom részeseivel szemben oly kétes magatartást tanúsított, hogy az udvar neheztelését vonta magára ; Lissabonból távoznia kellett, mert közel dobálták meg ; Londonban lehetetlenné tette magát a bájos Lady Ellenborough-val kötött szerelmi viszonya által, melynek válás és bírói elmarasztalás lett a vége ; Turinban is gyűlölt alak volt, Nápolyban pedig oly tüntetőleg szállott a népszerűtlen Ferdinánd király mellett síkra, hogy a követi lakásán kitűzött címert a nép leszakította, összetörte és elégette ; miután ezért a sértésért illő elégtételt nem kapott, kénytelen volt megválni állásától s a Radetzky táborába költözni.³ Metternich nem volt nagy véleménynyel róla s csak alárendeltebb állásokra alkalmazta ; pedig a diplomáciai tér volt az egyedüli, melyen ismeretekkel és tapasztalatokkal bírt, midőn a kormány élére meghivatott, s melyen tagadhatatlanul önálló concepciói is voltak, még pedig oly merészek és kockázatosak, hogy a pillanatnyi siker, melyet arattak, rendesen későbbi súlyos bonyodalmak és kellemetlenségek csiráját rejtette magában. Tagadhatatlanul nem közönséges képességekkel és műveltséggel rendelkezett, de belkormányzati téren annyira újoncz és tájékozatlan volt, hogy teljesen mások tanácsára volt utalva s e mellett azzal a mélységes megvetéssel viseltetett minden politikai doctrina iránt, a melyet nagy önbizalommal bíró emberek szoktak érezni oly dolgok iránt, melyekhez nem értenek. Ez a tájékozatlansággal párosuló önbizalma, politikai jelleme és fölfogása uralkodó vonásává a valóságos, nemcsak «látszólagos»⁴ frivolitást tette. Másnak nem nevezhetjük az oly ember gondolkozását, ki saját hű csodálójának visszaemlékezése szerint politikai elhatározásait ilyformán szokta megjelölni : «Ezen az úton fogok haladni ; ha a dolog nem sikerül, majd mást fogunk próbálni!» s a ki szokva volt kormányának parlamenti kudarczaival nem törődni.⁵ Egyedüli változatlan poli-

¹ W. Rogge id. m. I. 36. l. Vitzthum id. m. 182. l.

² Egyéniségét és életpályáját nagyon előnyös színben igyekszik föltüntetni Adolph Franz Berger: Felix Fürst zu Schwarzenberg (Leipzig, 1853) cz. műve.

³ Friedjung id. m. I. 98. l. Rogge id. m. I. 39. l.

⁴ Helfert id. m. III. 5. l.

⁵ Hübner: Ein Jahr m. Lebens. 308—309. l.

tikai programmpontja Ausztriának legmerekvebb egysége volt, melynek alapján a német birodalmi hegemoniát is magának követelhesse,¹ s egyedüli igazi és őszintén vallott politikai elve az, hogy a császár parancsol, a nép pedig engedelmeskedik.

«Felix herczeg» — a hogy híve, Hübner, jelentős rövidséggel nevezni szerette — egész életében nőtlén maradt s diplomáciai alárendeltjeinél is szívesen látta a nőtlenséget. Ez a függetlensége a családi kötelekektől megkönnyítette rá nézve a szépnem széleskörű cultusát, a melynek terén igen szerencsés volt s a mely, egyesülve fiatalkori hajlamával a szerencsejátékra és nem épen erős szervezetével, egyéniségét fontos szerepe küszöbén a kiélt és fáradt ember jellegével ruházta föl, mely nem sejtette a kiméletlen erélyt, a melyre képesnek bizonyult, de igen jól illett nagyúri kevélységéhez és egykedvűségéhez, a mely tulajdonai sokakra mód nélküli fölényt gyakoroltak.² Hangsúlyozott vallássossága nehezen volt összeegyeztethető lelkének ridegségével, a mely nemcsak alantasai iránti kiméletlenségében és zsarnoki hajlamaiban, hanem egy nemében a vérszomjúságnak is nyilvánult, melyet legjóakaróbb megítélői sem vitathatnak el egészen. Nála ezt a kegyetlen hajlamot lélektanilag némileg megmagyarázza az a mód, a hogy őt a forradalom egész Olaszországon végigkergette s a hogy a forradalmi radicalismus dühe épen az ő vezetésre hivatása idejében a rangbeli tekintélyekkel Európa legkülönbözőbb országaiban elbánt. Ennek a dühnek első áldozata a Schwarzenberg tulajdon nővére, Eleonora herczegnő, a Windischgrätz Alfréd herczeg neje lett, kit a prágai júniusi forradalom alkalmával egy az ablakon beröpülő golyó saját palotájában terített le. Őt követték szeptemberben Lichnowski Felix herczeg és Auerswald tábornok, kiket Frankfurtban az utczai csöcselék kínos üldözés után agyonvert és Lamberg gróf, kit a pesti hidon fogadtatásképen konczoltak föl. Októberben Bécsben Latour gróf hadügyminisztert gyilkolta meg a nép s ruháitól megfosztott holttestét egy lámpapóznára húzta föl. Novemberben végül gróf Pellegrino Rossi pápai miniszterelnököt a római Cancellaria lépcsőjén döfte le egy vicenzai legionárius. Az ilyen benyomások alkalmasak voltak a Schwarzenbergéhez hasonló természetek felbőszítésére, s ennek is tulajdoníthatjuk, hogy még mielőtt a kormányzatot átvette volna, már ő volt az, a ki sógorától, a halálos ítéletektől idegenkedő³ Windischgrätz főparancsnoktól valósággal kierőszkolta Robert Blumnak szászországi illetősége és német birodalmi gyűlési képviselősége ellenére történt haditörvénytörés elé állítását és ki-

¹ Buol grófhhoz 1848 deczember 31-ikéről írt levele, l. *Hübner* most id. m. 375 — 376. l.

² *Stratimirovič* id. m. 62. l.

³ *Wirkner* id. m. 234. l.

végeztetését,¹ a mi több németországi város népességét valósággal föllázította Ausztria ellen. Kétségtelen továbbá, hogy az egy évvel későbbi magyarországi vérengzések, különösen a Batthyány halála, nemcsak a Haynau, hanem legalább ugyanoly mértékben a Magyarország iránti ellenszenvéről úgyis ismeretes² osztrák miniszterelnök lelkiismeretét terhelték, s hogy a Schwarzenberg bosszúvágya majdnem háborúba keverte a monarchiát a magyar menekültek kiszolgáltatásának követelése miatt.

November 21-ikéről kelt a császári elhatározás, mely az öreg Wessenbergnek az óhajtvá várt fölmentést meghozta s a Schwarzenberg-kormányt jobbára egészen új elemekből megalakította. A herceg a miniszterelnökség mellett a külügyek vezetését vette át, belügyminiszter Stadion gróf lett, ki ideiglenesen a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetésével is megbízott; a meggyilkolt Latour örökét Cordon tábornok vette át, a kereskedelmi tárcza Brucknak, az újonnan szervezett bányá- és földművelésügyi Thinnfeldnek jutott; az előbbi kabinetből csak ketten léptek át az újba: Krauss pénzügyminiszter és Bach igazságügyminiszter.

Az osztrák közvélemény a kabinet belpolitikai reformjainak irányítását joggal Stadion gróftól (Franz Seraph) várta, ki nagy tehetség és alapos elméleti képzettség mellett gazdag közigazgatási gyakorlattal is bírt, hosszú hivatali pályára tekinthetett vissza s miután két teljesen különböző örökös tartomány: Istria és Galiczia helytartóságát viselte, a monarchia belviszonyait jobban ismerte, mint bárki. Mindenki tudta, hogy kész programmal jön, de még csak 42 éves kora ellenére teljesen alácsúszott egészsége kevés reményt nyújtott arra, hogy azt végrehajtani is képes lesz. Centralista volt ő is, aristokrata volt ő is, de róla föltételezhető volt, hogy a monarchia belső berendezésében mereven conservatív alapfölgógása mellett bizonyos josefinistikus szabadelvűségre fog törekedni s a polgári osztálynak barátja, nem ellensége lesz.

A minisztérium másik jellegzetes egyénisége kétségkívül dr. Bach (Alexander) igazságügyminiszter volt. Szerény származása ellenére³ ez a tagadhatatlanul nagytehetségű ember gyorsan emelkedett pályáján, mert csak 35 éves volt, mikor a forradalmi év őt a radicalis agitátorság lépcsőjén előbb egy liberális, majd egy reactionarius kabinet miniszteri székébe juttatta. Politikai hitvallása és színezete gyors változtatásának minden megkérdőjelezhetetlen magyarázatai és szépítgetései nem némíthatják el

¹ Hübner id. m. 288. l.

² Gróf Dessewffy Emil azt írta róla, hogy Magyarországból egy-két szép asszonyon kívül semmit sem ismert s a magyarországi viszonyok mindenkép ellenszenvesek voltak neki. (Kónyi: Deák F. beszédei. II. 419. l.)

³ Alsó-Ausztriában, Loosdorfban született, hol jómódú földműves-családból eredő atyja hivatalnok volt, utóbb Bécsben ügyvéd.

a tények beszédjét. Bach még magasztalóinak elismerése szerint is egyik előidézője volt a márcziusi forradalomnak, legbefolyásosabb népszónok és agitátor a tavaszi mozgalmak egész folyamában, elnöke a Bécs város kormányzatát kezébe ragadott városi bizottságnak. Mikor a Wessenberg=kormány őt, tekintettel nagy befolyására és szónoki képességére, júliusban igazságügyminiszterként kebelébe fogadta, hangja a parlamenti vitákban egyszerre megváltozott: erélyesen védelmére kelt a kormány tekintélyének és szembeszállott a túlzó radicalis követelésekkel. Ettől a perctől kezdve népszerűsége elhagyta, de feléje fordult a reactio figyelme. Az októberi bécsi forradalom idejében már annyira gyűlölt volt, hogy Latour mellett a nép főleg őt kereste halálra; ezt tudva, női ruhában, majd inasruhában menekült a kancellária épületébe s onnan a sereghez, a hol először találkozott Schwarzenberggel. Heteken át álnév alatt kellett elrejtőznie, a mi oly alaposan sikerült, hogy egy ideig még azok sem találták meg, a kik miniszterre akarták megtenni. A Schwarzenberg=kormánynak szüksége volt reá, egyrészt mert tudhatta, hogy a gyűlölet, melylyel hajdani elvbarátai ellene fordultak, egyszeri renegátsága után kizárja egy másodiknak lehetőségét, másrészt mert bíztak benne, hogy tehetségeivel, különösen rendkívüli ügyességével, alkalmazkodási képességével és leleményességével, kétségtelenül nagy munkabíráásával és mindent megvédeni tudó dialektikájával az új iránynak jó szolgálatokat fog tenni. Schwarzenbergnek emberismeretére vall, hogy Bach előzményei által nem hagyta magát a neki szánt szerepre való hivatottsága iránt megtévesztetni. Az új kabinet igazságügyminisztere, kit nagyon fiatalos megjelenésére s mindig mosolygó arczára való tekintettel a közbeszéd a «Justizknabe» névvel ruházott föl, mint látni fogjuk, nemsokára a még fontosabb belügyi tárczát kerítette hatalmába, a melynek kezelésével a Schwarzenberg=kormánynak tulajdonképeni jellegét adta meg. Hogy a politikai kapaszkodó túlbuzgóságával az absolutismus és centralismus elvét épúgy túlhajtotta, mint annak idején a demokrata radicalismust és hogy a magyarság iránti kifejezett gyűlöletben még a miniszterelnököt is túlhaladta, azt akkor hibának nem rótták föl neki; a nagy szervezőképességéről keletkezett legendákat, melyeket csodálatos módon még néhány újabb történetíró is fenntartani látszik, rendszerének gyászos eredményei meghazudtolták.¹

A többi miniszterek közül Cordon báró (Franz) hadügyminiszter a bécsi forradalmat követő ostromállapot alatt mint a központi bizottság elnöke bizonyos mérséklet és méltányosság által tünt ki; Thinnfeld (Ferdinand von) földművelés- és bányaugyi miniszterről a közönség csak

¹ Bach jellemzésére nézve l. *Beksics* id. művét a «Magy. nemz. történeté»-ben (417. s köv. l.); továbbá *Helfert* id. művét (III. 58. s köv. l.), *Rogge* id. m. (I. 276. s köv. l.), *Friedjung* id. m. (I. 18. s köv. l., 24. s köv. l.) valamint *Hübner* «Ein Jahr m. Lebens». 205., 246. és 315. l.)

annyit tudott, hogy gazdag huttatulajdonos Stiriában. Nevezetesen szerepre volt hivatta Bruck (Karl Ludwig von) kereskedelemügyi miniszter, a kit, mint oly embert, ki a kereskedelmi tengerészet terén nemcsak magát küzdte föl, hanem a triesti Lloyd=társaságot is fölvirágoztatta, méltán hivatottnak tarthattak gyakorlati irányú közgazdasági reformok megalkotására.¹ Végül még Krauss báró (Philipp) pénzügyminiszterről kell megemlékeznünk, a ki szürke hivatalnok=ember létére két szempontból méltán magára vonja figyelmünket. Az egyik az a szerep, melyet az októberi forradalom alatt Bécsben vitt, a másik érzülete és gondolkodása Magyarországgal szemben. Krauss az egyetlen volt a Wessenberg=minisztérium tagjai közül, kinek bátorsága volt az október hatodiki vérengzés után Bécsben maradni s ott a forradalmi uralom egész ideje alatt nemcsak a legszükségesebb kormányzati teendők folytatásáról gondoskodni, hanem a parlamentben is, annak viharaival szembeszállva, képviselni a kormányt. Hogy ez a sajátságos helyzet, melyhez kétségkívül sok bátorság és léleknyugalom kellett, bizonyos elkerülhetetlen kétértelműségekkel s kisebb megalkuvásokkal járt, az természetes, de hogy nagyobb bajok elhárítására s például a nemzeti bank aranykészletének megóvására szolgált, az bizonyos. Ha egyes, a radicalismussal rokonszenvező írók Krausst e szerepében úgy tüntetik föl, mint a kormány alakoskodó ügynökét,² e gyanúsítás ellen megvédi őt azok a szemrehányások, melyekkel épen kormánykörök s azok szellemében író bírálók részéről találkozott. Krauss, ki egymaga tartott ki miniszteri minőségben a forradalmi év minden változatai között, igaz, hogy a Magyarországgal ellen irányzott politikának más fordulatot nem adhatott, sőt a Jelačić titkos támogatásában bizonyára részes volt, de viszont határozottan ellenezte az orosz intervenciót, még 1848 szeptember végén kísérletet akart tenni a magyarországi polgárháborúnak megegyezés útján való megszüntetésére³ és Schwarzenberggel és Bach=hal ellentétben ismételtlen kimutatta, hogy a jogról és méltányosságról Magyarországgal szemben sem feledkezett meg egészen és a magyarok iránt nem volt ellenséges.⁴

¹ Terjedelmes élet= és jellemrajzot adott róla Rich. Charmatz: «Minister Freih. v. Bruck, der Vorkämpfer Mitteleuropas». Leipzig, 1916. cz. művében.

² W. Rogge id. m. I. 25. s. köv. l.

³ U. és Á. L. t. 1848. Min. tanács.

⁴ Például szolgál 1849=iki május 19=ről K. előterjesztése ő Felségéhez, melyben ezek foglaltatnak: «Vannak vélemények, melyek szerint a (magyar) 1848=iki III. t.=cz., mely külön magyar minisztérium föllállítását rendeli el, a Felséged által kibocsátott birod. alkotmánynyal össze nem egyeztethető s ez utóbbi által hatályon kívül helyezettnek tekintendő... A magyar minisztérium létesítése egy a múlt évben megtörtént, Ferdinand császár által szentesített, tehát törvényszerű tény stb.» Lásd a régebbi magyarországi hivatalnokok ellátási igényeire vonatkozó iratcsomót az O. L. Geringer=irattárában. (1847. 589. res.) Szögyény (id. m. II. 22., 39. l.) őt nagyesszű s tiszta jellemű férfiúnak mondja.

A minisztérium kiegészítésére azután még egy lépés történt báró Kulmer Ferencznek tárczanélküli horvát miniszterré történt kinevezése által. E kinevezés jelentősége nem annyira az egyénben, mint inkább abban rejlett, hogy — szemben Magyarországgal — Horvátország hűségének elismerését fejezte ki s azzal a furcsa gyakorlati következménnyel járt, hogy magyar miniszter hiányában azután Kulmer szerepelt mint a kormány tanácsadója magyar ügyekben. Egy másik, a helyzetet jellemző körülmény, a melyet beavatott ember följegyzéséből ismerünk, az, hogy a Schwarzenberg-kormány alakulásakor ígéretet tett arra nézve, hogy — különösen a birodalmi alkotmányra vonatkozó — minden fontosabb elhatározásánál Windischgrätz herczeg beleegyezését fogja kikérni.¹

Mikor Olmützben az odamenekült udvar és a Wessenberg-minisztérium megmaradt tagjai arra az elhatározásra jutottak, hogy egyelőre Ausztriában a parlamentarismus látszatát fenntartják, a Reichsrathot Bécsből az Olmütz közelében fekvő Kremsier nevű kis morvaországi városba helyezték át, azzal a szigorúan megszabott föladattal, hogy a közelben székelő kormánynyal egyetértőleg a birodalmi alkotmányt mielőbb dolgozza ki. A Reichsrath küldöttségileg tiltakozott e csodálatos rendszabály ellen, de hasztalanul, s mikor november 15-én meglehetősen csonkán, mégis megalakult Kremsierben, legalább azzal állott bosszút a kormányon, hogy ennek jelöltje, Strobach ellenében a liberális Smolkát választotta meg elnökül.

Ez előtt az áthelyezett parlament előtt, a kremsieri érseki palota dísztermében kellett a Schwarzenberg-kabinetnek a formáknak megfelelően a maga programját kifejtenie. Ez a program, a monarchia szilárd egységének hangoztatása mellett csak úgy áradozott a szabadelvű szólamoktól s bizonygatta, hogy a kormány «őszintén és utógondolat nélkül» kívánja az alkotmányosság fenntartását. Magyarországnak csak az az odavetett kijelentés jutott benne, hogy ott egy párt, melynek végcélja a fölforgatás és az Ausztriától való elszakadás, az elidegeníthetetlen jogaikban megsértett népek ellentállását idézte föl; nem a szabadság ellen visel a kormány ott hadat, hanem azok ellen, a kik a népet szabadságától megfosztani akarják. Hogy ez az egész kormánynyilatkozat mennyire volt komolyan vehető, az kitűnik a Schwarzenberg herczeg bizalmas titkárának, Hübnernek, abból a följegyzéséből,² hogy a főleg Stadion és Bach eszméiből kialakult programnak a minisztertanácsban való megvitatása alatt a miniszterelnök a száját sem nyitotta ki, csak gúnyosan mosolygott s mikor azt másnap a birodalmi gyűlés előtt nagy tetszészaj közt fölolvasta, a leghangzatosabb mondatoknál szemüvegén át lopva rámosolygott a jelenlevő Hübnerre.

¹ Hübner id. m. 300. l.

² Id. m. 312. l.

A kormány őszinteségére egyébiránt legélesebb világot vet az a tény, hogy a maga legfontosabb, mondhatni korszakos jelentőségű, s már abban az időben teljesen megérlelődött szándékát meglepetésnek szánván, nemcsak a közönség, hanem még egyes tagjai előtt is az utolsó perczig titokban tartotta. Ez a szándék, mely december 2-án Olmützben, intim udvari cselekmény alakjában valósult meg: Ferdinánd császár és királynak lemondatása s az ő testvére, a trónöröklési igényéről szintén lemondott Ferencz Károly főherceg helyett fiának, a már márczius óta trónörökösnek tekintett, s egy nappal előbb nagykorúsított 18 éves Ferencz József főhercegnek császárrá proclamálása volt. «Az Isten áldjon meg, csak légy derék, az Isten majd megóv, — én szívesen tettem!» Ezek az egyszerű, meleg szavak voltak az egyedüliek, melyeket a jóságos Ferdinánd király meghatottságában unokaöccséhez intézett; bizonyára szívből jöttek, habár beavatott toll bizonyosságát bírjuk arra, hogy úgy Ferdinánd, mint neje nehezen váltak meg a tróntól.¹ Az ifjú uralkodón is mély meghatottság vett erőt ama történelmi pillanatban s az udvar akkori fölfogását legjobban jellemzi az, hogy a legfőbb méltóságok hódoló megjelenése alkalmával Ferencz József átölelte Windischgrätz herceget, mondván: «Önnek köszönhetünk mindent, a mi még fennáll!»² És bízást hitelt adhatunk annak a szájhagyománynak is, mely szerint a 18 éves császár e szavakkal lépte át nehéz új hivatása küszöbét: «Isten hozzád, ifjúságom!»

Egy, ugyanazon napról kelt császári manifestum közölte a kremsieri parlamenttel és a monarchia népeivel az uralkodás átvételének tényét és azt, hogy az új császár oly útra kíván lépni, mely az «összmonarchia üdvös átalakulására s megifjodására» vezet. A «valódi szabadság, az összes népek egyenjogúsága, az összes polgároknak a törvény előtti egyenlősége alapján s a népképviselőknek a törvényhozásban való részvétele mellett» fog a haza újjáalakulni, mint «a legkülönbözőbb nyelvű néptörzsek tágas lakóhelye». Utal azután a pápens a birodalom némely részében dúló polgárháborúra s jelzi, hogy a «lázadás elfojtása» s a belső béke visszatérése előfeltételei a nagy alkotmánymű sikerének.

Ferencz József, ki ily zsenge korban volt kénytelen a birodalom egyik legnagyobb válsága közepett elődei fényes, de nehéz örökébe lépni, akkor még nem adhatta világos jeleit azoknak az uralkodói tulajdonoknak, melyeket benne egy, megpróbáltatásokkal teljes, hosszú élet érlelt meg. Nagy reményekre jogosított mindenestre vonzó, rokonszenves egyénisége s a gondos nevelés és képzés, melyben már hivatása számbavételével részesült. Szellem irányára nevelői, különösen a később érseki és bibornoki rangra emelkedett nagyeszű Rauscher apát

¹ Wessenberg id. m. 1. l.

² Helfert id. m. III. 330. l.

mellett főleg édesanyja, Zsófia főherczegasszony gyakorolt akkor elhatározó befolyást, ki, mint Miksa bajor király leánya, számos testvérei között kitűnt tehetségei és tetteire által s ki, miután a szabadelvű reformok iránt eleinte rokonszenvet tanusított, a forradalom túlcsapó áradatától megrémítve a conservatív politikai irányzatnak s katolikus vallásos buzgalmával az egyházas reactionnak egyik legerősebb támaszává lett. Az ifjú uralkodó Magyarországon is sok rokonszenvet aratott még főherczeg korában, midőn Ferdinánd király képviselőjében István főherczeg-nádornak Pestmegye főispáni székébe való beiktatásában vett részt. Nálunk is már akkoriban a trón reményteljes várományosát látták benne,¹ sőt Kossuth öt szeptember elején Budára küldendő «ifjabb király»-ként követelte Magyarországnak.²

Tekintettel V. Ferdinánd hanyatlott testi és szellemi erejére, s az ifjú utódnak a későbbi jövőben oly fényesen kitűnt fejedelmi erényeire, a december második nagy fordulatot a monarchia sorsa szempontjából szerencsésnek és biztatónak mondhatnók, ha — különösen Magyarországra való hatása szempontjából — azt a czélzatot, mely a változás intézőit vezérelte s a formát, melyben az végrehajtatott, a leghatározottabban elítélnünk nem kellene.

A czélzat ugyanis — mint a következmények bizonyítják, s mint a változás vezető szellemének, Windischgrätz herczegnek hátramaradt megnyilatkozásai mutatják³ — nem annyira az volt, hogy a nehéz viszonyok között egy, az uralkodásra rátermettebb férfiú üljön a trónra, mert hiszen akkor egy beteges aggastyán helyett talán nem egy serdülő ifjúra esett volna a választás, hanem főleg az, hogy a megadott engedményekhez esküjével kötött uralkodó helyére olyan lépjen, kinek «szabad a keze» a monarchia s benne különösen Magyarország sorsának irányításában. És ez a czélzat mutatja azt az áthidalhatatlan űrt, mely a legitim magyar közjogi felfogást az Ausztriában akkor uralkodó, az Isten kegyelméből való s minden jog forrásául tekintett császári hatalomról táplált nézetektől elválasztotta s az összeütközést elkerülhetetlenné és kiegyenlíthetetlenné tette. Az uralkodó koronázási esküje, melyre jogunk kötelezi, ünnepélyes garanciája törvényszerű uralkodásának, de semmiféle józan jogelmélet szerint nem lehet föltétele a törvények érvé-

¹ Kossuth az alsóház 1848 márcz. 3-iki ülésében azt mondja: «a Habsburg-ház nagyreményű ivadékára, Ferencz József főherczegre, ki első föllépésekor e nemzet szeretetét magáévá tette, egy fényes trónus öröksége vár...» (K. L. beszédei. I. 132. l.) Szentkirályi, pestmegyei követ egy pozsonyi lakomán 1847 nov. 14-én pohárköszöntőjében a fiatal főherceget Magyarország hajnalszavának mondta. (Bellaagh Aladár: I. Ferencz József Magyarországon, Bud. Szemle, 1917 jan. 19. l.)

² Marczali id. m. 661—662. l.

³ Lásd Helfertnél. III. 343., 350. l. és Friedjungnál. I. 368. l.

nyének. A törvénytisztelet nemcsak a népek védelme, az az uralkodók legmagasabb érdeke is, és mily jogi és erkölcsi alapon követelheti meg egy fejedelem a maga népeitől a törvények föltétlen és kivétel nélküli tiszteletét és magatartását, ha ő mindaddig, míg eskü másra nem kötelezi, szabadon választhatja meg azokat a törvényeket, melyeket megtartani szándékozik és azokat, melyeket egyszerűen nem létezőknek tekint?¹ Ez a lehetetlen közjogi elmélet nyilatkozik meg mindazokban a trónváltozást követő uralkodói és főparancsnoki kiáltványokban és nyíltparancsokban, melyek Magyarország lakosságát folytonosan a törvények tiszteletére intették, de minden szavukkal megtagadták az 1848-iki, sőt a régiebb törvények által is teremtett közjogi állapotot s mindig csak az úrbísiség megszüntetésére vonatkozó törvény változatlan érvényét hangoztatták az alsóbb néposztályok hajlandóságának megnyerése érdekében, ezzel eléggé érthetően a többiek hatályának megszüntét hirdetvén.

Hogy pedig az uralkodó személyében beállott változás végrehajtásának módja a magyar törvényekkel homlokegyenest ellenkezett, a mire az ugyancsak conservatív b. Jósika Samu Schwarzenberg herceget előzetesen igen erélyesen, de eredménytelenül figyelmeztette,² azt az ily formában trónra lépett uralkodó maga volt kénytelen 19 évvel később ünnepélyesen elismerni, midőn szentesítette azt az 1867-iki II. törvény-czikket, a mely kimondja, hogy az «említett lemondások (vagyis V. Ferdinánd király és Ferencz Károly trónjogosult főherczeg lemondása) formahiányaiból az ország törvényes önállására s függetlenségére nézve káros következtetések ne vonathassanak s a trónlemondás ténye jövőre Magyarország külön megemlézése, értesítése mellett és alkotmányos hozzájárulásával történjék».

Könnyű volt ennél fogva előrelátni, hogy a december 2-iki olmtüzi esemény milyen visszhangot fog az akkor már úgyis a forradalom lázában égő Magyarországon kelteni. Miután az országgyűlés királyi decretummal fölosztatottnak tekintetett, az új uralkodó trónralépését annak megtörténte napján kiáltványban adta magyar alattvalóinak tudtára.³ Ez a kiáltvány is a legélesebb ellentétbe helyezkedett a magyar közjoggal; Ferdinánd királynak a trónról és Ferencz Károly főherczegnek az utódlási jogról való egyszerű lemondása által az «összmonarchia» trónját megüresedettnek s a «többi államokkal együtt Magyarország és Erdély fölött is az uralmat» ezennel átvettnek jelenti ki, tehát nemcsak hogy a trónfoglaláshoz a magyar törvények által kötött föltételeket és módokat nem létezőknek tekintí, hanem Erdély unióját az anyaországgal

¹ Lásd erre nézve az 1861-iki II. válaszfeliratot: *Kónyi*, Deák F. beszédei. III. 183. l.

² *Hübner*: id. m. 324. s köv. l.

³ Samml. d. Manifeste. 28. l. Magyar szövegének hasonmása a «Magy. Nemz. Története.» X. köt. 173. lapján.

is megtagadja, Horvát-Szlavonországot pedig egyszerűen a többi örökös tartományokhoz sorolja. A manifestum további szövegében utal arra a «vétkes pártfelekezetre», mely az ország lakosainak nagy többségét királyhű érzelmei nyilvánításában zsarnokilag akadályozza, s melynek leverése érdekében Ferdinánd király legutóbbi kiáltványait érvényben tartja, Windischgrätz herceget is teljhatalmú főparancsnoki minőségében megerősíti.

A tovább ülésező magyar országgyűlés december 7-én foglalkozott e kiáltvánnyal s a trónfoglalás tényétől az elismerést megtagadva, kijelentette, hogy «a magyar országgyűlés tudta s megegyezése nélkül a magyar királyi szék birtokával senkisémmel rendelkezhetik.»

Ez a visszautasítás, mely által «az utolsó fonal is elszakadt, mely még Ausztriához kapcsolt minket»,¹ természetesen csak a Schwarzenberg kormány terveinek malmára hajtotta a vizet. Most már — úgy vélték — annál kíméletlenebbül lehet Magyarország jogain keresztülgázolni; az ezt előkészítő lépésekhez a nemzetiségek békétlenkedő részének kellett volna segédkezet nyújtania, csakhogy ez a segédkez gyakran inkább akadályozta, mint előmozdította a kormány kapkodó, ellentmondó intézkedéseit. Így Erdélyben még Ferdinánd király, lemondása előtt, november közepén, az unió teljes mellőzésével, visszaállította a régi kormányzóságot, s annak vezetését Mikó Imre grófra bízta, a mi csak fokozta a kormányzati viszonyok zavarát, a szászokat és románokat ellenben nem elégítette ki.² A szászok közvetlenül Bécsnek akartak alárendeltetni; a románok már május 15-én, a «szabadságmezőn» formulázták önálló nemzeti szervezetök követelményeit s míg azok teljesítve lesznek, Ságuna András erdélyi gör. kel. román püspök híveit körlevélben szólította föl, hogy mint egyedüli törvényes kormánynak b. Puchner Antal erdélyi főparancsnoknak engedelmeskedjenek.³ Az erdélyi gubernium hasztalanul tett előterjesztéseket az osztrák belügyminisztériumnak a nagy-szebeni román bizottság föloszlatása érdekében, hasztalanul mutatott rá arra, hogy az erdélyi hadfőparancsnokság által támogatott bizottság a kormányzék minden intézkedéseit meghiusítja s oly törekvések védpajzsául szolgál, melyek a románoknak a monarchiától való elszakadására s Oláhországgal való egyesülésére irányulnak, hogy a polgári hatóságnak már arra sincs hatalma, hogy a legfelsőbb manifestumokat közzététesse.⁴ a huzakodás vége az lett, hogy Mikó Puchner útján tudta meg, hogy minden polgári hatalmat a katonai parancsnokság kezébe kell

¹ Mészáros L. Emlékiratai. I. 287. l.

² Lásd Helfert id. m. III. 469. l.

³ Moldován Gergely: Ságuna András, Budapest. Szemle. 1914 aug. 249. l. Jancsó Benedek: Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések. Bpest, 1895. 79. s. köv. l.

⁴ Osztr. Belügyminisztérium levéltára. 1849.

letennie.¹ Ugyanakkor a románokat fölbiztatták, hogy ők is a többi nemzet módjára közvetlenül fognak a monarchiához csatoltatni, az erdélyi szászoknak pedig külön császári pátens biztosította közvetlenül a korona alá helyezettetésüket, «központi nemzeti hatóságuk» összeköttetését a bécsi minisztériummal s képviseltetésüket a majdani általános osztrák birodalmi gyűlésben.²

Egy további lépés volt Magyarország széttagolására a «szerb vajdaság és termesi bánság» föllállítása. A hiú és nagyravágyó Stratimirovič György egy küldöttséggel már november második felében fönnjárt Bécsben és Olmützben, az annak idejében királyi szózattal megrótt májusi szerb nemzetgyűlés határozatainak szentesítését szorgalmazni; mindenütt kitüntető fogadtatásban részesült; Schwarzenberg herceg bizalmas audiencián hallgatta meg Rajačič érsek elleni fondorkodásait is.³ A trónváltozást megelőző napon megtörtént a karlóczai «nemzetgyűlés» határozatának az «ősi vajdai méltóság» visszaállítása általi legfelsőbb megerősítése s december 15-én már az új uralkodó egy császári pátenssel a szerb nép hűségének és hűségének ünnepélyes elismerése mellett Rajačič József karlóczai metropolitának a szerb patriarchai méltóságot adományozta, Suplikáč István tábornokot — ki pár nappal később meghalt — a vajdai állásban megerősítette s a magyarországi szerbeknek nemzeti beligazgatást ígért, az összes népek egyenjogúságának elve alapján.⁴

Ezen egyes rendszabályok félreismerhetetlen czélzata ellenére a magyar kérdés mikénti végmegoldására nézve, arra nézve, hogy a szét darabolás és a birodalomba való beolvasztás mily mértékben és mily formában hajtassék végre? a döntő körökben még a trónváltozás után is bizonytalanság s az ellentétes nézetek harcza volt észlelhető. Windischgrätz hercegnek december közepén az volt a benyomása, hogy az új uralkodó elődjének engedményeit jelentékenyen korlátozni fogja, a mi nélkül a forradalmi pártokat megfékezni nem is lehet.⁵ E szándék azonban bizonyos akadályokba ütközött egyrészt Stadionnak a herceg véleménye szerint «nem időszerű» nézetei, másrészt egyes magyar conservatív főuraknak aggályai miatt; így gr. Szécsen Antalról és b. Jósika Samuról tudjuk, hogy az előbbi főleg Kulmer miniszteri kinevezése s az ország feldarabolása, a második a trónváltozás törvényellenes formája és Schwarzenberg általános politikája miatt december elején elégedetlenül hagyták el Olmützt.⁶

¹ Helfert. IV. köt. I. r. Anhang. 40. l.

² December 21-iki pátens. (O. L. Windischgrätz=irattár. 1848.)

³ Stratimirovi id. m. 58. s köv. l.

⁴ Allg. Reichs= Gesetz= u. Regierungsblatt. 1848—49.

⁵ Helfert id. m. IV. I. r. 180. l.

⁶ Ezt Hübner beszéli el (id. m. 323. s köv. l.) Hogy Hübner maga, ki

A magyar kérdésbe osztrák kormányzati szempontból szükségkép beléjátszott a Németországhoz való viszony mozzanata is. A frankfurti nemzetgyűlés — mint említettük — 1848 októberében oly szövetséges állam (Bundesstaat) alkotmánytervezete mellett foglalt állást, mely egy-séges és tisztán német nemzeti jellegű lévén, Ausztria abba csak a maga német tartományaival léphetett volna be, míg lengyel, magyar és olasz tartományai kívülmaradtak volna, a mi az osztrák birodalomnak dualis-tikus vagy pluralistikus széttagolását eredményezte volna, csupán a personal=unio laza kötelékének fenntartása mellett. Ezzel szemben Schwarzenbergnek osztrák imperialistikus politikája az volt, hogy ő egyfelől Ausztriát merev egységgé akarta szervezni, de másfelől a német Bundban való vezetőszerépéről sem volt hajlandó lemondani. Az egy-séges Ausztria e szerint egy nagy, 70 millió lakossal bíró középeurópai államszövetségbe lépett volna be, mely Németországot is magába fog-lalta volna.¹ Mint látni fogjuk, a monarchiának akkor sikerült is Porosz-országot a német birodalmi primátustól elűtni, de 17 évvel később, az abszolút rendszer által leromlott Ausztriát szorította ki Poroszország a német Bundból.

Ennek az imperialistikus politikának Magyarországra nézve első következménye volt a birodalmi egység keresztülvitele, melyet a fiatal uralkodónak egy február 12-iki legf. elhatározásával fölvetett jelszava: «Viribus unitis» is kifejezni volt hivatva, s az a körülmény, hogy a régi disparitás az abszolutistikus Ausztria és az alkotmányos Magyarország között megszűnt s ez utóbbi a forradalom által magát mintegy kiszol-gáltatta a régi jogaival nem törődő elbánásnak, épen alkalmasnak lát-zott, e cél megvalósítására.

A vélemények a kormánykörökben csak abban a tekintetben ágaz-tak el, hogy az egész monarchia mennyire tagoltassék szét és az össz-pontosítás s a tartományi önkormányzat egymással szemben mennyire érvényesíttessenek? Erre nézve Stadion képviselte a legmerevebb centra-lisatio, Kübeck a legmesszebbmenő szétszétválás eszméjét; Windischgrätz mindenben a conservatívabb irányhoz hajlott, Bach a két elv kiegyenlí-tésére törekedett. A kormány befolyása alatt álló bécsi sajtó a magya-rokkal való legradicalisabb elbánás szükségét hirdette; annak szemében Magyarország egyszerűen a birodalomnak egy 6000 □ mérföldnyi terü-lete volt 12 millió lakossal; szegény és szerencsétlenség volt — ezt

1891-ben kiadott visszaemlékezéseiben ez időből igen helyes nézeteket jegyzett föl a «Verwirkungstheorie» elhibázott voltáról s arról, hogy a fiatal uralkodót egy jogfosztó politikába belevinni nem szabad, ezeket a nézeteket az őt bizalmá-val megajándékozó Schwarzenberg herczegnél érvényesíteni megpróbálta volna, annak semmi nyomát sem találjuk.

¹ Lásd Schwarzenberg levelét Buol grófhhoz 1848 decz. 31-ről ugyancsak Hübner id. művében 375. s köv. l. és Friedjung id. m. l. 120. s köv. l.

hangoztatták — ha azzal a vérrel, melybe a lázadás leküzdése kerül, semmi más nem éretnék el, mint Ausztria=Magyarország szerencsétlen vegyes-házasságának újra=felélesztése. Már kialakult a program, a mely szerint Magyarországtól nemcsak Horvát=Slavonország és Erdély, nemcsak a szerb vajdaság és temesi bánság szakítandók el, hanem egy román fejedelemség is alakítandó, Arad, Kraszna, Közép=Solnok, Máramaros, Ung, Ugocsa, Berég megyékből s Szatmár és Bihar egy részéből; továbbá egy szláv királyság Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó, Hont, Bars, Turóc, Zólyom, Gömör, Nógrád és Sáros megyékből s Zemplén és Abauj egy részéből; a magyar kormányzat alá csak a megmaradó 19 megye s a jászkún kerületek tartoznának. Ugyanakkor Palacky és Rieger Magyarország hasonló feldarabolása mellett üztek propagandát.¹

A magyargyűlölet ilyen tobzódásai között az elhatározást sürgőssé tette az a körülmény, hogy Windischgrätz herczegnek még az október 16=iki elhatározásból eredő s a november 6=iki manifestummal közzétett teljhatalmú főparancsnoki megbízatása — melynek mikénti teljesítésével külön fejezetben foglalkozunk — tulajdonképen a pacificálandó területek kormányzatára is kiterjedt s így neki ép úgy, mint az Erdélybe kormánybiztosul kiküldött s később még nevezetesebb szerephez jutott b. Geringer Károlynak tudniok kellett, milyen elvek és szempontok szerint rendezzék be és irányítsák a kormányzatot? Ennek szüksége idézte elő ama bizottság kiküldését, mely jobbára miniszteri tisztviselőkből december vége táján alakult meg s melynek főadatául tüzetett ki Magyarország jövő szervezésének alapelveit kidolgozni. Igen jellemző, hogy e bizottság elnöki tisztét a volt kamaraelnök, b. Kübeck Károlyra ruházták, a ki a magyar viszonyokat kizárólag a bécsi burokrácia szemüvegén át láthatta, s a ki — úgy látszik — csak némi szabódás után vállalkozott e megbízásra.²

A bizottság munkásságának alapjául egy december 27=éről kelt emlékirat szolgált,³ melynek lényegesebb pontjait a következőkben ismertetjük.

A korona ismételve kijelentette, hogy Magyarország a monarchiába szervesen beillesztendő, és pedig a nemzetiségek egyenjogúságának elve alapján. Ennek megvalósítása elképzelhető az egész Magyarországgal való tárgyalás alapján; de miután ez a magyar országgyűlés összehívását föltételezné, a mi a magyarországi népek mai viszálya mellett keresztülvihetetlen, ettől el kell tekinteni annál is inkább, mert ez a kormány céljaival ellenkeznék; a magyar országgyűlésen ugyanis az anyagi érde-

¹ Lásd ezekre nézve *Helfert* id. m. IV. 2. rész, 421. s köv., 461. s köv. I. *Friedrich* id. m. I. 278. I.

² *Kübeck*: »Tagebuchblätter.» II. 33. I.

³ Lásd *Helfert* VI. k. I. r. Anh. 41. s köv. I.

kek esetleg még egyetértést hozhatnának létre a fajok között s akkor a monarchia újjáépítésének terve dugába dőlne. De ez ellen szól az is, hogy mikor a politikailag legerősebb magyarországi nemzetiség nyílt lázadásban van, míg mások a korona iránti dicséretes hűséget tanúsítanak, a nemzetiségek országgyűlésileg nem egyesíthetők, s egyenlő elbánás alá nem vonhatók. Ennélfogva úgy az állam, mint a népek érdeke szempontjából a nemzetiségek egymástól elválasztandók; ez az elv a horvátokra, szerbekre és szászokra vonatkozólag már keresztülvitetett s az alkalmazandó már most Magyarország és Erdély többi részeire is. A fő nemzeti csoportok szervesen összeillesztendők s a szomszéd csoportoktól közigazgatásilag és politikailag elválasztandók s ez a tartományokba osztás már a katonai meghódítás folyamában szem előtt tartandó. Ehhez képest az alkotandó tartományok határai megközelítőleg már most kijelölendők, a mire nézve néprajzi és helyrajzi alapon már tervrajz is készült.¹ A mint a katonai meghódítás előhalad, mindegyik leendő tartomány élére azonnal katonai és polgári kormányzók állítandók, kik a megjelölendő ügyekre nézve a főparancsnokság közvetítésével, egyebekre nézve közvetetlenül azonnal érintkezésbe lépnek a bécsi minisztériummal. Csak így lehet megakadályozni azt, hogy a hadiállapot megszűntével a monarchia dualismusa valamiképen újra föléledjen. Az egyes tartományok hozzátartozói csakhamar belátni lesznek kénytelenek annak előnyét, ha ügyeikre nézve többé nem a budapesti kormányshéz útján, hanem egyenesen lesznek a központi kormánynak alárendelve; így a régi «magyarismus» meg fog szűnni s tartományi közszellem (provincialismus) fog kifejlődni ott is, a hol eddig föl nem ébredt, mint pl. a tótoknál. Ha majd a viszonyok ily alapon megszilárdultak, s a hadiállapot megszűnt, önként fog előállani a tartományi országgyűlések tartásának lehetősége is.

Csak nagy későn, február 12-én, mikor már Windischgrätz Buda-
 pesten és a behódolt területeken a maga ideiglenes kormányzatát be-
 rendezte, jutott a minisztériumnak eszébe, hogy a magyar adminisztratív
 és politikai ügyek fölötti elhatározásainál szüksége volna egy oly bizottság
 támogatására, mely „jó érzelmű” s az ország viszonyaival ismerős
 férfiakból állana, de hivatalos jelleggel s adminisztratív hatáskörrel nem
 bírna. E bizottság tagjaiul Schwarzenberg «egyelőre» gr. Apponyi
 Györgyöt, gr. Barkóczy Jánost, gr. Dessewffy Emilt, b. Jósika Samut,
 Ürményi Józsefet, Szentiványi Vinczét és Wirkner Lajost vélte meg-
 hivandóknak. A pénzügyminiszter e bizottság feladatai gyanánt jelölte
 meg a minisztérium által hozzáutalt ügyek iránti véleményadáson kívül

¹ Ez a tervrajz Helfert előtt ismeretlen maradt, Windischgrätz sem kapta meg, bár elküldését kérte (1849 jan. 23-án); sem az osztrák belügyminisztérium levéltárában, sem a magyarországi (orsz. levéltár) Windischgrätz-írártárban nem található.

hát a hadügy. (Hofkriegsrath) lev. tárában, vagy az állami és rendőri lev. tárában?

a bizottság saját belátása szerint is előveendőnek vélt tárgyakat. Azzal az eszmével szemben, hogy a bizottság fontosabb tanácskozásaiban a miniszterek vagy azok helyettesei is részt vegyenek, határozatba ment, hogy a kormány állandó képviselővel bírjon a bizottságban s e megbízás a titkos számveteli igazgatóság alelnökére, Pipitzre, ruházott; a bizottságban az elnöklés Apponyira bízott, Kübeck azonban bizonyos társelnöki formában szintén jogosítva volt a bizottsággal tárgyalni. Csak hamar fölmerült azonban a kérdés, hogy a magyarországi nem magyar nemzetiségek képviselőinek miképen adassék mód véleményök nyilvánítására? Czélszerűbbnek látszott ezeknek külön meghallgatása; egyúttal Kübecket megbízták, hogy az általa Magyarország újjászervezésére nézve összeállított pontozatok alapján dolgozzon ki utasítást a magyar bizottság számára.¹

Alig hogy e bizottság megalakított, elnöke, Apponyi, febr. 15-éről kelt levelet intézett Windischgrätz herceghez,² melyben a bizottságot «nem hivatalos, tanácskozó» jellegűnek jelöli meg s föladatát úgy körvonalozza, hogy a miniszterekkel «legbensőbb személyes egyetértésben» jelölje ki az azonnal fogantatba veendő rendszabályokat s Magyarországnak az összmönarchiához való viszonyai átalakítására nézve a szükséges javaslatokat tegye meg. Apponyi kéri továbbá a herceget, hogy adja meg azokat az «útmutatásokat», melyeket a bizottságra nézve irányadónak tart, és pedig — tekintettel a szigorú titoktartásra — Zarka és Szentiványi útján élszóval közöltesse a közlendőket.

Azoknak a conservatív magyar uraknak, kik e szerint a Schwarzenberg-kormány bizalmából véleményt adni hivattak föl Magyarország újjászervezésére nézve, nézetei nagyobb részt ismeretesek lehettek az olmtüzi és bécsi körökben ép úgy, mint Budán Windischgrätznél. Ők, a kik a márcziusi engedményeket rosszalták, kik a magyar forradalmat mindig úgy tüntették föl, mint Kossuth és egy protestáns töredék művét s a kik ezáltal, bizonyára legtöbbször szándéka ellenére, fölbátorították az udvart és a kormányt oly lépésekre, melyeknek eredménye nem az 1848 előtti állapotok restaurálása, hanem teljes elnyomás és absolutismus lett, sohasem szakasztották meg egészen összeköttetéseiket az osztrák politika intézőivel. Hiszen b. Jósika Samu úgy Schwarzenberg hercegnek, mint Stadionnak bizalmas barátja volt még kancellársága idejéből,³ az előbbivel január folyamán hosszas, bizalmas tanácskozásokat folytatott, melyek ugyan inkább csak nagy nézeteltéréseiket domborították ki.⁴ A magyar conservatívok közül többen részt vettek

¹ Udv. és áll. Levéltár. Min. tanács.

² Höke Lajos és Szabó Ferencz közlik «Magyarország legújabbkori történelme» cz. mű I. köt. 418. s köv. lapján.

³ Névtelen (Zsedényi Ede): Ungarn's Gegenwart. Mai 1850. 3. l.

⁴ Eduard v. Wertheimer: Ungedruckte Tagebuchblätter des Hofkanzlers Baron Samuel Jósika. (Österr. Rundschau. XIX. 3. Heft. 194. s köv. l.)

abban az üdvözlő küldöttségben, mely az új uralkodónak hódolatát decemberben bemutatta¹ és a Windischgrätz irattárában² egész csomó gyűlt össze azokból az emlékiratokból, melyeket jóakarató tanácsadók bocsátottak mindjárt küldetése kezdetén rendelkezésére s melyek ugyan jobbra Magyarország pacificálására és az ennél fölhasználható tényezőkre nézve nyújtanak információkat, de az illetők közjogi fölfogására s a szervezésre vonatkozó véleményére is világot vetnek.

Ezen írott vélemények között kétségtől legmesszebb megy Magyarország közjogi álláspontjának megtagadásában a kétes értékű történetírói munkásságáról ismeretes Majláth János gróf, melylyel ebben az időben a minisztertanács is foglalkozott. Ebben az emlékiratában Majláth leplezetlenül kijelenti, hogy a forradalom jogot ad a kormánynak arra, hogy oly engedményeket, melyek forradalomra vezettek, visszavonjon. Az új berendezésnek a magyarországi nemzetiségeket egyenjogusítania kell s másrészt Magyarországot az eddiginél szorosabban kell az összmonarchiához csatolnia. Ehhez képest : a magyar külügyi, hadügyi és pénzügyi minisztériumok fölосzlatandók ; a monarchia minisztériuma a viszonyok végleges rendezéseig néhány magyar emberrel kiegészítendő. Magyarország névleg megmarad mint királyság, de nemzetiségek szerint hét kerületre osztandó, ezek : 1. Határőrvidék, 2. Horvát-Szlavon ország, 3. Bánát, 4. erdélyi románok és szászok, 5. erdélyi magyarok és székelyek, 6. a felvidéki szlávok a Morva folyótól az erdélyi határig, 7. a magyar rész a Lajtától Erdélyig ; e két legutolsó rész, ha túlnagynak látszanék, esetleg kettéosztható volna. Mindegyik kerület élére kir. biztos rendelendő mint kormányzó, nagy hatalmi körrel ; csak a határőrvidék és Horvátország veendő ki ez alól : az előbbi a hadügyminiszter, az utóbbi a bán alatt álljon. A megye maradjon úgy, a hogy Kossuth rendezte (?) : ne legyenek megyegyűlések, se tisztújítások, csak adminisztráljon. Minden kir. biztos hívjon össze a maga kerületében «Provincial-Landtag»-ot, a mi Magyarországon régebben gyakran megtörtént (?) s e gyűlés szabályozza a kerület belső kormányzatát ; a választások ugyanoly elvek szerint menjenek végbe, mint a többi osztrák tartományokban. Az egyes kerületek küldjenek képviselőket az általános «Reichstag»-ba, a hol a magyarok természetszerűen nem a szláv többséghez, hanem a német kisebbséghez fognak csatlakozni s e tekintélyes kisebbség a szláv túlkapásokat el fogja tudni hárítani, annál inkább, mert támaszt fog találni a nagybirtokra alapítandó felsőházban.

Fogarasi János,³ ki még kevéssel előbb a magyar pénzügyminiszter

¹ Helfert id. m. III. Anmerk. 145. l.

² Az Orsz. levéltárban.

³ Jogtudós és nyelvész ; váltófeltörvényszéki jegyző volt, azután nádori titkár s a nádori törvényszék előadója, majd tanácsos a pénzügyminisztériumban, melyből a magyar kormánynak Debreczenbe költözésekor kilépett. Emlékiratán egykorú följegyzés : «Eine sehr gute Abhandlung.»

tériumban tanácsos volt, emlékiratában azt kívánja, hogy a monarchiának egy középponti törvényhozása és középponti kormányzata legyen, melyeknek hatáskörébe tartozzanak a külügyek, a hadügy, a pénzrendszer, a vámügy, postaügy, a közös pénzügyek, különösen a közös államadósság, s esetleg az egész kereskedelemügy és az egyes országok egymásközi viszonyai. Minden egyéb az egyes országok autonómiája körébe tartoznék, melyet országos kormány és országos parlament kezel; az autonóm kormány élén helytartó, alkirály vagy kormányzó állana. Minden országban lehetőleg csak egy, az uralkodó nyelv volna a törvényhozás nyelve, Erdélyben azonban több is lehetne. A középponti törvényhozás és kormányzat nyelve a német lenne. A közös költségek fedezésére a fogyasztási adók és monopóliumok szolgálnának; a középponti parlamentbe minden ország egyenlő számú képviselőket küldene. A birodalom beosztása országokba így alakulhatna: 1. a német Ausztria, 2. Magyarország, 3. Csehország, Morvaország és Szilézia, 4. Galiczia és Bukovina, 5. Erdély, 6. Horvát-Szlavonország, 7. az olasz államok, vagyis Velence és Lombardia.

Gróf Andrássy György, a Széchenyi törekvéseinek társa s 1848 előtt főispán, Olmützben Hübner útján vett fölszólításra foglalta 1849 január hóban írásba nézetét. Emlékirata mindenekelőtt pálczát tör a «magyar rebellió» fölött, melyben a Bocskay—Thököly—Rákóczi-féle fölkeléseknek kicsinyített és rosszabbított, mert egészen protestáns jellegű kiadását látja; véleménye szerint gondoskodni kell róla, hogy ez az utolsó ily lázadás legyen s ezért az «osztrák monarchia», mint egyedül lehetséges és észszerű cél érdekében a «magyar suprematiát, jelentkezésének mostani alakjában» meg kell törni; ezt már a civilisatio és humanitás érdeke is kívánja, mert ez a keleti faj csak így tartható fenn, ellensúlyul a német és szláv elemek között, az összmonarchia javára. További fejtegetéseiben Andrássy azt igyekszik bizonyítani, hogy 1790 óta minden nemzeti mozgalomban tulajdonképen a protestantismus igyekezett érvényesülni, a mostani forradalom vezetői is protestánsok s főcéljuk a Pragmatica Sanctio mellőzése. Sok elvakult és vallása iránt közönyös katolikus is sajnálatosan támogatja a protestánsok törekvéseit, így Eötvös is kész eszközüknek bizonyult a katolikus autonomia érdekében indult mozgalom megghiusításában. Magyarország occupatiója a kitűnő sereggel könnyen fog menni; annak megtörténtével a hadiállapot hosszabb ideig fenntartandó volna átmenetül, a míg az ország «socialis reconstructiója» végbemehet. A monarchia egysége biztosítandó, de az alkotmány nem lehet mindenütt egyenlő, e tekintetben a viszonyokhoz és szükségletekhez kell alkalmazkodni. Még a hadiállapot alatt gondoskodni kell az ország anyagi érdekeinek előmozdításáról, mert ez leginkább fogja a monarchia egységesítését előbbrevinni.

Azonban a Windischgrätz útján ez időben az intéző körök tudo-

mására jutott conservativ vélemények és javaslatok között mindenesetre legfontosabb az, melyet gróf Dessewffy Emil juttatott a herceghez s melynek czélzatát egy, Pozsonyból, január 24-ikéről barátjához, gróf Szécsen Antalhoz intézett bizalmas levele is megvilágítja.¹

Gróf Dessewffy Emil, ki ekkoriban 35 éves volt s eléggé ismeretes Kossuth elleni publicistikai küzdelméről és atyja védelmére Széchenyi-vel is folytatott polemiájáról, nem rendelkezett korán elhunyt bátyja, Aurél lángeszével, de a conservativ magyar aristokrátiának mindenesetre egyik legtevékenyebb és legügyesebb tollú s e mellett különösen közgazdasági téren legképzettebb tagja volt. Itt szóban forgó emlékirata túlnyomó részben a pacificatio keresztülvitelére nézve tartalmaz útbaigazításokat és tanácsokat s e szempontból másutt lesz méltatandó, de a végleges szervezésre nézve is kifejezi írójának azt a határozott nézetét, hogy az csak Magyarország teljes pacificatiójának s belső átalakulásának végrehajtása után lesz olykép eszközölhető, hogy általa Magyarhon és Erdély törvényhozásilag és kormányzatilag Ausztriával szorosabb kapcsolatra hozassék, a mit Dessewffy is végecélnak tekint. Ő is a magyar forradalmat a «hatalmas hadsereg» által már akkor megtörtnek tekinti; ő is úgy vélekedik, hogy a hódítás ténye megdönti azokat a törvényeket és mesterséges akadályokat, melyek Magyarországot a monarchiától katonai, pénzügyi, diplomáciai és kereskedelemügyi tekintetben elválasztották; ő is «magyar tartományokról és népekről» beszél s a magyar fajt az utóbbi időben megromlottnak, «gyávának, hűtlennek, ostobának» mondja, Magyarországon a politikai és társadalmi viszonyok általános fölbomlását észleli, melyet csak úgy lehet orvosolni, ha a király semmi törvény által nem akadályoztatva magát, vaskézrel és években át tartó katonai diktatúrával idomítja engedelmességre és fizetésre a népet. De a miben eltér nézete a kormányétól és a Szécsenétől is, az az, hogy Magyarországnak belső átalakulása előtt, mielőtt benne az ily közös gépezet szükségének érzete fölébredt, bármely középponti birodalmi szervezetbe való bekapcsolását céltalannak tartja, az összmonarchia egységét tisztán mechanikus úton létrehozhatónak nem hiszi. Magyarhon belső átalakulását a katonai kormányzat mellett beligazgatási reformoktól várja, melyeket egy, octroyált választási rendszer alapján létrejött s ki zárólag a belügyekre utalt országgyűlés volna hivatva megalkotni; e reformok főleg az egyházi és iskolai ügyekre, a közigazgatásra, a nemeség megadóztatására, az úrbérváltságra, a vámvonat megszüntetésére, a dohánymonopóliumra, hitelintézetre, a katonai élelmezés reformjára s a vármegyéknek nemzetiségi szempontból való új beosztására terjednének ki.

¹ Mindkettőt közölte *Wertheimer Ede* az *Ungarische Rundschau* 1915-iki III. és IV. füzetében eredetiben s magyarul a «Történeti Szemle» 1915. évi IV. füzetében. (545. s köv. l.)

Windischgrätz herczeg, kivel Kübeck közölte az elnöklete alatt működő bizottság munkálatát, s kinek támogatását a magyar bizottság nevében — mint láttuk — Apponyi is kérte, egészen a Dessewffy szelvényében odanyilatkozott január 23-ról Stadionhoz intézett emlékiratszerű válaszában,¹ hogy Magyarországot előbb alá kell vetni, azután jó ideig katonailag kormányozni, s csak majd ha bizonyos mértékben pacificálva lesz, történhetik meg újjászervezése a felség kijelentése értelmében. Osztja a szlávok iránti bizalmatlanságáról ismeretes Stadion nézetét Magyarország tót részeire nézve, mert ismereteselek előtte a «cseh túlkapások» s a «Slovenska Lipa» vágyai és törekvései. Szerinte a minisztériumnak a nemzetiségek egyenjogusítására vonatkozó programja sokakban reményeket, sokakban aggodalmakat keltett s mindenfajta izgatók buzgón kizsákmányolják azt saját céljaikra. Magyarországon is el van terjedve az az aggodalom, hogy a birodalmat az eddigi tartományi beosztásra való minden tekintet nélkül, a középponti hatalomtól egyenesen függő sok «département»-ra fogják osztani, a magyar fajt el fogják nyomni, a magyar nyelvet el fogják törölni, s ez a kilátás rettegéssel tölti el az olyanokat is, a kik a dynastia buzgó hívei s a forradalmi mozgalmakat nyiltan elítélik; ha tehát Magyarországot így alakítanák át, akkor ezt az országot csak nagy haderővel lehetne féken tartani, Galiczia módjára az is évszázadokon át conspiratiók tanyájává válnék s úgy mint ott, itt is csak vajmi kevés ember találkozna, ki szolgálatot vállalna s a kibén bízni lehetne. A nemzeti érzés — úgymond a herczeg — ha kellőképen vezetik s erős kézzel bizonyos határok közt tartják, bizonyára kevésbé veszélyes, mint bármi, a mi csak újonnan alakítandó formákból keletkezhetik és ő azt hiszi, hogy a magyar faj nemzeti érzése erős gátat fog alkotni a szláv túlkapások ellen. A Magyarországon 800 évnél tovább fennálló alkotmányt minden velejáró törvénnyel, intézménnyel és drága hagyománnyal együtt egészen megsemmisíteni s helyette merőben újat alkotni, a monarchia többi tartományaiban is elterjedt forradalmi láz közepett az emlékirat írója lehetetlennek tartja. Ép oly kevésbé tartja képesnek azt a «nyomorult» birodalmi gyűlést, mely most Kremsierben ülésez, arra, hogy Magyarország jövő szervezése számára hasznos irányelveket nyújtson. Horvát-Szlavonország, a szerb vajdaság és Erdély különválasztása után Magyarországnak előbbi alkotmánya és törvényei korszerű módosításokkal meghagyandók volnának, mert Windischgrätz véleménye szerint Magyarországnak több területre tagolása s azoknak a középponti kormányzattal közvetlen összeköttetésbe hozása sem erre az országra, sem a monarchia többi államaira nézve üdvös hatással nem volna; vigyázzanak — úgymond — Ausztriában! a kicsiben és nagyban való birtokfelosztás előmozdítása

¹ Osztr. belügyminisztérium levéltára, 1849.

communismusra vezet. A magyar alkotmány revisiója is nehéz, mert tekintettel kell lenni a nemzetiségekre és nyelvekre s a monarchia többi államaival való kötelékekre. E föladatnál különös figyelem fordítandó azokra az intézményekre, melyeket a forradalmi párt a márcziusi napok óta hívott életbe, mert ezek Magyarország újjáalkotásánál igen jól használhatók föl; így például «Kossuth és czinkostársai» azt a megyei autonómiát, melyet épen Kossuth annyiszor nevezett a magyar alkotmány palladiumának, majdnem semmivé tették, országos rendőrséget hoztak be, a melyet a kormány az előbbi országgyűlésektől hiába követelt. A megyék arányosítását, kikerekítését is tervezte Kossuth, ezt végre kellene hajtani úgy, hogy a jászok és kúnok mintájára a nagyobb csoportban együtt lakó németek, tótok, románok is külön törvényhatósági joggal bíró kerületeket kapjanak. Iskolában, hivatalban a nép többségének nyelve uralkodjék; a városi és községi szervezet is ez alapra fektetendő. A kerületi szervezet Magyarországon ismeretlen lévén, csak annyiban érvényesítendő, a mennyiben a közigazgatás egyszerűsítése megkívánja. A kerületek és a középpont közötti hivatalos érintkezés nyelvéről a német kínálkoznék, azonban, ha meggondoljuk, hogy ez az ötmilliónyi magyarság körében mily forrongást idézne elő, hogy József császár hasonló törekvései kedvezőbb körülmények között meggyőzték volna, hogy a magyar faj uralma a többiek fölött már ezek nemzeti érzelmének fölébredése által úgyis mindenkorra meg van törve: ezt a kérdést nagyon meg kell fontolni s a törvényesen fennálló magyar állami nyelv helyére a latint — melyet a fiatalabb nemzedék már úgysem tanult meg kellőleg — vagy a németet csak az esetben kell behozni, ha ezt a többi nemzetiségek elutasíthatatlanul követelik. A magyarnak, mert királya ellen föllázadt és fegyverhatalommal kellett legyőzetnie, sokba kell majd belétörődnie, de óvakodjunk attól, hogy fölösleges módon semmisítsük vagy változtassuk meg régi, neki szent szokásait, formáit, elnevezéseit és nyelvét. A magyarországi kormányzat érintkezési nyelve a középponttal, úgyszintén az egyetemes birodalmi gyűlés nyelve természetesen a német legyen; az országos kormányzószékben a különféle nemzetiségek képviselői is kapjanak helyet. A monarchia összszervezetét úgy gondolja az emlékirat szerzője, hogy — mint már meg van ígérve — legyenek tartományi gyűlések (Provincial-Landtage), lehetőleg a régi formák megtartásával, melyek képviselőiket a közös birodalmi gyűlésbe kiküldik. Magyarországon és Erdélyben nem hiányoznak az alkotmánynak aristokratikus alapon való újjáalakításához szükséges elemek. Ajánlja végül, hogy megbízható és tekintélyes magyar férfiak a reorganisatio ügyében tanácskozássra hívassanak meg valamely Magyarországon kívüli helyre s meg is nevezi az erre alkalmas egyéneket, mely javaslat kétségkívül befolyással volt a már említett magyar bizottság megalakítására.

Ugyanily értelemben válaszolt — bár rövidebben — a herczeg Apponyi levelére.¹

Mikor Windischgrätz ezt a kétségkívül igen nevezetes és valószínűleg legnagyobb részében magyar conservatívek részéről sugalmazott emlékiratát elküldte, még nem tudhatta, hogy a Schwarzenberg-kormány a birodalmi alkotmány kérdésében milyen merész elhatározásra jutott. Ezt a minisztériumot mi sem jellemzi oly élesen, mint az a tény, hogy mialatt a kremsieri birodalmi gyűlés bizottságát lázasan dolgozni hagyta az alkotmány nagy művén, sőt utólag még szemére is hányta késedelmét, mialatt egy osztrák és egy magyar bizottságot foglalkoztatott Magyarország jövőbeli szervezetének kérdéseivel, mialatt ő maga egész komolyan tárgyalta a magyar bizottság egybeállításának, működési rendjének, tagjai napidíjainak stb. kérdéseit, azalatt már épen az utolsó szerkesztési munkát végezte azon az octroyált birodalmi alkotmányon, mely mindez organumok föladatának elébe vágott s melyet ismét általános meglepetésképen² egy, márczius 4-ikéről kelt császári pátens kíséretében 1849 márczius 7-én, a kremsieri parlamentnek egyidejű, államcsínyszerű föloszlatása mellett hirdetett ki.

A bevezető pátens³ a birodalom zilált állapotaira, az összefoglaló újjáalakítás szükségességére, a birodalmi gyűlés alkotmányozó munkásságának meddőségére és arra utal, hogy Magyarország fegyveres visszahódításának előhaladtával indokoltnak látszik immár nemcsak a birodalom egy része, hanem az egész monarchia számára egységes alkotmányról gondoskodni, miért is a császár elhatározta, hogy megemlékezve az elődje s általa is népeinek tett, szabad intézmények behozatalára vonatkozó ígéretről, saját elhatározásából és császári hatalmánál fogva oly alkotmányt ad birodalmának, mely legjobb tudása és lelkiismerete szerint Ausztria üdvének és javának megfelel s midőn azt ezennel kibocsátja, egyúttal föloszlatja a Kremsierben ülésező birodalmi gyűlést. Bízik Istenben, népei jóérlzmű többségében és dicső hadseregében s igéri, hogy «a birodalmi alkotmány nem fog holt betű maradni»; «egyesült erővel» sikerülni fog a nagy mű!

Maga az «Osztrák császárság» számára kiadott «birodalmi alkotmány» 16 részből áll és 123 §-ból. Az első rész a birodalomról szól, a második a császárról, a harmadik a polgári jogokról, a negyedik a községről, az ötödik az országos, a hatodik a birodalmi ügyekről, a hetedik a törvényhozó hatalomról általában, a nyolczadik a birodalmi gyűlés-

¹ Lásd Hóke id. m. id. helyén.

² Hogy a magyar bizottságot ez mennyire meglepetésszerűen érte, arra nézve l. *Ungarns Gegenwart* 3 — 4. l. és gr. Dessewffy Emil nyilatkozatát: *Kónyi: Deák F. beszédei.* II. 417. l.

³ Úgy ennek, mint a birod. alkotmánynak teljes szövegét l. a *Reichs-Gesetz u. Reg.-Blatt* 1849-iki évfolyamában, s a *Sammlung d. Manifeste* 48. s köv. lapján.

ről (Reichstag), a kilenczedik az országok alkotmányairól és gyűléseiről (Landtage), a tizedik a végrehajtó hatalomról, a tizenegyedik a birodalmi tanácsról (Reichsrat), a tizenkettedik a bírói hatalomról, a tizenharmadik a birodalmi törvényszékről, a tizennegyedik a birodalom háztartásáról, s a tizenötödik a haderőről ; az utolsó általános intézkedéseket tartalmaz.

Ez a maga egészében soha életbe nem lépett politikai conceptio, mely tisztán elméleti kísérletet képvisel egy természeténél fogva mereven nem egységesíthető birodalom merev egységesítésére s szabad és modern politikai intézményeknek minden létező jog és szerves, történeti alakulás megtagadásával mechanikus úton való fölépítésére, bennünket csak abból a szempontból érdekel, hogy benne megalkotói hogyan vélték Magyarország jogállását a monarchiában megállapítandónak?

Az olmützi alkotmány-levél szerint a szabad, önálló, oszthatatlan, alkotmányos osztrák örökös császárságot alkotó «koronatartományok» között helyet foglalnak «Horvát-Szlavonország» Fiumével és a horvát partvidékkel együtt, továbbá a «Magyar királyság», «Erdély nagyfejedelemség», beleértve a szászföldet és a visszacsatolt megyéket¹ s a határ-örvidék». A birodalmi székváros Bécs, a koronatartományok a megjelölt korlátok között önállóak, a népfajok egyenjogúak ; az egész birodalom egy vám- és kereskedelmi terület. A császár külön statutum szerint e minőségében megkoronáztatik s az alkotmányra esküt tesz ; ő határoz béke és háború s államszerződésék fölött, de mindenhez a mi új terhet ró az államra, a birodalmi gyűlés hozzájárulása, intézkedéseinek érvényéhez miniszteri ellenjegyzés szükséges. A birodalomban csak egy állampolgárság létezik, minden polgár szabad és egyenlő a törvény előtt ; mindenféle jobbágyság megszűnván, minden a birtokot terhelő szolgálat megváltható. A birodalmi gyűlés és kormány hatáskörébe tartoznak még az egyházi viszonyok és főiskolák, az összes pénz-, kereskedelmi, ipari, bányai és közlekedési ügyek is. A birodalmi gyűlés felső- és alsóházból áll ; a felsőháza minden országgyűlés küld ki népszáma szerinti arányban képviselőket, az alsóház direkt választás alapján alakul. A birodalmi gyűlés alkotja a polgári és büntetőjogra s a törvénykezésre vonatkozó törvényeket is, de a mennyiben a törvényhozás ezen ágaira nézve Magyarországra, Erdélyre és Horvátországra nézve más-nemű gyakorlat áll fenn, ez egyelőre fenntartandó ; az illető törvényhozások feladata lesz azonban e tekintetben az összhangot helyreállítani. A birodalmi gyűlés fölosztatása esetében három hónap alatt újra összehívandó. A magyar királyság alkotmánya csak annyiban marad érvényben, a mennyiben ezzel a birodalmi alkotmánynyal ellentétben

¹ Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd, Kővár vidéke és Zilah (Zillendorf) város.

nincs és az összes nemzetiségek és honi nyelvek egyenjogúsítása a köz- és polgári élet minden viszonyaiban ott is biztosítandó. A szerb vajdaság¹ minden eddig biztosított jogaiban megerősítetik, esetleges egyesítése egy más koronatartománnyal (értsd : Horvátországgal) csak népképviselőinek meghallgatása után külön rendelkezéssel történhetik meg. Horvát-Szlavonország különleges intézményei teljes függetlenségben Magyarországtól fenntartatnak. Dalmácia odacsatolása iránt tárgyalások fognak indíttatni. Erdély alkotmányát a Magyarországtól való teljes függetlenség s a népfajok egyenjogúsága alapján külön statutum fogja szabályozni ; a szász nemzet jogai a birodalmi alkotmány keretén belül fenntartatnak. Fenntartatik a határőrvidék katonai szervezete is és a végrehajtó hatalom alá rendeltetik. Az összes koronatartományok külön alkotmányai még az 1849. év folyamában életbe fognak lépni s azok életbelépése után fog a birodalmi gyűlés összehivatni. A császár jogosítva van a birodalmi vagy országgyűlés együtt nem léteiben sürgős esetekben ideiglenes törvényhatálylyal intézkedni, a minisztérium felelőssége mellett. Az egyes országok fölött a császártól kinevezett, felelős helytartók állanak. A birodalmi tanács a végrehajtó hatalom mellett mint tanácsadó testület működik. A bírói szervezet a bírák némileg korlátolt elmozdíthatatlanságának elvén, az eljárás a nyilvánosságon és szóbeliségen alapul ; büntető ügyekben a vádeljárás és esküdttbíráskodás rendszere áll fenn, politikai és sajtóvétségek fölött is esküdtszékek bíráskodnak. Külön törvény fogja az általános védkötelezettséget és a nemzetőrséget szabályozni ; a hadsereg a birodalmi alkotmányra fölesketendő.

Már az utolsó szakaszokba foglalt általános rendelkezések világot vetnek az egész hangzatos alkotmánymű gyakorlati értékére. Azok ki mondják, hogy mindaddig, míg a pátensben kilátásba helyezett számos részletes törvény alkotmányos úton el nem készül és hatályba nem lép, minden a régiben marad s a szükséges intézkedések kormányzati úton történnek meg. Nem is jött létre «constitutionalis úton» e birodalmi alkotmány alapján egyetlen törvény sem.

A márczius 4-iki octroyált alkotmány, melynek első tervezete január 5-én került a kabinet tanácskozó asztalára,² nehéz küzdelem szüleménye volt, melyet a Stadion «centralismusa és uniformismusa» volt kénytelen a Windischgrätz conservatív nézeteivel megvívni,³ míg végre az előbbi győzött, főképp Schwarzenberg állásfoglalása következtében, a ki egyébiránt a törvénybe foglalandó szabadelvű intézménye-

¹ «Woiwodschaft Serbien.»

² Helfert. IV. k. 2. r. 465. l.

³ Nem vehető szó szerint Windischgrätznek az a Szögyény előtt tett kijelentése (Eml. ir. II. 11. l.), hogy ez az alkotmány az ő tudtán kívül, háta mögött jött létre.

ket csak «korszerű lappaliák»-nak tekintette, s bár a kétkedőknek akkor azt bizonygatta, hogy ez az alkotmány változatlanul fenn fog tartatni,¹ valószínűleg már akkor meg volt győződve annak végrehajthatatlanságáról; ² hogy mennyire sietett azt halomra dönteni, a későbbi eseményekből tudjuk.

Minden jel arra mutat, hogy a különböző újabbkori charteokból hevenyészve összetákoltt egész alkotmány=octroi=t szerzői közül csak ketten vették komolyan: a fiatal császár, a ki könnyen és szívesen hitte el tanácsadóinak, hogy ő most hatalmának szédítő korlátlanságát arra használja föl, hogy népeit egy minden várakozást fölülmúló minta=alkotmánynyal ajándékozza meg, és Stadion gróf, a ki minden gyakori jártassága mellett mégis csak csökönyös doctrinaire volt, s a kinél a rögeszme egy nemévé vált a birodalomnak életképtelen liberális schablonokba való belégyúrása, talán már előjeleképen túlfeszített idegzete amaz összeomlásának és fényes elméje amaz elborulásának, mely néhány héttel később végkép erőt vett rajta.³ A kik az alkotmánykérdésnek ily formában való eldöntését előidézték, azok előtt semmi más cél nem lebeghetett, mint az, hogy megelőzzék a birodalmi gyűlést, mely — mint tervbe volt véve — a bizottság kész munkálatait a márcziusi bécsi forradalom évnapiján fogadta volna el tüntető egyhangúsággal, a maga egészében. Habár ugyanis a bizottsági munkálat elveire nézve nem sokban tért el az octroyált alkotmánytól, egy ilyen, valóságos törvény alakjában létrejött alkotmánynyal mindenesetre nehezebb lett volna elbánni, mint egy bármikor visszavonható császári pátenssel. Hiszen Schwarzenberg maga nyíltan bevallotta néhány évvel később, hogy a márcziusi olmützi alkotmány csak «expediens volt a pillanatnyi zavarban», csak arra szolgált, hogy «annak alapján a trón tekintélyét újra föl lehessen építeni».⁴

De még egy más fontos ok is volt arra, hogy a birodalmi gyűlés határozatának elébevigyanak; t. i. az, hogy az ott tervezett alkotmány csak Ausztriának, a «Lajtán=túli rész»-nek szólt s így tulajdonképen Magyarország önállóságának az osztrák törvényhozó testület részéről való elismerését jelentette volna.⁵

Ha e mellett a Schwarzenberg-kabinetet talán még az a leplezett célzat is vezette, hogy még alaposabban lehetetlenné tegye Magyar=

¹ Hübner id. m. 416. l.

² Legalább ezt állította Dessewffy 1862-ben, Metternich közlése nyomán (Lásd Deák F. besz. II. id. h.)

³ Friedjung (I. 158. s. köv. l.) elbeszéli, mily beteges izgatottság vett erőt Stadionon már a birod. gyűlés fölösztatása idejében.

⁴ Szögyény id. m. II. 40. l. és Springer id. m. II. 684. l.

⁵ Wertheimer id. közlem. 198. l. Lásd még: B. Fiáth Ferencz: Életem és élményeim. II. 168. l.

országgra nézve a megegyezés útjára való visszatérést: ezt a célját teljesen elérte. Báró Jósika Samu mindjárt azt jegyezte föl naplójába, hogy ez az alkotmány a magyar forradalomnak új lökést fog adni.¹ Gróf Dessewffy Emil is joggal mondhatta utóbb, hogy a márcziusi olmtüzi alkotmány Kossuthot 50,000 újonczhoz juttatta. A jogfosztás ama tényével szemben, melyet Magyarországra nézve ez az intézkedés képviselt, többé nem volt az országban oly párt szervezhető, mely az elszakadásig menő forradalmi törekvésekkel szembeszállhatott volna, s ez magyarázza meg azt, hogy a függetlenségi nyilatkozat, mely egyenes felelet volt márczius 4-ikére, létrejöhetett.

Egészen helyesen itéli meg a francia Eisenmann az octroyált alkotmányt, midőn azt mondja, hogy abban a monarchia egységének és a nemzetiségek egyenjogúsításának elve csak ürügy volt Magyarország földarabolására. Szembetűnő, hogy az alkotmány ezt az egyenjogúsítást csak Magyarországgal és Erdélylyel szemben érvényesíti, «vagyis ott, a hol eddig a magyarság bizonyos előjogokat élvezett. Ez a vonás árulja el egész szellemét».²

Ha Ausztriában itt-ott sikerült kivilágítást rendeztetni az új alkotmány romjaira, hatása általában ott is, a hol nem idézett elő oly fölháborodást, mint például a cseheknél, legföllebb a gyanakodó kételkedés érzésében nyilvánulhatott, sőt oly körökben is, a hol a legnagyobb benyomásra számítottak szerzői, mint a magyarországi nemzetiségeknél, hangzatos szólamokba burkolt s mégis semmitmondó, körmönfont igéretei keserves csalódást keltettek.

«Az octroyált alkotmány mindenkinek megsértette, senkinek sem adta meg jogát.»³ A horvátokat ki nem elégítette, a szerbek sem olvashatták ki belőle az önálló vajdasághoz fűzött minden reményeik teljesülését; a románok sem találták meg benne külön fejedelemségöket, a határőrök sem szabad alkotmányukat; és hol maradt a külön Tótország? «Német iskola, német hivatalnokok! — így sóhajtottak föl, — egész életünket fölfalja a németiség: ilyen hálában részesülünk mi, szlávok! Honnan vette az a nyolcz ember (t. i. a miniszterek) s köztük, fájdalom, egy horvát is, azt a jogot, hogy 36 millió embernek alkotmányt írjon elő, még hozzá olyat, mely a 36 millió közül senkinek sem teljesíti várákozását!» «Hiszékenyek voltunk, — mondták ismét mások, — nem tudtuk, hogy Ausztria és a szabadság két ellentétes dolog, hogy Ausztriában aohasem volt, sohasem lesz szabadság!»⁴ Még elégedetlenebbek voltak a szerbek, kik már 1848 őszén Oroszországból kértek segítséget, mert «az osztrák császár őket megöltalmazni nem képes», s kik 1849 májusá-

¹ Wilh. Schüssler: Das Verfassungsproblem im Habsburgerreich. 1918. 47. l.

² Id. m. 135. l.

³ Springer: Östreich nach der Revolution. 1850. 57. l.

⁴ Lásd Helfertnél (VI. köt. 386. s. köv. l.) és Springernél.

ban keservesen panaszkodtak a bánnál sérelmeik orvoslásának elmaradása miatt.¹ Rajačić patriarcha pedig ugyanakkor egy a kormányhoz intézett előterjesztésében egyenesen odanyilatkozott, hogy a szerbek most már sajnálják, hogy a magyarok békeajánlatait el nem fogadták s a dynastiáért és monarchiáért annyi vért és vagyont áldoztak.² A conservativ körök viszont legfőllebb az egész alkotmány kivihetetlenségében bízhattak, tartalmával a legnagyobb mértékben elégedetleneknek kellett lenniök; az nekik túlságosan demokratikus és liberális volt, sőt a monarchikus elv gyöngítését látták abban, hogy a fejedelmi akaratot a miniszteri felelősség békájába veri, mielőtt az a felelősség parlamentáris úton valósággá válnék.³

Legfonákabb helyzetbe jutottak a kormány váratlan elhatározása következtében azok a conservativ magyar urak, a kik csak az imént hivattak föl, hogy Magyarország mikénti szervezése iránt véleményt adjanak s a kik most egészen új helyzettel s túlhaladott állásponttal látták magukat szembeállítva. Mert habár az octroyált alkotmány részletes rendelkezései Magyarországra és az olasz tartományokra nézve az uralkodó hadiállapot miatt kifejezetten fölfüggesztettek, a többi országokban pedig a szükséges előfeltételek hiányában nem léphettek tényleg életbe, a közjogi keretek adva voltak s azokon belül Magyarország érdekében még conservativ szempontból is alig lehetett valami üdvöset javasolni. Apponyit «villámcsapásként» érte az olasz manifestum s keserűen panaszkodott a «perfid» eljárás miatt, melyet vele és munkatársaival szemben követtek.⁴

Mindazonáltal a minisztereknek sikerült annyira lecsillapítaniok Apponyi aggodalmait, hogy vállalkozott nemcsak a közigazgatási tervzet munkálatainak folytatására, hanem egy kibocsátandó manifestum megszövegezésére is, a mely hivatva lett volna az új birodalmi alkotmány előnyeit a magyar közönséggel megértetni; ⁵ ennek a kibocsátása azonban a császári seregek visszavonulása következtében elmaradt. Apponyival együtt folytatták munkájokat a többi meghívott urak is, kikhez még Zarka János volt személynök, Vághy volt septemvir, Járy (azelőtt Tretter) váltótörvényszéki bíró s néhány nemzetiségi bizalmi férfiú járultak s javaslatot dolgoztak ki egy, a 48 előtti állapotokat a birodalmi alkotmánynyal lehetőleg kiegyeztető provisoriumra nézve;⁶

¹ Margalits Ede: Szerb történelmi repertorium. I. 183—184., 290. és 331. l.

² Osztr. belügyminisztérium levéltára, 1849.

³ Névtelen (Zsedényi): «Die Verantwortlichkeit des Ministeriums u. Ungarns Zustände. 1851. 7. s. köv. I.»

⁴ Szögyényhez írt. levelét lásd ez utóbbinak Emlékir. II. 197. s. köv. I.

⁵ Közölve u. ott 199. s. köv. I.

⁶ E munkálatok Apponyi márcz. 23-ikán terjesztette Schwarzenberg elé; a munkálat nagyobb része nyilván még a márcz. 4-iki osztrák alkotmány előtt

gróf Dessewffy Emil pedig, ki ez időben a miniszterségre is kombinációba jött¹ — mint látni fogjuk — májusban terjedelmes emlékiratot nyújtott be Bach igazságügyi s ideiglenes belügyminiszternek; azonban a Windischgrätz küldetésének meghiusulásával a magyar tanácsadók is félretolattak s a mint az orószsal egyesült osztrák hatalom Magyarországon diadalmaskodott, többé a provisorium kérdésében sem juthatott más, mint az osztrák centralista=álláspont szóhoz.²

keletkezett s a bevezetés ki is mondja, hogy az Ausztria és Magyarország viszonyára vonatkozó véleményadás márcz. 4=dike által practice fölöslegessé vált. Az emlékirat mégis szót emel az alkotmány erőszakos megváltoztatása s különösen Magy. feldarabolása ellen. (U. és Á. L.=tár.)

¹ *Udv. és áll. levéltár* min. tanács. Főleg Bach akadályozta meg, hogy Dessewffynak ajánlat tétessék.

² Lásd ezekre nézve «Ungarns Gegenwart» 3—10. l. és Dessewffy 1862=iki emlékiratának előbb id. helyét.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

III.

(Windischgrätz herczeg küldetése Magyarországba 1848 decemberében; egyénisége, kísérete és tanácsadói. Az általa kinevezett ideiglenes királyi biztosok; első kormányzati intézkedései. Az országos kormányzat berendezése; Szögyény László a polgári kormányzat feje; véleménye a közigazgatás nyelvére nézve; Majláth országbíró és a bírói szervezet. A kir. biztosok működése. A kath. főpapok elleni vádak; pénzügyi és iskolai intézkedések A nemzetiségek engedetlensége és követelései. Aknamunka Bécsben Windischgrätz ellen; a magyarországi hadi vereségek; Windischgrätz visszahívása, rövid kormányzatának jellege. 1848—1849.)

Említettük, hogy még Ferdinand király, mindjárt a mint Magyarországgal szemben fegyveres mérkőzésre került a sor, korlátlan hatalommal bízta meg Windischgrätz Alfréd herceget az ország meghódoltatása végett. E megbízás tulajdonképen a betörésével kudarczot vallott Jellačić félretolását jelentette s kiterjedt az elfoglalandó országrészek ideiglenes kormányzatára is. Windischgrätz e küldetésének mikénti teljesítése magára vonja figyelmünket mint első kísérlete az abszolutismus berendezkedésének Magyarországon s egyúttal mint utolsó mérkőzése annak az irányzatnak, a mely e berendezkedést a conservatív magyar aristokratia közreműködésével az 1848 előtti állapotok visszaállítása érdekében kívánta végrehajtani, azzal, a mely el volt tökéltve az ország magyar nemzeti jellegét már most eltörölni s a centralistikus birodalmi eszmét a Lajtán túl is már most megvalósítani.

Windischgrätz herczeg akkoriban betöltötte 61-ik életévét, elérte a legmagasabb katonai rangot, a tábornagyit, az olaszországiakat kivéve, a monarchia összes seregei neki voltak alárendelve, a prágai és bécsi fölkelések leverése bizonyos hadvezéri dicsőséggel övezte homlokát s személyének kivételes állása egészen kivételes hatáskört is biztosított neki. Valóságos császári alterego volt: az általa alkalmazandó katonai és polgári közegek csak tőle vagy általa vehették parancsaikat, neki mindig nyitva állott az uralkodóval való személyes érintkezés útja, a kormánynak alárendelve tulajdonképen nem is volt, sőt — mint láttuk — a kormány tartozott fontosabb elhatározásainál az ő véleményét is meghallgatni.

A teljhatalmú főparancsnok nem is akart egész Magyarországgal

szemben az ellenség színében tűnni föl, ezt hangsúlyozta november 13-iki manifestumában is; ¹ hiszen nagybirtokos volt az országban és számos meghitt barátot birt annak főurai között; el is volt határozva eljárásánál első sorban magyar emberek tanácsát venni igénybe. Kezdetről fogva b. Jósika Samu és gr. Dessewffy Emil, koronkint gr. Szécsen Antal is, utóbb főképen Szögyény Marich László ² voltak bizalmas tanácsadói, kiknek befolyása nem egyszer hozta őt összeütközésbe Stadion gróffal és saját sógorával, Schwarzenberg herczeggel is. A kassai származású Wirkner Lajos udvari tanácsost magával akarta vinni Magyarországra, ez azonban családjára való tekintettel nem akart ily gyűlöletes missióra vállalkozni, ellenben a levélbeli információkra készen nyilatkozott. ³ Látni fogjuk, hogy a tábornagy polgári kormányzatának személyzetét úgyszólván kizárólag magyarokból állította össze. Bécsből csak az ifjabb Kübeck (Louis), ki diplomáciai szolgálatban állott, vitte magával, s mintegy középhelyet foglalt el a katonai és polgári szolgálat között Rousseau tábornok, ki előbbi szolgálatából meglehetősen ismerte a magyarországi viszonyokat.

Alighogy a császári alterego első magyarországi állomásán, az oroszvári várkastélyban megszállott, már kezdtek jelentkezni a fölkért vagy kérésre tanácsadók; mindegyiknek volt valami mentő eszméje a pacificatio s az ideiglenes kormányzat módjaira és eszközeire nézve. Ismerttük már egynémelyikét az ez időből való emlékiratoknak, a mennyiben azok az alkotmány kérdését is érintették; legtöbbjük azonban a hékeltetés közvetlen, gyakorlati célját akarta szolgálni s bizonyos egyének közreműködését ajánlani, másokétól pedig óva inteni.

A Majláth János gróf már említett emlékirata a legkiméletlenebb eljárást ajánlja a »rebellisek« ellen; a főbűnösök rögtönítélő bíróság elé állítandók, a kevésbé terheltek erősen megbírságotandók, — mint Olaszországban történt — csak a legkisebb bűnösöknek adandó kegyelem. Már most ki kell jelölni a kerületekbe küldendő biztosokat s azokat utasításokkal kell ellátni; ki kell nevezni a magyar ügyeket Bécsben vezetni hivatott egyéneket is. Fölszólítást vevén Windischgrätzről a részletesebb javaslattevésre, Majláth mindjárt meg is nevezte a kerületi főbiztosokul alkalmazható férfiakat, közöttük önmagát is, kiemelve, hogy mennyire tisztelik őt a szlávok, mily kedvence a katolikus klérusnak s mennyire tisztelik a protestáns lelkészek is, kiknek jogait mindig védte. A főbiztosok legfontosabb feladatául jelöli meg Majláth János, hogy Magyarországnak az összmonarchiához való szoros hozzáillesztésénél a papságra és a nemzetiségekre támaszkodjanak. A felvidéki iskolákban a tót vagy

¹ Samml. d. Manifeste. 24. l.

² Lásd ennek *Emlékiratait* a II. köt. 1—19. és különösen a »Függelék« 161—216. lapjait.

³ Wirkner: Meine Erlebnisse. 234—235. l.

a német nyelv behozatalát ajánlja s a hatóságok levelezésének nyelvétől is a fótót vagy németet ; esetleg a latint. Ettől óriási hatást vár. Az emlékirat azután röviden, de éles vonásokban jellemzi az azon időbeli katholicus főpapságot. Gróf Nádasdy Ferencz kalocsai érseket vaknak és tehetetlennek mondja ; Lonovics József egri érseket lángésznek s olyan férfiúnak, kiben a kormány megbízhatik ; b. Bémer László nagyváradi püspököt félőrültnek. A primás, Hám János, az emlékirat szerint jámbor, szent férfiú, de politikailag nulla ; ellenben Bartakovics Béla rozsnyói püspök erős, határozott jellem, Rudnyánszky József besztercebányai püspök pedig közszeretetlen áll ; mindkettőre számíthat a kormány. Popovics Vazul munkácsi püspök is megbízható, határozott ember, de gyűlöli a rebelleket, kik testvérét kivégezték s gazdag is lévén, nagy befolyása használható lesz, ha a főbiztos jól bánik vele. Scitovszky János pécsi püspök értelmes ember és valamennyi magyar főpap között legletterősebb, ki még nagy szolgálatokat fog tenni. A káptalanokban mint különösen jeles tehetségeket jelöli meg Jekelfalusy Vincze és Korizmics Antal kanonokokat ; Rimely Mihály pannonhalmi főapátra is számíthat a kormány.

A Majláth János emlékiratát Windischgrätz kiadta véleményének nyilvánítása végett a kevéssel előbb miniszterré kinevezett b. Kulmer Ferencznek, ki a szervezésre vonatkozó javaslatokat koraiknak találta, mert Magyarországot egy ideig még katonailag fog kellene kormányozni s legfőllebb néhány ideiglenes polgári biztos lenne alkalmazandó ; a Majláth által ajánlott egyéneket sem vélte alkalmasoknak, mert azok mind egészen magyar érzelműek ; ezek helyett Kulmer bemutatott két jegyzéket ; ezek egyike az üldözendő rebellek neveit foglalja magában, a másik pedig az igazán megbízható s ideiglenes biztosokul alkalmazható egyéneket. Ez utóbbiak a következők : gr. Pálffy Mór, gr. Zichy Ferencz, b. Majthényi László, Balogh Kornél, Rohonczy Ignác, Pongrácz Gáspár, Ambró, Osztrólczy Miklós, Péchy Imre, Zmeskall Mór, Roskoványi Gábor, Szentiványi Vincze, Lónyay János, ifj. Majláth György, b. Fiáth Ferencz, b. Ambrózy Lajos, Tisza Lajos és Rudics György, tehát jobbra olyanok, kiket a főparancsnok utóbb tényleg alkalmazott is. A Kulmer pártfogoltjai között szerepel csodálatos módon Duschek Ferencz is, a forradalmi kormányak akkor pénzügyi államtitkára, ki a véleményadó szerint tovább vezethetné a magyar kamarai ügyeket, mert őt csakis vagyontalansága kényszerítette a magyar miniszterium szolgálatára.

Már december közepétől kezdve a főparancsnok változó főhadiszállásáról kormányzati jellegű intézkedéseket bocsát ki. Proclamatióban biztosítja a népet, hogy a robot és dézsma alóli mentessége minden körülmények között érvényben marad. December 19-én látnak napvilágot az első «ideiglenes királyi biztosok» kinevezései. Ilyenekül küldi

Windischgrätz Moson= és Győr megyébe gr. Zichy Felixet, Pozsony megyébe Ürményi József kamarást, Sopron= és Vas megyébe Rohonczy Ignácot, Nyitra megyébe Vietorisz Józsefet, Sárosba és Abaújba, utóbb Zemplénbe b. Senyey Pált; az ez utóbbinak szóló kinevezés kézbesítésére Schlick gróf, akkoriban a Kassa körüli hadműveleteket vezető tábornok utasíttatik, a kinek egyszersmind föladata lesz Ujházy és Semsey forradalmi főispánok elmozdítása. Báró Senyey Pál, a ki akkor 25-ik évében állott s előbb mint udvari titkár szolgált, arról volt ismeretes, hogy mint képviselő, a szeptemberi napokban Kossuth gyűjtő beszéde után bátorsággal birt fölszólalni és a nemzetet óva inteni a forradalmi térre való lépéstől; ¹ ez előzmények ellenére Senyey el nem fogadta a biztosi kinevezést. Hasonlóképen visszautasította azt Ürményi József, a miért Pozsony megye ideiglenes kir. biztosává gr. Zichy Ferencz lett.

Időközben pénzügyi téren és Erdély kormányzata tekintetében történt némely életbevágó rendelkezés, a mely természetesen szintén csak annyiban számíthatott foganatra, a mennyiben egyes országrészek az osztrák fegyvereknek behódolnak. Ezekre a területekre nézve elrendelte a pénzügyminiszter, hogy ott az illetékfelügyelőségek és kamarai administratorok az alájok rendelt pénztárakkal együtt egyelőre, míg más intézkedés történik, ugyanoly viszonyba lépjenek a cs. kir. pénzügyminisztériumhoz, a minőben 1848 előtt a m. kir. kamarához állottak; a magyar harminczadhivatalok pedig egyesítendők a cs. kir. vámhivatalokkal, a mi az első lépés volt a közbenső vámsorompó megszüntetésére. ² Nehéz kérdés volt a magyar papirpénz érvényben hagyása vagy érvényen kívül helyezése. A magát egyedül legitimnek tekintő osztrák kormányzat érdeke ez utóbbi lett volna; ámde a pénzügyminiszter nem tudta a Windischgrätz hadipénztárát kellőképpen ellátni s így ennek nem állhatott érdekében a létező értékgorgalmi eszközöket hamarosan kivonni a forgalomból; így tehát abban történt ideiglenes megállapodás, hogy az 1 és 2 forintos bankjegyek, melyek még István nádor engedélye alapján bocsáttattak ki s bizonyos érczfedezzel birtak, egyelőre érvényben hagyatnak, ellenben az 5, 10 és 100 forintos bankjegyek azonnal forgalmon kívül helyezendők. ³

Stadion gróf belügyminiszter deczember 27-én értesítette Windischgrätzet, hogy az uralkodó, pár nappal előbb kelt elhatározásával az erdélyi kormányzóságot végleg fölslaztatta s annak teendőit Puchner báró erdélyi főparancsnokra bizta, kit arra utasított, hogy a polgári szolgálatban csak kipróbált, megbízható embereket alkalmazzon s a romá-

¹ Horváth J. A szakadás. 80. l. Wirkner: M. Erlebnisse. 233. l.

² Reichs-Gesetz= u. Regierungsblatt, 1848—49 decz. 19.

³ Helfert id. m. IV. k. I. r. 205. s. köv. l.

nokra — kik eddig el voltak nyomva — különös tekintettel legyen. A polgári kormányzati teendők ellátására Puchner mellé b. Geringer Károly udvari és miniszteri tanácsos küldetett ki rendkívüli biztos minőségében. Windischgrätz válaszában,¹ mely szervezési ügyekre is vonatkozott, megjegyezte, hogy a mennyire helyesli Puchner megbízatását, ép úgy sajnálja Geringer kiküldetését, mert ez utóbbi anyja révén erdélyi szász származású lévén, úgy a magyarok, mint a románok nagy bizalmatlansággal fogják fogadni.

Ez időben az ország meghódoltatására irányuló hadműveletek a dunai hadsereg visszavonulása következtében már annyira haladtak, hogy a tábornagy indítva érezte magát Győrből, december 29-ikéről «Magyarország népeihez» kiáltványt intézni, melyben «Kossuth Lajost és czinkostársait» elkövetett «gazságaikra» való tekintettel «törvényen kívülieknek és földönfutóknak» nyilvánította s halálbüntetéssel fenyegette mindazokat, kik a forradalmi kormány bármely parancsának engedelmeskedni merészelnék.²

Az évújulás idejében a dolgok Magyarországon csakugyan úgy állottak, hogy az osztrák hatalom képviselői a szabadságharcz lángjának utolsó föllobbanását vélték már láthatni. Újév napján a kormány, az országgyűlés tagjai s a hivatalnokok Budapestről Debreczenbe menekültek s a császári seregek január 4-én kardcsapás nélkül vonulhattak be a fővárosba, a hol Windischgrätz herczeg a királyi várpalotában vett lakást s Wrba gróf pesti kerületi parancsnok a tábornagy megbízására való hivatkozással nyomban kihirdette az ostromállapotot.³

Miután így már nemcsak a főváros volt a császári hadak birtokában, hanem január és február folyamában a Dunántúl, valamint az ország éjszaknyugati részének úgyszólván valamennyi vármegyéje és városa felíratilag vagy küldöttség útján kifejezetten behódolt a hatalomnak, Windischgrätz nyomban hozzáfogott úgy központi kormányzatának, mint a behódolt területek ideiglenes közigazgatásának berendezéséhez.

Január 12-én a herczeg-tábornagy «magas parancsára» ideiglenes országos kormányzat (Provisorische Landesverwaltung) létesítettet Szögyényi László v. b. tit. tanácsos, volt alkanczellár vezetése alatt, kif Windischgrätz nagyon elismerő levélben kért föl e tisztre s kinek megérkezéséig Torkos Mihály udvari és miniszteri tanácsos bizatott meg teendői ellátásával. Ez a kormányzat három ágra osztatott: a Torkos vezetése alatt intéztettek el az országos kormánybiztosság (Landescommissariat) ügyei, valamint az adóügyek; az alapítványi pénztárak-

¹ Ugyanott, függelék 45. l.

² Sammlung d. Manifeste. 35. l.

³ U. ott 40. l.

nak, a számvevőségnek, a tanulmányalapnak és egyházi javaknak, az egyetemi könyvtárnak és a zálogházaknak ügykezelése Nyéky Mihály volt helytartótanácsosnak, az egészségügyé a már kevésbé később elhunyt dr. Stáhly Ignác volt helytartótanácsi főorvosnak adatott át. Minden fontosabb kormányzati kérdés a főparancsnok döntése alá volt terjesztendő. Az azelőtt a magyar udvari kancellária által eldöntött összes jogi ügyek, valamint az összes bíróságok vezetése s a semmítőszék teendőinek ideiglenes ellátása céljából Majláth György országbíró egy bizottság szervezésére hivatott föl. Windischgrätz az uralkodónak tett beszámoló jelentésében nyíltan kimondta, hogy az általa szervezett hatóságoknak, ha nem is kifejezetten, ugyanaz lesz a rendeltetésök, mint az 1848 márcziusa előtt fennállottaknak; a politikai administratio általános szervezésére csak az ország nagyobb részének pacificálása után kerülhet a sor.

Az országbíró, id. Majláth György, csakhamar megtette javaslatait a magyar igazságügyminisztérium föltételezett «fölosztatása» óta ellátatlan ügyek intézésére hivatott bizottság szervezése iránt, melybe a kancelláriánál e szakban szolgált s a magyar igazságügyminisztérium kebelében nem működött egyéneket vélte meghivandóknak, köztük Zsedényi Edét. Az elnöki tisztre a legutóbb működött kancellárok valamelyikét: gr. Majláth Antalt vagy gr. Apponyi Györgyöt vélte meghivandónak; a Windischgrätz választása azonban Szerencsy István b. titk. tanácsosra s volt personalisra esett; Zsedényi Ede politikai magatartása iránt, különös tekintettel a bécsi forradalom idejében való szereplésére, kinevezése előtt tudakozódást rendelt el, a mely kedvező eredménnyel járt.

Szögyény László, ki ekkoriban 43-ik életévében állott, nemsokára szintén Pestre érkezett s azon föltétel alatt, hogy az ország integritása sértve nem lesz, törvényes alkotmányos intézményei fel nem forgattatnak s a magyar nemzetiség törvényes állása és hegemoniája elismertetik és fenntartatik, átvette az ideiglenes polgári kormányzat vezetését. Szögyény a maga föltételeire nézve «teljesen megnyugtatóknak» találta a herczeg nyilatkozatait, habár «már akkor sokat pengették a szerb vajdaság felállítását». ¹ Ezt tényleg nem csak pengették, hanem a december 15-iki császári pápens Suplikáczt megerősítván a vajdai méltóságban, ezzel a vajdaság létezését tulajdonképen elismerte. Az új főnök előterjesztése alapján ² megtörténtek a szükséges kinevezések s egyúttal a már létesített három kívül még három osztály szervezése, egy az irodalmi és tanulmányi ügyek számára, melynek élére b. Senyey Pál kinevezését ajánlotta Szögyény, egy az adóügyek számára, Dubraviczky Simon volt helytartótanácsos és egy az egyházi ügyek részére, Korizmics

¹ Emlékiratai. II. 5. l.

² U. ott 171. l.

Antal apátkanonok vezetése alatt.¹ A Szögyény állandó helyettesítésével Torkos udv. tanácsos bizatott meg. Windischgrätz hozzájárult a javaslatokhoz. Ellenben hosszasabb iratváltásra és nézeteltérésekre szolgáltatót okot az ideiglenes közigazgatás nyelvének kérdése. Szögyény annak a nézetének adott kifejezést, hogy miután a főparancsnok rendeletere szerint a központi polgári kormányzat érintkezésének a törvényhatóságokkal a kir. biztosok útján kell történnie, ha ezen ügykezelés nyelve a német volna, akkor az válnék a törvényhatóságok és a felsőbb hatóságok érintkezésének nyelvéné is, a mi a nemzetiségek egyenjogúsága elvének nem felelne meg. Ha ugyanis a kir. biztosok a törvényhatóságok előterjesztéseit csak rövid német kísérléssel látnák el, ez célra aligha vezetne, ha pedig maguk a törvényhatóságok köteleztetnének a német nyelv használatára, ez egész sorába a törvényeknek — melyeket az előterjesztés részletesen felsorol — beléülköznék s még a nem túlnyomóan magyarokú megyékben is nagy megütközést keltene. Ép így állana a dolog a megfordított ügymenetben : ha a központi kormány németül ír a biztosoknak s ezek a törvényhatóságok számára mindent lefordítani kénytelenek, ez nagyon bonyolulttá tenné az ügykezelést s a fordítás esetleges hibái nagy zavarokat okozhatnának ; ha pedig a biztosok mindent németül adnának tovább, s így a törvényhatóságok látnák, hogy a központi kormányzat tulajdonképpen német, ez nagy izgalmat szülné, tápot adna az izgatásnak és gátolná a legüdvösebb intézkedések sikerét. Most — úgymond az előterjesztés — a központi polgári kormányzat hatásköre úgy sem terjed ki Horvátországra, Erdélyre és a Bánátra, a szorosabb értelemben vett Magyarországon úgyszólván a magyar nyelv a túlnyomó, nagyon jó benyomást tenne s az ország megnyugtatására szolgálna tehát, ha a központi kormányzat belső ügykezelési nyelvéné a magyar tétetné. A kinevezett kir. biztosok úgyszólván mind legjobban a magyar nyelvet bírják, eddig minden beérkezett jelentések magyarul volt írva, ők maguk jönnek a legnagyobb zavarba, ha most egyszerre német levelezésre köteleznék őket, ha pedig a törvényhatóságokra rábíznák, hogy maguk válaszáuk ügykezelési nyelvöket, akkor is a magyart fogják választani. Az előterjesztést tevő helyteleníti a magyar nyelv használatának kényszerített általánosítását, de az ügykezelés nyelvénél annál inkább csak azt ajánlhatja, mert az az osztály, a melyből

¹ A Pesti Naplónak egy 1911 jan. 28-iki számában + jelzéssel megjelent s állítólag Pompéry Elemértől eredő közleménye egy a debreczeni kormánytól eredő lista nyomán a Windischgrätz által létesített ideigl. polg. közigazgatás szervezésében még egy titkos elnöki tanácsról szól, melynek tagjai Szerencsy, Torkos Ambrus és Senyey voltak, továbbá egy posta-osztályról, melynek főnöke Ambrus volt. Ezeknek a Windischgrätz- és Szögyény-iratok közt nincs nyoma ; ellenben az Orsz. Lev. Szögyény-irattárában van nyoma gr. Török Bálint osztályfőnöknek és Steinbach Ferencz kir. tanácsos közalap. ügyigazgatónak.

a törvényhatósági tisztviselők kikerülnek, még a nem magyar többségű megyékben is, a latin nyelv használatának megszűnte óta — néhány fanatikus agitátort kivéve — a magyart legjobban beszéli. Ez a nyelv kiműveltségénél fogva is közszolgálati nyelvnek teljesen alkalmas és nálunk azok, kik e nyelvet nem bírják, rendesen a tisztviselőktől megkivánt egyéb képességeknek is híján vannak. A nyelv a népeknek ép olyan szellemi javuk, mint vallásuk, ha annak használatában indokolatlanul korlátoztatnának, ez sokkal több elégedetlenséget és elkeseredést szülne, mint a mennyit a nyelv erőltetett egysége az összm monarchiának használna s ezenfölül így a magyar nyelv az 1848-ikiaknál sokkal régibb törvények ellenére egy, a nemzet többségével nem azonosítható párt-töredék bűnös merényletei miatt fosztatnék meg jogaitól.

Ez az előterjesztés,¹ mely nagyon tanulságosan mutat rá az osztrák központi kormányzat által váltig hangoztatott egyenjogúsági elv Magyarországon való gyakorlati alkalmazásának képtelenségeire, úgy látszik, nem tévesztette el egészen hatását Windischgrätzre, mert, bár előbb meglehetősen rideg választ adott reá,² egy, már kevéssel távozása előtt a királyi biztosokhoz kibocsátott körrendeletében mégis kimondta, hogy az ideiglenes polgári országos hatóságokkal való érintkezésben az ügykezelés nyelvének a magyar tekintendő, a kir. biztosok azonban kötelesek más nyelvű kérvényeket is nemcsak elfogadni, hanem azokat ugyanazon a nyelven el is intézni s hivatalos érintkezésekben a községekkel az azokban túlsúlylyal bíró nyelvet tartoznak használni.

A Windischgrätz programjának egészen megfelelt az is, hogy a magyarországi pénzügyek legfőbb intézése céljából visszaállította a régi kamarát, illetőleg gr. Almássy Móricz b. titk. tanácsost, az egykori magy. udvari kamara első alelnökét nevezte ki a magyarországi kamarai ügyek ideiglenes vezetőjévé, utasítván őt a szükséges személyzet összeállítására s arra, hogy teendői iránt a bécsi pénzügyminiszterrel közvetlenül érintkezésbe lépjen. Almássy alá rendelte Windischgrätz a kincstári ügyességeket is, melyeknek élén Eötvös József kincstári jogügyi igazgató állott, továbbá a bányaügyet és a vasutakat s postát, természetesen a hadiállapottal járó katonai intézkedési jog épentartásával. Az anyagi érdekeknek ezen a terén azonban a magyar kormányzat hatáskörének megvonása a bécsi minisztériummal szemben már nem ment simán. Bruck kereskedelmi miniszter közvetlenül levelezésbe bocsátkozott egyes magyar postahatóságokkal, mire Windischgrätz ezeket eltiltotta attól, hogy fölterjesztéseiknél mellőzzék a magyar kamara vezetőségét, s mikor Bruck minisztert tanácsilag kimondatta, hogy a postaügy Magyarországon kivonandó a kamara hatósága alól s egyenesen a kereskedelmi

¹ Közölve Szögyény id. m. II. 185. l.

² Közölve Höke—Szabó id. m. I. 414. lapján.

miniszter alá rendelendő, a főparancsnok kijelentette, hogy ezt most nem tartja lehetségesnek, azonban intézkedett, hogy e hivatali ág főnökei közvetlenül az ő megbízásából önállóan vezessék azt tovább. Ellenben nem ellenezte azt, hogy a pesti központi vasúti igazgatóság hatásköre a bécsi igazgatóságra ruháztassék át. Az osztrák levéljegytarifa már februárban kiterjesztetett Magyarország és Erdély összes behódolt területre, valamint Horvátországra és a Bánátra is.¹

Már Pest megszállása előtt szerveztek bécsi mintára egy hadrendészeti osztályt Grueber altábornagy és Kéts (Ludwig) addig krakói rendőrfelügyelő vezetése alatt. A katonai bírászkodás s az e célból felállított központi bizottság szolgálatában állottak Kossalkó János és Hegyesy Péter közvádlók is. Az elfogatások csakhamar kezdetüket vették, valamint az ú. n. purificatiók; tudjuk, hogy az elsők között, kiket Pesten elfogtak, voltak gr. Batthyány Lajos és gr. Károlyi György. Néhány kivégzés — haditörvényszéki ítélet alapján — már ez időben is történt Pesten, s a Windischgrätz foglyainak a császári sereg visszavonulása idejében egész vándorutat kellett tenniök különböző várbörtönökhöz keresztül, míg végre — elítéltetés végett — visszakérülhettek Pestre.² A compromittáltak közül Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek és Ghyczy Kálmán volt igazságügyi államtitkárnak, kik szintén nem követték az országgyűlést Debreczenbe, könnyű volt magukat Windischgrätz előtt személyesen tisztáznok minden gyanutól, sőt utóbb a komárom-megyei kir. biztos azt jelenthette mindkettőről, hogy őt működésében loyálisan támogatják.

A főparancsnoknak azonban gondja volt a polgári bírói szervezet működésének megindítására is, s e részben Majláth országbíró tanácsával élt, ki becsületesen igyekezett az igazságügy és a magyar államiság érdekeiből megmenteni, a mennyit lehetett. Erélyesen ellentállott Jelačić ama követelésének, hogy a Curia iratai közül még a három szlavóniai megyére vonatkozók is kiszolgáltatassanak Horvátországnak s e részben az uralkodó elhatározását akarta provocálni. Hasonló ellentállást tanusított Windischgrätz — a Szögyény előterjesztésének álláspontjára helyezkedve — a horvát követelésekkel szemben bizonyos horvátországi alapítványok kezelése tekintetében.³ A császári altábornagy elismeréssel nyilatkozott a Deák Ferencz igazságügyminiszteri működéséről s az általa kinevezett bírákról, kik közül — nézete szerint — csak azok volnának feleletre vonandók, a kik — mint b. Perényi Zsigmond septemvir s négy kir. táblai bíró — a feloszlott országgyűléssel Debreczenbe mentek; ezek ellen a vádnak — kancellária nem léte-

¹ *Reichs-Gesetz u. Reg.-Blatt.* 1849 febr. 25.

² Lásd ezekre nézve *Bácsi József*: Utazás ismeretlen állomás felé. (Olcsó Könyvtár. 278. sz.) 5—184. l.

³ *Szögyény id. m. II. 193. l.*

ben — a főparancsnok által létesített bizottságtól kellene kiindulnia, s elmozdítás csak is szabályszerű ítélet alapján történhetnék. A bírósági pecsétek kicserélését — tekintettel a trónváltozásra — ő is szükségesnek ismerte el, s ugyanez okból a bírák esküjét is megújítandónak tartotta. Windischgrätz az ostromállapotra való hivatkozással nem volt hajlandó a compromittáltaknak látszó bírakkal szemben a Majláth által ajánlott szigorúan törvényszerű utat követni s azoknak állásuktól és fizetésöktől való azonnali felfüggesztését rendelte el. Kívánatára az országbíró részletes kimutatást terjesztett be azon felsőbb bíróságok személyzetéről, melyekkel az adott hadiállapot mellett érintkezhetett, kimutatva, hogy valamennyien még a nádor helytartósága idejében nevezettek ki.

Az új, ideiglenes közigazgatási szervezet legfontosabb organumai kétségkívül az úgynevezett «ideiglenes kir. biztosok» voltak, kiket a már behódoltaknak tekinthető törvényhatóságok területére nevezett ki a főparancsnok, többnyire oly egyének közül, kiket neki tanácsadói ajánlottak, de kiket a legtöbb esetben személyesen nem is ismert s kikkel a bizonytalan közlekedés miatt érintkezni is nehéz volt, a minek következménye sok lemondás és későbbi fölcserélés volt. Királyi biztosokul a már említettekén kívül kinevezte Windischgrätz: Havas József volt helytartósági tanácsost Buda, Pest és Ó-Buda városokba, Babarczy Antal ugyancsak volt helytart. tanácsost Pest megyébe, Gaál Edét Fejér megyébe, Döry Gábor kir. táblai bírót Tolna megyébe, Hedry Ernő alispánt Sáros megyébe, Roskoványi Gábort Abaújba, id. b. Majthényi Lászlót, utóbb gr. Károlyi Lajost Komárom megyébe, Fiáth Ferenczet Zala- és Veszprém megyébe, Czindery Lászlót Somogyba, b. Révay Györgyöt Turócba és Árva, Osztrólczy Miklóst Zólyomba, Pongrácz Gáspár alispánt Trencsénbe, Gyertyánffy Dávidot Csongrádba, Tomcsányi Józsefet Békésbe és Csanádba, Péchy Imre volt zágrábi főispánt Szepesbe és Tornába, ifj. Majláth Györgyöt Baranyába, Luka Sándort Hontba, Andrássy József volt helyt. tanácsost Esztergomba, gr. Forgách Antal volt udv. kamarai tanácsost Hevesbe, ifj. b. Majthényi Lászlót Nógrádba és Vietorisz László kir. tanácsost Liptóba.

Ezek a kir. biztosok utasításul kapták, hogy az adót az eddigi gyakorlat és szokás szerint minél kevésbé nyomasztó módon hajtassák be; rendelkezésekre állottak a megyei és városi hatóságok, melyeket a politikailag rossz érzelmű elemektől meg kellett tisztítaniok s ez utóbbiakat megbízhatóbbakkal pótolniok. Megyei és városi bizottmányi üléseket tartani szabály szerint nem volt szabad; ¹ ezek helyett a gazdasági és árvaügyek ellátására a biztosok bizottságokat állíthattak össze. A közszolgálati költségek a megyei házi pénztárból voltak fedezendőek. A kir.

¹ B. Fiáth Ferencz (id. m. II. 155. s köv. l.) mondja emlékirataiban, hogy ő Veszprémbe is, Zalában is tartott közgyűlést s mindkettőn elnökölt.

biztosok voltak jogosítva a megyei törvényszéki ülnökök sorából is a jogbiztonság fönntartására szükséges organumokat kijelölni s a közrend fölötti örökös végett közbiztonsági biztosokat alkalmazni. Joguk volt közveszélyes egyéneket elfogatni s azokat a legközelebbi katonai parancsnokságnak beszolgáltatni, a miről minden esetben a főparancsnoknak is jelentés volt teendő. Az állami hivatalnokok magatartásának szemmel kísérése is a kir. biztosok tiszte volt, kik utasítva lettek a csapatparancsnokokkal szoros egyetértésben járni el s kik — tekintettel a hadiállapotra mindenütt, a hol már ilyenek ki voltak nevezve, a kerületi hadparancsnokoknak voltak alárendelve. Úgy ők, mint a Windischgrätz által alkalmazott összes polgári hivatalnokok eskümintája így szólt: «Esküszöm az élő Istenre, ő csász. kir. Felségének, I. Ferencz József ausztriai császárnak és Magyarország királyának, legkegyelmesebb urunknak törehetetlen hűséget és jobbágyi hódolatot, a törvénynek engedelmességet s fogadom, hogy hivatalos foglalatosságaimat lelkiismeretesen és pontosan teljesítenem.» Hogy mely törvényeknek tartoznak engedelmességgel és melyeknek nem? ez a kérdés — úgy látszik — homályban maradt.

Képzeltető, hogy az adott viszonyok között a kir. biztosok feladata épen nem volt könnyű; nekik sokan parancsoltak, az ő parancsaik teljesítése pedig rendesen a harcztéri helyzettől befolyásolt közhangulattól függött. Egy ízben gr. Zichy Ferencz pozsonyi kir. biztos magától Schwarzenberg herczeg miniszterelnöktől kapott utasítást bizonyos sajtóügyben; mikor erről jelentést tett Windischgrätznek, ez az összes kerületi parancsnokokhoz és kir. biztosokhoz körrendeletet küldött, mely szerint nem szabad mástól, mint tőle parancsokat elfogadniok. A kerületi parancsnokok nemcsak szigorúan megfigyelték és ellenőrizték a biztosok működését, hanem minduntalan belé is avatkoztak abba, a mi panászokra és lemondásokra vezetett. Arra azonban volt módjuk a kir. biztosoknak, hogy a tisztviselőket körlevélileg legszigorúbban utasítsák, hogy öt nap alatt minden község részéről az új uralkodó iránti hódolati nyilatkozatot terjeszszenek föl, a nagyobb községek pedig négy nap alatt küldöttségileg mutassák be hódolatukat Windischgrätz herczegnek.¹ Viszont Babarczy pestmegyei kir. biztosnak sikerült Wrbna gróf pesti kerületi parancsnok hozzájárulásával Windischgrätz engedélyét eszközölni ki arra, hogy Pest megye területén — meghagyatván a kincstári épületeken a császári színek és czímer kizárólagos használata — a megyei, községi s egyéb «országos és hatósági» épületeken a nemzeti színek használtathassanak. Érdekes Wrbna gróf erre vonatkozó jelentésének következő része: «A magyar nemzeti színek eltiltása annak a tévesen elterjedt véleménynek igazolására szolgálna, mintha a magyar

¹ Babarczy pestmegyei kir. biztos körrendelete a Vörös Antal-féle gyűjteményben (767. sz.) a Nemz. Múzeum levéltárában.

nemzetiség elnyomása volna célba véve, s ez ellenfeleinknek, kik úgyis azt hirdetik, hogy kerületi hivatalok (Kreisämter) és mindenféle német intézmények fognak fölállíttatni, fegyvereket szolgáltatna kezeikbe.» Ilyen engedélyt kapott azután Fejér- és Veszprém megye is, de sajátságos, hogy mikor Jelačić, kinek pedig ehhez vajmi kevés köze volt, följelentést tett az iránt, hogy Czeegléden a templomtoronyra kitűzték a nemzeti zászlót, annak eltávolítását mégis elrendelték.

Általán a horvát hatalmasságok mindig lesben álltak, hogy vádlólag és gyanúsítólag beleszóljanak annak a Magyarországnak az ügyeibe, melytől annyira siettek teljesen elszakadni. Jelačić lakásán, Pesten, szidalmazták Windischgrätzet és Rousseau tábornokot; ¹ Kulmer báró volt az első, a ki a herczeg-tábornagy figyelmét fölhevítta Pest város hatóságára, melynek vezetőit, Rottenbiller polgármestert, Gräfl városbíró és Langh városkapitányt mint «lutheranusokat és Kossuth teremtményeit» okvetetlenül elmozdítandóknak vélte. Lett is nyomban nagy «epuráció»: a polgármestert, a városbíró, négy tanácsnokot és két főjegyzőt elmozdítottak s kinevezték polgármesterré Lechner Károly volt tanácsnokot, városbíróvá Koller Ferencz tanácsnokot, városkapitánynya Terzy Szilárdot, új tanácsnökká Gamperl Alajost; Ságody Elek eddigi alpolgármestert meghagyták állásában. Az új kormányzat elrendelte, hogy az utcák és terek régi nevei visszaállíttassanak s a magyar felirások mellé a németek is odatétesse, továbbá, hogy a kaszárnyáknak és kincstári épületeknek régi külszínök visszaadassék. Megrendszabályozás alá került a «Pesti Hirlap», melynek fiatal szerkesztője, Szilágyi Sándor, épen hogy elmenekülhetett, és bírságot vetett ki Windischgrätz a pesti, budai és ó-budai zsidóságra, összesen 129,000 forint erejéig és pedig ércpénzben, büntetésül főképen azért, hogy a forradalmi seregek győzelmeinek — mint mondták, többnyire üzleti speculatio céljából — hírvivői voltak.²

Ha már a főparancsnok által a központban és a vidéken alkalmazott tekintélyes egyének névsora mutatja, hogy valóban nem utolsórendű elemek voltak azok, melyekre a pacificatio célbavett munkájánál számíthatott, képzelhetjük, hogy az állásokért pályázókban sem volt hiány.³ A tanácsadók, emlékiratszerzők száma sem csökkent. A gróf Andrássy György már ismertetett memoranduma ép úgy, mint a Majláth Jánosé, a katolikus egyháznagyokat veszi sorra s különösen a magyar kormány által állásukba jutottakat nagyon leszólva, azokat előbbi állásaikba visszahelyeztetni javasolja, a magyarok által állítólag üldözötteket, mint

¹ Szögyény id. m. II. 14. l.

² Helfert id. m. VI. k. 2. r. 395. s. köv. l.

³ A Windischgrätz-irattárban többek között nyoma van Paczolay János volt képviselő, Podhorányi Károly eperjesi polgármester és gr. Forgách Sándor folya-modványainak.

Scitovszkyt, Zichyt, Ocskayt pedig védelmébe veszi. Erős kritikát mond az Eötvös cultusminiszteri működéséről s a szükséges egyházi személyváltások után zsinat megtartását ajánlja az iskolák, seminariumok rendezése, a szerzetrendek — különösen a forradalmi szellemű piaristák — megrendszabályozása, az egyházi fegyelem helyreállítása s az igazi keresztény szellem emelése czéljából.

Gróf Dessewffy Emilnek más szempontból már méltatott emlékirata részletes szemlét tart a pacificatiónál számbaveendő tényezők fölött s azoknak meglehetősen éles jellemzését adja. Megbízhatónak mondja a földművesosztályt még fokozott megadóztatás esetében is, ha az a nemességre is ki lesz terjesztve, a mire nézve az ellenállás most már megszűnt veszélyes lenni. Kiméletlenül ócsárolja a főnemességet, mely «belsejében elrothadt, javíthatatlan emberfaj», ellenben a köznemességet féken tarthatónak mondja, ha megfélemlítik és az anyagi tönkremenéstől a kártalanítás és a réalhitel kérdésének mielőbbi megoldásával megmentik. A protestánsokra a kormány a «divide et vinces» elvének alkalmazásával fog befolyást szerezhetni, ha t. i. a többnyire német és szláv nemzetiségű ág. evangélikusokra támaszkodik a magyar calvinizmussal szemben. Legbotrányosabbnak mondja ez az emlékirat is a katolikus papság magatartását a forradalomban, mert a püspökök is «elragadtatták magukat a lázadás örvényétől». Hám primás erdőiből 15,000 kaszanyelet adott a fölkelőknek, Lonovics érsek Jekelfalusy püspökkel együtt részt vett az illetlen, sértő, sőt «szemtelen hazugságokat» tartalmazó októberi felirat szerkesztésében s Fogarasy címz. püspök maga vitte azt el Olmützbe. Dessewffy vádjai azonban az ország világi főméltóságait sem kimélik; megvádolja Majláth országbíró, gr. Nádasdy Lipót, b. Perényi Zsigmond és Hunkár Antal főispánokat, Pázmándy képviselőházi elnököt, ellenben kiemeli azokat az egyéneket, — élükön Szögyényvel — kiket fölhasználhatóknak tart s kiket Windischgrätz jobbára alkalmazott is. Javaslatokat tesz továbbá a katonai kerületi parancsnokságoknak adandó utasításokra nézve s ajánlja, hogy a «lázadó párt» erkölcsi tönkretevése érdekében viselt dolgainak adatai füzetekben terjesztessenek s végül óvatosságra int a tót agitátorok, e «nagyon ártalmas barátok»-kal szemben.

Már az eddigiekből láthattuk, hogy a katolikus főpapok ellen a főparancsnok előtt súlyos vádak emeltettek. E vádak főképen azon az ismert s annak idejében Horváth Mihály kinevezett csanádi püspöktől szerkesztett legalázatosabb előterjesztésen alapultak, melyet a magyar püspöki kar még október 28-án Ferdinand királyhoz intézett s melyben kételyét fejezte ki arra nézve, hogy Ő Felsége az országot és a trónt is fenyegető veszélyekről értesülve volna s azokat a márcziusi törvényeket, melyekért a nemzet oly hálás, érvényteleneknek tekintené, a mi a trón iránti minden pietást kitépne a nemzet kebeléből. Kezeskedhetni véltek

a püspökök arról, hogy a nemzet semmi mást nem akar, mint a márciusi törvények megtartását s esküjére emlékeztetve a királyt, kérték a törvények sérthetatlensége alapján a béke helyreállítására. E felirathoz egy pásztorlevél is volt mellékelve, melyben a főpapok a híveket a haza iránti hűségre, annak védelmében kitartásra, a törvényes hatóságok iránt engedelmességre, egymás közt békére s Istenben való bizalomra hívták föl.¹

Ez a lépés volt az, melyet most a Windischgrätzet környező magyar tanácsadók is felségsértés, árulás, lázítás és félrevezetés gyanánt igyekeztek föltüntetni, a miért a herceg nyomban a minisztériumhoz is fordult, Hám primás, Jekelfalusy és Horváth püspökök még meg nem történt pápai proconisatiójának függőben tartása iránt. A primás, kire nézve az előterjesztés csak aggkori gyöngeséget adott a rendszabály okául, sietett eljárását ismételt beadványokban kimenteni Windischgrätznél, ígérve, hogy úgy ő, mint az egész katolikus papság a rend, nyugalom és a «törvényes állapot» helyreállítása s a király iránti engedelmesség érdekében hatni fognak a hívekre, s ezért a főparancsnok proclamatióit már szét is küldte a püspököknek, de azoknak terjesztése a hadiállapot által megzavart közlekedési viszonyok miatt nehézségekkel jár; szándéka a hívekhez pásztorlevelet is intézni ily értelemben. A primás és több püspöktársa két új feliratot is terjesztettek Windischgrätz elé, melyek egyikében a lemondott Ferdinand királylyal szemben megbánásukat fejezték ki előbbi lépések fölött, míg a másikban az új uralkodónál könyörögtek, hogy őket hódolatuk bemutatása végett fogadná. A főparancsnok továbbítván e kéréseket Schwarzenberg herceghez, megjegyezte, hogy a fogadtatásból az októberi felirat aláírói mindenestre kizárandók volnának; a fogadtatás egészen abban is maradt, azzal az udvarias indokolással, hogy Ő Felsége köszöni a magyar püspöki kar hűségét és tisztelgési szándékát, de ily nehéz időkben nem akarja a főpásztorokat teendőiktől elvonni. Hűségök és lojalitásuk további bizonyítékaul a főpapok pásztorlevelet is bocsátottak ki, melyben egészen a Windischgrätz küldetésének szellemében nyilatkozván, a lelkeseket arra is utasították, hogy a misében kifejezetten és névszerint az új uralkodóról, I. Ferencz Józsefről, emlékezzenek meg s a primás és Lonovics érsek személyesen jelentek meg a herceg előtt, hogy a kath. klérus nevében a forradalom elnyomása czéljaira egy millió forintot² ajánlja-

¹ Úgy a felirat, mint a pásztorlevél szövege közölve van gr. Teleki László 1849-iki német röpiratának (Die Ereignisse in Ungarn etc. 1849. 78. s köv. l.) függelékében.

² Itt, úgy mint másutt is, az ezidőbeli «forint» alatt a «konvencziós» pengő forint (Conventions-Münze) értendő, melynek értéke a bajor választófejedelemmel 1753-ban megkötött conventión alapult s melynek 100 darabja az 1858-ban behozott «osztrák érték» szerint 105 forintnak felelt meg.

nak föl az uralkodónak kölcsönképen. Windischgrätz másnap levélben kérte őket, hogy miután a dolog titok úgysem maradhat, foglalják írásba ajánlatukat, megjelölván egyúttal a befizetés és visszafizetés módozatait is. Nincs nyoma, hogy a püspökök e fölhívásnak megfeleltek volna, azonban a pacificatio és a sebesült-ápolás céljaira személyes adományok folytak be Hám és Lonovics érsekektől, valamint Scitovszky püspöktől s egyes káptalanoktól.

Azalatt az egy negyedévet alig meghaladó idő alatt, míg a Windischgrätz—Szögyény=féle ideiglenes kormány Budán működött, néhány nevezetes intézkedés, illetőleg kezdeményezés történt pénzügyi, valamint úrbérmegváltási, sőt tanügyi téren is. A bécsi kormány februárban elérkezettnek látta idejét, hogy a Kossuth=bankók érvényét általában megszüntesse ; Windischgrätz azonban az elfogadási tilalom hatályát Magyarországra nézve fölfüggesztette s csak az öreg Kübecknek, kit Schwarzenberg egyéb ügyekben is hozzá küldött, sikerült a herceget annyira=mennyire meggyőzni a rendszabály szükségességéről. Az úrbérmegváltás ügyében Szögyény összefoglaló előterjesztést tett a főparancsnoknak, melyben megmagyarázta az 1848. XII. t.=cz. értelmét és célját s ismertette azokat az intézkedéseket, melyeket a magyar törvényhozás és kormány a szakadás beálltaig a megváltás végrehajtásának előkészítésére tett. Szögyény szerint immár három kérdés áll a kormány előtt : a megváltás összegének megállapítása, a fedezet kijelölése és a szükséges ideiglenes intézkedések a birtokosok megnyugtátása céljából ; az elsőre nézve az előterjesztés mint legkönnyebbet és leggyorsabbat a megváltandó értékek megyénkénti osztályozását ajánlja ; fedezetül állami kölcsön szolgálna, melynek törlesztéséhez a megváltott volt úrbéreszek méltányos hozzájárulást fizetnének, esetleg azonban közadó is volna kivethető. Végül azokban a megyékben, melyek már pacificálva vannak, az összeírás azonnal foganatosítandó volna s az igényjogosultaknak előlegek volnának adandók. Ezt a javaslatot Windischgrätznek már nem volt módja érdemleges elbánnás alá vonni.

Iskolai téren az a határozott törekvés nyilatkozott meg, a magyar kormány szabadelvű s az állami szempontot előtérbe helyező reformjaival szemben az egész vonalon az 1848 előtti állapotokat állítani vissza s a forradalmi szellem ellen erőlyesen védekezni. Hám primás már január elején kérte a katolikus iskolaügy kormányzata számára a helytartótanács kebelében fennállott Commissio Ecclesiastica visszaállítását, mely a primás elnöklete alatt három osztályból állott az egyházi, iskolai és alapítványi ügyek számára ; a három osztály vezetőiül Fábry Ignác csanádi kanonokot, Fogarasy Mihály címz. püspököt és Korizmics kanonokot ajánlotta. A most említett Fogarasy Mihály, ki mint központi tankerületi főigazgató működött, jelentést tévén az iskolák állapotáról, szintén fölpanaszolta a forradalomtól okozott fel-

forгатásokat, a vegyes elemi iskolák behozatalát, a gymnasiumoknak semleges állami iskolákká való átalakítását, a tanítóknak a protestáns Poroszországban való kiképzését s ugyancsak a régi rendszer és tanterv visszaállítására kért utasítást, a melyet azonban egyelőre nem kapott meg. Szögyény márczius elején annak a véleményének adott kifejezést, hogy bár a forradalmi szellem bomlasztó hatása miatt a bezárt iskolák újbóli megnyitása most is aggályos, miután másrészt a jól vezetett iskolák leghathatósabb ellenszerei a veszedelmes izgatásnak, a középiskolák a pacificált területeken megnyithatók volnának, azonban a tanári karok erős selejtezésnek volnának alávetendők; ez lesz szükséges az egyetemen is, melyen egyelőre csak a legnélkülözhetetlenebb orvoscépzés volna újra megindítandó. Utalt különösen a budai gymnasiumra, melyben a subversiv iránynak megfelelően behozták a szakrendszert az osztályrendszer helyébe, a vallástant mint rendes tárgyat mellőzték, úgyszintén a mindennapi templombajarást. A kegyesrendieknek a honvédelmi bizottmány előtt tett nyilatkozata ügyében, melynek megindítói Hanák János, Lutter Nándor és Perlaky László voltak. Fogarasy püspök, mint tankerületi főigazgató útján vizsgálatot indított, melynek eredménye Hanák és Perlaky teljes eltávolítása s több kegyesrendi tanár áthelyezése lett.¹ Szögyény jelentést ígért a népiskolák, akadémiák és lyceumok működéséről. Az egyetem és a József-ípariskola fölébe külön kir. biztos helyezését ajánlotta, s ez állásra gróf Cziráky Jánost hozta javaslatba. Az egyetemen, még ha meg sem nyílik, különös méltánylást érdemlő esetekben az ösztöndíjak folyósítását ajánlotta. Windischgrätz hozzájárult a javaslatokhoz, de részletes kimutatást kívánt a megnyitandó iskolákról s a compromittált tanárokról, az orvoskar megnyitására nézve pedig azt az aggályt nyilvánította, hogy Bécsben épen az orvos-tanárok és orvosnövendékek vettek legélénkebb részt a forradalmi mozgalmakban. Egyúttal kinevezte a pesti főiskolák kir. biztosává gróf Cziráky János kamarást és táblabíró, kinek atya is érdemeket szerzett az egyetem kormányzata körül. Az iskolák megnyitásából azonban a közbejött körülmények miatt semmi sem lett, még a működésben levők is bezárattak.

Míg az osztrák főhadparancsnok csapatainak a magyarok ellen kellett küzdeniök, kormányzatának legtöbb gondot és dolgot azok a nemzetiségek okoztak, melyekre a császári hatalom mint szövetségeseire vélt számíthatni. Előljártak e téren a rakoncátlan szerbek. Fölbiztatva hűségök és érdemeik ismételt elismerésétől, vezéreik ünnepeltetésétől² s hódoló föliratuk kegyteljes fogadtatásától, követeléseiket mind magasabbra fokozták,³ a márcziusi alkotmánypátenst — mint láttuk — sér-

¹ Lásd a forradalmi «Közlöny» június 14-iki számát.

² Stratimirovič id. műv. 62–65. l.

³ Lásd Trifunác Pál min. tanácsos és Rajačić patriarcha előterjesztéseit az osztrák belügyminisztérium levéltárában, 1849.

tódve visszautasították, s az alatt a vajdaságban és bánságban a kormányzati hatalmat gyakorló nemzeti bizottmányuk és annak nagyravágyó alelnöke Stratimirovič György a legvakmerőbb önkényre és túlkapásra ragadtatták magukat: a nem szerb nemzetiségű lakosokat üldözték, elfogták, vagyonuktól fosztották meg, katolikus papokat becsuktak, a Karácsonyi-, Nákó-, Gyertyánffy-, Hertelendy-családok kiterjedt birtokait, még a kincstári uradalmakat is zár alá helyezték, sőt szerb papírpénzt bocsátottak ki. A panaszosok a patriarchánál süket fülekre találtak, Windischgrätz főparancsnokot pedig még a kamarai közegek följelentései sem indították erélyes közbelépésre. A szerbek vajdasági önkormányzata formailag abban a perczben megszűnt, a melyben az ostromállapotot ott is kihirdették, a megüresedett vajdai állást be nem töltötték s minden kormányzati hatalmat Meyerhofer kerületi parancsnokra ruháztak; de ez utóbbi múltját s önmagát tagadta volna meg, ha a szerbek visszaélései iránt a legmesszebbmenő elnézéssel nem viseltetett volna. Szögyény egy, a főparancsnoknak tett előterjesztésében azt a reményét fejezte ki, hogy a Bánság különválasztása csak ideiglenes rendszabály lesz s rámutatott arra az igazságtalanságra, melyet e területnek teljesen szerb autonómia alá helyezése az ott lakó s összevéve túlnyomó többséget alkotó román, német és magyar lakosságra nézve jelent. Windischgrätz válaszában kijelentette, hogy teljesen osztja a Szögyény nézetét s hogy a szerbek már eddig is sok bajt okoztak neki, de a kormánytól dédelgetett népfajjal szemben felfogásának érvényt szerezni nem tud.

Míg a márcziusi octroyált alkotmánynyal való általános elégedetlenség kiterjedt — mint láttuk — Horvátországra s a határőrvidékre is, addig a németiség — különösen a Bánságban — a szerbek általi elnyomatás miatt panaszkodott teljes joggal, az éjszakitótok pedig nemcsak messzebbmenő politikai vágyaikban érezték magukat csalódottaknak, hanem a Windischgrätz által kinevezett királyi biztosokat is, mint magyar embereket, a legnagyobb bizálmatlansággal fogadták s helyökbe tót agitátorokat kívántak volna ültetni. Erdélyben is az unio megszüntetése, a magyar kormányzék és kancellária fölосzlatása s az ú. n. Partiumot alkotó megyék odacsatolása ellenére minden oldalról csak elégedetlenséggel és új követelésekkel találokoztak úgy az osztrák kormány, mint hadparancsnokai. Ságuna András erdélyi «román megyés püspök» az «összmonarchia egész román nemzetének s e nemzet képviselőinek névében» egy márczius 5-iki előterjesztésében¹ fejtette ki a románok követeléseit, hogy mindnyájan egyetlen önálló nemzetté egyesíttessenek, mert ők vannak hivatva az európai kultúra közvetítésére kelet felé s a monarchia külső befolyásának érvényesítésére az «eseményekkel terhes»

¹ Osztrák belügyminisztérium levéltára, 1849.

kelettel szemben. Ezt az egyesítést minden tekintet nélkül az eddigi tartományi beosztásokra kívánják végrehajtatni; ők nem akarnak elnyomni semmi fajt, de kívánják, hogy önálló nemzeti kormányzatuk legyen általuk választott s az uralkodótól megerősített vezetőség alatt és hogy legyen nemzeti kormányzati senatusuk autonóm ügyeik számára, a minek fejében szívesen küldik képviselőiket a birodalmi tanácsba. Erre az előterjesztésre a püspök Bachtól oly választ kapott, mely utal ugyan az időközben kibocsátott birodalmi alkotmányra, az annak alapján bekövetkezendő új szervezésnél azonban a románok méltányos igényeinek tekintetbevételét igéri.

Egy másik oldalról Bedeus von Scharberg (Joseph) v. b. titk. tanácsos és főkormánybiztos, ki a magyar csapatok terjeszkedése következtében Erdélyből Romániába volt kénytelen menekülni, április elején emlékiratot küldött be Erdély újjászervezése tárgyában, még mielőtt a birodalmi alkotmány tartalmáról pontos értesülést szerezhetett volna.¹ Ebben a székelyek lefegyverzését, a nemzetőrségnek csupán a városokban való szervezését, a határőrség teljes megszüntetését s Erdély szász lakosságának német telepésekkel való megerősítését kívánja. A nemzeti ségeket egymástól teljesen elkülönítendőknak tartja, mert békés együttélésök a történetek után immár lehetetlen. A reorganizáció — úgy mond — ne legyen restauráció! A régit visszaállítani nem szabad, a viszonyokat a kor követelményeinek megfelelően kell alakítani. Erdély területe fajok szerint osztandó be s minden ily kerületben az illető faj nyelve legyen uralkodó, minden kerület autonóm berendezést kapjon és közvetlenül érintkezzék a minisztériumokkal, ellenben az egész országot érdeklő közös ügyeik számára legyen egy közös kormányzó s egy országos hatóság, melybe minden kerület 1—2 tanácsost küldene; az erdélyi országgyűlés is újra volna szervezendő, értelmi és vagyoni census alapján. Erre az előterjesztésre is előzékeny válasz ment, melyben Bedeus fölhivatott, hogy a birodalmi alkotmány alapján Erdély részére kidolgozandó statutumra nézve nyilvánítsa véleményét.

Ily ellentétes, egymást kizáró nemzetiségi törekvések mellett vajmi kevés eredménnyel kecsegtethetett Stadion gróf belügyminiszternek az az intézkedése, hogy a Magyarország újrászervezésével foglalkozó bizottságba a magyar urakon kívül meghívta Mocsonyi váltótörvényszéki bírót, mint a románok képviselőjét, valamint Rajačič patriarchát két bizalmi emberével, a tótság részéről pedig Hlavács János eperjesi ügyvédet.

Egyébiránt nemsokára ezeknél súlyosabb gondok foglalkoztatták az osztrák kormányt és szabtak határt Windischgrätz herczeg magyarországi működésének.

¹ U. ott.

Olmützben és Bécsben kezdettől fogva nagyon könnyű és gyorsan megoldható feladatnak tekintették a magyar forradalom leküzdését.¹ A schwechati csata, Windischgrätz aránylag gyors előnyomulása, a főváros elfoglalása, a magyar országgyűlés és kormány menekülése, mind igazolni látszottak e föltevést; ehhez járult, hogy a február végén vívott háromnapos kápolnai csatát az osztrák kormánykörök elhatározó győzelemként vették számba, úgy hogy nemsokára komolyan fölmerült a terv, hogy a fiatal uralkodó Pestre fog utazni, onnan proclamatiót intéz a magyar nemzethez, mely bizonyára nem fog késni a forradalom ügyét végkép cserbenhagyni.² Mikor aztán a Kápolnától visszavonult magyar sereg megkezdte előnyomulását a Tisza felől s győzelmet győzelem után aratott Windischgrätz és alvezérei fölött, a csalódottak egész haragja a herczeg ellen fordult s annak visszahívását követelte.

Voltaképen azonban a főparancsnok állását már a magyarországi tavaszi hadjáratban szenvedett balsikerei előtt is végkép megingatták azok a mélyenmenő ellentétek, melyek kormányzatának iránya és módszere tekintetében közte és a kormány s azzal egyetértő más befolyásos tényezők között támadtak. Egyes hatásköri összeütközésekre s visszatartott beavatkozásokra már rámutattunk; ilyenek január óta úgyszólván napirenden voltak. Egyszer Kulmer báró találta szükségesnek a herczeget, a működése iránti legnagyobb elismerés hangján ugyan, arra figyelmeztetni, hogy Magyarországgal szemben a legnagyobb szigorral kell eljárni; a jó érzelműek feszülten várják, mi fog történni a fő lázadókkal: példát kell állítani, különösen az arisztokráciával szemben s a sok okozott anyagi kár és romlás némi pótlásául a tehetősebbek vagyonát kell elkobozni. Erre Windischgrätz hideg udvariassággal azt válaszolta, hogy a politikai eszély és magasabb érdekekre való tekintet egyes esetekben elnézést tehet szükségessé; ezeket a dolgokat távolból megítélni nem lehet; ő megy a maga választott útján, mert meggyőződése szerint minden más romlásra vezet. Egy más alkalommal Welden báró, a bécsi főparancsnok, tett Windischgrätznek jelentést az ellene — valószínűleg a Jellačić környezetéből — tett névtelen följelentések ügyében Bécsben eszközölt vizsgálat eredményéről, oktan hazugságoknak minősítvén azokat. A herczeg finom iróniával utalt válaszában azokra az «ismert forrásokra», melyekből az ellene szőtt vádak és gyanúsítások rendesen erednek. Stadion gróf, ki pedig a magyar elem használhatósága iránti hitben s a szláv elem iránti bizalmatlanságban még legközelebb állott Windischgrätzhez, egyízben egyenesen visszaütötte ennek a magyar ügyekre nézve még meghallgatandó egyének tekintetében tett javaslatát.

¹ *Vitzthum v. Eckstädt* id. m. 137., 141., 205. és a 189. lapon: «Es handelt sich um eine grosse Kreisjagd — um ein Kesseltreiben, wie wir sagen würden.»

² Udvari és áll. levéltár. (Min. tanács.)

A főparancsnoknak sok oka lehetett az osztrák kormánykörök ellen panaszt emelni, a mit meg is tett Kübeck előtt, kit Schwarzenberg márcziusban a fennforgó ellentétek kiegyenlítése végett hozzá küldött, ki azonban maga is rossz véleménynyel volt a herczeg működéséről.¹ Bécsben és Olmützben nemcsak hadműveleteit szerették kritika tárgyává tenni, hanem kormányzati tevékenységével is elégedetlenek voltak. Azt találták, hogy nagyon is aláveti magát környezete befolyásának s hogy nála mindig annak van igaza, a kivel legutóbb beszélt.² Megfoghatatlannak találták, hogy még katonai környezete is jobban bízik a magyar elem loyálisában, mint a szlávban,³ hogy a herczeg által alkalmazott ideiglenes királyi biztosok majdnem mind «mágnások és magyarónok» a márczius előtti fajtából, hogy a császári seregek védelme alatt folyik a «magyar reactio a nagy-osztrák eszme és a nemzetiségek egyenjogúsítása ellen», hogy Magyarországon a Windischgrätz segítségével újra föléledt a nemesség uralma és a gyűlölt szolgabírói gazdálkodás.⁴ És legkülönösebb, hogy a tábornagy magyarországi magatartását, mint naivat és erélytelent, az ő régi barátja és nagy tisztelője, Jósika báró is elítélte.⁵

Mindinkább nyilvánvalóvá lett azonban, hogy a legnagyobb ellentét tulajdonképen a két sógort, a miniszterelnököt és főparancsnokot, Schwarzenberget és Windischgrätzet választja el egymástól. Az előbbinek birodalom-egységi és beolvasztási programjával ez utóbbi magyar conservatív politikát állított szembe; Schwarzenberg a szerinte még mindig túlsúlyban levő magyar elem s különösen a nemesség teljes visszaszorításával akarta Magyarországon az új korszakot megalapítani, míg Windischgrätz, kormányzatában épen az ő szempontjából hű és megbízható magyar elemekre akart támaszkodni, s az aristokratikus formákban akart a jövőre garanciákat keresni. A főparancsnok csak az 1848-iki vívmányokat akarta kiirtani, a miniszterelnök szemében az egész magyar alkotmány pusztulásra volt kárhozható; Windischgrätz pacificálni és restaurálni akart, Schwarzenberg hódítani, megtorolni és tabularasát csinálni.⁶ A fölfogások ily eltérése mellett elképzelhető, mily hatást tett a minisztérium köreiben a tábornagy márczius 20-iki Budáról kelt kiáltványára,⁷ melyben, bizonyára teljes jóhiszeműséggel,

¹ Kübeck, Tagebuchblätter. II. 41. s köv. I. U. és Á. L.=tár 1849.

² Springer id. m. II. 651. s köv. I.

³ Rousseau és Nobili egyes magyar urakkal tényleg baráti viszonyban állottak; lásd b. Fiáth F. id. m. II. 153. s köv. I.

⁴ Helfert id. m. IV. 2. r. 435. s köv. I.

⁵ Wertheimer: «Ungedruckte Tagebuchblätter» stb. id. m. 196. s köv. I.

⁶ Lásd ez ellentétekre nézve Helfert id. m. IV. I. r. 191. s köv. I. és II. r. 420. s köv. I.

⁷ Samml. d. Manifeste. 80. I.

hivatkozva császári ura parancsára, a márczius 4-iki octroyált alkotmányt kihirdetve, egyúttal megjegyezte, hogy az uralkodó elhatározott szándéka ez alkotmány alapján a különleges magyarországi viszonyokat illő tekintetbe venni, a létező intézményeket a lehetőségig kimélni, a közhasznúaknak és életképeseknek bizonyultakat megtartani s a béke helyreálltával a magyar országgyűlés törvényhozó tevékenységének mielőbbi tért nyitni. Sőt bizalmas körben azt is kijelentette, hogy a míg ő áll a dolgok élén, ez a pátenis Magyarországon nem fog életbe lépni.¹

Ezen az ellentétben tört meg Windischgrätz magyarországi állása, még inkább, mint veszített csatáin, s régóta érlelődő kérdés nyert csak végmegoldást, mikor az április 12-iki olmützi koronatanácsban kelt legfelsőbb elhatározás nyomán,² az uralkodó manifestuma tudtára adta Magyarország népeinek, hogy szükségessé válván Windischgrätz herceg tábornagnak bölcs belátását és sokoldalú tapasztalását fontos ügyek tárgyalásánál igénybe venni, ő az uralkodó oldala mellé hivatott meg s helyébe a magyarországi és erdélyi sereg fővezérlete s ugyanott a polgári ügyek ideiglenes intézése is Welden báró tábornagyra bízott.³

Az elbocsátás kiméletes és elismerő formája meg nem akadályozhatta, hogy Windischgrätz és Schwarzenberg hercegek között ez eset következtében, sógori viszonyuk ellenére, komoly és tartós neheztelés álljon be.⁴ A tábornagy már Olmützből, április 22-ről búcsú=proclamatiót intézett a magyarokhoz, melyben, midőn letette az uralkodó helyettesének tisztjét, utolszor fordult a «nemeslelkű» magyar nemzethez, intve azt, hogy kövessen el mindent a dolgok rosszabb fordulatának elhárítására, s köszönetet mondott mindazoknak, kik őt működésében támogatták. A gondviselés oltalmába ajánlja továbbá a magyarokat, s azt mondja, hogy ha csak rövid ideig lehetett is körükben, bensőség=teljes részvéte az ország sorsa és igazságos érzületű lakosai iránt sohasem fog megszűnni.⁵

Windischgrätz Alfréd herceg kétségkívül a maga kevély nagyúri függetlenségét, akaratának érvényét és tekintélyének nimbusát akarta védeni, a mikor a miniszteri irodákkal megpróbálta fölvenni a harcot, de talán öntudatlanul, akaratlanul védelmezőjévé lett a magyarországi kormányzat önállósága és magyarsága, az 1848 előtti alkotmány és államiság utolsó roncsainak. Megbukott kísérlete fölött elviharzottak az események s magukkal hozták azt, a mit a katonai és hivatali körök már a bécsi forradalom leveretése után programmként vallottak : a

¹ B. Fiáth F. id. m. II. 168. l.

² Az uralkodó nyilatkozatára nézve l. Vitzthum id. m. 221. l.

³ U. ott 88. l.

⁴ Metternich's nachgel. Papiere. VIII. Tagebuch d. Fürstin Melanie. 116. l.

⁵ Der Winterfeldzug in Ungarn. 1848—49. Wien, 1851. 542. l.

Magyarországon is mindent Bécsbe centralizáló és mindent germanizáló absolutismust, és pedig előbb annak katonai rémuralmi formáját, mint megtorlást és megfélemlítést, majd — a provisoriumok különféle változatain keresztül — azt a véglegesnek hitt berendezést, a melyet nálunk a közbeszéd, tulajdonképeni szerzője után egész helyesen, Bach=rendszernek nevezett el.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

II. RÉSZ.

A RÉMURALOM.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

(Welden küldetése Magyarországra; a függetlenségi nyilatkozat; az orosz interventio. Welden visszahívása és Haynau megbízása a fővezénnyel s a kormányzattal; B. Geringer Károly polgári főbiztos; mindkettőnek jellemzése. Gr. Dessewffy Emil és Metternich emlékirata. Bach átveszi a belügyminisztérium vezetését; a zsandárság szervezése; az ideiglenes közigazgatás berendezése Magyarországon; törvénytörő rendeletek. Erdély kormányzata; Wohlgemuth kormányzó. Haynau első kiáltványai és megtörő rendszabályai. Az oroszok s utóbb az osztrákok bevonulása Pestre és Budára. Haynau meg-sarcolja a zsidókat; Geringer elfoglalja hivatalát; az új kormányzat berendezkedése, sajtója; a világosi fegyverletétel híre. 1849.)

Welden tábornokszerepe megbízása a magyarországi sereg fővezénnyelével a magyar fegyverek további sikerei s különösen Budavár bevételét következtében csak múlt epizódnak bizonyult a szabadságharc leverésének s az abszolutizmus megalapításának történetében, de kiséző jelen-ségei kihatottak a későbbi eseményekre is.

Welden megbízása bizonyos, általa előterjesztett pontozatok s a hadműveletek továbbvitelére vonatkozó tervezete alapján történt és a legfőbb polgári hatalommal való ideiglenes fölruházással járt együtt. A hozzá intézett kéziratla gyidejűleg kézirat ment Jelačićhoz, mely őt az új főparancsnok támogatására szólította föl és báró Jósika Samuhoz azzal a fölhívással, hogy Weldennel együtt haladéktalanul Magyaror-szágra menjen s őt a polgári kormányzat vezetésében tanácsával támo-gassa, miután legfelsőbb helyen a legjobb eredményt várják az ő ki-próbált hű érzületétől és körületekintő itéletétől.¹ Jósikán kívül az új főparancsnok is, úgy mint elődje, ajánlatot tett Wirkner udvari taná-csornak, ki ezúttal is kitért a fölszólítás elől.² Szögyény forma szerint csak Haynau kinevezésekor mondott le,³ de alig volt módja a Weldennel való együttműködésre.

A Jósika megbízása tehát nem vonatkozott a polgári kormányzat tényleges vezetésére,⁴ csupán a szervezés iránti tanácsadásra; Welden,

¹ Udvar. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

² Wirkner id. m. 237. s. köv. l.

³ Emlékir. II. 19. l.

⁴ W. Rogge (id. m. I. 123. l.) ezt a szándékot föltételezi, melyet Jósika visszautasított volna.

ki maga ajánlotta e választást, még őt is túlságosan «magyar»-nak tartotta e célra s a kormány körében a polgári közigazgatás vezető személyének kérdését még május közepén is a legfontosabb nyílt kérdésnek tekintették, melyet majd csak a pacificatio végrehajtása után lehet eldönteni. Egyelőre a kormány álláspontja az volt, hogy az ideiglenes kormányzat alkalmazkodjék — mutatis mutandis — a hagyományos (hergebracht) administratív szervezethez, s csak egy, Jósika által kidolgozott oly tervezetnek van nyoma, mely a hadsereg ellátása fölötti felügyelettel, a lázadók elleni haditörvényszéki, illetve rögtönítélő bírósági eljárás megindításával, az általános lefegyverzéssel s a veszélyes egyének kinyomozásával megbizandó polgári biztosoknak adandó utasításra vonatkozik.¹

A Welden nevéhez fűződő rövid időszak alatt egyébiránt három esemény ment végbe, mely a helyzet alakulását leglényegesebben befolyásolta: Bach igazságügyminiszter megbízatása a belügyminisztériumnak az elmebeteg Stadion gróf helyett való vezetésével, továbbá az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat elhatározása a debreczeni országgyűlésen és az orosz interventio ténynyé válása.

A függetlenségi nyilatkozat jelentőségét a következmények szempontjából már méltattuk. Az annak alapján alakult kormányt már Kossuth Lajos mint «kormányzó elnök» nevezte ki s ez a minisztérium, elnöke, Szemere Bertalan beköszöntő-beszédjében nyíltan «forradalmi»-nak és köztársasági irányúnak vallotta magát;² a hivatalos közlöny pedig napról-napra hozta a törvényhatóságoknak nem mindig egészen önszántukból keletkezett hódolati nyilatkozatait, melyekkel a forradalmi kormányt üdvözltek s az igazságügyminiszter «rendelete folytán» több megye törvényszéke is ily nyilatkozatot mutatott be, az országgyűlés pedig «a nemzet nevében» hozott és hirdetett ki törvényeket. Ennek természetesen visszhangja sem maradt el. Az öreg Wessenbergre, ki leveleiben mindig azt hangoztatta, hogy egy egész nemzet önállósági törekvéseit nem lehet úgy kezelni, mint egyszerű háborút, hogy itt nem leigázásra, hanem kibékítésre van szükség,³ senki sem hallgatott többé. A rég megállapított program megnyerte a maga igazolását, a kormány körében immár közmegegyezéssel találkozott Bachnak az a fölfogása, hogy az április 14-iki határozat következtében még azok az «előjogok» is, melyeket Magyarországnak a márczius 4-iki birodalmi alkotmány nyújtott, a császárságtól való elszakadás bűnös megkísérlése által teljesen veszendőbe menteknek (völlig verwirkt) tekintendők;⁴ hogy ehhez

¹ Udvarias és áll. levéltár. (Min. tanács.)

² A hivatalos «Közlöny» 1849 május 3-iki számában.

³ Briefe, I. 32. s köv. l.

⁴ Ezt a «Verwirkungstheorie» első föllállítását tartalmazó június 26-iki min. tanácsi előterjesztést Friedjung ismerteti: id. m. I. 373—374. l.

képest, mihelyt az ország alávetése megtörtént, a közigazgatás újjászervezése a győztes jogán, minden tekintet nélkül az előbbi intézményekre, melyeket különben a forradalmi kormány sem kimélt, s melyek a rendezett kormányzattal össze sem egyeztethetők, lesz foganatba veendő. A kormány szervező munkájánál — a Bach nézete szerint — egyetlen ott létező pártra sem támaszkodhatik; az úgynevezett óconservatívek sem nyújthatnak használható támaszt. Ennek a pártnak nincs bátorsága, se tettereje, se nyílt odaadása a jó ügy iránt, ezért a kormánynak eddig sem használt semmit, ezentúl sem fog használni, sőt ártana a kormánynak, ha e párthoz kötné magát, mely mereven ragaszkodik elavult intézményekhez és formákhoz. A hogy a dolgok most állnak Magyarországon, a kormánynak minden pártokra való tekintet nélkül kell haladnia azon az úton, melyet ezen ország s az összmonarchia java szab elő; magának kell a maga számára pártot formálnia a népnek abból a nagy többségéből, melyet okvetetlenül meg fog nyerni és állandóan magához is fog csatolni, ha érdekeit szembevetően védi és előmozdítja.¹

Mindenesetre a függetlenségi nyilatkozat is érlelte az orosz interventio régóta vajdó kérdését. Wessenberg és Stadion még februárban hevesen elleneztek az orosz csapatoknak Erdélybe való bebocsátását is;² maga Schwarzenberg is végső eszköznek s mindenkép sajnálatosnak tekintette az interventiót; azonban április elején már Windischgrätz is kívánta az orosz segítséget,³ Jósika Samu pedig már jóval előbb meg volt győződve annak szükségességéről.⁴ Márcziusban fordult már az osztrák kormány «Európa zsandárjához», mint a hogy a szabadelvű orosz történetírók I. Miklós czárt elnevezték,⁵ azzal a kéréssel, hogy csapatokat állítson föl szükség esetére az osztrák határszélen.⁶ Május 1-én a «Wiener Zeitung» hivatalosan közölte, hogy miután a magyarországi fölkelés oly mérveket öltött, melyek immár az európai fölforgató-pártok összes elemeinek egyesüléséről tanuskodnak s így az államok közös érdekévé lett a császári kormányt a társadalmi rend kezdődő feloszlása elleni küzdelmében támogatni, Ő Felsége kormánya indítva érezte magát az orosz czár fegyveres segítségét venni igénybe, melyet az a legnagyobb készséggel s a legbőségesebb mértékben följánlott.⁷ Az orosz fegyveres interventio tényét, melyet Bécsben vegyes érzelmekkel fogadtak, egy május 12-iki császári kiáltvány adta hírül «Magyarország népeinek».⁸

¹ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

² Wessenberg id. m. I. 19. l.

³ Kübeck id. m. II. 43. l.

⁴ Wertheimer id. m. Österr. Rundschau 1909. 200—201. l.

⁵ Névtelen (Schlitter) «Das Los der Polen in Russland u. Österreich» 9. l.

⁶ Springer id. m. II. 732. s köv. l.

⁷ W. Rogge id. m. I. 127. l.

⁸ Sammlung d. Manifeste 90. l.

Welden, a ki szerette a tollat forgatni,¹ még egy, visszavonulófélben Pozsonyból, május 20-áról kelt kiáltványában azzal biztatta a magyarokat, hogy hagyjanak fel azzal a «félénk képzelődéssel», mintha alkotmányos szabadságuk és nemzetiségök forogna veszélyben, hiszen Magyarország «sokkal fényesebben tündököl a történelem évkönyveiben, hű fiainak érdemei az uralkodóház körül sokkal nagyobbak, mintsem hogy a császári sereg fegyvereinek éle virágzása és fennmaradása ellen irányulhatna». Azonban ő már ugyanazon hó 30-án el volt távolítva helyéről, s egy, e napról kelt császári elhatározás Haynau báró (Julius) tábornokot bízta meg a magyarországi és erdélyi seregek fővezényletével, valamint a kormányzati hatalom gyakorlásával «az ostromállapotban levő koronatarományokban» és egy öt nappal későbből kelt legfelsőbb kézirat báró Geringer Károly udvari és miniszteri tanácsost nevezte ki Haynau oldala mellé «meghatalmazott császári biztossá», a miniszterelnök által kiadandó utasításban megjelölt hatáskörrel.²

Az osztrák seregek ismételt vereségei után s a most már orosz részről küszöbön álló beavatkozással szemben a császári haderő tekintélyének fönntartására s szellemének fölélesztésére okvetetlenül szükségesnek látszott egy oly hadvezér kinevezése, ki az olasz harcztérről jövőn, a győztes Radetzky dicsőségének részese gyanánt jelenhetett meg. Ennek a kivánalomnak mindenestre megfelelt Haynau, kinek nevéhez az olaszországi háborúnak nem egy fegyverténye kapcsolódott s hogy mellesleg ez a tábornok ugyanott elkövetett kegyetlenkedéseiről is ismeretes volt, sőt Brescia város lázadásának vérbefojtása által a «bresciai hyäna» nevét érdemelte ki, az Magyarországnak az osztrák kormány terve szerinti pacificatiójánál, melynél a főszerep úgyis a megfélemlítésnek jutott, csakis előnyére szolgálhatott az új főparancsnoknak. Haynaut, ki köztudomás szerint a hessen-casseli herceg természetes fia volt, s ekkoriban 62-ik életévében állott, Radetzky úgy jellemezte, hogy olyan, mint a borotva: használat után tokba teendő, nehogy bajt okozzon.³ Magyarországi katonai szereplésével megmutatta, hogy nem volt hadvezéri tehetség híján, előzményei azonban nem hagytak fenn kételyt arra nézve, hogy kegyetlensége mellett engedelmességhez nem szokott, rosszindulatú, szenvedélyes, cselekedeteiben kiszámíthatatlan ember, a kinek katonai és kormányzati teljhatalommal való fölruházása mindenestre merész és kockázatos lépés volt.⁴

Hogy a Haynau mellé a polgári ügyek számára kirendelendő «meghatalmazott főbiztos»-nak milyen tulajdonokkal kell bírnia, azt Bach ilyenképen formulázta: különféle ügyágakban jártas hivatalnok legyen,

¹ Szögyény (II. 50. l.) őt «eszében megháborodott»-nak mondja.

² Samml. d. Manif. 92. s. köv. l.

³ Marczali id. m. 723. l.

⁴ Springer id. m. II. 729. s. köv. l. Rogge id. m. I. 134. s. köv. l.

ki a pártokon kívül áll, a minisztérium eszméit az újraszervezésre nézve teljesen ismeri s az ottani katonai kormányzat és a központi kormány között közvetítőül szolgáljon, úgy hogy ez (t. i. a kormány) befolyását a magyar ügyekre el ne veszítse, mert erről való lemondása súlyos felelősséggel járna; ¹ ez okból szükséges, hogy a főparancsnok és polgári biztos közti nézeteltérés esetében a minisztérium döntsön. Ez a meghatározás legjobban belevilágít a Windischgrätz elbocsáttatásának indokaiba s egyúttal megmagyarázza, miért találták a szóbanforgó küldetésre legalkalmasabbnak Geringer bárót, ki mint katona gyermeke, az osztrák burokratiában nevelkedett föl és épen csak annyiban volt magyar, a mennyiben atyja magyar báróságot kapott s ő magyarul tudott. Báró Geringer (von Oedenberg) Károly, kinek nevét Széchenyi utóbb maró gúnnyal Silányira magyarosította, ² ez időben 43 éves volt, dicsérték sima érintkezési formáiért s addigi változatos hivatali pályafutása mindenestre jártassá tette «különféle ügyágakban». Miután Bécsben jogászkodott, 1831-ben az udvari kamaránál lépett szolgálatba, a hol az elnöki osztályban foglalkoztatták. A negyvenes években előbb kiküldetést kapott a balkáni tartományokba, az ottani kereskedelmi viszonyok tanulmányozása végett, majd a Konstantinápolyban az osztrák kereskedelmi érdekek számára az internuntius oldala mellett létesített kereskedelmi iroda főnökévé nevezték ki udvari tanácsosi rangban. 1848 májusában onnan visszahivatva, Frankfurtba küldetett, hogy a német vámegegyezési tárgyalásokban mint osztrák kormánybiztos vegyen részt s egyúttal János főherczeg, mint birodalmi helytartó kabineti irodájának vezetésével bízott meg. Anyja az erdélyi szász Bruckenthal bárói családból származván, 1848 decemberében a kormány Windischgrätz és Bedeus ellenzésével szemben őt tartotta alkalmasnak az erdélyi főhadparancsnok mellett a polgári főbiztosi teendők ellátására; azonban a harctéri helyzet változása miatt ez új állását el sem foglalhatván, visszahívták Bécsbe s a belügyminisztériumban a magyar és erdélyi ügyek kezelése terén alkalmazták. Itt épen kezeügyében volt Bachnak, mikor Haynau mellé polgári főbiztost kellett választani. ³

Mialatt a hatalom, orosz segítséggel, elhatározó csapást készült mérni a magyar szabadságharczra s a háttérben már elosztotta a leigázandó ország jövőendő kormányzatának szerepeit, a forradalommal egyet nem értő magyar conservatívek mindinkább meggyőződhetek róla, hogy reájok mint pártra és mint politikai irányítóra semmiféle szerep sem vár. Láttuk, hogy a kormány már májusban arról volt meggyőződve,

¹ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

² «Geringster»-nek is csúfolták: lásd *Emléklapok vajai b. Vay Miklós életréből*, szerk. Léway József. Bpest, 1899.

³ Lásd: *Helferth* id. m. IV. I. köt. Anh. 46. I. és II. köt. 278—279. I. *Friedfels* id. m. 465. s. köv. I. és *Beöthy Á.* id. m. III. 338. I.

hogy tőlük semmi jót nem várhat; legfőllebb eltúrta egyelőre, hogy a majdani kormányzat végrehajtó közegeiül ajánlkozzanak. Több magyar főúr és városi polgár arra vállalkozott, hogy egy Pozsonyban, május 23-án közzétett kiáltványban a közönséget a trón védelmére szabadcsapatok szervezésére hívja föl,¹ de e fölhívásnak vajmi csekély eredménye volt. A bécsi magyar «bizalmi férfiak»-at egyszerűen félretolták; Jósika csak immel-ámmal szolgált tanácscsal s utólag még elégedetlenségét is nyilvánította a történetekkel; a legtöbben hallgatva és félrevonulva várták a bekövetkezendőket. Csak a mindig fáradhatatlan Dessewffy, ki januári emlékirata óta a bécsi «Lloyd» hasábjain számos cikkben ismertette nézeteit a helyzetről,² vélte szükségesnek június elején ismét egy terjedelmes emlékirattal közeledni a mind nagyobb hatalomra emelkedő igazságügyi s ideiglenes belügyminiszterhez, Bachhoz s előtte még egyszer föltárni az ő conservatív programját, de kifejezetten csak a maga nevében.

Az emlékirat³ határozottan szembeszáll a nemzetiségek separatistikus törekvéseivel és óva inti a kormányt, hogy ne alapítsa azokra politikáját, ne tagolja szét Magyarországot és ne alkosson nemzetiségi államokat, mert ennek következményei a monarchia létérdekei ellen fordulnának. Azonban ettől az egytől eltekintve, a Dessewffy gróf fejtegetései mindenben megtagadják azt, a mi a magyar nemzet köztudatában és közérzetében élt, a mit a nemzet remélt, a miért küzdött, sőt még azt is, a mit a forradalomban legkevésbé részes magyarok a nemzet részére minden körülmények között megmentendőnek tekintettek. A legélesebben elítéli ez emlékirat nemcsak a forradalmat magát, melynek kezdettől fogva dynastiaellenes, sőt communistikus irányzatot tulajdonít, hanem felségárulásnak mondja magukat az 1848-iki törvényeket is és szégyenletesnek Pillersdorf «capitulatióját» a magyar «Juraten=Rebelion» előtt. Dessewffy itt is a legkíméletlenebb eljárást ajánlja a forradalom leverésénél, elismeri a császár hódítói jogát, természetesen találja a karduralmat s minden alkotmányosság kizárását, míg a teljes nyugalom helyre nem állott; csodálatos következteléssel utal az octroyált alkotmányok mulandóságára és mégis királyi jögon kívánja a katonai uralom ideje alatt az országban szükséges szervezeti változtatásokat a «régí intézmények fölélesztésével» végrehajtatni. Végül némi bátortalan kételyeket fejez ki az emlékirat az octroyált birodalmi alkotmányban célbavett centralisatio mértékének helyes voltára nézve és reményeket a tekintetben, hogy a magyar nemzet erős állami öntudatának összmonarchiai irány lesz adható s miután védelmébe veszi és iga-

¹ Hőke—Szabó id. m. I. 359. l.

² Friedjung id. m. I. 371. s. köv. l.

³ Egész terjedelemben s német eredetiben közölte Wertheimer az «Ungarische Rundschau» 1916—17-iki 1. füzetének 109. s. köv. lapjain.

zolni igyekszik a magyar conservativeket, kiket a kormány 1848 márciusában sajnálatosan cserben hagyott, azt a hitét nyilvánítja, hogy ők mindezek daczára a pacificatio hatékony emeltyűinek fognak bizonyulni.

A Dessewffy nézeteivel rokon fölfogás nyilvánult meg ugyanez időben a félig önkénytes, félig kényszerű számkivetésben külföldön élő öreg Metternich herczegnek egy, Richmondból, június 26-áról Schwarzenberg miniszterelnökhöz intézett emlékiratszerű levelében, azonban — ezt el kell ismerni — a volt kancellár erőteljesebben hangsúlyozta Magyarországnak önállóságra való igényét, mint a magyar főúr.¹ Ő a magyar kérdést — ebben az emlékiratban — Ausztria legnehezebb kérdésének mondja, mely a magyarok közreműködése nélkül egyáltalán meg nem oldható. Erre az országra a beolvasztás rendszere nem alkalmazható, gyakorlatilag nem lehet másról szó, mint kölcsönös támaszról. (Wechselseitiges Anlehnen.) A József császár beolvasztási kísérletének meghiusulása lehetetlenné teszi annak megismétlését. Most már az 1790—91-iki törvények mellőzhetetlen kiindulási pontul szolgálnak Magyarországnak viszonyainak megítélésénél. Ő — úgymond — 1816-ban, a mint a hosszú háború után a béke végre helyreállott, előterjesztést tett Ferencz császárnak a kormányrendszer gyökeres megváltoztatása iránt, különös tekintettel a magyar viszonyokra. A császár elismerte ennek szükségességét, de mégse történt semmi, minden ment tovább a maga megszokott útján. 1825-ben maga a császár nyilvánította azt a kívánását, hogy Metternich behatóbban foglalkozzék a magyar viszonyokkal; ő tanulmányozta is azokat s azután a császárhoz azt a kérdést intézte: kívánja-e Magyarországon a régi alkotmányt alapul megtartani, vagy új alapra kívánja-e helyezni a kormányzatot? A császár a régi alkotmány fenntartása mellett döntött, a miért ennek hangsúlyozása az 1825-iki országgyűlési trónbeszédbe is befoglaltatott, a mitől Metternich az ellenzék jobbravaló részének csatlakozását a kormányhoz remélte. Megállapítja már most a következőket: 1. Magyarország terjedelménél és belső erőforrásainál fogva a császárság legfontosabb alkotórésze. 2. A magyar nemzetiség el nem törölhető (lässt sich nicht aufheben), azért ki kell azt békíteni a birodalmat alkotó többi nemzetekkel; ez magának a magyarságnak érdeke, mert Magyarország magában meg nem állhat. 3. Magyarország visszamaradt a civilisatióban, a mi nagyjobb részt saját hibája; 1825 és 1848 között Magyarhonban az osztályok alakulása be nem fejeződött, ezért nincs kifejlett demokráciája. 4. A márcziusi forradalom következtében a pozsonyi országgyűlés halomra döntötte a régi alkotmányt s helyére egy demokratikus köztársaságot (?) létesített, mely kizárja Magyarországnak és a császárság többi részeinek együttmaradását. Ezt a művet szentesítette a császár. Már most harczra ment

¹ Aus M.'s nachgel. Papieren, VIII: 478. s. köv. l.

a dolog ; ha győz a «király» — a miben a herczeg nem kételkedik — akkor Magyarhonnal mint legyőzött országgal bánhatik. Kérdés : milyen alkotmányt adjon neki? az ősinek alapján állót, az 1848-ban behozottat, vagy egészen újat? Metternich nézete szerint a király helyezkedjék a régi alkotmány alapjára s idomítsa azt a Monarchia adott helyzetének követelményeihez. Octroyálja az alkotmányt, helyezze monarchikus alapra, de az aristokratikus és demokratikus elemek mérlegelésével. Ehhez képest szüntessen meg mindent, a mi a monarchia egységével ellentétben áll, az aristokratikus elemek számára létesítsen főrendiházat örökös alapon, az angol pair-kamara formájában ; a demokrata elemekre való tekintettel állapítsa meg a magyar viszonyoknak megfelelő választójogot . . . A magyar republika — agyém!

A kormányra, melynek kebelében ekkor már — különösen a magyar kérdésben — mindinkább a Bach fölfogása vált döntővé, ezek a jóakaró tanácsok s az azokat sugalmazó aggályok és megfontolások, habár azokat az uralkodóház egyes tagjai is osztották,¹ nagyon csekély benyomást tehettek. Legközelebbi szándékát, hogy Magyarországgal, mint legyőzött, hódított tartománynyal bánják, igazolták ; a továbbiakra nézve pedig jogosult lehetett az a föltevés, hogy a Metternich és Dessewffy szellemében való restauráció Magyarországon vajmi keveseket elégítene ki. A kormány cselekedetei és intézkedései elárulják, hogy már ekkor nagyjából meg volt állapítva a keret, melyben a pacificatio utáni szervezésnek mozognia kell majd.

Már június 8-ikán egy császári rendelet megindította a zsandárezredek szervezését, vagyis egy teljesen katonai jellegű gyalog- és lovascsendőrség fölállítását, a Lombardiában és Déltirolban már fennállott intézmény mintájára s mint «szükséges fékezőjét a birodalmi alkotmány által megadott politikai szabadságoknak», kezdettől fogva azzal a szándékkal, hogy ennek az új csendőrségnek hatásköre Magyarországra ép úgy kiterjesszék, mint a birodalom többi részeire, a miért Haynau már Pozsonyból, június 22-ikéről kibocsátotta a magyar területen való toborzásra vonatkozó fölhívását is.² Ebben az időben már ki voltak nevezve ideiglenes kerületi főbiztosokul a már visszahódított területekre gróf Szirmay Sándor, Rohonczy Ignác és gróf Forgách Antal. A hadügy-miniszter által az orosz sereg mellé kinevezett hadbiztosoknak — kiket a magyar közszólás muszkavezetőknek nevezett, — adott utasítás kifejezi a kormánynak a magyar közigazgatásban is követendő elveit. E szerint már ezeknek a commissariusoknak kötelességökké tétetett, hogy a sereg előhaladásával hatáskörükbe jutó vegyes nemzetiségű vidé-

¹ Lásd a János főherczegnek Wessenberghez int. leveléből vett idézetet *Friedjungnál* : id. m. I. 436. l.

² Reichsgesetz u. Reg.-Blatt 1849 Samml. d. Manifeste 97. l.

keken mindazokat a törvényeket, a melyeken a magyar nyelv uralma alapszik, kifejezetten eltörölteknek nyilvánítsák s a márczius 4-iki biró-dalmi alkotmány értelmében biztosítsák az egyes nemzetiségeket nyelvi egyenjogúságuk és nemzeti fejlődésök oltalmáról és gondozásáról. A templomokban és iskolákban a népnyelv egyenjogusítása minden nyelvkényszerrel szemben azonnal keresztülviendő ; az alsóbb közigazgatási hivataloknál föl egész a megyei hatóságig az illető országrészben használatos nyelv teendő meg ügykezelési nyelvvé ; a biztosok minden hirdetésöket az illető vidék nyelvén bocsássák ki s gondoskodjanak róla, hogy az alantas hatóságok is ugyanazt tegyék ; ellenben levelezésöket a főparancsnokságokkal és a vezető polgári hatóságokkal német nyelven folytassák.¹ Ezeknek a polgári biztosoknak egyike, VILLECZ IGNÁCZ sáros-megyei birtokos ajánlotta, hogy lassankint az egész országot ily commissariusi szervezet hálózza be, melynek tagjai úgyszólván mint a kormány utazó ügynökei igyekezzenek fölvilágosítani, megnyugtani a népet, megnyerni a jóérműeket s összetoborzani a közszolgálatra alkalmasakat, mely eszme azonnal megnyerte a Geringer tetszését.²

Egyébiránt Bach a Geringer javaslata alapján már május végén két bizottságot nevezett ki, egyiket a magyarországi közigazgatás szervezésének, másikat a törvénykezés rendezésének előkészítése céljából ; az elsőnek tagjai lettek Geringeren kívül Szentiványi Vincze helytartósági tanácsos, bizonyos Hanrich és Hlavács János ügyvéd ; a belügyminisztérium részéről Lasser lovag, Attems gróf, Hauer báró és Swieczny miniszteri tanácsosok küldettek ki e bizottságba. A másodikban helyet foglaltak Gosztonyi Miklós váltófeltörvényszéki bíró, Bujanovics Ernő eperjesi kir. tábl. jegyző, utóbb helytartótanácsos és Pratobevera báró min. tanácsos, mint az igazságügyminiszter kiküldöttje. Később ez a bizottság még Bezerédj püspök és septemvir, Vághi Ferencz septemvir, Járj György váltófeltörvényszéki bíró és Lukács János volt magyar kancelláriai fogalmazó belépésével bővült.³ A közigazgatási bizottság jól dolgozhatott, mert a hivatalos Wiener Zeitung már július 4-iki számában hozott egy közleményt, mely Magyarország ideiglenes politikai szervezetének alapelveit tartalmazta.

Ezen elvek értelmében a katonai kerületi parancsnokok mellé kerületi főbiztosok fognak rendeltetni, miniszteri tanácsosi rangban, kik kerületek összes megyei, városi és járási ügyeit magasabb fokon intézik ; kisebb megyék egyesítettetni fognak. A megyékben az igazságszolgáltatás különválasztatik a közigazgatástól s ez utóbbit egy főhivatalnok vezeti, ki helytartótanácsosi rangban áll és kormánybiztos címet visel. A ke-

¹ U. ott 99. s köv. l.

² O. Levéltár: Geringer-iratok, 1849.

³ Osztrák Belügyminisztérium levéltára, 1849. Rogge id. m. l. 216. l.

rületi főbiztosokat rendszerint a kormány, a kormánybiztosokat a főhadparancsnok nevezi ki, egyetértésben a császári biztossal, a kerületi parancsnok és főbiztos ajánlatára. Az egyes járások élén járási biztosok állanak, kik szolgabíráknak is nevezetnek. A politikai közigazgatás összes szervei államhivatalnokok; szolgálatuk egyelőre ideiglenes jellegű lesz, de véglegesként fog beszámíttatni, ha később állásukban megerősíttetnek. Már ez alkalommal közölte a hivatalos lap az első főbiztosi kinevezéseket. A már említett Szirmayn, Rohoncyn és Forgáchon kívül közöttük szerepelnek gróf Andrássy György és Ürményi József is, kik a kinevezést nem fogadták el, úgyszintén Andreánszky Sándor.

Eközben Bach, «dudvaszerű termékenységgel»,¹ csak úgy ontotta a közigazgatás és törvénykezés szervezésére vonatkozó különböző császári rendeleteket, melyek mind az ő sokaktól dicsért szervező tehetségéről voltak hivatva bizonytságot tenni, de tulajdonképen mind csak azt tanúsították, hogy a birodalmi alkotmány tényleges életbeléptetésére, az országgyűlések és birodalmi gyűlés összehívására senki sem gondolt, mert hiszen ez a szervező munka tulajdonképen a törvényhozó testületek föladata lett volna.

Ezek a törvénytörlő rendeletek természetesen mind nem vonatkoztak a kivételes állapotban levő, sőt akkor még meg sem hódított Magyarországra; csupán egy, július 7-éről kelt császári pápens foglalkozott a magyarországi úrbérmegváltás fokozatos keresztülvitelével. A kormánynak ugyancsak szíven feküdt a népet a felől megnyugtatni, hogy a márciusi magyar törvények közül ezt az egyetlenegy, a földtehermentesítésre vonatkozót, érvényben levőnek tekinti és végrehajtani szándékozik, sőt mindenkép arra igyekezett, hogy az az ő érdekéért tűnjék föl s ezért már az orosz sereg mellé adott kormánybiztosokat utasította, hogy a népet ez irányban fölvilágosítani siessenek, egyúttal azonban a földbirtokosokat is tájékoztassák a felől, hogy a megváltás végrehajtása a forradalom mielőbbi leveretésétől függ. Ezt az ügyet a kormány még más irányban is fölhasználta a maga politikai céljaira, a mennyiben a kártalanításnál megkülönböztetést tett az ő szempontjából jó érzelmű és a forradalmi mozgalmak által compromittált földbirtokosok között; az utóbbiak a Bach eredeti szándéka szerint a kártalanításból egyáltalán kizárandók lettek volna; a Krauss pénzügyminiszter belátásának és méltányosságának köszönhető, hogy a kibocsátott pápens ezt a rendszabályt — tekintettel az előbb biztosított jogokra és a hitelezők érdekeire — oda módosította, hogy a «hűtlenek» csupán az előlegek kiosztásánál mellőztessenek.² Ennek a következményei is könnyen elképzelhetők voltak, miután a váltságösszegek kiszámítása hosszabb időt igényelt

¹ Szögyény id. m. II. 51. l.

² Ud. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

és az előlegek odaitélése a politikai megbízhatóság mértéke szerint Magyarországon Haynaura, Horvátországban pedig Jelačićra bízott.

Június folyamán Erdély katonai és polgári kormányzatában is változás állott be. A változást Geringer visszahivatása és magyarországi küldetése tette szükségessé, miért is Haynau oly értelmű javaslatot tett, hogy meghagyatván Puchner báró a főparancsnokságban, polgári biztosul melléje az erdélyi szászok legtekintélyesebb férfja, Bedeus József titkos tanácsos neveztesse ki. Ezt a javaslatot mellőzte a kormány s Puchnert Velenczébe küldvén kormányzól, helyére Wohlgemuth (Ludwig) báró altábornagyot nevezte ki katonai és polgári kormányzól, melléje polgári biztosul pedig Bach miniszter testvéröccsét, az addig Bukovinában, kerületi főnöki minőségben működött Bach Eduardot küldötte ki.¹ Valószínű, hogy e változásnál az a szempont is érvényesült, a mely Magyarországra nézve a Haynau kiválasztásánál mértékadó volt, Wohlgemuth is a Radeczky dicsőséges iskolájából való lévén. Az erdélyi szászok körében ezek az intézkedések nagyon rossz benyomást tettek; sajnálták Puchnert, kit az ő hitők szerint a magyar conservatívek feketítettek be, az oláhok kegyetlenkedései miatt őt hibáztatván és sajnálták a Bedeus mellőztetését, a melyet annak tulajdonítottak, hogy idősebb titkos tanácsos lévén Wohlgemuthnál, neki alárendelhető nem volt,² holott a kormány körében az szerepelt döntő ok gyanánt, hogy az erdélyi pártok és nemzetiségek tusakodásától távol álló ember kerüljön oda.³

Hogy milyen sors vár az országra a bekövetkezendő katonai uralom alatt, azt akkor még a legkevesebben sejtették, arra csak egyes, magasrangú katonáknak elvétele tett nyilatkozataiból lehetett következtetéseket vonni. Ezek között mindenesetre előljárt a magyargyűlöletben Jelačić, kitől már 1848 decemberében azt a nyilatkozatot hallották Bécsben: «Das Mongolenthum (értsd: a magyarság) muss mit Stumpf und Stiel ausgerottet werden.»⁴ Ugyanő egy június 22-én a táborból Schwarzenberg herceghez intézett levelében szó szerint ezeket mondta: «Herczeg úr, csúnya háború ez, azért csak semmi kímélet azok iránt a rebellisek iránt, kik azt előidéztek. Ha egyszer meghódítottuk az országot, többé a régi Magyarországról szó sem lehet — finis Hungariæ! — ám váljék szét homogen alkotórészeire...»⁵ A jeles bán ennél a kifakadásánál éppen csak azt feledte, hogy az a rebellis, a ki a polgárháborút felidézte, ő maga volt, mert ő volt az első, a ki a törvény ellen föllázadt. Hogy azután azt a háborút, a melyben vereséget szenvedett, csúnyának

¹ Osztrák Belügyminisztérium levéltára, 1849.

² *Friedenfels* id. m. II. 120. s köv. l.

³ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

⁴ *Vitzthum V. Eckstädt* id. m. 207. l.

⁵ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

találta, az nagyon érthető, de mindenesetre ő volt legkevésbé jogosult fölötte pálczát törni.

Egyébiránt Haynau maga sem titkolta szándékait; működésének első, véres nyomai már Pozsonyban: b. Mednyánszky László és Gruber Fülöp kivégeztetése; utóbb — mikor lekerült a délvidékre — Madersbach Károlyné megvesszőztatése volt az a tette, mely a külföldön is legnagyobb fölháborodást keltett. Első kiáltványai legföllebb annyiban vezethették tévútra a közvéleményt, a mennyiben dörgedelmes hangjuk azt a benyomást kelthette, mintha a megfélemlítés célja épen az volna, hogy a fenyegetés beváltására minél kevesebb szükség legyen. A július 1-én a győri főhadiszállásról kibocsátott proclamatio¹ felsorolja mindazokat a tényeket és cselekedeteket, a melyek alapján haditörvényszéki eljárás fog indíttatni; Magyarország értelmiségében vajmi kevesen lehettek, kik magukat a felsorolt pontok valamelyikétől találva nem érezhették. Az egyidejűleg a magyarországi és erdélyi haditörvényszékek számára kibocsátott utasítás, mely a forradalomban compromittált tisztek és hivatalnokok részére előírt ú. n. purificationalis eljárást is szabályozta s a várható büntetések közé a kivégzés, börtön, fegyház, sáncz-munka és pénzbírság mellé a deportációt is fölvette — melynek módzatait akkor a kormány körében komolyan meghányták-vetették — szintén alkalmasnak látszott a megfélemlítő hatásra. Egy július 8-ikán Nagy-Igmádon kiadott hirdetés azt adta tudomásul, hogy a kormány a magyarországi közjövödelmek terhére majd később bevonandó, kényszer-árfolyammal fölruházott kincstári utalványokat bocsátott ki, 1, 2, 5, 10, 100 és 1000 forintról szólókat s hogy mindazok ellen, a kik ezeket a pénzjegyeket teljes értékökben elfogadni nem hajlandók, szintén haditörvényszéki eljárás fog indíttatni. Egy másnap közreadott kiáltvány kissé szelidebb hangnemben megnyugtatón igyekezett a lakosságot a felől, hogy az osztrák sereg barátként jön, békét és közbiztonságot hoz s hogy a földművesektől, kiknek a «császári akarat» már előbb megadta a robottól való megváltást, azt az új uralom nemcsak hogy nem fogja megvonni, sőt jó törvények és jobb hivatalnokok segítségével még erősebb biztosítékokat fog arra nyújtani, mint a minők az előbbi alkotmány mellett lehetségesek lettek volna.

A magyar országgyűlés tagjai Budavár visszafoglalása után csak július 2-án gyűltek össze Pesten, de már akkor azzal fogadta őket Kossuth, hogy Szegedre kell vonulniok; ő maga már 7-ikén elhagyta a fővárost s őt csakhamar követték a többiek, csak Csányi maradt ott mindvégig. Dembinsky július 8-ára parancsot adott Clarknak, a lánczhíd építőjének, hogy szedesse föl a lánczhíd úttestének egy részét, a mi meg is történt. 10-én este és 11-én reggel a magyar csapatok utolsó

¹ Sammlung d. Manif. 104. s. köv. l.

maradványa is elvonult.¹ Egy napig Budapest teljes bizonytalanságban, minden katonai fedezet nélkül maradt; a városi tanács három tagra olvadván le, Ságody alpolgármester elnöklete alatt tanácskozott. 11-én délután 3 órakor elterjedt a hír, hogy körülbelül 500 főnyi osztrák csapat vonult be Budára Wussin őrnagy vezénylete alatt; a pesti közönség mindjárt ellepte a Dunapartot, hogy erről meggyőződjék. Wussin őrnagy fölhevítte a városi tanácsot, hogy a lánczhíd helyreállítása iránt intézkedjék, a minek azonnal foganatja is lett, úgy hogy a híd három nap múlva járhatóvá volt téve. Az osztrákok ilyenképen legalább Budán — hol a városi tanács azonnal behódolt s kitűzte a fekete-sárga zászlót — akarta megelőzni az oroszokat; Pesten ez már nem sikerült, itt 12-én kora délután egy mintegy 400 dóni kozákból álló csapat jött be síp- és dob kísérete mellett énekelve a kerepesi-úton, hatvani-utcán és városház-téren át s a lánczhíd-térre vonulván, ott ütött tanyát. A közönségen sajátságos izgalom vett erőt, kevésbé ijedelem, mint inkább meglepetés és kíváncsiság. Az osztrák uralom szolgálatában Glatz Ede szerkesztésében újra megindult «Pester Zeitung» közlése szerint a pestiek csodálkozva látták, hogy az orosz katonaság nem olyan vad nép, a minőnek a magyar szónokok hirdették, sőt inkább jóindulatúnak látszott, öltö-zete, fegyverzete, éneke egyaránt idegenszerű és sajátságos volt. A lánczhíd-téren gúlákba rakott lándzsáikból csináltak sátrakat s így rögtönzött táboruk látványosságul szolgált az este arrafelé sétáló közönségnek. Az orosz katonák ünnepeiket megszentelték, étkezés után mindig imádkoztak, jól idomított, kicsiny, erős, fürgé lovaik gazdájok futtyentésére kijöttek a Dunából, melyben fürödtek, a partra s szépen körbe állottak. Ugyanakkor Budára bevonult az osztrák harmadik hadtest két dandárja; parancsnokuknak, Ramberg altábornagynak a budai hölgyek vírágkoszorút vittek elébe s a tisztek között is bokrétaikat osztogattak. Megelőzőleg a város küldöttségileg kért a parancsnoktól kíméletet, tekintettel a magyarok ostroma alatt kiállott sok szenvedésére. A császárgyalogezred egy zászlóalja mindjárt tutajokon átkelt a pesti oldalra s ott különbözö tereken és utcákon a szabadban ütött tábor. Már az oroszok bevonulásakor eltűnt Pest városházáról is a magyar nemzeti zászló s 13-án reggel már az osztrák birodalmi lobogó lengett helyén.

Ramberg altábornagy július 13-ról Budáról kelt kiáltványában közzétette, hogy Ferencz József, Magyarország törvényes királya nevében elfoglalta Budapestet és elrendeli az ostromállapotot s mindent, a mi azzal jár, a városkapitányság pedig másnap kihirdette, hogy mindenemű nyilvános helyiség esti 10 órától bezárandó. Legnagyobb levertséget okozott a magyar kormány pénzjegyeinek, az ú. n. Kossuth=

¹ Az uralomcsere lefolyása főleg a «Pester Zeitung» 1849 július 23—29-iki számainak naplószerű közleményei nyomán van elmondva.

bankóknak azonnali teljes érvénytelenítése, mely annál jobban sujtotta a közönséget, minthogy a pesti lapok július 6-án tévesen vagy talán üzerek besugására az osztrák hadvezetőség egy utasítását közölték, melyben a magyar bankók beváltása volt kilátásba helyezve; ez álhír volt s most az érvénytelenítés következtében iszonyú drágaság állott be és vagyonok mentek egy nap alatt tönkre.¹ A drágaság miatt boltfosztogatások is fordultak elő, a váltópénz pedig eltűnt. A vidékre ennek az intézkedésnek a hatása csak később terjedt ki. A parádi gazdák már a világosi fegyverletétel után nagy dinom-dánomot csaptak, mert birkaikért egy élelmes üzér rengeteg árt fizetett — Kossuth-bankókban.²

A következő napokban az egész harmadik hadtest átvonult — már a lánchidon — Pestre. A nemzetőrséget, melynek fegyverzete a puskák elvétele következtében már csak néhány régi alabárdból állott, s mely a rövid átmeneti idő alatt, katonaság hiányában valóban terhes szolgálatot teljesített, végkép föloszlatták. Július 15-én ment az első személy- és levélposta Bécsbe, kilencz heti teljes szünet után; de a közlekedés még tovább is nagyon bizonytalan maradt, egészen Komárom elestéig. Pedig csak a közlekedés lassú fölszabadulása enyhítette idővel a drágaságot. 16-án reggel a fővárosban nagy ijedelem tört ki: híre kelt, hogy a katonák fosztogatnak, a mi pedig vaklármának bizonyult. Ugyane napon kezdtek meg a katonai őrházaknak, sorompóknak s a középületek kapuinak a császári színekre való átfestését. Ez az uralomcserevel járó változás a forradalom kezdete óta most épen negyedszer történt meg, de ezúttal bizony hosszú időre. Pesten csak ekkoriban jelent meg az új kincstári jegyek kibocsátására vonatkozó hirdetés.

Július 18-án és 19-én látványosságszámba ment Haynaunak és Paniutin orosz tábornoknak külön-külön bevonulása Pestre; a városi tanács s a polgárok küldöttsége fogadta mind a kettőt s Paniutin azonnal díszszemlét is tartott csapatai fölött. Haynau a gróf Károlyi=palotában vett lakást, a hol/télen egy ideig Jelačić volt beszállásolva. Mindjárt másnap kibocsátott kiáltványában szemrehányást tett Buda és Pest lakosságának, hogy nagyobbbrészt német létökre a magyar republika káprázatos alkotására való törekvésben részt vettek; megfenyegette azokat, kik ellentállást mernének tanúsítani, ellenben védelmet és könnyebbülést ígért a jó érzelműeknek. Egy ugyanazon napról kelt másik hirdetménye a főparancsnoknak büntetésül és intő például a pesti és óbudai zsidó hitközségre hadiszolgáltatásokat vetett ki; e szerint tar=toztak 40,000 drb gyalogos katonai köpenyt, 8000 drb lovasköpenyt, 40,000 drb gyalogos nadrágot, 60,000 drb czipőt, 20,000 drb bakancsot, 60,000 drb inget és 60,000 drb alsónadrágot, sok ezer vég külön=

¹ Springer id. m. II. 748—749. l.

² Ghyczy Kálmán naplóföljegyzése.

bőző posztót, 1500 mázsa különféle bőrt, 100 lovat, megfelelő számmal és nyereggel beszolgáltatni. A megrovottak képteleneknek vallották magukat e szolgáltatások teljesítésére; kijelentették, hogy csak 18,000-en vannak s köztük sok szegény, inkább kivándorolnak, mintsem hogy e terhet viseljék.¹ Látni fogjuk, hogy a zsidó=contributio mennyi levelezés és ujjhúzás tárgyává lett utóbb Haynau és a bécsi kormány között. Egy másnap kibocsátott hirdetmény a fegyverek besolgáltatásáról, a nemzeti jelvények és színek viselésének szigorú tilalmáról szól s a nyilvános helyek záróórájául az esti 9 órát szabja meg.²

Haynau már 24-én elhagyta Pestet, Kempen tábornokra bízván a fővárosi kerületi parancsnokságot, Heyntzelre a pestit s Sardagnára a budait; távozása előtt egy hirdetményben komolyan intette a lakosságot, emlékeztetvén Brescia elrettentő példájára, a mely mutatja, hogy ő árulókkal szemben kíméletet nem ismer. «Ha ezt az intelmemet — úgy mond — meg nem fogadjátok, szép városotok, mely most csak helyenkint viseli magán igazságos büntetésének nyomait (a Hentzi bombáinak hatását érti), kőhalommá változnék, emlékjelvévé árulásotoknak s az azért ért megtorlásnak.» Helyettesének egy későbbi fenyegető hirdetéséből tudjuk, hogy ezt a falragaszt, úgy mint sok mást, éjjelenként lezaggatták az utcaszögletekről.

Túl a Dunán, a hol a császári hadak már elterjeszkedtek, különösen Fejér megyében, már júliusban kezdetüket vették az elfogatások, testi büntetések, sőt kivégzések is. Számos lelkész és jegyző fogatott el s közülök többen Pestre vitettek és ott agyonlövettek. Székesfehérvár felgyújtása miatt a város főbbjei s néhány kanonok is fogságba jutottak. Susan tábornok parancsára falusi jegyzők, öreg emberek botbüntetésben részesültek.³

A fővárosban és az addig meghódított területeken az új kormányzat berendezkedett, úgy, a hogy a háború, az ostromállapot s a rendelkezésre álló erők mellett lehetséges volt. A megelőző, Windischgrätz-féle berendezkedéstől a Haynau=Geringer-féle uralom leglényegesebben abban ütött el, hogy — mint már érintettük — a herczegfőparancsnok nagy személyes tekintélye az általa berendezett katonai és polgári kormányzatnak is bizonyos önállóságot biztosított, melyet most már a bécsi kormány az új embereknek megengedni semmi szín alatt nem volt hajlandó. Míg Szögyény a Windischgrätz bizalmi embere volt, Geringer inkább ellenőre volt Haynau-nak s expositurája az osztrák belügyminisztériumnak, melyből kikerült s melylyel folytonos, sűrű, személyes összeköttetésben maradt, úgy hogy magyarországi polgári

¹ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

² Lásd valamennyit: *Samml. d. Manif.* 126. s köv. l.

³ *Boross Mihály: Élményeim 1848—1861. Sz.=Fehérvár, 1882. 245. s köv. l.*

biztosi minősége mellett a magyar ügyek számára ott föllállított bizottságban is működhetett s legfontosabb előterjesztéseit a magyar ügyekben nem Budapestről, hanem Bécsből tette meg.

A Windischgrätz alatt szolgálatot vállalt magyarok nagy része most félrevonult. Szögyény László, miután a sereg elvonulásakor a legszükségesebb személyzet kíséretében elhagyta Budát, Welden utasítása szerint előbb Sopronban, majd Bécsújhelyben hivataloskodott még, míg Haynau kineveztetésekor fölloszlattatván a polgári kormányzat, lemondott s egy, Badenből, június 20-ikáról kelt iratban tájékoztatta Geringert a vezetése alatt történetekről.¹ A régiek közül fontosabb állásokban megmaradtak: Szentiványi Vincze, ki a pesti katonai kerület főbiztosa lett s kit, mint volt helytartósági tanácsost még a herczeg úgy jellemzett Stadion előtt, mint nagy tehetségű, hideg és erélyes embert, ki ismeri az országot s az embereket és igen jó szolgálatokat tehet;² továbbá Rohonczy Ignác, a ki a pozsonyi kerület főbiztosságát vállalta, egy conservatív nézeteivel már az 1848-iki országgyűlésen is Kossuthtal szemben nyíltan föllépett politikus, kinek fia az osztrák seregben szolgált, de ki önálló és határozott jelleme miatt az új kormányzat emberei-vel csakhamar összeütközésbe jutott.³ A nyitrai kerületbe helyezett gróf Forgách Antal előbb az ausztriai közigazgatás körében működött, a Kassára kinevezett gróf Szirmay Sándor katona volt; a már előbb megnevezettekén kívül főbiztossá neveztetett ki Józsa Péter is. Már inkább mint idegenek kerültek osztrák szolgálatból magyar kormányzati állásokba s mind nagyobb szerephez jutottak: báró Hauer István, gróf Attems Henrik és Swieceny Fridrik. Egy külön fajt alkottak azok a már említett császári biztosok, a kik a hadműveletek idejére a sereg mellé rendeltettek; ilyenek voltak: a főhadiszálláson Babarczy Antal volt helytartó-tanácsos s a melléje rendelt Kapu Ede és Tallián Sándor; az I. hadtesthez beosztott báró Majthényi László, a III. hadtestnél Gál Ede s a IV. hadtestnél gróf Cziráky János;⁴ az orosz hadsereg mellé gróf Zichy Ferencz és Máriássy Ádám kerültek újabban.

Geringer július 22-én Bécsből Pozsonyba érkezett, ott a lelkesítő kar hódolatát fogadta s ez alkalomból a «Pressburger Zeitung» egy, a pesti német lapban is lenyomatott cikket közölt az új kormányzat két vezető emberének dicsőítésére. E cikk a forradalmat mint az elvakultság és elbizakodás kárhozatos tényét bélyegzi meg, azután elmondja, hogy Haynau vállalta el azt az óriási feladatot, hogy a nemzetet elvakultságának makacs betegségéből kigyógyítsa s e feladatában osztozik a fáradhatatlan és az ügyekben járatos Geringer báró. Ők fognak érteni

¹ Szögyény id. m. II. 206. s köv. l.

² Orsz. levéltár, Windischgrätz-féle iratok.

³ Rogge id. m. 215—216. l.

⁴ Pester Zeitung 1849 júl. 25-iki száma.

hozzá a forradalom hidráját agyontaposni s oly rendszabályokat alkalmazni, melyek állandó békéhez és soha nem látott jóléthez vezessenek. Ecseteli a cikk Haynau győzelmes előnyomulását, egészen elhallgatva az orosz beavatkozás hatását s a főparancsnok feladatául állítja oda azt is; hogy ott, a hol az elméket meggyőzni nem sikerül, megfélemlítés által csikarja ki legalább a külsőleg törvényszerű magatartást. A történet majd igazságosan fog ítélni s föl fogja ismerni a tábornagy cselekedeteiben a humánus és szelid vonásokat is, ha-mindjárt elvakult ellenfelei azokat ma letagadni hajlandók. Hasonlóan nehéz — úgymond a cikk — a Geringer szervező, alapvető feladata. Hol találhatók oly férfiak, kik e feladatban segédkezhetnek? mekkora emberismeret szükséges azok kiszemeléséhez! Csak nagyon kevés világos főben derengnek eddigelé helyes fogalmak arra nézve, miként kell Magyarország beilleszkedésének az összm monarchiába kialakulnia. «Bízunk a két férfiú szilárdságában és körültekintésében, mert kezességet nyújt mindkettőnek multja s jelene».

Július 29-én végre a fővárosba érkezett a császári biztos és rögtön közzétette, hogy úgy Budán hivatalában, mint Pesten lakásán hetenkint egyszer fogadni fogja a jelentkezőket. Egy augusztus 25-ről Bachhoz intézett jelentése¹ beszámol első benyomásairól s intézkedéseiről a magyar fővárosban. Ebben elmondja, hogy a megérkezése utáni első napokra a budai várpalotának az ostromtól megkímélt azon részeibe szállott, melyeket azelőtt a főudvarmesteri hivatal használt; a várplébános és István főherczeg egy nyugdíjazott házitisztje segítségével eltakarította a romokat, intézkedett a szükséges tatarozásoknak még a téli idő beállta előtt leendő végrehajtása iránt s beszerezte a legszükségesebb felszerelési tárgyakat. A várpalota oly állapotban van, hogy Grünne főhadsegéd, ki látta, alig ismert rá belső beosztására. Hivatalos helyiségekül a volt budai kamaraépület néhány irodáját használja s fogadószobája ugyanaz, a mely a Duscheké volt. A táborba vonult Haynau csak a legfontosabb szervezési és személyi ügyekbe való befolyást tartotta fenn magának, egyebekre nézve ő helyettesével, Kempennel tárgyal, kinek szakismeretét s a polgári közigazgatás iránti előzékenységét már Pozsonyból ismeri. Már készített egy tervezetet a katonai és polgári kerületek beosztására nézve; a kerületi főbiztosok azonban mindaddig, míg megfelelő katonai erővel a helyszínén meg nem jelenhetnek, nem fognak eredményeket fölmutatathatni. Egy haditörvényséket már berendeztek Pesten, az Új-épületben, de annak oly sok a dolga s oly csekély a személyzete, hogy a purificationalis eljárás és a vizsgálatok nagyon lassan haladnak. Nagy számmal jelentkeznek minden szakkbeli hivatalnokok, kik teljes elfogulatlansággal vallják be a forradalmi tényezőkkel való

¹ Osztrák Belügyminisztérium levéltára, 1849.

összeköttetésöket s azt, hogy ellenállhatatlan kényszer alatt állottak és kívánják ez alapon való visszahelyeztetésöket. Már haditörvényszéki eljárás alatt és fogva vannak többek között Rudnyánszky, beszercezbányai püspök, több székesfehérvári s egy egri kanonok, gróf Ráday Gedeon, gróf Károlyi György és mások. Legközelebb szervezni fognak több vidéki haditörvényszéket is, de mindenütt nehéz hadbírákat kapni s ezért késik az eljárás. Pesten a kincstári jogügyi igazgatóság bizatott meg a följelentések alapján a tényálladék fölvételével, a miért Eötvös igazgatót fölhívta, hogy ott levő személyzetével jöjjön Bécsből Pestre. Temérdek följelentés érkezik, sok névtelen is, gyakran pusztá párt- és személyes gyűlölködésből eredő, úgy hogy lehetetlen valamennyit elintézni és sokszor olyanokat is szabadlábon kell hagyni, kiknek elfogása egyébként indokolt volna. A cs. kir. seregektől meg nem szállott területeken a polgári kormányzat már épenséggel leküzdhetetlen akadályokba ütközik, gróf Nugent, gróf Zichy és Péchy udv. tanácsos a maguk hatáskörében ideiglenes polgári hivatalnokokat alkalmaztak, kik a hadi és politikai biztosí teendőket egyesítik személyökben, de nagyon ephemer módon, mert a mint a sereg tovább vonul, támogatás hiányában kénytelenek működésöket megszüntetni; így volt Esztergom, Heves és Fejér megyékben s ilyenképen a már pacificáltaknak kijelentett területeken is előfordult bizony a kincstári hivatalok kirablása, a Kossuth-bankók használatbavétele s a császári proclamatiók ismeretének hiánya. Geringer is — e jelentés szerint — nagy nehézségekkel küzdött különösen alkalmas és megbízható munkaerők hiányában; a viszonyok pedig olyanok, hogy bajos a családjaikkal Bécsbe menekült jóérművektől megkövetelni, hogy Pestre jöjjenek. A kevés ottlevők közül alkalmazta Törkös udv. tanácsost főleg az úrbérváltsági és adóügyek körül, Hávas volt helyt. tanácsost a politikai kormányzat terén, Babarczyt a hadbiztossági teendőkbén, Sussich győri kanonokot az egyházi ügyekben, Kovács Pált, a volt tanulmányügyi bizottság tagját, az iskolai téren s Ghyczy kamarai tanácsost a pénzügyi igazgatásban.

Látható tehát, hogy az ideiglenes kormányzat útja épenséggel nem volt rózsákkal hintve s térfoglalása csak nehezen ment. Mindazonáltal a mint a seregek előhaladásával s az olaszországi kedvező békekötés létrejöttével Ausztria kissé szilárdabbnak kezdte magát érezni, magyarországi közegei is hozzáláttak a további administratio előkészítéséhez. Szervezték, mint láttuk, a zsandárságot, melynek első csapata gróf Pálffy Móricz — a későbbi helytartó — parancsnoksága alatt Pozsonyban alakult meg s melynek költségeire néhány aulikus mágna s gyűjtést is indított, nem nagy eredménnyel. Budapesten a népesség összeírása megindult. Haynau már az újonczozás előkészületeit is megtette s július végén Magyarország új esztergomi érseket és hercegprimást kapott a Scitovszky János győri püspök személyében, a ki az egyetlen volt a

magyar főpapok között, ki a Bécsben még április végén összeült püspöki gyűlésben részt vett. Hám János primás ugyanis a kormány nézete szerint csupán «jellemgyöngeségből hibázván» egyszerűen lemondásra köteleztetett.¹ Erősebb megtorlási rendszabályok alkalmaztattak azonban már ez időben több más magyar főpap ellen. Már láttuk, hogy Rudnyánszky püspök, kit pedig gróf Majláth János Windischgrätz előtt megbízhatónak és használhatónak jelölt meg,² már Pesten fogságban ült. Lonovics József érsekre, úgyszintén Horváth Mihály és Jekelfalusy Vincze püspökökre nézve a kormány közhírré tette, hogy nevezettek ugyan még a törvényes magyar kormány idejében nevezettek ki egri érsekké, illetve csanádi és szepesi püspökké, de miután résztvettek a magyarországi felségáruló üzemekben s pápai praemonstratiót sem kaptak még, kineveztetésök nem tekinthető foganatosítottnak, állásaik megüresedetteknek nyilváníthatnak s mindhárman haditörvényszék elé állítandók.³ Mindhárman azzal voltak vádolva, hogy a forradalmi kormánynak hódolatukat fejezték ki, Horváth Mihály azonfelül tudvalevőleg minisztere is volt a Szemere-kabinetnek. Lonovicsot, kinek lángeszét még az osztrák kormány legmagyargyűlölbbs tanácsadói is elismerték,⁴ s kinek nagy érdeme volt a vegyes házasságok körüli vitakérdéseknek a római szentszékkal való kiegyenlítésében, július 21-én Marienbadból hazautaztában Lanzendorfban elfogták, onnan előbb Bécsbe, majd Pozsonyba s végül Pestre az Új-épületbe vitték.⁵

A Nemzeti Színházra is csakhamar kiterjedt a Haynau—Geringer-kormányzat figyelme. A pesti német színházat összebombázták Buda ostroma idejében, ott tehát játszani nem lehetett; volt ugyan Budán egy téli és egy nyári német színház, mindazonáltal Haynau — azzal az indokolással is, hogy a Nemzeti Színház építésére ép úgy adakoztak németek és szlávok, mint magyarok — elrendelte, hogy abban minden másodnap német színelőadás legyen.⁶ Az igazgatóságnak az alapítók rendelkezésére hivatkozó, kérő előterjesztéseire a rendszabályt annyira enyhítette a főparancsnokság, hogy csupán a német színház helyreállítása idejéig legyen köteles a Nemzeti Színház a német színészeket hetenként kétszer befogadni.

Az új uralom a közhangulat befolyásolása szempontjából természetesen nem nélkülözhetette a sajtót; ámde berendezkedésekor csak egyetlen magyar lap folytatta megjelenését az ország meghódított területén, a «Figyelmező», az is Pozsonyban adatott ki akkoriban; a pesti lapok az

¹ Ud. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

² O. L. Windischgrätz-iratok.

³ Ud. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

⁴ Majláth János eml.-irata a Wind.-irattárban.

⁵ Ipolyi akad. emlékbeszédje Lonovicsról 1868 május 18-án.

⁶ Orsz. levéltár : Geringer-iratok, 1849.

uralomcsere idejében megszűntek járni. Mindenekelőtt tehát a német «Pester Zeitung»-ot indították meg újra; később indult meg Szilágyi Ferencz tanár, a Tudós Társaság tagjának szerkesztése mellett a kormány hivatalos lapjaként a «Magyar Hirlap» s csak 1850 elejével a «Pesti Napló». A «Pester Zeitung» «bérenczei, zsoldosai s más csatlóssai», mint a hogy őket az öreg Fejér György elnevezte,¹ nap nap mellett szidták, gúnyolták, rágalmazták a forradalom embereit, dicsőítették az új hatalom képviselőit, igyekeztek a főváros közönségét a maga német-ségének tudatára ébresztetni és minden legkisebb loyaltási megnyilatkozást példaadó s hangulatjelző jelentőséggel ruházni föl. Hirdették a régi önállósági jogok elvesztésének tanát, bizonygatták a közhangulat megnyugvását s megállapodott viszonyok utáni vágyát, örömmel constatálták, hogy a magyaros alacsony férfikalapok kezdenek kijönni a divatból s helyet adnak a magas köcsöskalapoknak s leírták a közönség «ujjongó örömét», melylyel a Nemzeti Színházban megtartott első német nyelvű előadás mellett tüntetett, érezve annak nagy politikai jelentőségét is!

A lapközlemények azonban alkalmasak voltak más irányban is hatni a közönségre s azt a forradalom kóczkájának visszafordulására irányuló minden reményéből kijózanítani; szorgalmasan registrálták a hadműveletek előhaladását, a nemzeti sereg veréseit, a fővároson átvonuló császári katonaság nagy számát és — a július végétől mindinkább szaporodó, végrehajtott halálos ítéletek hírét is.

A pesti német ujságok augusztus 16-ikán hozták a világosi fegyverletétel első, még nem hivatalos hírét. Két nappal később a hír megerősítése épen egybeesett a császár születésnapjának ünneplésével s az olaszországi békekötés közzétételével. Nagy volt tehát az öröm a fővárosi «jóérzelmű» körökben; a Nemzeti Színház díszelőadásán az osztrák néphymnust játszották. Haynau maga tétette közzé Kossuthnak és Görgeynek Aradról a nemzethez intézett proclamatióit, mint annak jeleit, hogy maguk a lázadás vezetői föladták a nemzet ügyét.

Így már csak Pétervárad és Komárom várai maradtak a forradalmi sereg kezeiben; a szabadságharcz drámája véget ért, az osztrák korlátlan uralom Magyarországon kezdetét vehette.

¹ «A politikai forradalmak okai», 1850. 44. l.

II.

(Bach belügyminiszteri beköszöntője; Schmerling és Thun új miniszterek jellemzése. Magyarország pacificatiójának kérdése; kedvező várakozások; Palmerston tanácsa. Haynau szept. 1-i hirdetvénye; a honvédek besorozása; békés közhangulat; a kormánybiztosok jelentései. Komárom capitulatiója; az október 6-i kivégzések; ezek hatása az országban és a külföldön. További halálos ítéletek; üldözések és tömeges elfogatások; terroristikus rendszabályok. A conservatívek megszólalása. Az október 17-i provisoriummal behozott közigazgatási és bírósági szervezet és administratív intézkedések. Az erdélyi provisorium. A havonkinti «Stimmungsbericht»-ek. 1849.)

Mialatt a magyar szabadságharcz katasztrófájához közeledett, az osztrák kormány jelentős belső változáson ment keresztül. A reménytelenül beteg Stadion helyett — kit személyes tekintetekből még soká szerepeltettek mint névleges minisztert — Bach véglegesen átvette a belügyi tárczát s helyére igazságügyminiszterré Schmerling (Anton) lovag neveztetett ki; az addig ideiglenesen Thinnfeld földművelésügyi minisztertől ellátott közoktatásügyi tárcza külön kezelőt kapott a gróf Thun Leó személyében, a hadügyminiszteri székben pedig báró Cordont gróf Gyulay Ferencz váltotta föl, ki ismét nemsokára b. Csorichnak adta át helyét. A sűrűn váltakozó hadügyminiszterek szerepe jelentékelen volt a császár nagybefolyású főhadsegédje, gróf Grünne mellett.

Bach a Judenplatzi palotába való bevonulásakor, augusztus 15-én, körlevelet bocsátott ki az alatta álló hatóságokhoz, mely mintegy összefoglalása kormányzati elveinek, melyek — mint itt mondja — a birodalmi alkotmányban s az azóta kibocsátott szerves «törvényekben» vannak letéve. Mindenekelőtt azoknak a törvényeknek gyors és körültekintő végrehajtását kívánja, melyek a törvény előtti egyenlőségnek s az erős végrehajtóhatalom tényleges megvalósításának föltételei. A viszonyok átalakulásával, a közszolgálat irányának változásával a köztisztviselők hivatása újjá, szebbé lett. Az élet áramlata megkívánja a polgári és politikai tevékenységgel való érintkezéseket; ezen a téren indítólag, oktatólag, vezetőleg kell az önálló községekre hatniok, a néppel kell élniök, annak bizalmát kell megnyerniök s azokon a vidékeken, a hol különböző nemzetiségek laknak, a népfajok egyenjogúságának megfelelően az ott dívó nyelveket el kell sajátítaniok. Szemök előtt kell tartaniok, hogy az államhivatal nem ellátás csupán, hanem a közbizalom és köztevés-

kenység letéteménye, a mely nem tűr a polgárságtól való rideg elzárkózást. A közrend mélyreható megzavarásai a nép túlnyomó részét meggyőzték az erős állami hatalom szükségességéről. A kedélyek elő vannak rá készítve, hogy igazságot szolgáltatssanak a kormánynak, mely nem igyekszik «a sokaság hangos részének» kegyét és tetszését elnyerni. Az állam hivatva van a szabad intézmények kifejlesztésére, de nem azért, hogy egyes társadalmi osztályok tetszését megnyerje vagy engedményeket tegyen, hanem azért, hogy kipuhatolja a valódi szükségleteket s a nép többségének kívánságait és ezeket teljesítse, hogy ekkép az ország java állandóan megszilárduljon és az «összhaza» világtörténeti hivatásának megfelelőhessen. Szívére köti közegeinek, hogy fülüket nyitva tartsák a «valódi közvélemény» számára, a mint az a sajtóban s a «legalis» gyülekezetekben megnyilatkozik. Legyenek mindenki számára hozzáférhetők; az ügyek kezelésében a sok irka=firka mellőzésével honosítsák meg az egyszerűséget és gyorsaságot s a szükséghez képest lépjenek közbe személyesen is. A szándék becsületessége, az eszközök tisztasága bizalmat kell, hogy keltsen. «A közrend és társadalom iránt ellenséges párttal szemben, mely annyi szerencsétlenséget hozott a császárságra s nyíltan annak szétrombolására törekszik, erősen kell föllépni». Azonban a közigazgatási közegek ne csak a valódi veszélyek iránti vakságtól és gondatlanságtól, hanem a «mindenütt összeesküvést szimatoló» féltékenységtől is tartózkodjanak. Az alkalmazandó eszközök legyenek mindig törvényesek s ne sértsék a polgári jogokat. A közrend legerősebb védpajzsa a törvény szentsége; fegyver az az államhatalomnak, pajzs az egyesnek. «A közigazgatás járjon elől az alkotmányos úton s nyujtson a népnek szabadságot a szó nemesebb értelmében; szabadságot, a mely nem rombol, hanem alkot, nem von le a mélybe, hanem fölemel.»¹ . . . Szép szölamok ezek, melyek azonban a Bach által Magyarországon létesített és mozgásban tartott közigazgatási gépezet működésére alkalmazva valódi gúnyként hangzanak.

Az új igazságügyminiszter, Schmerling, kineveztetésekor 44 éves volt s fiatalkorától kezdve az igazságügyi téren szolgálva, mint kiváló jogász és a negyvenes évek liberálismusának bajnoka volt ismeretes. A márczius előtti és márcziusi petíciók és feliratok szerkesztésében vezető része volt; az ezek alapján álló kormány őt mint bizalmi férfit Frankfurtba küldte, a hol nemsokára Ausztriának, mint elnökhatalomnak követe lett a német Bund mellett s a nemzetgyűlésbe képviselőül is választatván, osztrák szellemű beszédei gyakran találkoztak a baloldal piszegésével. A német radicalis elemeknek már előkelő, kissé rideg, katonás magatartása, eleganciája s a forradalom szakállas korában is

¹ Reichsgesetz= u. Reg.=Blatt, 1849. Legnagyobb része közölve Höke—Szabó id. m. l. 421. s köv. l.

mindig kiborotvált álla miatt sem tetszett. János főherczeg őt 1848 júniusban a birodalmi minisztériumba hívta meg, hol előbb a belügyi, majd a külügyi tárczát képviselte. A radicalisok ellen küzdve, sikerült őket szeptember 18-án levernie s ezzel a német alkotmányművet befejezésre juttatnia.¹ Frankfurti működése köréből szólította el a hívás, mely az osztrák igazságügyminisztérium élére állította.

Thun gróf nem volt egészen ismeretlen ember Magyarországon. Sokan emlékeztek a polémiára, melyet 1843-ban Pulszky Ferenczcel a magyar nyelv s nemzeti törekvéseink ügyében folytatott.² Thun egy röpiratban védelmére kelt a cseh irodalmi törekvéseknek és a nálunk a negyvenes évek elején a magyar állami nyelv érdekében alkotott törvények miatt túlhajtással s az éjszaki tótság nyelvi jogainak elnyomásával vádolta a magyarokat. Pulszky e támadással szemben a magyar állásponthoz védvén, a cseh gróf — ki maga bevallotta, hogy nem bírja teljesen a cseh nyelvet — Magyarország iránti rokonszenve bizonygatása mellett a támadható összeütközések és fölkelhető szenvedélyek veszélyére utalt s a magyarországi szlávok részére is, kiket érdekközösségben lévőeknek látott az ausztriaiakkal, követelte azokat a nyelvi jogokat s azt a nemzeti föllendülést, melyet a cseheknél észlelt, bennök is föl akarta ébresztetni a nemzeti öntudatot, a nyelv becsének s a faji összetartozásnak érzetét, nehogy a szlávok Ausztriában germanizáltassanak, Magyarországon pedig elmagyarosítottassanak. «Ne feledjük — úgymond — hogy mögöttünk és sok tekintetben fölöttünk a németiség áll, mely most hatalmas nemzeti lendületet vesz s a világ civilizálására véli magát hivatottnak és azt hiszi, minden faj szerencséjének vallhatja, ha germanizálással tisztelik meg... Tartsunk tehát inkább össze, mert ha egyikünk legyőzetik, a másik sem fogja magát soká tarthatni.» Ha Thunnak ebben a polémiában megnyilatkozott fölfogása nem is lehetett bizonyító az új kultuszminiszternek a magyar nemzeti érdekekkel szemben követendő magatartására nézve, azt valóban nem engedte sejtetni, hogy ő hazánkban egy mindent germanizáló rendszernek lesz apostolává.³

Egyébiránt az új miniszternek — ki a forradalmat megelőzőleg csak rövid ideig viselte Csehországban a kormányzóság elnöki állását — egyik első ténye volt a már az ő hivatalba lépése előtt Exner és Bonitz tanácsosok által kidolgozott «Organisations-Entwurf für die Gymnasien» című, kétségkívül elismerésreméltó pædagogiai magaslaton álló szabályzatnak életbeléptetése, mely magyarországi gymnasiumaink fejlődésének is hosszú időre irányt szabott. A célzatra, mely Thun e reformnál

¹ Helferth id. m. IV. köt. 1. r. 72. s köv. l.

² Pulszky közzétette a «Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn» 1843-iki évfolyamában, 61. s köv. l. Erről megemlékezett Thun kinevezésekor a *Pester Zeitung* 1849 aug. 2-iki száma.

³ Lásd Friedjung id. m. I. köt. 329. l.

Magyarországon vezérelte, világot vet egy, november 15-ről Geringerhez intézett bizalmas levele,¹ melyben fölkéri, hasson oda, hogy példa-képen mielőbb keletkezzenek a «magyar nyelvkényszer»-től ment gymnasiumok: egy német Pozsonyban s egy tót a tótságban, hogy a rossz-érművekben tisztelet támadjon a «sváb» kormány iránt. Felügyelőkül olyan emberek alkalmazandók, a kik meggyőződésből készek küzdeni a «magyarizmus» ellen. Egyébiránt a közoktatásügyi rendszabályok csak hamar háttérbe szorultak amaz egyoldalúan egyházas irányú reformok mögött, melyekkel Thun az 1849 májusában és júniusában Bécsben tartott kath. püspöki gyűlés kérelmeinek alapulvételével a josefinistikus rendszer lerombolója s a concordatum előkészítője és utóbb megalkotója lett, s a melyek által az ő kormányzati tevékenységében az osztrák költő mondása szerint «a cultus megölte a közoktatást».²

A vallásügyek különben csak egy augusztus 22-ikéről kelt rendelettel csatoltattak át a belügyminisztérium hatásköréből a közoktatásügyébe s tekintettel az itteni kivételes állapotokra, Bach a magyarországi egyházi kinevezéseket még hosszabb ideig kezében tartotta. Az ő előterjesztésére határoztatott el, hogy az újonnan kinevezett magyar hercegprimás, Scitovszky, esküjét a minisztertanács előtt tegye le s hogy az eskü szövegében a «leges regni» kifejezés helyett «leges imperii» használtassék s benne Horvátország nem mint «partes adnexæ», hanem mint «partes extra regnum sitæ» említettessék.³

A világsi fegyverletétel után a művelt világ feszült figyelemmel várta, hogy a győztes hatalom a megtorlásnak mily mértékét és módját fogja a leigázott országban gyakorolni. A szabadságharcz politikai vezé-
~~ő~~inek majdnem kivétel nélkül, a hadvezérek nagy részének is, a fegyverletétel idejében az ország délkeleti széleire szorult csapatokkal együtt sikerült török földre menekülniök. Az ezek ellenében alkalmazandó nemzetközi rendszabályok már július hóban szóbakerültek az osztrák kormány körében;⁴ a belőlük alakult magyar forradalmi emigráció viszontagságos sorsával s a hazai közállapotokba belejátszó külföldi műkódésével a maga helyén behatóan fogunk foglalkozni. A forradalmi kormány lemondott tagjai magukkal vitték s kibujdosásukkor elrejtették az ország szent koronáját és sajátos jelensége az absolutismus lélektanának, hogy a hatalomnak ugyanazok a gyakorlói, a kik a függetlenségi nyilatkozat s a szabadságharcz leveretése által a magyar királyi koronában megtestesülő összes jogokat túlhaladottaknak, elveszetteknek

¹ U. és Á. L. = tár 1849 kormányzósági iratok.

² Grillparzer mondása; lásd: R. Charnatz «Österreich's inn. Geschichte». I. köt. 27. l. Ed. Suess (Erinnerungen, 1916. 108. s. köv. l.) úgy nyilatkozik Thunról, mint buzgó hívőről, mint a tudomány őszinte barátjáról s erőskezű szervezőről.

³ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

⁴ Ugyanott.

tekintették, az első percztől kezdve minden, hamis jelentések által gyakran tévútra vezetett törekvéseket arra irányozták, hogy az eltűnt koronát hatalmukba kerítsék, s mikor az végre sikerült, a nemzet és az uralkodó érzelmi egységének hangoztatásai között ünnepelték ez örvedetes tényt.

Az ország pacificatiójára s a győztes hatalmában maradt forradalmi szereplők sorsára nézve az osztrák uralom két út között választhatott. Az egyik a békülékenység, higgadt megfontolás és méltányosság útja volt, a másik a kiméletlen megtorlásé és megfélemlítésé. Számos körülmény ajánlotta az első. Ausztria akkori helyzetében ugyan Magyarország nem képviselte az erőviszonyoknak oly hányadosát, mint 1867-ben; Ausztria akkor még vezérállama volt a német szövetségnek s uralkodott a mai Északolaszország legnagyobb része, t. i. Lombardia és Velence fölött; az ott a magyart megelőzőleg kitört s a szomszéd sardiniai királysággal szövetkezett lázadást sikerült elfojtania s a magát legmakacsabban tartó Velence városa is kevésbé a világsi fegyverletétel után¹ megadta magát. Ausztria helyzete Középeurópában, kelet s nyugat, dél és észak között magasröptű államférfiúi conceptiók szerint a világforgalom közép- és súlypontjának szerepét jelölte ki számára.²

Ámde messzebbrelátó politikusok nem téveszthették szem elől, hogy az olasz tartományok helyreállított nyugalma csak parazsat rejtő hamu, s hogy ott az elszakadási törekvések sokkal mélyebben gyökereznek, semhogy jövő bonyodalmak iránti aggályoktól menten lehessen már most a birodalom keleti felében is csupán a fegyverek hatalmával kormányozni. A Schwarzenberg-kormányról nagy véleményt tápláló Friedjung is azt találja, hogy Ausztria túlbecsülte a saját erejét, mikor Magyarországot mint egyszerű tartományt akarta magához csatolni.³ Kétes volt Ausztria németországi posíciója is az akkor még nagyon lekicsinyelt Poroszország ellentétes törekvéseivel szemben, melyek miatt előkelő bécsi körökben már 1849 őszén a jövő tavaszra jósolhatni vélték a németországi háborút.⁴ Prágában, Bécsben, Galiciában is csak kevésbé előbb kellett véres lázadásokat elnyomni. Ezekhez a megfontolásokhoz kellett járulni a pénzügyi helyzetre való tekinteteknek. Ausztriát az 1848—49-iki forradalmak oly pénzügyi nehézségek elé állították, valutáját annyira elértéktelenítették, hogy a bevallott államtönknek és devalvációnak az 1811. és 1815-ikihez hasonló veszélyei már akkor fenyegetni látszottak.⁵ Végül az állambölcsesség követelménye lett volna meg nem

¹ Augusztus 24-ikén.

² Bruck 1849 október 26-iki emlékirata *Charmat*znál (Minister Freih. v. Bruck). 163. l.

³ Id. m. I. 437. l.

⁴ *Vitzthum* id. m. 245. l.

⁵ *Friedjung* id. m. I. 239. s köv. l.

feledkezni arról, a mire 10 évvel később Széchenyi «Blick»-jében emlékezett a magyarországi rémuralom és későbbi absolutismus szervezőit, hogy valaki nem lehet egyidejűleg «legitim király jure hereditario és hódító jure armorum», s hogy egy fegyverrel meghódított ország hősi védelmezőit nem lehet honárulás czímén bitóra ítélni.¹

Elmondhatjuk, hogy az európai közvélemény túlnyomó része is a mérséklet és engedékenységek útján remélte láthatni Ausztriát. Palmerston lordnak Ponsonby bécsi angol nagykövet útján Schwarzenberg herceghez juttatott emlékeztetése² formájára nézve bizonyára nem volt kíméletes, sőt még tapintatos sem, de tartalmára nézve mindenesetre megfelelt a közvélekedésnek és ösztönösen megfelelt Anglia akkori jól fölfogott politikájának, mely keleti érdekei támaszául erős Ausztriát kívánt. «Az osztrák kormányra nézve — így szólt a jegyzék — elérkezett az ideje annak, hogy visszanyerje Európa jó véleményét. Az elért siker igazságos és nagylelkű kihasználása ismét emelné Ausztriát a közvéleményben s ismét az első helyek egyikét jelölné ki részére a nagyhatalmak között. Ha ellenben az osztrák kormány helyt enged a szenvedélynek, bosszúnak és politikai előítéletnek, a császárság állandó gyöngeségének alapjait teszi le. A minek okvetetlenül meg kell történnie, az Magyarország régi alkotmányának visszaállítása, az utóbbi évek javításával, úgy mint a hűbériség s a kiváltságos osztályok tehermentességének megszüntetésével együtt s őszinte és teljes amnestiával. Ha Ausztria törvényes egyesülést kíván, ám valósítsa azt meg valóban törvényes úton, mint a hogy a mi uniónk ment végbe Skóciával és Írországgal».

Ez a felszólalás nem maradt titok s hozzájárult azoknak a reményeknek az élesztéséhez, melyek akkoriban a pacificatio enyhe végrehajtására nézve Magyarországon is lábrakaptak. Habár a honvédek besorozása, a forradalom részeseinek üldözése és elfogatása, a magasabb rangú honvédtisztek haditörvényszék elé állítása, a menekültek honnmaradt családtagjai iránti kíméletlenség mindjárt a fegyverletétel után kezdetét vette, Pétervárad hamar bekövetkezett capitulatioja s a Haynau proclamatioinak változatlanul fenyegető hangja és a koronkint közzétett haditörvényszéki ítéletek sok jót nem sejtettek, a nemzeten mégis eleinte bizonyos bizakodás vett erőt, a mit sokaknál talán a külső interventióba vetett remény, de még többeknél a kimerültség és békevágy magyaráz meg, mert hiszen annyira érezte mindenki, hogy a hatalomnak benn Magyarországon nincs többé mitől félnie, hogy egészen indokolatlannak látszott a bosszú betelésének féket nem szabni. Augusztus végén és szeptember hóban Pesten «mindenki csak a békét kívánta

¹ 4., 11., 467. l. Ugyanezt fejtette ki Szögyény 1859 novemberében gróf Rechbergnek benyújtott emlékiratában. (Eml. ir. II. 255—256. l.)

² *Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—49.* London, 348. l. Palmerston levele Ponsonbyhoz aug. 28-ról.

és minden ellentállás megszüntetését, hogy enyhe kormányzat alatt ismét felviruljon ez a szerencsétlen ország». A népben «kifáradás jelentkezett és vágy a béke után». ¹ Sokat beszéltek az amnestiáról s «az ország kimondhatatlanul csendes állapotát tekintve, «remélhetőnek találták, hogy «a bécsi conferentia jót határoz sorsunk felett». ² A közönség bizakodását táplálta az oroszok befolyásába vetett remény, kiknek magtartása határozott népszerűséget, sőt rokonszenvet szerzett nekik, ³ s kiknek művét látták a Görgey Arthur megkegyelmezésében és klagenfurti internáltatásában. Aradról is azt jelentették a lapok, hogy ott Schlick tábornok meglátogatta a fogoly tábornokokat s beszélgetést folytatott velök. ⁴ Klapka állítása szerint a komáromi vár capitulatioja az osztrák parlamentairek azon ígéretére volt alapítva, hogy a császár a fogságban levő bajtársaknak kegyelmet fog adni. ⁵ A közönséget jó reményre hangolta még az egészen rendkívüli, jó termés is, mely Magyarországon mindig hathatós emeltyűje a közhangulatnak. Pesten néhány az ostromállapot enyhítését célzó rendszabály is megnyugtatólag hatott, ⁶ a vidékről pedig a kormánybiztosok — kivéve az oly vidékeket, a melyek még az ácsi csata hírének hatása alatt állottak ⁷ — többnyire nyugalomról és békés hangulatról tehettek jelentést Geringernek. Debreczenben, a függetlenségi nyilatkozat elhangzásának helyén a református superintendens annak a reményének adott kifejezést, hogy miután ezeket halálra ítélni úgysem lehet, a megtevélyedett országlakókkal szemben kegyelmet fognak gyakorolni. ⁸

Azonban mindezek a remények hiúknak bizonyultak. Az osztrák kormány a mérséklet és megfontolás útja helyett arra lépett, a melyet a bosszúvágy, rövidlátás és elbizakodás jelöltek ki; mert végcélja kezdetől fogva a leigázás és beolvasztás volt, ki akarta zárni minden lehetőségét a békés megegyezésnek és mert saját megaláztatásával «csak idegen beavatkozás segítségével győzhetett, szükségkép belérohant a hatalomhoz jutott gyengék véres orgiáiba». ⁹

¹ Volkmann Róbert levele Pestről aug. 26-ról. (Hans Volkmann: Rob. Volkmann cz. művéb. Leipzig, 1903. 155. s köv. l.) B. Kemény Zsigmond «Forradalom után». 161. l.

² Atyám levele nagybátyjához Pestről, szept. 15-ről.

³ Szász Károly fiatalkori naplójában («Forradalom után», Bud. Szemle, 1913 decz. 336. l.) azt mondja, hogy a forradalom utáni napokban valóságos «muzikamánia» volt divatban.

⁴ Pester Zeitung, szept. 13. szám.

⁵ Klapka György: Emlékeimből. Budapest, 1886. 303. s köv. l.

⁶ Pester Zeitung aug. 16. szám.

⁷ O. levéltár, Geringer-iratok, aug. 27-iki soproni korm. bizt. jelentés.

⁸ Geringer jelent. szept. 2-ről az osztrák Belügyminiszt. levéltárában.

⁹ Beksics G. «Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés». 1883. 193 —

Úgy látszott, mintha a kormány egy ideig habozott s a közönséget szándékosan remélni hagyta volna. Július, augusztus és szeptember folyamában majdnem naponta hosszú minisztertanácsok tartattak, gyakran a fiatal uralkodó személyes elnöklete alatt s e tanácskozások nagy részét a magyar dolgok vették igénybe. Komolyan szóba jött a forradalom részesei deportálásának kérdése, miután a büntetés e nemével a proclamatiók is fenyegetődtek; de minthogy Ausztriának nincs gyarmata, melybe az ily veszélyes elemeket belebbezni lehetne, a terv elejtetett. A halálbüntetés alkalmazására nézve Haynau panaszával szemben, hogy akadályozzák őt a halálos ítéletek végrehajtásában, már augusztus 31-én határozatba ment, hogy minden ily ítélet végrehajtása bejelentendő s hogy az uralkodó csak a legveszélyesebb egyéneket kívánja halállal büntetni, a többiek ellen szabadságbüntetés alkalmazandó.¹ A fegyverletétel idejétől az októberi vénapokig a hivatalos lap mégis tíz halálos ítélet végrehajtásáról adott hírt, de tényleg jóval többre ment a kivégzések száma.²

Haynau szeptember 1-én kibocsátott hirdetésében befejezettnek nyilvánítván a magyar forradalmat, fölhevítette a benne részes összes katonatiszteket, hivatalnokokat és az 1848 október 3-ika után ily minőségben működött képviselőket s főrendeket, valamint a honvédelmi bizottmány és forradalmi törvényszékek tagjait s a kormánybiztosokat, hogy három hónap alatt jelentkezzenek a kerületi parancsnokságok vagy haditörvényszékek előtt.³ Már egy előbbi rendelet értelmében a szabadon járó volt honvédek elfogatandók, orvosilag megvizsgálandók s besorozandók voltak. Egyes emlékiratokból tudjuk, hogy az ilyen elfogott honvédeket gyakran a közönséges tolvajokkal együvé csukták s fölötté kíméletlen bánásmódban részesítették; Budáról Bécsig gyalogsapatokban hajtották őket, mint a «bús tűzököket», mikor azonban bevonultak Bécsbe, ott a közönség rokonszenvének jeleivel találkoztak.⁴ Mintegy 40—50 ezer honvédet soroztak be az osztrák seregbe, a tiszteket is közlegényekül, azzal a magyarázattal, hogy ez nem büntető rendszabály, hanem a hadsereg szükséges kiegészítése.⁵ Különösen, a hol a zsoldárság már föl volt állítva, ez napi jelentéseiben fényes eredményeket mutatott föl a mindenféle gyanus emberek összefogdosásában; Nyitra

¹ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

² Kacziány Géza (Magyar vértanúk könyve, 1906) szerint csak Pozsonyban, október előtt 13 halálos ítélet hajtottott végre.

³ Samml. d. Manif. 155. l.

⁴ Tóth Kálmán: Irkafirkák. 59. l. Frankenburg Adolf: Bécsi élményeim. I. 176—177. l. Vadnay Károly: «Elmult idők» 77. s köv. l. B. Podmaniczky Frigyes: Naplótörödékek. II. 307. s köv. l.

⁵ Friedjung id. m. l. 218., 252. s köv. l. Busbach szerint (Egy viharos emberöltő. I. 238. l.) 70.000 volt honvédet soroztak be.

megyében egy nap alatt (szeptember 13-án) 35 egyént, Pozsonymegyében (szept. 18-án) még ennél is többet: 56 egyént fogtak el, kiknek legnagyobb része honvéd volt. Azonban a tiltott fegyvertartás is sok okot szolgáltatott már ez időben az elfogatásokra, sőt az előfogatmegtagadás, útlevélhiány és Kossuth=bankó tartása is. A zsandárok mestereknek bizonyultak a házmotázásokban, melyeknek biztosabb megejtetése végett néha álruhában hatoltak be a lakásokba.¹ Nem csoda, hogy a baranyai kormánybiztos már szeptember 29-én azt panaszolta, hogy a compromittált egyének megtöltik az összes börtönöket, s már nem tudják, hová tegyék őket.²

E mellett a különböző kormánybiztosok jelentései annyira áradoztak a nép békés, nyugodt hangulatának s loyalis érzelmeinek bizonygatásától, hogy Bach a maga igazolására már azok közzétételére gondolt. Nem hiányoztak a loyalitás hangos nyilvánításai sem. Haynaut a táborból való visszatérésekor, mint Magyarország pacificatorát ünnepélyesen fogadták. Koller polgármester beszéddel köszöntötte s fáklyás városi huszárok kísérték kocsiját; a tervezett kivilágítás állítólag csak a főparancsnok kívánságára maradt abban; nyoma van azonban annak, hogy az egész fogadtatási ünneplést Bene hadbiztos egy még Aradról, augusztus 24-éről kelt levélben rendelte meg s programját is megállapította.³ A Nemzeti Színházban német díszelőadást rendeztek, melynek keretében az uralkodó s a Haynau arczképét dicshymnus mellett koszorúzták meg.⁴ Pest városa, úgyszintén Pozsony díszpolgárává választotta meg Haynaut és Radetzkyt, sőt Jellačićot is, Pest azonkívül Paskiewitz herceget és Windischgrätzet. Több megyében és vidéki városban megünnepelték a császár születésnapját, ünnepélyesen fogadták körútjában a megyefőnököket vagy kerületi főbiztosot, néhol még a Gotterhalte s a német üdvözlő beszéd sem hiányzott.⁵ Ily tüntetéseket Erdélyben is rendeztek, a hol szeptember elején Wohlgemuth már Nagyszebenbe is bevonulhatott s rég előkészített kiáltványaival csöndre és békére inthette a népet.⁶ A jóérzelműség különös megnyilvánulása=

¹ Lásd az I. sz. cs. k. zsandárezred napijelentéseit az O. L. Geringer=iratok közt aug. 31-től kezdve.

² U. ott.

³ Udv. és áll. levéltár. 1849. Kormányzósági iratok.

⁴ Pest. Zeitung aug. 31., szept. 1. és 2=iki száma.

⁵ O. L. Geringer=iratok.

⁶ Ezeknek a kiáltványoknak magyar kiadása (Oszt. Belügymin. lev.=tárában) ilyenféle stílusvirágokat tartalmaz: «... a történetek jegyzetékjeiben tündöklenni... a szédítetteket az őket szédítőktől (Verführte, Verführer) megkülömböztetni nem fogom el mulatni... küldöttségemnek célját elérni... hogy az országba csendesség, a törvényeknek tekintély és engedelmesség szerződjék... a pártütés zavaraiából erőteljes alapot kell születnie... a jogegyenlőség azon kötékei leszen... igaznak és egyszerűnek (wahr u. klar) fogtok ismerni, a mit szükségesnek látom» stb.

képen sokan kérték magyarosított nevőknek németre való visszaváltoztatását, sőt régi magyar nevőknek is elhagyhatását.¹

A kormánybiztosok és egyéb bizalmi férfiak jelentései azonban nem érték be az állapotok jellemzésével, hanem sok mindenféle többé-kevésbé gyakorlati és elmés tanácscsal, tervvel, javaslattal is szolgálni igyekeztek. Hlaváts János tót bizalmi férfiú — későbbi főispánhelyettes — Sáros megye 197,000 lakosa nevében követelhetni vélte a magyar szolgálati nyelv rögtöni megszüntetését s helyébe a tótnak behozatalát. Ugyanő a megyei önkormányzatot az aristokratia és «magyarománia» mentsvárának mondta, melynek segítségével évszázadokon át gyámság alatt tartották a népet; szerinte a rebelliseket ki kell irtani s a magyarságnak semmi privilegiumot sem szabad többé adni; csak rá kell parancsolni a hivatalnokokra s mindjárt fognak tótul tudni, mint a hogy németül már tudnak. A kormány csak legyen erőskezű, a magyarnak ez kell! Jobb volna, ha csak birodalmi gyűlés volna, de ha már kell magyar országgyűlésnek lennie, annak nyelve legyen a latin, nem a magyar. A régi magyar alkotmány egy pillanatig se tűrhető; Werbőczyt és a Corpus Jurist el kell temetni. S erre a dühtől tájékozó beadványra Geringer ráírta, hogy a későbbi tanácskozások számára előjegyzendő! Gróf Andrassy György, kit a mezőgazdasági viszonyok javítása iránt kérdeztek meg, ez időben még korainak vélt minden rendszabályt; előbb — úgymond — a lakosságnak magának kell felocsúdnia, anyagilag és szellemileg felüdülnie, mielőtt rétöntözésre és erdősítésre lehetne gondolni. Cseh Ede a haditörvényszékek szaporítását ajánlotta, hogy a politikai foglyokkal el lehessen bánni; Villecz Ignác a zsidók elleni rendszabályokat sürgetett, s a rebellisek vagyonának zár alá vételét, hogy a hadiköltségek a jóézelművek megterhelése nélkül legyenek fedezhetők. Szentiványi Vincze rámutatott arra, hogy a közigazgatás feladata a hosszú ideig tartó kivételes állapot nyomását enyhíteni s lassankint elfeledtetni, a mi csak a katonai és polgári hatóságok hatáskörének gondos különválasztása mellett lehetséges. Kuzmány Károly evangélikus lelkész elérkezettnek vélte az időt arra, hogy részletes munkálatot dolgozzon ki a magyarországi ág. evangélikus egyháznak oly szervezéséről, mely annak a monarchia egységébe való beillesztését s a belügyminisztériumnak való alárendelését biztosítsa.²

A biztosok jelentései azonban minden kedvező színezésök mellett elárulták azt is, hogy az országban nagyobb bajok voltak, mint a minőket az ideiglenes közigazgatási apparatus a maga többnyire szedett-

¹ Így udvardi Kossuth Gábor előnevét vette föl családi neve helyett; hasonlóképen a bonyhádi Perczel-család némely tagja; Fehérpataky Gáspár Bielopotockyra változtatta nevét, Birány Mórictz visszakérte előbbi nevét (Schultz) stb. Lásd a *Geringer-iratok* 1849—1850. évi adatait.

² U. ott.

vedett személyzetével hamarosan orvosolni képes lett volna. A hosszantartó forradalmi zavarok s uralomváltozások, az ellentétes izgatások megzavartak minden jogi fogalmat, munkátlanságra szoktatták a népet s kommunistikus törekvéseket idéztek föl, melyek törvénytelen foglaltságokban, erdei kártételekben, helyenkint az urak és zsidók üldözésében, sőt rablásokban nyilvánultak, mely utóbbiakban a még egyes vidékeken csatangoló guerillacsapatoknak is részök volt. A hadsereg és az orosz katonaság ellátása annál nagyobb gondot okozott a hatóságoknak, minthogy a pénztárak mindenütt üresek voltak ; a Kossuth-bankók érvénytelenítése miatti elszegényedés pedig akadályá lett az ipari, gazdasági tevékenység megindulásának. Míg egyrészt a biztosok sok helyen katonai segítséget kértek a rend helyreállíthatása vagy fenntarthatása érdekében, másrészt igen nyomatékos panaszok hangzottak el a katonaságnak mindenbe, még magánjogi kérdésekbe is, beavatkozása s a miatt, hogy a polgári biztosok és főbiztosok a katonai parancsnokságoknak teljesen alá vannak rendelve. Különösen ez az utóbbi körülmény a legtekintélyesebb polgári tisztviselőket elkedvetlenítette s egyik oka lett a számos lemondásnak ; Rohonczy Ignác, gr. Apponyi Lajos már szeptemberben leköszöntek ; Rohonczy kemény igazságokat is mondott az új kormányzatnak ; ¹ Somssich Pál ismételt fölszólításokra sem volt hajlandó főbiztosi állást vállalni ; nemsokára gr. Cziráky János is följajánlotta lemondását, ² báró Ambrózy Lajos sem volt hajlandó az áthelyezést elfogadni. Hivatalkeresőkben nem volt ugyan hiány, s voltak közöttük jóhangzású nevek is, de mit tartsunk a kiválasztásról, a mikor abba a Hlaváts-fajta bizalmiférfiak is beleszóltak, s a mikor az oly tekintélyes főbiztosnak, mint gróf Forgách Antal, ismételt, erélyes fölszólásaival alig sikerült a pánszláv agitátoroktól meggyanúsított megyei hivatalnokokat az elmozdítás veszélyétől megóvni? ³

A békéltetés művének legnagyobb akadályát a kormány is, a közönség egy része is Komárom vára szívós ellentállásban látta. A míg az meg nem szűnt, a katonai műveletek befejezhetők nem voltak ; Komárom körülfárása lekötötte a haderő egy jelentős részét, akadályozta a dunamenti forgalmat s bizonyos tekintetben kétségkívül ébrentartotta a forradalmi ellentállás szellemét. Ezért érthető, hogy már augusztus végén álhírek terjedtek el, melyek a bekövetkezett capitulatiót jelentették. De a közönség széles köreiben az a hit is el volt terjedve — és lehetséges, hogy a kormány hozzájárult e hit ébrentartásához — hogy a már legfelsőbb helyen elhatározott amnestia csak azért késik, mert a hatalom nem akarja azt mintegy Komárom feladásának árát tüntetni

¹ Lásd : Rogge id. m. I. 215—216. l.

² Geringer-iratok. 1849—1850.

³ U. ott.

föl, meg akarja őrizni önkénytes jellegét.¹ Ez még inkább növelte a türelmetlenséget, melylyel a capitulációt várták. Az átadás iránti meg-egyezés tényleg csak szeptember 27-én iratott alá mindkét részről, a magyar várőrségre nézve nagyon kedvező és tisztos föltételek mellett, de minden egyéb, a forradalom részeseinek sorsára vonatkozó kikötés nélkül. A fegyverletétel október 3-án ment végbe s már a következő napon sietett Komárom város tanácsa hódoló felirattal ajánlani magát az uralkodó kegyeibe. A várőrség tagjai közül csak azokat fenyegette a besoroztatás, a kik a várat azonnal el nem hagyják; azonban látni fogjuk, hogy Haynau a megadási föltételeket a gyakorlatban miként értelmezte.²

A győztes hatalom csak ezt látszott vární, hogy a nemzetet a rém=uralom elmaradása iránti utolsó reményeiből kiábrándítsa. A Komárom kiürítését követő nap, október 6-ika éppen összeesett a bécsi forradalom kitörésének és Latour hadügyminiszter meggyilkolásának évnapjával. Ezen a napon kellett gróf Batthyány Lajosnak Pesten és 13 magyar tábornoknak Aradon kötél vagy golyó által meghalnia. Az október 7-iki pesti lapok hozták a Batthyány kivégzésének hívét, az október 10-ikiiek az aradi vértanút s a 11-ikiiek a Csányi és Jeszenák Pesten végrehajtott halálos ítéletét. Néma rémület vett erőt a nemzeten, felháborodás hangzott föl a külföldön. Szolgai tollak igyekeztek Bécsben úgy tüntetni föl még a Batthyány kivégeztetésének hatását is, mintha azt a magyar közönség elégtételérzettel fogadta volna; elismerték, hogy az ítélet kihirdetése «sensatiót» okozott s hogy a közönség megkegyelmezést várt; ³ azonban a végrehajtás után úgy találták, hogy «a magyar közvélemény szigorúbban ítélte el a bűnöst, mint a törvény, mert a közönségben a részvét egyetlen hangja sem szólalt meg, sőt a meghozott és végrehajtott ítélet általános helyeslése nyilvánult meg».⁴

A kormány pesti sajtója mégsem mert ennyire ellentétbe helyezkedni az igazsággal. Bizonyos megilletődéssel nyilatkozott a kivégzés első, mély és megrázó benyomásáról, a fényes állású férfiú «önokozta» tragikus sorsáról, a büntető nemesis hatalmáról s dies nefastus=nak nevezte október 6-ikát. Valamivel később constatalni lévén kénytelen, hogy a Batthyány halála «még mindig a közbeszéd tárgya», bár természetesnek találta a részvétet a szomorú sorsú ember iránt, arra utalt, hogy «jogi és politikai szempontból» másképp áll a dolog. Batthyány a «Gesammtösterreich» egyik legveszélyesebb ellensége volt, az előbbi

¹ Görgey István följegyzése «Görgey Arthur a száműzetésben» cz. művében.

² Komárom capitulációját legkörülményesebben írja le Szinnyi József «Komárom 1848—49-ben» cz. naplójegyzeteiben.

³ Podolsky pesti rendőrfőnök okt. 5-iki jelentése a cs. kir. Belügyminiszterium irattárában. (1849.)

⁴ Kempen okt. 7-iki jelentése az udv. és áll. lev. tárában.

uralkodó tanácsstalanságát «hallatlan engedmények kicsikarására használta föl, melyeket sohasem lett volna szabad megadni». A kivégzés politikai hatása megrázó, de egyúttal meghajoltató (beugend) lesz, meg fogja erősíteni azt a véleményt, hogy a kormány végkép szakított a magyarországi különtörékvésekkel, a mi csak előnyös lehet.¹

Úgy látszik azonban, hogy ez az érvelés még Ausztriában sem bizonyult meggyőző hatásúnak. Wessenberg leveleiben kiemeli, hogy a magyarországi kivégzések «egész Bécsben» fölötté kedvezőtlen hangulatot idéztek elő, úgyszintén Prágában, sőt hogy a csehek körében a magyarok iránti heves rokonszenvenyilvánításokra szolgáltatnak alkalmat.² Az osztrák sajtó egy része is megütközött a volt miniszterelnökkel szemben követett eljáráson, a németországi sajtóban pedig helyenkint irtózatosszidalmak voltak olvashatók az osztrák «vörös monarchia», különösen a «vadállatlelkű» Haynau ellen, sőt támadások a fiatal császár címére is.³ Európaszerte a magyarországi kivégzéseket sokkal nagyobb elszörnyűködéssel fogadták, mint a megelőző porosz vérengzéseket Badenben.⁴ Hogy Németországban mily meleg rokonszenv, sőt csodálat nyilvánult meg a magyar szabadságharcz hősie bukása iránt 1849 októberében, azt Heine ismeretes költeménye⁵ mutatja :

«Es fiel der Freiheit letzte Schanz',
Und Ungarn blutet sich zu Tode —

Wenn ich den Namen Ungarn hör',
Wird mir das deutsche Wams zu enge . . .»

A Nibelungok tragikus hősi sorsával hasonlítja össze a magyar szabadságharcz bukását :

«Es muss der Held nach alten Brauch,
Den thierisch rohen Mächten unterliegen . . .»

De — a mi legfigyelemreméltóbb : az októberi kivégzések rendkívüli visszatetszést szültek még Szt.=Pétervár magasabb köreiben is ; az orosz hadügyminiszter megbotránkozással nyilatkozott róluk, sőt Miklós czár magára nézve sértőnek találta a bánásmódot, a melyben az ő hadifoglyai részesültek.⁶ Természetes, hogy Palmerston sem hagyta szó nélkül a jóakaró tanácsával annyira ellenkező magatartást. «A nagy-lelkű engesztelődés helyett — ezt írta Ponsonbynak — az osztrák kor-

¹ A Pest. Zeitung okt. 9=iki és 14=iki számaiból.

² Briefe. I. 75., 77. l.

³ Vörös Ant. följegyzései, Nemz. Múzeum: V. A. 1617.

⁴ W. Rogge id. m. I. 156. l.

⁵ «Im October 1849». (Romanzero.)

⁶ Theod. v. Bernhadi: Unter Nicolaus I. u. Friedr. Wilhelm IV. cz. emlékrataiból. Leipzig, 1899. 54—55. l.

mány a korbácsolás, bebörtönzés és főbelövés módszereihez nyúl. Az osztrákok nem ismernek más argumentumot, mint az erőszakot.» Metternich hercegné naplójából tudjuk, hogy különösen a Batthyány főbelövetése Brüsszelben is fölláztotta a sajtót s az ott időző öreg Metternicht is nagy izgalomba hozta, mert az eljárást teljesen érthetetlennek találta.¹

Schwarzenberg hercegnek éreznie kellett, hogy különösen a Batthyányn végrehajtott ítéletért, melynek iratait már szeptember elején bekívánta Pestről, s melyre nézve legteljesebb mértékben osztoznia kellett a Haynau felelősségében,² a világnak magyarázattal tartozik s ezért október végén Schmerling igazságügyminiszter által egy lapközleményt szerkesztetett, mely különösen az ítélet hiányos szerkezete miatt a külföldön elterjedt balvéleményeket volt hivatva eloszlatni.³ «Nem hiszszük — így végződik e közlemény⁴ — hogy a ki az állami rend és a civilisatio érdekét tartja szem előtt, védelmére kelhessen a bűnösnek (Batthyánynak), kinek kárhozatos működését megvilágítottuk. A ki nem akar szándékosan elzárkózni az igazság elől, az megnyugvással fogja látni a mondottak alapján, mily alaptalanok azok a gyanúsítások, melyeket a lapok e haditörvényszéki ítélet alkalmából terjesztettek».⁵

Voltak azonban, sajnos, a reakciónak olyan barátai is Európában, kik tapsoltak a Schwarzenberg és Haynau tetteinek. A később halhatatlan nagyságra emelkedett Bismarck, ki akkor mint kezdő diplomata és szélső-conservatív politikus a porosz képviselőházban is sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy Poroszország Ausztriának a magyarok elleni harczában részt nem vehetett,⁶ egyik legbizalmasabb nyilatkozatában, anyósához írt levelében ezt megnyugtatóan igyekszik az iránt, hogy neje — ki épen nem politikai természet — nem is törődik azzal, hogy «Magyarországon egy pár rebellist fölakasztottak». Gúnyolja anyósát, ki elszörnyűködött e fölött, mondván, hogy fejében a Rousseau nevelési elvei kísértenek, a melyek XVI. Lajost odajuttatták, hogy, mert vonakodott egy embert is törvényes úton fosztani meg életétől, milliók pusztulásának okozója lett. «Te — úgymond — részvétet érzesz a Batthyány családja iránt, de részvétlen vagy azon ártatlanok ezrei iránt, kik ama lázadók örült becsvágya és fennhéjázása által özvegyekké és árvákká

¹ *Nachgelassene Papiere* VIII. (Tagebuch der Fürstin Melanie) 71. l.

² Nem találtam adatot, mely Schwarzenberg felelősségére nézve a Horváth Mihály által (id. m. III. 559. s köv. l.) elmondottakat megerősítené.

³ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

⁴ A hivatalos Wiener Zeitung nyomán közli a *Pest. Zeit.* nov. 4-iki száma.

⁵ *Friedjung*, ki pedig nagy véleménynyel van Schwarzenbergről, többször id. művében kénytelen elismerni, hogy az 1849-iki kivégzések kegyetlenek és fölöslegesek, sőt mi több, haszonnélküliek (nutzlos) voltak. (I. 435. l.)

⁶ *W. Rogge* id. m. I. 126. l.

lettek. Vajjon egy ember kivégzése túlságos elégtétel-e az elhamvadt városokért, elpusztult vidékekért, a legyilkolt népért, melynek vére azt kiáltja az osztrák császárnak, hogy Isten neki adta a felsőbbbség kardját... ő tartozik azt a kardot alattvalói védelmére a gonosztevőkre emelni, ellenben a lázadók gyilkosok és hazugok maradnak akkor is, ha azt a kardot erőszakkal magukhoz ragadják...» Hivatkozik a Luther szent beszédjére, mely szerint a világi felsőbbbségek büntetni tartoznak, nem megbocsátani, s nem kívánja, hogy ha valaha kormányzó állásba jut, neje olyan szemmel nézze őt, mint anyósa most Haynaut.¹

Az október hatodiki vérengzés pedig csak csúcspontja volt a kegyetlen megtorlások sorozatának, korántsem befejezése. Október végéig alig volt nap, melyen a lapok haditörvényszéki ítéleteket nem közöltek volna, köztük számos halálosat is, mint a báró Perényi Zsigmondét, b. Jeszenák Jánosét, Szacsvey Imrét, Kazinczy Lajosét, a Csernus, Woronieczky, Giron és Abancourtét, s voltak kivégzések, melyekről a lapok hírt nem adtak. Október 30-án azután nem hivatalosan közzétették, hogy az uralkodó a halálos ítéletek végrehajtását megszüntetni rendelte; a kegyelem útján hosszú börtönbüntetésre változtatott halálos ítéleteknek azonban még egész sora következett ezután,² s csak az egy évnél rövidebb időre elítéltekre, valamint a kisebb jelentőségű vétségekért perbefogottakra nézve következett be már november elején a teljes megkegyelmezés, illetve szabadonbocsátás. Egyidejűleg megkezdődött a véglegesen elítélteknek bűnhődésök helyére — többnyire ausztriai várfogságokba — való elszállítása,³ s miután a közönség között fölötte aggasztó hírek voltak a foglyokkal való bánásmódra nézve elterjedve, a kormány megnyugtató hivatalos közleményt bocsátott ki, mely szerint a politikai foglyok az őrizetökre rendelt »intézetek»ben fölötte

¹ Bismarck's Briefe an se. Braut u. Gattin. 172—173. l.

² Az összes elítélteknek, sőt a halálra ítélteknek számát sem lehet teljes pontossággal megállapítani. Horváth Mihály 27 kivégzett magyar egyént sorol fel névszerint (a *Pester Zeitung* közlései szerint 1849 végeig 35 halálos ítélet hajtatott végre) s 240-re teszi azok számát, kik halálra ítéltetvén, rövidebb-hosszabb várfogsággal bűnhődtek. Vörös Antal följegyzései 1765 haditörvényszéki ítéletről szólnak a 48—49-iki forradalom után, ezekből Magyarországra 897 esik. Beksics (Ferencz József kora) 500-ra teszi a halálos ítéletek számát s 114-re a tényleg végrehajtottakét. Ürmösy Lajos (Tizenhét év Erdély történetéből. I. 23. s köv. l.) csak Erdélyből 97 kivégzettet számlál. Busbach Péter (Egy viharos emberöltő) 1046-ra becsüli a szabadságharcban részt vett s hadbíróságilag elítélt egyének számát, ebből 573-ra az eredetileg halálra ítéltékét s ebből 362-re a várfogságra megkegyelmezteteket. Kacziány (id. m.) 100 magyar vértanúról számol be, ide sorolva az ötvenes évek folyamában kivégzetteket is. Az 1848—49. *Történelmi lapok* (szerk. Kuzskó István) 1892 okt. 1-i száma az aradi haditörvényszék által elítélt egyének névsorát mutatja ki, szám szerint 607-et.

³ Barsi József: Utazás ismeretl. állomás felé (Olcsó Könyvtár 278. sz.) 202. s köv. l.

humánusan szabályozott bánásmódban és ellátásban részesülnek.¹ A községnek azonban volt oka tovább is kételkedni a közzétett «szabályok» lelkiismeretes megtartásában.²

Azonközben szakadatlanul folyt az üldözése, kézrekerítése, elzárása, perbefogása, esetleg besorozása mindazoknak, kik a forradalomban való tevékenység gyanujában állottak, vagy a forradalmi főszereplőknek hozzátartozói voltak s az országból menekülni nem tudtak vagy nem akartak. Haynau sietett a rablásra és gyilkolásra, valamint a gyújtogatásra nézve a rögtönítélő bíraskodást az egész országra szólólag kihirdetni, valószínűleg abban a föltevésben is, hogy — a mi esetenként meg is történt — a kétségbeesett menekülők ezen bűnök valamelyikébe fognak esni. Statárium alá estek a szökések elősegítői is. Külön rendelkezéseket bocsátott ki a főparancsnok a szökevény, valamint a jogosulatlanul Pesten tartózkodó honvédek ellen s a szökevények kézrekerítői számára jutalmat tűzött ki.³ A belügyminiszter leküldte a közbíró részére a forradalom előidézőinek és főszereplőinek névjegyzékét.⁴ Habár a rögtönítélő bíróságokon kívül a haditörvényszékek is mindegyre szaporítottak, azok nem győzték a perbefogott vádlottakon kívül az úgynevezett purificatio végett hozzájuk utasított volt forradalmi alkalmazottak jelentkezését is ellátni, a miért Haynau utóbb a Windischgrätz bevonulásáig a magyar kormány szolgálatában állott egyéneket az öngazolástól egyáltalán fölmentette.

Az aradin kívül legvéresebb munkát végzett az «Új-épület»-nek (Neugebäude) nevezett pesti kaszárnyában működő haditörvényszék. Ennek az alakatlan, nagy épülettömbnek, melyet legtöbb kortársunk még régi kinézésében ismert, 5-ik számú, északkeleti pavillonja, melynek feketesárga kapujában két ágyú s golyóhalmaz fogadta a belépőt, szolgált egyúttal a legtöbb vizsgálat alatt levő politikai fogoly börtönéül s innen vezették a halálra ítéleteket a közeli vesztőhelyre. Itt tartották elzárva Rottenbiller Lipót pesti polgármestert is, Lonovics érseket, br. Bémer, Rudnyánszky és Jekelfalussy püspököket, Kállay Ödönt, Könyves Tóth Mihályt, Balassa János hírneves egyetemi tanárt, kit börtönéből hívtak Batthyány Lajoshoz, mikor ez, a kivégzést elkerülendő, sebet ejtett nyakán. Gorczeczky plébános elkészíttette s börtönébe hozatta a koporsót, melybe másnap fektették. A foglyok hallhatták a golyó általi halálra ítélt kivégzésekor a puskaropogást és hallhatták mindig déli 12 órakor a dobszót, mely mellett az udvaron a meghozott ítéleteket hirdették ki. Október vége táján ez a pavillon már úgy meg-

¹ A *Pester Zeitung* (nov. 10.) közölte a *Wiener Zeitung* nyomán.

² Lásd *Busbach* (id. m. I. 240. s. köv. l.) és *Barsi* följegyzéseit a rabokkal való bánásmódra nézve.

³ *Samml. d. Manif.* 161. s. köv. l.

⁴ *O. L. Geringer*=iratok 1849.

telt, hogy a 2-ik számút is politikai foglyok számára kellett be-
rendezni.¹

A kivégzések alkalmával a közönség értelmesebb része mintegy el-
rejtőzött, de a «Neugebäude» sötét emlékü szöglettömbét sokan láto-
gatták : a kihallgatás végett idejárom szabadlábban levő vádlottak, továbbá
azok a — gyakran a legelőkelőbb körökből való — nők, azok a testvérek,
gyermekek, a kik engedélyt kaptak arra, hogy sorsa eldőlését a fogságban
váró férjüket, testvéröket, atyjokat meglátogathassák. Az ilyen engedély
kieszközlése gyakran sok utánajárással, nehézséggel járt, néha egy
percznyi szeszély megkönnyítette azt. Susan tábornokhoz mindenki
rettegéssel közeledett, Haynaunak néha voltak kedélyes órái, habár vi-
szont éppen ő még asztaltársasága előtt is képes volt cynikusan tréfálni
a parancsára végrehajtott kivégzések fölött.² Jó emléket hagyott hátra
ez időből a később hétszemélyes táblai bírónak lett Kossalkó János, ki
akkori hivatalos állásában sokaknak szenvedését enyhítette.³

Lonovics Józsefet, az állásáról lemondásra kényszerített egri érseket,
csak a pápai nuntius fölszólalása következtében szállították át az Újépü-
letből számkivetésképen a melki apátság kolostorába.⁴ Rudnyánszky
József beszterczebányai püspök 8 évi várfogságra szóló, br. Bémer László
nagyváradai püspök halálos ítéletet kapott ; mindkettő kegyelmi úton
került szintén osztrák kolostorba s utóbb püspökségétől megfosztva,
szabadlábba helyeztetett. Püspökségéről való lemondásra kényszerítet-
ték később Lemény János erdélyi gör. kath. püspököt és Jekelfalusy
Vincze szepesi püspököt is. A lemondott püspökök szerény ellátási
összegben részesültek.

Pestre hozták Kossuth öreg édesanyját és három nővérét is, kik
Nagyváradon estek az osztrákok kezeibe ; Kossuth nejeének sikerült
előbb lappangnia, majd férjéhez, a külföldre menekülnie. A hölgyeket
Haynau nem tartotta soká fogva ; ellenben a volt kormányzó gyermekei,
Vilma, Ferencz és Lajos, kiknek legidősbike 9 éves volt, előbb Budán,
utóbb a pozsonyi várban őriztettek, egyébként tisztességes fogságban,
de elszakítva hozzátartozóiktól. Végre a kormány — Haynau és Bach
tervei ellenére, kik a katolikus vallású leányt egy bécsi kolostori isko-
lába, a fiúkat pedig osztrák katonai nevelőintézetbe akarták adni —
szabadon bocsátásuk s Lang pesti evangélikus lelkesz gyámsága alá
helyezések mellett döntött, de utóbb pozsonyi tartásköltségek fedezése
címén követelést támasztott. A pozsonyi várban tartották fogva Guyon

¹ Mezösy László: «Az Új-épületben», az 1848—49. tört. lapok 1892-iki
évfolyamában.

² *Baroness v. Beck*: Personal Adventures during the war of indep. in Hungary
II. 140. s köv. I. *Zsoltos Ignác* kézírati megemlékezései az Akadémia levéltárában.

³ *Vachott Sándorné* «Rajzok a multból. II. 132. s köv. I.

⁴ U. és áll. levéltár 1849—50. (Min. tanács.)

tábornok családját is.¹ Pulszky Ferencz anyósa, régi ismeretségek dacára hiába járt közben Schmerling igazságügyminiszternél unokáinak szüleikhez bocsátása érdekében; soká lappangniok kellett. Még Pulszky nagybátyját, a forradalomban semmikép sem részes Fejérváry Gábort is rendőri zaklatások érték.² Egyes közegeknek a levéltitok megsértésében való túlbuzgóságát néha már a kormány is megsokalta.³ A névtelen vagy hazug följelentések alapján való elfogatások, nyomozások, házmozgások napirenden voltak, noha ez utóbbiak eredménye olykor csak — néhány kép elkobzásából állott.⁴

Megrendszabályoztak mindent; tilalom alá esett még a forradalomra emlékeztető szakáll- és kalapviselés is; Haynau elrendelte, hogy a szabadságharcz idejében magyar hangzásúra változtatott nevek viselői előbbi nevöket vegyék föl. November 2-án Pesten «Stadtbehörde» aláírással falragaszként rendelet jelent meg, mely szerint a nemzeti színű és magyar felírású czégtáblák 48 óra alatt átfestendőek s német felírással látandók el; az ez ellen vétők bírsággal, esetleg fogsággal fognak büntettetni. Erre maga Bach kérdőre vonta Geringert, ki a dologról semmit sem tudott s néhány nappal később új rendelet jelent meg, mely a német felírás mellett más nyelvűt is megengedett, az átfestés határidejét kitolta s a már esedékessé vált büntetéseket elengedte.⁵

Az elkobzott Kossuth-bankókat koronkint, rendőri felügyelet mellett, nyilvánosan, a piacon égették el. A szabadságharczban különösen kitűnt városokat megsarczolták; így Kolozsvárra 200,000 frtnyi hadisarczot vetettek ki, melyre nézve a Bach öcsce, az erdélyi polgári biztos — «das Bächlein», mint a hogy tréfásan nevezték⁶ — megjegyezte jelentésében, hogy azt méltányosság szerint legnagyobb részében a nemességnek kell viselnie. De ugyanennek a jelentésnek azt a fölvetett kérdését, vajjon a pusztítások által nagy kárt szenvedett erdélyi nemes földbirtokosok nem volnának-e, mint a magyarországiak úrbérmegváltás címén előlegben részesítendőek? a belügyminiszter válasz nélkül hagyta.⁷ Kétségbe vonhatjuk-e ily körülmények között a kormány ez időben megindult magyar félhivatalosának, a «Magyar Hirlap»-nak azt a vallomását, hogy Erdélyben a magyarokat, csak azért, mert magyarok,

¹ Mindezekre nézve Vörös A. és Beck báróné (id. m. II. 133. s köv. l.) följegyzései megegyeznek az Ud. és áll. levéltár hivatalos adataival.

² Pulszky: Életem és korom. II. 291. l.

³ U. és áll. levéltár, 1850. (Min. tanács.)

⁴ Lásd Jósza Péter nagyváradi főbiztos jelentését az általa eszközölt tömeges elfogatásokról: Hőke—Szabó id. m. I. 366. s köv. l., úgyszintén az O. L. Geringer=iratait 1849.

⁵ U. és áll. levéltár, 1849. (Min. tanács.)

⁶ Wessenberg, Briefe, II. 297. l.

⁷ Osztrák belügymin. lev.=tára. 1849.

üldözik, míg az oláh főnökök, kik gyilkoltak, raboltak, pusztítottak, ma is büntetlenül, szabadon járnak.¹ Hiszen maga Bach kénytelen volt egyszer egy bizalmas utasításban az erdélyi magyarok teljes elnyomása ellen szót emelni.²

Abban a tetszhalotti némaságban, melybe a lesujtott nemzet ily megpróbáltatások között merült, csak a conservatívek vélték szükségesnek szót emelni s egy bécsi lap, az «Ostdeutsche Post» hasábjain újra kifejteti programjukat.³ E szerint a magyar conservatívek nagy, hatalmas és szabad Ausztriát akarnak, központi kormányzattal, egységes törvényhozással. Azonban az egységet nem az üres formákban keresik, nem a burokratikus egyformaságban; ez oly polyglott államban, mint Ausztria, lehetetlen; a provinciális kormányzati formák különfelesége fenntartandó. Kivánják Magyarország legszorosabb csatlakozását Ausztriához s a monarchia egységét. Magyarország a lehetőségig assimilálendő, azonban az érzelmek kímélésével és a provinciális kormányzat intézményeinek megtartásával. Elfogadják a márczius 4-iki birodalmi alkotmányt, hogy az ingadozásnak már egyszer vége legyen és mert annak keretében az ő programjukat megvalósíthatónak tartják. Sem osztály, sem nemzetiség számára előjogot nem kívánnak, de viszont elnyomásnak, üldözésnek sem akarnak egyetlen osztályt vagy nemzetiséget sem kitenni. Nem küzdenek a magyar supremacia fenntartásáért, a mennyiben ez alatt nyelvi kényszer vagy előjogok értendők; kivánják, hogy a nemzetiségek egyenjogúsítás mellett egymással nemes versenyre keljenek, de az országnak nyelvi területek szerinti széttagolását ellenzik.

Az óvatos megalkuvási szándéknak ez a megnyilatkozása valószínűleg az éppen akkor Magyarország közigazgatásának ideiglenes szervezésére nézve folyamatban volt tárgyalásokat kívánta befolyásolni. Azonban a conservatívek most sem találtak meghallgatásra. Október 17-én hagyta jóvá az uralkodó a magyarországi provisoriumra vonatkozó előterjesztést s 24-én adta ki Haynau a rendeletet, melylyel úgy az «Ideiglenes közigazgatási szervezet», mint az arra vonatkozó «Végrehajtási utasítás» életbelépett.⁴ November 1-én azután még egyszer közzététetett a márczius 4-iki birodalmi alkotmány, egyrészt azért, mert annak kihirdetése annak idejében az országnak még meg nem hódított részeiben nem volt lehetséges, másrészt annak kifejezése végett, hogy az új közigazgatási szervezet mindenben az olmtützi alkotmánypátens elvein alapul.

A provisoriumot indokoló előterjesztés kimondta, hogy Magyar=

¹ Deczember 30.

² *Friedjung* id. m. I. 416. l.

³ A *Pester Zeitung* október 3-iki számában közölve.

⁴ *Reichgesetz u. Reg.=Blatt* 1849; *Samml. d. Manif.* 192. s. köv. l.

ország régi alkotmányát maga a forradalom megdöntötte (beseitigt),¹ s hogy ezidőszent a monarchia egységének és a népfajok egyenjogúságának szem előtt tartása mellett a leküzdött fölkelés által szükségessé vált kivételes állapot volt irányadó, mely megköveteli, hogy egyelőre a katonai és polgári hatalom és kormányzat egyesítve legyen.² Ehhez képest s a már júniusban közzétett alapelveknek megfelelően, a politikai közigazgatás szervei Magyarországon: a hadseregparancsnok a polgári ügyekre nézve meghatalmazott császári biztossal; a katonai kerületi parancsnokok az adminisztratív ügyek számára melléjük rendelt miniszteri biztosokkal és kerületi főbiztosokkal; továbbá a kormánybiztosok az alájok rendelt járási biztosokkal. Megjegyzendő, hogy a különböző biztosok elnevezésénél a Windischgrätz alatt következetesen használt «királyi» jelző itt már eltűnik. A végrehajtó hatalmat a kivételes állapot ideje alatt kifelé a hadparancsnok képviseli; hatáskörébe főképp a közrend helyreállítása és fenntartása, a kivételes állapotokkal járó intézkedések, a katonai tekintélyt igénylő ostromállapot és hadijog kezelése tartoznak. A melléje rendelt császári biztos a minisztériumnak közvetlenül alárendelt, kiküldött közege, a politikai közigazgatás szervezője és vezetője. A katonai kerületi parancsnokságok, ha területek nagysága úgy hozza magával, két vagy három polgári kerületre oszthatók. A kerületi parancsnokok gyakorolják a kerületben a legfőbb politikai hatalmat is, a folyó közigazgatási ügyek ellátására s a szerves intézkedések és reformok végrehajtására szolgálnak mellettük a miniszteri biztosok, kik ügykörükre nézve a meghatalmazott csász. biztosnak és a minisztériumnak felelősek. A kerületi főhatóságok levelezése a minisztériummal polgári ügyekben egyelőre a csász. biztos útján fog menni; a kerületi parancsnoknak és miniszteri biztosnak kötelessége egyetértő és gyors együttműködésre törekedni; a min. biztos tartozik vett utasításait a ker. parancsnokkal közölni s viszont ez is a szükséghez képest értesíti a min. biztost a hozzáérkezett felsőbb parancsokról. A politikai közigazgatást a kerületben a ker. főbiztos vezeti, ki kerületi főispán címet is visel, kit a ker. parancsnok tanácsadásra főlhivhat s ki utasításait a ker. parancsnok útján kapja és előterjesztéseit az ő útján terjeszti föl. A polg. kerületek (Civil-Districte), melyeknek létesítése Magyarországon valószínűleg a Kübeck eszméje volt,³ kormányzati kerületekre (Regierungsbezirke) oszlanak, melyek élén a kormánybiztos (Regierungscommissär) mint megyefőnök áll; ezek a kerületek viszont járásokba oszlanak, melyekben az adminisztratív ügyeket a járási biztosok vezetik.

¹ Ez nemcsak az 1848-iki áprilisi törvényekre, hanem az országgyűlés által alkalmazott későbbi radicalis rendszabályokra nézve is értendő; lásd Horváth M. id. m. III. 94—97., 106—107. l.

² Udv. és áll. lev. = tár. 1849. (Min. tanács.)

³ Szögyény Emlékiratai. II. 280. l.

A kerületek és járások beosztása nemcsak az illető országrész természeti viszonyai után igazodik, hanem arra is szolgáljon, hogy a kisebbségben levő néptörzsek egyenjogúsága és nemzeti fejlődése kellően érvényesüljön.

Ennek az ideiglenes szervezetnek végrehajtását egy 60 §-ból álló utasítás szabályozta, mely kimondta, hogy a kerületi (megyei) és járási beosztás egyelőre a fennálló beosztást kövesse, de különösen nagy megyék két-három részre is oszthatók. A sz. kir. városok közvetlenül a ker. főbiztos alá rendelendők, kinevezett polgármesterrel élükön. Az igazságügyi, adó- és illetékügyi, kamarai, bányászati, posta- és középítészeti személyzet a politikai hatóságokkal karöltve tartozik működni. A politikai közigazgatás közegei vegyesajkú népesség körében minden néptörzsnek jogait, nyelvi és egyéb érdekeit védeni tartoznak; egyházban és iskolában minden nyelvi kényszer mellőzendő s a honos nyelvek egyenjogúsága gyakorlatilag megvalósítandó úgy a rendeletek kihirdetése, mint a tárgyalások, beadványok és írásos intézkedések terén. Az érintkezés a felsőbb hatóságokkal német nyelven történik. A hivatalok betöltésénél főtekintet fordítandó a képesség mellett a «törvényes kormányzat»-hoz való kipróbált ragaszkodásra s lehetőleg a nemzetiségek egyenjogú érvényesülésére és a tényleges szolgálatra is. A forradalomban compromittált egyének a legalsóbb hivatali fokozatokból is eltávolítandók s jóérzelmű, a császári kormányzat iránt odaadó egyénekkel pótlandók. Egyelőre az összes alkalmazottak ideigleneseknek tekintendők, azonban esküt tesznek, melyben kötelezik magukat Ferencz József osztrák császár és magyar király s a «törvények» iránti engedelmességre. A politikai hatóságok kötelesek a lefegyverzés, a magyar bankók bevonása s az ország megbékéltetése körüli teendőkben a katonai közegekkel közreműködni. A főbiztosok és kormánybiztosok személyesen vagy megbízható közvetítők útján tartoznak a néppel érintkezni s azt a császári kormány jóakaró szándékairól fölvilágosítani és vele a lázadók hitszegésének gyalázatosságát megértetni. Egyáltalán mindent el kell követniök, hogy a kételkedőkbe vagy a forradalmi rémuralom által megfélemlítettekbe bátorságot öntsenek, a kitartó hűségűeket védjék és támogassák s az elszakadottakat a törvényes kormányzat iránti engedelmességben megerősítsék. A földműves nép megnyugtatóására s a földbirtokosoknak a kártalanítás föltételei iránti fölvilágosítására nézve az utasítás ismétli a már az első kormánybiztosok szájába adott érveket. A biztosok kerületeiket beutazni s tapasztalataikról jelentést tenni, különösen pedig a tapasztalt bátor kötelességteljesítés és ragaszkodás bizonyítékait minden néposztály körében a felsőbb hatóságok tudomására hozni kötelesek.

Ez a munkálat a maga szervező részében tulajdonképen csak §-okba foglalta azt az ideiglenes közigazgatási szervezetet, mely az ország fegy-

veres meghódítása nyomán a mutatkozó szükséghez, a Windischgrätz félbemaradt intézkedéseihez s a kínálkozó erőkhöz képest kialakult s a katonai és polgári közegek egymás mellé rendelésével oly zavart és kétértelműséget állandósított, mely tág kaput nyitott a mindig erősebb katonai hatalom túlsúlyának és végfolyamatban a miniszteri önkénynek. Intézkedő és utasító része teljesen magán viseli a Bach egyéni stílusának bélyegét: azt a kenetdús leereszkedést a korlátozott alattvalói észhez, mely mindig mindenkit kitanítani akar az ő saját javáról s a melyből mindig kirí az, hogy valójában nem a boldogítandók javát, hanem csakis a kormányzat hatalmi érdekeit tartja szem előtt.

A kerületi beosztás is egyelőre a létező állapotokhoz alkalmazkodott. Megmaradt az öt katonai és polgári districtus, Budapest, Pozsony, Sopron, Kassa és Nagyvárad székhelyekkel; a bánság és vajdaság is egyelőre csak Haynau főparancsnoksága alatti külön katonai kerületként kezeltetett, Temesvár székhellyel; ellenben a Jelačić által önkényesen elfoglalt Muraköz Horvátországhoz csatoltatott. A polgári kerületek szaporítása, valamint a megyei és járási beosztás iránt tárgyalások indultak, melyeknél a főtekintet arra irányult, hogy a rendelkezésre álló statisztikai anyag helyett oly régibb följegyzések, egyházmegyei schematismusok stb. vétessenek használatba, melyek a magyarság számára nyát minél kedvezőtlenebb színben tüntetik föl.¹

Kerületi parancsnokok lettek: Budapesten: Macchio (Florian von) tábornok, a zsandárság főparancsnokává kinevezett Kempen helyére, Pozsonyban: Gerstner, Sopronban: Allemann, Kassán: Bordolo, Nagyváradon: Braunhoffer és Temesvárott: Máyerhoffer. Ez alá a hat katonai districtus alá 15 polgári kerület tartozott, megannyi főbiztossal az élén.² Miniszteri biztosokként a parancsnokok oldala mellett egyelőre a már megnevezett Hauer, Attems és Swieceny működtek. Feltűnő tehát, hogy a legfelsőbb administratív vezetés és irányítás a kerületekben már ekkor kizárólag a magyar viszonyokban járatlan, de a kormány célzataiba annál jobban beavatott osztrák hivatalnokokra bízott, mert Schwarzenberg és Bach fölmerült kételyekkel szemben is mereven ahhoz a fölfogáshoz ragaszkodtak, hogy e bizalmi feladatra magyar ember nem lehet alkalmas.³

¹ O. L. Geringer-iratok 1849 nov.

² Ezek: 1. Budapesti ker. főbíz. *Szentiványi Vincze*; 2. székesfehérvári ker. főbíz. *Dőry Gábor*; 3. Pécs: *Augusz Antal*; 4. Pozsony: gr. *Cziráky János*; 5. Trenčsén: gr. *Forgách Antal*; 6. Besztercebánya: *Andreánszky Sándor*; 7. Lőcse: *Péchy Imre*; 8. Kassa: gr. *Szirmay Sándor*; 9. Ungvár: *Villecz Ignác*; 10. Eger: *Kapy Ede*; 11. Debreczen: *Uray Bálint*; 12. Nagyvárad: *Józsa Péter*; 13. Szeged: *Gaál Ede*; 14. Temesvár: *Mocsnyi András* és 15. Zombor: *Nicolich Izidor*.

³ Udv. és áll. lev. tár. Ennek visszásságára már egykorú ítélet is rávilágít: *Ungarn's Gegenwart* 24. s köv. l. Később hasonló megbízást kaptak Koller Ferencz és Cseh Eduard.

A közigazgatási szervezést csakhamar követte a bíróságoknak természetesen szintén csak ideiglenes berendezése. E szerint ezentúl Magyarországon mint elsőfokú bíróságok a járásbíróságok és törvényszékek, mint másodfokúak — bizonyos, a járásbíróságoktól fellebbezhető ügyekre nézve — a törvényszékek és az öt kerületi főtörvényszék s mint harmadfokúak — a törvényszékek által másodfokon ellátott ügyekre nézve — a ker. főtörvényszékek és a legfőbb törvényszék fognak működni. Habár a kormány sajtója az új szervezetet üdvözölve, Magyarországot bizonyos túlzással úgy tüntette föl, mint a legrosszabb hírű jogszolgáltatás, mindig perlekedő nép és a százéves pörök hazáját s a kormánybiztosok is egyre sürgették a törvénykezés rendezését, a kormány épen nem sietett az új bíróságok életbeléptetésével s indokolt körülményekkel, kiküldött külön biztosokra bízta a szervezést és az egyének kiválasztását.¹ A szervezés munkájában részt vett Szerencsy István, volt személynök és kir. táblai elnök is, ki azonban nemsokára elhunyt; a tervezett magyar legfőbb törvényszék pedig létre nem jött, hanem a hétszemélyes tábla eltörlésével csak a bécsi legf. törvényszék kebelében szerveztek egy magyar tanácsot. A magyarországi bíróságok háromnyelvű felirással ellátott pecsétet kaptak.

A közoktatásügy is megkapta a maga provisoriumát, Geringernek egy, november 6-áról a kerületi főispánokhoz kibocsátott körrendeletével. Az ebben közölt «alapelvek» csak fokozatosan, a lehetőség szerint voltak életbeléptetendők. Ezek szerint az oktatás elemi, közép- és főiskolák között oszlik meg; az elemi népiskolák szellemi vezetését a rendelet tulajdonképpen a hitközségekre bízta, a politikai községeknek csak az anyagi ügyekben ad befolyást. Az egyházi hatóságok mellé azonban az állam tapasztalt tanférfiakat fog állítani, kik különösen didaktikai tekintetben gyakoroljanak felügyeletet. A középiskolák legfontosabb fajtái a gymnasiumok és reáliskolák; a gymnasiumokra nézve utal a rendelet a már kinyomtatott «Entwurf»-ra s a középiskolai tanárképesítésre vonatkozó ideiglenes osztrák törvényre. A felekezeti jelleg nélküli gymnasiumok minden esetben indokolandó kivételnek tekintendők; a reáliskolákban kevésbé szükséges a felekezeti megoszlás. A népiskolákban az oktatás lehetőleg az anyanyelven adandó; a középiskolákban a tannyelv az legyen, mely a környékbeli lakosság szükségleteinek leginkább megfelel; esetleg két tannyelv is használható. A kerületi főbiztosok mellé ideiglenes tanfelügyelők — később szakfelügyelők — fognak rendeltetni az eddigi főigazgatók helyett. A tanfelügyelők leg-

¹ *Samml. d. Manif.* 235. s köv. I. *Pest. Zeit.* nov. 11., 20. szám. A kerületi főtörvényszékek székhelyei lettek: Sopron, Nagyszombat, Eperjes, Debreczen és Pest; a kerületekbe a szervezés előkészítése végett kiküldött biztosok: Rohonczy Ignác, b. Nyáry Antal, Melczer István, Luka Sándor és Szerdahelyi Pál. (Gering-iratok 1850.)

közelebbi feladatait a rendelet ezekben jelöli meg : az iskolák epuratiója úgy a tanerőkre, mint a növendékekre nézve, bezárása az oly iskoláknak — különösen jogiskoláknak — melyek politikailag veszélyesek vagy nincsenek kellő tanerőkkel ellátva s új iskolák állítása s a létezőknek ezen elvek szerinti átalakítása s minden nyelvkényszer kiküszöbölése a tanításból. A rendelet szerint kétségtelen, hogy Magyarországon addig túlsok gymnasium és akadémia volt s azokban a tanítás annyira fogyatékos, hogy nem annyira a műveltséget terjesztették, mint inkább a politikai agitációra neveltek. Ezért szükséges a gymnasiumok egy részének megszüntetése vagy alreáliskolákká, esetleg algymnasiumokká lefokozása, az akadémiákon pedig a jogi tanfolyamok megszüntetése s a philosophiai tanfolyamoknak a gymnasiumhoz csatolásával ez utóbbinak — az Entwurf értelmében — nyolcz osztályúvá átalakítása. A jogi tanfolyam csak ott tartandó fenn, a hol a philosophiai kar az egyetem módjára szervezhető, különösen a hol theologiai intézet is van ; ily helyeken azután a jogi tanfolyam is facultássá bővítendő ki s különösen az osztrák jog tanításáról kell gondoskodni. A protestáns tanintézetek részére a provisorium esetleg állami dotatiót helyez kilátásba, de csak a tanárok alkalmazására gyakorolt megfelelő befolyás mellett.¹

Látjuk ezekből, hogy az 1849-iki provisorium tanügyi téren több helyes és a későbbi fejlődéstől igazolt elvet is vegyített össze azzal a legközelebbi czéllal, hogy a közoktatást magyar jellegéből és szelleméből kivetkőztesse. Geringer egyébiránt az ideiglenes kormányzat keretében egy tanulmányi bizottságot is állított föl, melynek elnökéül báró Senyey Pált hívta meg s intézkedett, hogy a hadi állapotoktól okozott késedelemmel a tanítás mindenütt meginduljon ; a pesti egyetem is, melynek helyiségei kaszárnyául szolgáltak, megnyílt november 8-án.

A postaügy tekintetében az az intézkedés történt, hogy a levél- és kocsiposta egyesítettett s a főpostahivatalok és kocsiposta-főállomások megszüntetésével öt ideiglenes postaigazgatóság állíttatott föl a magyarországi katonai districtusok székhelyein, egy pedig a Bánát számára Temesvárott.² És sietett a kormány a földadó=kataszter «ideiglenes» behozatalával is. Már egy október 20-iki császári pátens hivatkozott e részben az egyenlő teherviselés elvére, nem az ezt kimondó 1848-iki VIII. t.=cz., hanem a márcz. 4-iki birodalmi alkotmány alapján. Kimondta, hogy a császár kívánja, hogy Magyarország is mielőbb élvezze a rendezett földadó=kataszter áldásait s ez által egyenletesebb adózás állván be, a Magyarország és a többi koronatarományok közötti minden vámsorompótól ment szabad áruforgalom föltételei is beálljanak. Ennélfogva elrendelte a pátens, hogy Magyarországon is sürgősen meg-

¹ *Samml. d. Manif.* 224. s köv. l. *Pest. Zeit.* nov. 8. sz.

² *O. L.* Geringer=iratok, 1849.

indíttassanak az erre vonatkozó munkálatok ugyanazon elvek szerint, mint a birodalom többi részeiben. Miután azonban ez hosszabb időt igényel, egyelőre a meglevő felmérések alapul vételével s a közterhek lehetőleg igazságos és egyenletes fölosztásával földadó=provisorium lép= tetendő életbe. A míg pedig ez létrehőjett, ideiglenesen az 1847-iki hadi és házi (domesticalis) adó vetendő ki az akkor adókötelesként szerepelt ház- és földtulajdonosokra. Hogy az akkor nem adóköteles egyének meg= adóztatása mily alapon és módon történjék, annak szabályozása külön rendeletek számára tartatott fenn.¹

Az Erdélynek szánt provisorium már néhány nappal a magyar= országi előtt nyert legfelsőbb jóváhagyást.² E szerint ez a «koronatar= toomány» hat kerületre osztott nemzetiségi megjelölés nélkül, Nagy= szeben, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Retteg, Udvarhely és Fogaras szé= helyekkel. A nagyszebeni kerület a szász földet foglalta magában ezért hozzátartoztak a brassói és beszterczei fiókkerületek is; Salmen Ferencz, akkori szász comes, egyúttal a nagyszebeni kerület főbiztosa lett. Min= den districtus élén itt is egy katonai parancsnok állott s mellette a polgári ügyek számára egy kerületi biztos. A kerületek «Bezirk»-ekre s ezek ismét «Unterbezirk»-ekre oszlottak, egy=egy biztossal élükön. Az eddigi megyék, székek, szolgabíróságok megszűntek, csupán a szászoknál visel= ték a Bezirk=ek és Unterbezirk=ek, a Kreis=ok és Inspector=atok nevét. Rájok nézve a comes gyakorolta azokat a teendőket, melyeket eddig a megszüntetett erdélyi kormányzók látott el, azonban ő is alá volt ren= delve az erdélyi katonai és polgári kormányzónak s a melléje rendelt meghatalmazott csász. biztosnak. A szászföld számára kiadott külön utasítás hangsúlyozta a népfajok egyenjogúságát s egyforma védelmét, melyhez képest egyházban és iskolában s a felekkel való hatósági érint= kezésben minden nyelvkényszer ki van zárva, a hatóságok egymásközötti ügykezelési nyelve azonban a német lett. Bach már arra is fölhevta öcsését, az erdélyi csász. biztost, hogy szakértő és megbízható egyének bevonásával készítsen javaslatot a majdani erdélyi országgyűlés szerve= zetére nézve; a Csehország és Tirol számára már elkészült munkálatok tekintetbevételével. Miután csak a nagyszebeni kerületben maradt fenn a régi törvénykezés, Wohlgemuth kormányzó, tekintettel a forradalmi zavarok alatt rendkívül elszaporodott bűntényekere, saját hatáskörében ideiglenes büntetőbíróságokat szervezett, melyek egyelőre az osztrák büntetőtörvénykönyv szerint voltak hivatva eljárni; a közbiztonság érdekében továbbá Nagyszebenben, Brassóban, Kolozsvárott és Maros= vásárhelyen városkapitányságokat s a vidéken lovasított kerületi drago= nyos csapatokat (Berittene Districts=Dragoner) szervezett.³ Az ideigle=

¹ Reichsgesetz u. Reg.=Blatt, 1849.

² Osztrák belügymin. lev.=tára, 1849.

³ U. ott.

nes földadókataszter iránti munkálatokat Erdélyben is elrendelték s egyelőre az adózás alapjául a fennálló contributionális rendszer szolgált.¹

Hogy a történt intézkedések békítő és megnyugtató hatásáról minél alaposabb értesülést szerezzen, Geringer a szűkebb Magyarországra nézve már november 5-én meghagyta a kerületi főispánoknak, hogy havonként jelentést tegyenek a kerületökbéli közhangulatról. Ezek a Stimmungsberichte, melyeket a főbiztosok az alsóbb biztosok jelentéseiből s részben körutazásaik benyomásai alapján állítottak össze, s melyekből azután Geringer összefoglaló előterjesztéseket készített a belügyminiszter számára, habár egy beavatottnak vallomása szerint utasítás értelmében szépítették a valódi állapotokat, mégis nagyon érdekes okmányaivá lettek e kor történetének.²

A főbiztosok és biztosok természetesen, hogy minél kedvezőbb jelentéseket tehessenek, nem mulasztották el a hangulatcsinálást sem. Ebben maga Haynau járt elől, a ki december 10-én kihirdette, hogy a nála az osztrák sereg sebesültjei részére befolyt ajándékok maradványából (körülbelül 9000 forint) alapítványt létesít, melyből 20, 14 és 10 krajczárnyi napi segélyt fognak kapni éltökgogytiglan a lezajlott harcok rokkantjai, altisztek és közlegények, és pedig felerészben az osztrák seregből, felerészben pedig a magyar fölkelő-csapatokból valók.³ Erre a «Haynau-alapítvány»-ra, melynek létesítését a kormánykörök nagyon vegyes érzelmekkel fogadták,⁴ a lapok gyűjtést is indítottak s szorgalmasan mutatták ki a gyéren befolyó, többnyire csekély adományokat. E példán fölbuzdulva, Jelačić meg kiadott német és horvát költeményeinek tiszta jövedelmét szánta a délszláv katonák segélyalapjának.⁵

A hangulatkeltés célját kívánta szolgálni Geringernek titkos tanácsosi rangra emelése s a birodalmi alkotmánynak Pesten s a legtöbb városban történt újabb, ünnepélyes kihirdetése is, melyet éppen e célból sok helyen a fiatal uralkodó névnapjával, mint egyúttal trónralépte évfordulójával s hozzá intézett hálafelelővel kötöttek össze. Egy ily ünnepély alkalmával a kormány magyar félhivatalosa annak a körülménynek, hogy a polgári hivatalnokok nem jelentek meg magyar díszruhában, azt a mulatságos magyarázatot volt kénytelen adni, hogy az illetők az ostromállapot miatt elkobzott kardjaikat még vissza nem kapták.⁶

¹ Reichsg. u. Reg.-Blatt, 1849.

² Lásd az O. L. Geringer=irattárában s az osztrák belügymin. lev.=tárában levőket, és Szögyény jellemzését: id. m. II. 242—243. l.

³ Samml. d. Manif. 256. s köv. l.

⁴ Ud. és áll. lev.=tár. (Min. tanács.)

⁵ Pest. Zeitung decz. 22. sz.

⁶ Lásd a Pest. Zeit. erre vonatk. commentárját (szemben a M. Hirlappal) a decz. 6-iki számban.

Így közeledett végéhez a rettentő 1849=iki esztendő, melynek utolsó estéjén egy régi iskolabeli verselő magyar joggal sóhajtott fel :

«Horruimus toto, quem nunc superavimus anno,

Atra tibi nubes Hungaria lumen ademit.»¹

Borzadtunk az egész elmúlt éven át, — Sötét felhő takarja el a fényt Magyarország fölött. (Meditationes unius amnestiati Hungari vesperis Sylvestri infelicis anni 1849 ; a daróczi családi levéltárban.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

III.

(Az osztrák önkényuralom Magyarország nem magyar lakosait sem tudta kielégíteni; katárkérdések Horvátország és a szerb vajdaság között; a szerbek és horvátok egyaránt elégedetlenek; statárium a vajdaságban; a báni tanács ellenszegülése; pápens Horvátország ideiglenes szervezése ügyében; villongások a hivatalos nyelv miatt. Erdélyi állapotok; Wohlgemuth önkénye; a románok békétlenkednek; a szászok is kielégítetlenek. Az éjszaki tótok teljesületlen kívánságai. A menekültek haditörvényszék elé idézése; újabb ítéletek. Rendszabályok iskolai és egyházi téren. Ideiglenes hivatalnokok; az első idegenek; békülékenység a föld népével szemben. Schmerling Deákkal kíván tanácskozni, ez visszautasítja a meghívást. A hercegprimás beiktatásának ünnepélye; a conservatívok memoranduma; a valódi közhangulat. 1850.)

A forradalom tehát le volt verve. A nemzet vezérei, hősei elvérezték vagy börtönbe kerültek, vagy külföldre menekültek; a ki bármi szerepet vitt a nemzeti küzdelemben, azt, ha el nem bujdosott, vizsgálattal zaklatták vagy katonául sorozták be. A nemzet alélt testére a diadal-maskodó hatalom minden ellenállás nélkül rakhatta rá a bilincseket.

Nem is késett ráakni, mert tudta, érezte, hogy az a test még egyszer megmozdulhat és próbáját adhatja erejének. Tudta, érezte, hogy a hallgatás még nem feledés, hogy a kik távol vannak, azok még visszatérhetnek, hogy a remény csalódhatik, de az óhajítás megmarad. Tudta, érezte, hogy a leverт küzdelem emlékeiből a kétségbeesésen és rémületen kívül maradt még valami egyéb is a szívek mélyében: egy elfojtott, de még egyszer kitörendő s a nemzeteket fölrázó tiltakozás a «szent eskü, szent kötéssel védelmezett népjog eltiprása ellen, egy kísérteties föltámadási üzenet, mely a győztes álmát nyugtalanítani s a halottaikat siratókba új reményt önteni képes.

A győztes hatalom első berendezkedése ennek a félig börtönőri, félig halottvirrasztói feladatnak felelt meg. Mint láttuk, hevenyészett volt és tökéletlen, mert a kínálkozó erőket kellett igénybe venni, azok pedig nem voltak elsőrendűek; de hát a hol a közigazgatási apparátus elégtelennek látszott, úgyis kisegített — a fegyveres erő.

Ha azonban az osztrák kormány politikája vagy kényszerhelyzete szerint Magyarország megbékéltetésének s jövő kormányzata megalapozásának már egyszer a magyarság teljes letörésével, megfélemlítésével vagy megalázásával kellett együttjárnia, legalább elvárható lett volna,

hogy a mily mértékben éri el ezt a célját a kormány, oly mértékben sikerül neki a magyarság ellen vele szövethetett nemzetiségeket kielégítenie s jövő működése biztos támaszaiul megnyernie.

Azonban az osztrák kormánypolitika e tekintetben is az ellenkezőjét érte el annak, a mit célba vett. Minden magyarellenés nemzetiségi és separatistikus törekvést fölhasználván, s hogy fölhasználhasson, föl-biztatván, kénytelen volt oly reményeket és várakozásokat kelteni s táplálni is egy ideig, a melyeknek teljes kielégítése nemcsak valódi céljaiba ütközött volna, hanem az egyes különtörekvéseknek egymással ellentétes volta miatt lehetetlennek is bizonyult.

Láttuk, hogy már az olmützi octroyált alkotmány kihirdetése mekkora csalódást keltett a horvátok, szerbek, románok, tótok körében egyaránt. A míg annak gyakorlati keresztülvitelére nem került a sor, addig még lehetett a panaszkodó felekkel valamikép elhitetni azt, hogy abban az alkotmánylevélben benne foglaltatik az is, a mit ők vártak ; de a mint egyszer a határok tényleges megvonására, a hatáskörök megállapítására, a közigazgatás berendezésére került a sor : a hitegetésnek és reménykedésnek vége szakadt, a valóságot többé elleplezni nem lehetett.

Kitűnt ez főkép a Horvátország s a szerb vajdaság közötti vitás kérdések eligazításánál. Július óta folytak a tárgyalások Jelačićsal, ki mint horvát bán az összes délszlávokat a maga vezetése alatt akarta volna egyesíteni, úgyszintén Haynauval és Geringerrel, kiknek hatalma egyelőre a vajdaságra is kiterjedt s kik ott is a magyarországi módon tulajdonképen német kormányzatot rendeztek be s még a szerb boltfelírásokat is németekkel cserélték föl. És folytak tárgyalások Meyerhoferrel, ki amaz országgrészben mint kerületi parancsnok működött, valamint Rajačić patriarchával s a szerb bizalmiférfiakkal, kik a szerb aspirációkat képviselték, melyek szerint a teljesen önállósítandó «szerb vajdaságnak és temesi bánságnak» nemcsak a bánsági három vármegyére s a Bácskára, hanem Szerém, Pozsega és Verőcze megyékre is és a Bánáttal határos határőrvidékre ki kellene terjednie.¹ Utalás történt a vajdaság lakóinak sajátos nemzetiségi összetételére, mely szerfölött megnehezíti annak, a kisebbségben levő szerbek kedvéért teljesen szerb nemzeti jelleggel való felruházását ; utaltak a birodalmi alkotmány 6. §-ára, mely az egyes koronatarományok határainak megváltoztatását a törvényhozó testületek hatáskörébe utalja s ugyancsak a birodalmi alkotmány ama rendelkezésére, mely a határőrvidéket külön koronataromány gyanánt tünteti föl. Végre compromissum rendeltetésével, mely azonban senkit ki nem elégített s hangsúlyozottan provisorium jellegével létrejött a

¹ Lásd az ezekre vonatkozó iratokat az *Udv. és Áll.*, valamint az osztrák belügyminiszteri levéltárakban.

november 18-iki császári pátens,¹ mely kimondja, hogy Bácsbodrog, Torontál, Temes és Krassó megyékből s Szerém megye rumai és illoki járásából ideiglenesen, a míg t. i. ezen országterületek jövőendő szerves hovatartozása iránt alkotmányos úton végleges intézkedés történik, külön közigazgatási terület alakíttatik, mely teljesen függetlenül Magyarországtól közzvetlenül a minisztériumnak alárendelt országos hatóságok kormányzata alatt áll; neve: «Szerb vajdaság és temesi bánság». A közigazgatás legfőbb vezetését egyelőre egy Temesvárott székelő ideiglenes országfőnök (Landeschef) látja el, ki mellé a polgári igazgatás szervezése végett miniszteri biztos rendeltetik. Ez az «ország» lakosságának főnéptörzsei szerint három megyére (Kreise) osztandó, melyek viszont járásokra oszlanak. A rumai és illoki járás, a Bácskának, valamint Torontálnak és Temesnek főképp szerblakta részei egyelőre külön kerületként a «szerb vajdaságot» alkotják; végleges hovatartozásuk iránt a kerület képviselőjének meghallgatásával fog annak idején a döntés megtörténni. A szerbek hagyományainak és kívánságainak méltánylásával a császár a szerbek «nagyvajdá»-jának czímet veszi föl s az országfőnök az «alvajda» czímet fogja viselni; az uralkodó azt a reményét fejezi ki, hogy kegyének e megnyilatkozása meg fogja erősíteni a szerbeket a birodalom s a dynastia iránti kitartó hűségökben s biztosítani fogja az ottani néptörzsek békés együttélését. Ideiglenes országfőnökké a császár a már ott működő Mayerhofer (Ferdinand von Grünbühl) tábornokot s melléje miniszteri biztossá Griez von Ronsé (Eduard) zárai kerületi kapitányt nevezte ki.

Schwarzenberg e pátens kibocsátása után — őt tökéletesen jellemző módon — egy bizalmas levélben ezeket írta Haynaunak:² «Az új koronatartomány, a Vajdaság és Bánát végre megszületett, megkereszteltetett és tiszta ruhát kapott. Egyelőre ez az alkotás bizony olyan váltott-gyerekfélének (Wechselbalg) látszik, de idővel s egy párszor megverve majd szép és jólnevelt gyermekké válhatik». Habár a verés nem maradt el, az osztrák miniszterelnök reménye nem teljesedett be. Mayerhofer jelentései³ ecsetelik a rendetlenségeket, visszaéléseket, sőt nyílt ellenszegülést, melyet a forradalom idejében fölállított s az új rend következtében megszüntetett szerb önkormányzat közegei Rajačić patriarchával egyetemben elkövettek. Ez utóbbi a szerb hivatalos lapban elrendelte, hogy a megszüntetett kormányzat irattára hozzá, Karlóczára szállíttassék, mire Mayerhofer kénytelen volt ugyanazon hivatalos lapban egy más rendeletet tenni közzé, melyben a patriarcha e

¹ *Reichsges. u. Verordn.=Blatt*, 1849; az indoklásul szolgáló minisztertanácsi előterjesztés szövegét is közli *Somssich Pál* «Das legitime Recht Ungarns u. seines Königs» cz. röpirata 24. s köv. lapjain.

² *Udv. és áll. lev.=tár.* (Min. tanács.)

³ *Osztrák belügymin. lev.=tár.*

rendelkezését csakis sajnálatos betegségének tulajdonítja s két megbízottat küld ki Karlóczára, kik a kérdéses irattárt esetleg karhatalommal szállítsák Temesvárra, mert arra neki, mint kormányzónak az elkövetett visszaélések megállapítása és megtorlása czéljából szüksége van ; kitanította egyúttal a patriarchát a felől, hogy a szerb önkormányzat semmiféle törvényen nem alapult, hanem csupán a végrehajtó hatalom surrogatuma volt. Ebben az időben a bánáti szerb lapok azt írták, hogy a november 18-iki pátens óta a szerbek jobban gyűlölik a horvátokat, mint a magyarokat, s hogy a német szellemtől és német uralomtól úgy kell óvakodni, mint a dögvéztől ; szerintök a szerb nemzet «egyik legszellemesebb férfia» kijelentette, hogy ha tőle függne, az országban minden német könyvet elégetne, hogy mindnyájan elfelejtsék a német nyelvet.¹ A horvát sajtóban ugyanekkor az az eszme is fölmerült, hogy az ausztriai és magyarországi szlávok a német művelődési gyámság megszüntetése végett fogadják el közös irodalmi nyelvül az orosz.² A szerbek azt találták, hogy önállósításuk egyetlen gyakorlati következménye az, hogy most már a német rendeleteket Bécsből egyenesen küldik Temesvárra, míg eddig Budán át küldték. Azt persze feledték, hogy a tisztviselők túlnyomó része szerb volt, holott ők a Bánát és Vajdaság akkor 1.426,221-re tehető lakosságából csak 292,725-öt képviseltek,³ s hogy például a még leginkább szerblakta Bácska 340,296 holdnyi földbirtok területéből csak 17,357 hold volt szerb kézen ; azt se méltányolták, hogy az ő ideiglenes kormányuknak pénztári utalványait a kormány teljes értékökben beváltotta,⁴ míg a magyar Kossuth-bankókat büntetés terhe alatt kellett megsemmisítés végett beszovaltatni.

Mayerhofer katonásan nyúlt belé a dolgokba s tekintettel az elszaporodott bűntényekre, a vajdaságban kihirdette a statáriumot és razziákat rendeztetett a gonosztevők kézrekerítése végett, a legjobban lármázó lapokat pedig előbb hatósága területéről kitiltotta, utóbb meg is szüntette.⁵ Így aztán már azt jelenthette, hogy rend van az országban s hogy a hangulat jó s hogy a feloszlott nemzeti kormányzattal szemben követett eljárást a közvélemény helyesli. A hangulat jóságaról

¹ Lásd a *Magyar Hirlap* (1850 jan. 20-iki szám) idézeteit és az «*Unsere Zeit*» (VI. köt.) «*Ungarn seit 1849*». 542. l. közleményét.

² Márki Sándor: Az 1849. évi osztrák-orosz szövetség fölbontása. (Bud. Szemle, 1917 aug.) 163. l.

³ Az 1850-iki népszámlálás hivatalos adatai. (P. Napló 1851 nov. 28.) Maga a minisztertanács előterjesztése elismeri, hogy ez országrészben egy népfaj sincs túlnyomó többségben. A Bánát és Vajdaság népességének nemzetiségi megoszlását az egykorú Pester Zeitung (1849 decz. 16) így tünteti föl ; 465,890 román, 436,470 szerb, 334,330 német és 205,805 magyar.

⁴ *Samml. d. Manif.* Anh. 48. l.

⁵ *Magyar Hirlap* 1850 febr. 14. és 22. szám.

azonban nehéz fogalmat alkotnunk magunknak ott, a hol a magyarok soha meg nem szüntek testvéreiktől való elszakíttatásuk, emberi jogaik lábbal tiprása, a szerbek napról=napra tolaodóbb és erőszakosabb fölépése miatt panaszkodni; ¹ a hol a szerbeknél sokkal magasabb értelmiségű németek felségfolyamodványban voltak kénytelenek elpanaszolni, hogy ők immár «védtelen árvákká lettek egy más nemzetiség házában, ők, az uralkodóházzal rokon faj, függelékeivé lettek egy, a földön sokkal kisebb számú fajnak», holott, ha a szerbek vajdát kaptak, őket is megilletné az erdélyi szászok módjára egy német gróf; s a hol a románok némi joggal utalhattak arra, hogy ők, kik az országterület lakosságának «több mint felét» szolgáltatják, a főbiztosi és biztosi ki-nevezéseknél mellőztetnek. ²

Az osztrák kormány kezdettől fogva a horvátokat dicsérte és dédelgette legjobban, ezeknek volt legbefolyásosabb s leghatalmasabb pártfogójuk a Jelačić személyében, természetes, hogy ezek vártak legtöbbet, sokkal többet, mint a mennyit az absolutistikus és centralista politika teljesíthetőnek vélt. Már a bán maga is ellenkezett néhányszor a minisztérium rendszabályaival, például mikor az 1849 júliusában a Magyarország közjövödelmeire kibocsátott kincstári utalványokat a császár rendelete ellenére visszaküldte, mert azoknak Horvátországban forgalomba hozása Magyarhonhoz való visszacsatolásának jeléül tekintetnek, továbbá, mikor ellenezte a zsandárságnak a határőrvidéken működésbe hozását. ³ Ennél még sokkal messzebb ment Jelačić távollétében a báni tanács, midőn Lentulay Imre bánhelyettes elnöklete alatt megtagadta a márcziusi birodalmi alkotmány kihirdetését, ⁴ mert az Horvátország alkotmányával, történeti jogállásával és újabban is hozott országgyűlési határozményaival ellenkeznek; a fennálló régibb törvények értelmében ugyanis — és itt a báni tanács ugyanazokra az 1790—92-iki törvényekre hivatkozik, melyek szerint az olmützi alkotmánylevél Magyarországon is érvénytelennek volt tekintendő, — Horvátország ügyeiben csak saját országgyűlése határozhat s ez az ország csak törvényekkel, nem rescriptumokkal és rescriptumokkal kormányozható. Ennélfogva a birodalmi alkotmány mindenekelőtt a horvát országgyűlés elé terjesztendő, csak ennek van joga annak kihirdetése iránt intézkedni; annál inkább, mert az az alkotmány nemcsak hogy belényúl Horvátország alapjogaiba és jövőjének biztosítékaiiba, hanem megváltoztatja az ország határait is, a mennyiben a horvát határőrvidéket, a hős horvát katonák hazáját elszakítja az országtól s a többi határőrvidékekkel együtt külön tartománynyá alakítja. Jelačić hosszan válaszolt e tiltakozásra, naiv jogi és

¹ U. ott jan. 5., 16. és febr. 13-iki száma.

² O. L. Geringer-iratok, 1849.

³ U. és Á. L. = t. 1849, 1850. Min. tanács.

⁴ 1849 aug. (Osztrák belügymin. = lev. t.)

történeti fejtegetésekkel igyekezett az országos és birodalmi, a hűbéri és demokratikus alkotmány különbözőségét megmagyarázni s az octroyált alkotmány nagy előnyeit föltüntetni, bizonygatta, hogy ő nemzetét elárulni nem fogja s hogy a kihirdetés és a bizalmi férfiak kiküldése éppen az országgyűlés mielőbbi összehívhatása érdekében szükséges; végre erőlyesen megintette a báni tanácsot, melyet ő hozott létre, de melynek tulajdonképen semmi tanácskozási és határozati hatalma nincs, hogy feleljen meg haladéktalanul utasításának, mert most már ideje véget vetni a forradalomnak!

Ilyen előzmények után jött létre az 1850 április 7-iki pátens, mely Horvátország ideiglenes politikai szervezetét megállapította s melynek kibocsátásával egyidejűleg az uralkodó a horvát országgyűlést, a melynek határozatai egy év óta nem nyertek szentesítést, föloszlatta. A császár megnyilatkozásai áradoznak a horvátok iránti hálától és elismeréstől, beszélnek a birodalmi alkotmány továbbfejlesztésének gondviselés szerű feladatáról, hangsúlyozzák Horvát-Szlavonország speciális intézményeinek fenntartását, utalnak a Dalmácia hovatartozása iránt majdan a két országgyűlés kiküldötteivel folytatandó tárgyalásokra s biztosítják a nemzeti nyelv elismerését is az országos hatóságok ügykezelésében, azonban elvárják, hogy azoknak a többi koronatartományokkal és a központi kormánnyal való hivatalos érintkezése mindig a közszolgálat igényeinek megfelelő módon fog történni.

Az ideiglenes szervezet Horvátországot Zágráb, Varasd, Kőrös, Pozsega és Verőcze megyékből, valamint Szerém megyének a rumai és illoki járásokon kívüli részéből, továbbá a Muraközből, Légrád községből, végül Fiume városából és kerületéből állítja össze, mint külön koronatartományt; tehát területe kimérésében Magyarország rovására eléggé bőkezű; szervezi a báni kormányhatóságot és meghagyja a megye-rendszert. A horvátok kívánságához képest a zágrábi püspökség érsekséggé emeltetett. Azonban a határőrvidék nem csatoltatott Horvátországhoz s egy későbbi pátenssel külön szervezetet kapott;¹ gyakorlati keresztülvitelében pedig az új politikai szervezés a horvátoknak tulajdonképen semmi előnyt sem hozott. Országgyűlésüktől tényleg ép úgy meg voltak fosztva, mint a magyarok s mindenfajta önkormányzat is megszűnt az országban; mindenütt császári hivatalnokok intézkedtek s a közigazgatás és igazságszolgáltatás egészen osztrák szabást kapott. Jelačićnak volt oka halasztást kérni e rendeletek kihirdetésére addig, míg ő saját proclamatiójával azok hatásának élet veszi.

A várakozásaikban csalódott horvátok kicsinyes külsőségekben s a nyelvkérdésben fennhagyott kétértelműségek terén igyekeztek vereséget szenvedett álláspontjuknak némi érvényt szerezni. A hivatalnokok nem-

¹ 1850 június 7.

zeti szabású egyenruházatára nézve megindított tárgyalások során követték, hogy a horvátországi hivatalnokok úgy a ruha színe, mint szabása s a kalpag és kard viselése tekintetében a magyarországiakétól eltérő szabályok alá essenek. Még ebben se tudtak sikert aratni; a kormány, mely azt találta, hogy csak «a zelotismus avatta ezt a ruházati kérdést szent nemzeti ügyggyé», a kívánt barna szín helyett a közös zöld mellett döntött, mert a különbözőség áthelyezéseknél akadályul szolgálhatna.¹ Geringer gúnyos és megrovó megjegyzésekkel jelentette Bachnak, hogy Eszék városa nemrég egy horvát nyelvű átiratot küldött Esztergom városának, melyet ott senki sem ért meg s ezt az eljárást a báni kormány mint az egyenjogúságnak megfelelőt helyeselte. Miután tehát a horvátoknál és a báni kormánynál úgy látszik, hiányzik az április 7-iki pátenstben föltételezett «egészséges gyakorlati érzék», kérte, hogy a horvát hatóságok a többi országok hatóságaival németnyelvű levelezésre köteleztessenek. Bach azonban külön intézkedés szükségét nem látta.² Mikor aztán Horvátországban a miatt volt felzúdulás és kérvényezés, hogy a kormány németnyelvű folyamodványokat kívánt a Horvátországban alkalmaztatni óhajtó pályázóktól s a mikor egy magyar bíróság németnyelvű megkeresésére az illető horvát törvényszék horvát választ adott ily felírással: «Zsivio Ban Jelačić!», akkor a kormány mégis némileg megemberelte magát s údváriasan fölkérte a bánt az ily túlkapások megszüntetésére.³

Még nagyobb nehézségekkel kellett a minisztériumnak Erdélyben megküdenie, hogy a szervezés gyakorlati kérdéseinek megoldását legalább látszólag összhangba hozza ígéreteivel. Most már látta, hogy Erdélyben a magyarok, székelyek, szászok és oláhok úgy össze-vissza laknak, hogy az országot nemzetiségek szerint szétदारabolni teljes lehetlenség; látta, hogy a közös főtörvényszék és egységes törvénykezés mennyi nehézséggel jár, miután a szászoknak külön statutumjuk van s a magyarok és székelyek is külön törvényekre hivatkoznak; hogy ott a közigazgatásnak tulajdonképen négy nyelvet kell értenie: a németet, latint, magyart és román. Wohlgemuthnak nagyon érélyes, de nagyon önkényes intézkedései ellen, melyekkel saját hatáskörében hadiadókat vetett ki, hivatalokat szervezett és szüntetett meg, fizetéseket szabályozott s az úrbérmegváltás ügyében egészen elhibázott rendelkezéseket tett, maguk a miniszterek kénytelenek voltak ismételve fölszólalni;⁴ sőt egy ízben Bachnak alkalma volt a saját öcscsét, a polgári biztost, jól megleczkézttetni.⁵ Természetes, hogy annál több volt a közönség

¹ U. és Á. It. 1850. Min. tanács.

² Osztrák Belügymin. L.-t. 1850.

³ U. és Á. It. 1850. Min. tanács.

⁴ U. ott.

⁵ Friedjung id. h.

körében a panasz a katonai és polgári kormányzó «vaspálczája» s a merev «hyperbureaukratismus» ellen.¹

Legtöbb baja volt Wohlgemuthnak a románokkal. Első dolga volt feloszlítani a román comitét és a román határőrséget, érvényteleneknek nyilvánítani mindazokat a birtokadományozásokat, a melyek segítségével a román fölkelő-vezérek harczoisait összetoborzották,² s minden polgártól egyaránt megkövetelni fegyverei beszolgáltatását; annál kevésbé bizott bennök, mert úgy találta, hogy a románok — valószínűleg szerzett tapasztalataik hatása alatt — már-már bizonyos közeledést mutatnak a «magyar párthoz».

Hát az bizonyos, hogy követeléseikhez képest ők kaptak tulajdonképen legkevesebbet. Azok az egetvivő törekvések, a melyek a Ságuna András erdélyi gör. kel. püspöktől még 1849 februárjában az uralkodónak átnyújtott kérvényben s egy később Bachnak tett előterjesztésében³ megnyilatkoztak, s a teljes politikai különálláson kívül önálló egyházi szervezetre és arra is irányultak, hogy a császár vegye föl a románok nagyhercege czímét — a mely kívánságok tulajdonképen csak hasonmásai voltak a sokkal kisebb számú szerbek részére akkoriban már kilátásba helyezett engedményeknek — ezek a törekvések még ott kísértettek a néhány román bizalmi férfiú által 1850 elején beterjesztett emlékiratban. De már ugyanazon év nyarán és később is inkább csak a neheztelő panasz, mint a vérmes remény és merész követelés szólal meg abban az előterjesztésben, melylyel ismét Ságuna próbált Bach elé járulni, az erdélyi népességnek állítólag kétharmad részét tevő románság nevében.⁴ Ez hivatkozik a márczius 4-iki alkotmánylevélre, mely Erdélynek független és önálló, a nemzetiségi jogegyenlőségen nyugvó szervezetet ígért, de melynek üdvös célzatait a magyar nemesség s a szász bureaukratia és polgárság érvényre jutni nem engedik. Az 1849 őszén hevenyészve behozott beosztása az országnak — úgymond — helytelen volt, mert csak a szászoknak és a lázadó székelyeknek kedvezett, a románokat pedig amazoknak alávetette; azok kapták az összes hivatalokat, a románoknak csak két alszolgabírói állás jutott. Ép így az igazságszolgáltatás terén a szebeni kerületben most is a szász bureaukratia ítélkezik. A királyföldön a szászok a románokat minden jogtól megfosztják, az iskolából, a czéhekből kizárják, úgy hogy sem vagyoni, sem iparilag és értelmileg előre nem mehetnek; most is ép úgy szegénységben, hátramaradottságban akarják őket hagyni, mint azelőtt,

¹ *Friedenfels* id. m. II. 120. s köv. l.

² *Jancsó Benedek*: Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések, 1895., 166. s köv. l. *Ürmösy Lajos*: Tizenhét év Erdély történetéből. I. köt. 14. l.

³ Lásd e mű 89. lapját.

⁴ *Oszttrák belügymin. lt.* 1850 és 1851.

hogy vagy másoktól függjenek, vagy nemzetiségökhöz hűtlenné legyennek. Pedig ha a románok az elnyomatásban és harczban oly híveknek bizonyultak az uralkodóház s a monarchia iránt, mit lehet még várni tőlük, ha függetlenek, szabadok és tehetősek lesznek! Kívánják, hogy egyházilag önállósíttassanak egy külön gör. kel. román metropolitáság felállításával s hogy a jövő törvényhozásban kellő szavuk legyen, a miért a választói census minél alacsonyabb megállapítását kérik.

A panaszkodók és kérelmezők azonban mindössze annyit tudtak elérni, hogy a külön erdélyi érsekségre való igényök elismertetett; az ő békétlenkedő lapjaikat is eltiltották a megjelenéstől s egy vezérferfiuk úgy jellemezte sorsukat, hogy «a románok semmit sem kaptak azért, hogy 1848—49-ben bőrüket vitték vásárra a császárért a magyarok ellen».¹

A románok panaszaik hallatára azt kellene hinnünk, hogy legalább a szászok meg lehettek elégedve az új renddel. Nagy tévedés! A kormány már 1849 júliusában azt találta, hogy az úgynevezett «királyföldnek» külön tartomány gyanánt közvetlenül a minisztérium alá rendelése, mint a megelőző december 22-iki kézirat kilátásba helyezte, gyakorlatilag nehezen vihető keresztül s hogy az erdélyi katonai és polgári kormányzónak a szászok administratív ügyeire teljes befolyás adandó; bizonyos kiváltságos helyzetet hajlandó volt nekik biztosítani, megkülönböztetésül a székelyektől és magyaroktól, hűségökre, a románoktól pedig nagyobb értelmiségökre való tekintettel.² Az októberben bekövetkezett ideiglenes szervezésnél és beosztásnál a királyföld tényleg külön kerületté alakíttatott s főbiztosa a szász comes lett; de a későbbi változtatások a gyakorlati czélszerűségnek nagyon sokat áldoztak föl a szászok nemzeti érdekeiből s utóbb a birodalmi alkotmány visszavonása az ő autonómiájuknak is véget vetett. A «szászföld»-nek még ilyen elnevezését is megtiltották, mert a kerületeket csak szék-helyök után volt szabad elnevezni; «mindent egy kaptafára vontak s a kormánybölcsesség schablonok felállításában merült ki. Míg a hűségöket megőrzött népfajok — így panaszkodtak a szászok — szabadelvűen berendezett, erőteljes államéletet s vele a belső nyugalmat, a kedélyek megelégedését várták, e helyett csak ridög katonai kormányzatot, őket a lázadókkal egyformán sújtó ostromállapotot, megtorló politikát, nyomasztó rendőrzuralmat kaptak . . . s mindezt a rend és nyugalom helyreállításának és a birodalmi egységnek nevében, a melynek mindent föl kellett áldozni, tekintet nélkül a jogok, a hagyományok, a szükségletek különféleségére . . .»³

¹ Jancsó id. h.

² U. és Á. L. st. 1849. Min. tanács.

³ Friedenfels id. m. II. 133. és 176. l. A szászoknak 1849 decemberében formulázott kívánságait l. Ürmössy id. m. I. 16. l.

Hogy a panaszkodók sora teljes legyen, megszólaltak az éjszaki tótok és ruthének is. Hurbán, Stúr, Bórik, Kollár és a többi tót «patrióták», kiket a kormány annak idejében bizalmába fogadott és bár czélzataikat elítélte, saját beismerése szerint fölhasznált,¹ hiába ostromolták sérelmeikkel Bachot és az ő közegeit, hogy az ígért nemzetiségi egyenjogúsítás a tótságra nézve életbe nem lépett, mert most is magyarok viszik a közigazgatást s az ő pártfogoltjaik mellőztetnek. Hiába bizonygatták, hogy a tótság helyzete csak úgy lesz javítható, ha a tótság (Slowakei, Slowensko) a vajdaság módjára, mint külön koronataromány kiszakíttatik Magyarországból, mert «tótok és magyarok mindig ellenségek fognak maradni». Dobránszky Adolf és társai hiába panaszolták, hogy a birodalmi alkotmány a ruthéneknek semmit sem hozott, ők mindenből kimaradtak, holott nekik galicziai fajrokonaikhoz kellene csatoltatniok: beadványaikat a belügyminiszter, utalással az időközben kiadott ideiglenes szervezetre, egyszerűen ad acta tette, az erőskezű Forgách gróf pedig mint kerületi főbiztos, ott, a hol hatalmaskodni próbáltak, lecsapott közéjük s a kormánynak tett jelentéseiben kifejtette, hogy ez a mozgolódás csak néhány agitátor műve, a tót nép a magzómében nem táplál semmiféle elszakadási vágyat. Még a mit akart is a provisorium nekik nyújtani: a tótnyelvű rendeleteket, szabályzatokat, lapokat, annak se vették hasznát, mert Bécsben nem vették figyelembe, hogy a magyarországi tótság nem érti azt a szláv nyelvet, a melyen a neki szánt hivatalos kiadványokat szerkesztették.²

Ilyenképen az osztrák politika mindazoknál, kiket felbízott, az egész vonalon csak elégedetlenséget aratott; azt hitte, kielégíti őket, ha elnyomja a magyarokat s most látta, hogy azoknak sokkal messzebbmenő vágyaik vannak. Mindegyik fél hálátlansággal vádolta a másikat s alapjában mindkettőnek igaza volt; mert a jogfosztásra való szövetkezésnek átka az, hogy teljes és tartós megelégedést egyik félnek sem hozhat.

Mialatt a Schwarzenberg-kormány nemzetiségi politikájának fanyar gyümölcssei értek, a magyarság «pacificatio»-ja Haynau és Geringer szellemében folyt tovább. Újévi beköszöntőül 1850 január 1-én hozták a lapok az idéző rendeletet egy sereg felségárulással vádolt szökevény egyénre vonatkozólag, kik ellen a haditörvényszék vizsgálatot rendelt el³ s a kik fölszólítottak, hogy 90 nap alatt jelentkezzenek a pesti haditörvényszéknél. Köztük voltak: Almásy Pál, gróf Andrássy Gyula, Balogh János, gr. Batthyány Kázmér, Beniczky Lajos, Beöthy Ödön, Bónis Sámuel, gr. Csáky László, Cseh (Csernátony) Lajos, Csiky

¹ U. és Á. L.-t. 1850. Min. tanács.

² Osztrák belügymin. levél. 1849. O. L. Geringer-iratok, 1849. *Ungarn's Gegenwart*. 60. s. köv. 1.

³ *Magy. Hirlap*. 1850 jan. 1.

Sándor, Egressy Gábor, Gorove István, Guyon Richárd, Hajnik Pál, Horváth Mihály, Irányi Dániel, báró Jósika Miklós, Josipovich Antal, Kmetty György, Kossuth Lajos, Lónyay Menyhért, Ludwigh János, Madarász László, Mészáros Lázár, Perczel Mór és Miklós, Sárosy Gyula, b. Splényi Lajos, Szemere Bertalan, Táncsics Mihály, gr. Teleki László, Vetter Antal, Vukovics Sebő stb. Akkor már a Törökországba menekültek kiadatása iránti diplomáciai harcz — melylyel a maga helyén fogunk megismerkedni — Ausztria és Oroszország vereségével véget ért s így a kormány tisztában volt az iránt, hogy ezek közül senki kezébe kerülni nem fog, de az idézésre a későbbi edictalis eljárás szempontjából szüksége volt.

A haditörvényszékek szorgalmasan dolgoztak tovább és sűrűn voltak ítéletek olvashatók, melyeknek nagy része halálra szőlt, azonban kegyelmi úton rövidebb vagy hosszabb idejű nehéz várfogságra lett változtatva; végrehajtásra csak kevés halálos ítélet került, így a Kolosi György jogászé, ki a Lamberg meggyilkolásának főrésze volt. Olmütz, Josefstadt és Theresienstadt várbörtönei felé egymás után vonultak a fogolyszállítmányok s a «Neugebäude» ismét és ismét kiürítettett, hogy ismét és ismét megteljen.¹ A közönség mély megindulással értesült a Lenkey János tábornok tragikus sorsáról, ki az aradi vár egyik legsötétebb és legszennyesebb zugában előbb az örületség, majd a halál marta-léka lett.² Báró Blagojevics Imre tábornok, Pétervárad volt parancsnoka, hasonlóképen még vizsgálati fogságban halt meg.³

Az iskolák is kezdték érezni a katonauralom s a németesítő irány kíméletlenségét. Tovább is üldözés tárgyai voltak, közismert hazafias magatartásuknál fogva a kegyes tanítórend tagjai. Geringer Sussich György előterjesztése alapján a rend teljes megszüntetését ajánlotta, a primás csak epuratióját; a rend ez időben 29 gymnasiumot látott el, ezek közül a «szükségtelenek» megszüntetését rendelte el a kormány, a többieknek a mutatkozó hézagok — több rendtag perbe is fogatott — noviciusokkal pótolattak s Bach részletes jelentést kívánt be minden egyes rendtag minősítéséről, viselkedéséről.⁴ A pesti egyetemnek olyan kitünősége, mint Balassa János, semmiségekért vizsgálat alá vonatott s állásától egy időre felfüggesztetett; az egyetem szigorú intést kapott, hogy minden politikai mozgalomtól tartózkodjék; a karok élére választott igazgatók helyett kinevezett dékánok kerültek; a rectori állás is a császári biztos kinevezésétől lett függővé; a tanulmányi és vizsgálati rendre nézve az osztrák egyetemek szabályai hozattak be.⁵ Thun mi-

¹ Szilágyi Sándor: Rajzok a forradalom utáni időkből. 14. l.

² Szinnyei: Komárom 1848—49=ben. 449. l.

³ Vörös A. iratai. Nemz. Muz.

⁴ U. és Á. L.=t. 1849, 1850. Kormányzóság.

⁵ Reichsges. u. Reg.=Bl. 1850.

niszter külföldi tanerők alkalmazását kívánta, a kiknek megengedtetnék, hogy latinul vagy valamely, az országban dívó nyelven tartsák előadásait.¹ A diákok remonstratioja ellenére a statisztika tanára azt ajánlotta nekik, hogy német nyelven tanulják e tárgyat, mert az államvizsgálat jövőre valószínűleg ezen a nyelven fog megtartatni.² A pesti József=ipariskolában a német nyelvet egyelőre parallel=tannyelv gyanánt alkalmazták. A pozsonyi akadémiában és katolikus gymnasiumban Thun nevében Attems gróf főbiztos elrendelte, hogy a tannyelv ezentúl a német legyen, a magyar nyelv ép úgy, mint a tót, csak szabad tantárgy gyanánt türegett meg.³ Különösen a jogakadémiák ellen volt a cultusminiszternek sok kifogása, a miben részben igaza is volt; túlnagy számuk és igen rövid tanfolyamuk mellett a legtöbb kevés valóban képzett tanerővel volt ellátva. Ezekben látta Thun és Bach a «durva jurátus ifjúság» melegágyát, melyből a legveszélyesebb forradalmi elem került ki; hiszen Sárospatakon a miniszteri biztos előtt is kimutatták «macskazenére való különös talentumukat». Ezért a tanfolyamot négy=évesre tervezték, minő egyelőre csak Pesten, Nagyszebenben és Zágrábban volna berendezendő; Bach ugyan a felvidéki tótság s a románok részére is kért egyet=egyet. A többiek közül csak a jobbak maradjanak meg kétéves előkészítő tanfolyamul.⁴

De legkeményebben léptek föl a protestáns egyházzal szemben. Haynau február 10=ről rendeletet bocsátott ki az összes kerületi parancsnokságokhoz a magyar protestáns egyháznak, melynek néhány előljárója pártcélok érdekében visszaélt hivatali hatalmával, megrendszabályozása tárgyában. E rendelet megszüntette a főfelügyelők, felügyelők és gondnokok működését. A megüresedett superintendensi állásokra — miután a kivételes állapot ideje alatt választások meg nem engedhetők — maga a főparancsnok fog püspökségi administratorokat kinevezni, kik a meghívandó esperesekkel s néhány világi bizalmi férfival együtt ideiglenesen fogják az egyházkormányzatot kezelni, a felügyelők és gondnokok teendőit is ellátni s esetleges kívánságait és javaslatokat a kerületi parancsnokok útján a főparancsnok elé terjeszteni. Ezek a tanácskozások, melyeken kormánybiztos lesz jelen, lépnek a kerületi gyűlések helyébe. Ezek az ideiglenes egyházi előljárók az állampénztárból kapnak javadalmat; az állásuktól fölmentett választott superintendensek mint lelkészek tovább működhetnek. Mindjárt ki is nevezte Haynau dunántúli superintendensnek Wohlmuth Lipót rohonczi lelkészt, bányakerületinek — Szeberényi helyére — Chalupka János

¹ O. L. Geringer=iratok. 1850.

² Magyar Hirlap 1850 jan. 9.

³ U. ott, márcz. 6.

⁴ Osztrák belügymin. lt. 1850.

breznóbányai lelkészt, a tiszai kerületbe pedig — Pákh helyére — Reisz Samu nagyőröcsei lelkészt.¹

Budán, a Krisztinavárosban május 27-én gyászistentiszteletet akartak tartani az egy év előtt Budavár ostrománál elesetteknek lelki üdvéért, kiknek sok hozzátartozója lakott a fővárosban; a gyászszertartást fegyveres erővel megakadályozták, mi fölött még a kormány sugalmazott lapja is megbotránkozott. A főváros ez időben hemzsegett a hivatás-szerű denunciánsoktól; a pesti rendőrség könyvében a Bel-, Lipót- és Terézvárosból összesen 110 olyan polgárembert és hivatalnokot tartottak nyilván, a kik állandó titkos híradói voltak a rendőri hatalomnak.² Geringer saját elismerése szerint a vidéken is sok üzletszerű denunciáns dolgozott a hivatalnokok ellen, elkedvetlenítve a jobb elemeket.

Hogy a maga megtorló rendszabályait a közvélemény előtt is indokoltaknak tüntesse föl, a kormány márczius hóban a lapok útján hosszú jegyzékét tétette közzé a magyar forradalmi kormány hadi- és rögtönítélő bíróságai által halálra ítélt, vagy ítélet nélkül kivégzett egyéneknek. Vörös Antal volt alispán s a forradalmi kor egyik legszorgalmaabb adatgyűjtője kimutatta, hogy e jegyzékben számos oly egyén szerepel, ki közönséges gyilkosság áldozata lett, továbbá olyanok is, kiket a románok öltek meg s olyanok, a kiknek megöletése miatt emelt vád alól az illető vádlottak fölmenttettek.

E mellett viszont számos rendszabályával azt igyekezett mutatni a minisztérium, mintha sietne előkészíteni a rendes kormányzati állapotokat, bár minden lépése vagy a tervtelen kapkodás benyomását tette,³ vagy világosan látható mellékcélokot szolgált. Így elrendelte Magyarországon a népszámlálást s ennek folyamában végrehajtó közegei minden embert, kinek neve nem magyarosan hangzott, tiltakozása ellenére is más nemzetiségűnek írtak össze, hogy a magyarság számát minél csekélyebbnek tüntessék föl.⁴ Az anyakönyvek nyelvének kérdése is fölmerült; Thun a lelkészkedő papságra akarta bízni, hogy anyakönyveit latin nyelven vagy a nép nyelvén írja; Geringer azonban abban a nézetben volt, hogy tekintettel a magyarosítás veszélyére, czélszerűbb lesz a rituális nyelvhez ragaszkodni, a mely a latin szert. katolikusoknál a latin, a gör. szertartásúaknál a cyrill=betűs «nemzeti nyelv»⁵ Márcziusban életbeléptették Magyarországon, Horvátországban, Erdélyben és

¹ *Magyar Hirl.* febr. 17.

² Vörös Ant. iratai. Nemz. Muz.

³ Rogge id. m. I. 203. l.

⁴ Szögyény 1859-iki emlékirata: id. m. II. 286. l. Csodálatos, hogy *Friedjung* (Histor. Aufsätze. 116. l.) ennek a népszámlálásnak — melyre még visszatérünk — megtörténtét tagadja s a reá való utalásért még meg is rója Bernstorff porosz követet!

⁵ *Osztrák belügymin. lt.* 1850.

a Bánátban is az ideiglenes föld= és házadót, áprilisban pedig a jövedelemadót ; egy «ideiglenes törvény» alapján fölállították nálunk is az ipar= és kereskedelmi kamarákat, és pedig Magyarországon ötöt, Horvátországban csak kettővel kevesebbet, t. i. hármat, Erdélyben kettőt, a Bánságban pedig egyet.¹ Azalatt egymásután láttak napvilágot az egyes koronatarományok részére kiadott országalkotmányok s országgyűlési szabályzatok, a melyek soha életbe nem léptek s a melyek mégis mintegy csalétkül voltak szánva, hogy majd, ha beadja a derekát, Magyarországot is ilyenekkel fogják boldogítani.

Egyelőre azonban ideiglenesnek volt elismerve minden, sőt «legideiglenebb»-nek. A hivatalnokok is «provisorissime» alkalmaztattak ; még egyelőre túlnyomó részük magyar volt, bár nem a legjavából ; a némileg magyar érzelműek mind kellemetlenebbül érezhették magukat, s láthatták, hogy hosszú maradásuk nem lesz, mert a törekvés az volt, hogy a belső ügykezelés nyelve egészen német legyen, s hogy egy új hivatalnoki osztály neveltesse föl, mely a régi megyei elemet, a forradalom fő előmozdítóját fölváltsa s az összmonarchiához való hozzásimulást előkészítse.² Azonban azt is el kell ismerni, hogy abban a magyar nyelvben, a melyet a közigazgatás egyelőre megtűrt, sok köszönet nem volt ; az ezen korszak magyar tisztviselői által alantasaik számára kiadott rendeletek, kacskaringós, rossz stílusukkal a magyar írás történetének külön gyászlapját képviselik.

A mutatóba behozott néhány idegen hivatalnok között, — kik persze a legfontosabb vezető helyeket foglalták el, — voltak tagadhatatlanul nagyon képzett és tapasztalt administratorok, s voltak olyanok is, kik bármily elfogult szemmel nézték a forradalom előtti magyar megyei gazdálkodást, az ország és a nép iránt határozott érdeklődést mutattak s komolyan hozzálattak a megoldást váró közigazgatási és közgazdasági problémák tanulmányozásához. Bizonyos Swieczny (Friedrich) miniszteri biztos, ki Galicziából jött ide, de világot látott ember lehetett s ki a kassai kerül. parancsnokság mellett működött rövid ideig, a beutazott vármegyékről, például Gömörrel, Tornáról és Zemplénről olyan jelentéseket mutatott be Geringernek, melyek helyenkint szinte vonzó útleírásként hatnak s föld=, néprajzi és statisztikai tekintetben valóságos monographia becsével bírnak.³ Helyesen mutat rá egyebek közt az erdei kihágások elszaporodásából származó visszasságokra, melyek onnan erednek, hogy a paraszt ember a régi időtől szokva volt az erdőt olyan közvagyonnak tekinteni, mint a folyóvizet vagy a legelőt, s melyeknek elintézése a botbüntetések oly rettentő fölhalmozódását

¹ Pozsony, Sopron, Pest, Kassa, Debreczen, Eszék, Zágráb, Fiume, Kolozsvár, Brassó, Temesvár.

² O. L. Geringer-iratok. 1850.

³ *Ősztrák belügymin. lt. és O. L. Geringer-iratok.* 1850.

eredményezte, hogy például Gömörben 1849 októberétől 1850 januárjáig csak a rimaszombati Sedria 81 parasztot ítél el mezei és erdei kiágás, valamint robotmegtagadás miatt 30, 50, sőt 100 botütésre. Nagyön becsmérőleg nyilatkozik még a biztos az akkor működésben volt szolgabírák hivataloskodásáról is és a felvidéki tót népet valódi elnyomott páriaként tünteti föl, habár másrészt elismeri, hogy a magyar és tót népelem közötti ellentéteket csak a kormányellenes párt túlkapásai idézték elő.

Az a törekvés, hogy különösen az eddig elnyomottnak mondott népben bizalom keltessék az új korszak iránt s így a kormánynak a biztosok kedveskedő jelentései szerint napról=napra növekvő pártja gyarapodjék, vegyítette az első enyhítő és biztató rendszabályokat a Haynau rémuralmi jellegű kormányzatának rendszerébe. A kerületi főnökök utasítást kaptak, hogy a föld népére különös figyelemmel legyenek s megrovásban részesültek, ha rossz bánásmódjukról kapott a felsőbb hatóság jelentést; Geringer előterjesztést tett Bécsbe a testi fenyték alkalmazásának korlátozása érdekében. A primás kívánságára a minisztérium utasítást küldött Magyar- és Horvátországba, hogy a lelkészek többé ne köteleztessenek világi rendeleteknek a templomi szószékről való kihirdetésére, mert a katonai uralomnak ez a rendelkezése általánosan rossz benyomást tett. Maga Haynau néha már békülékenyebb húrokat pengetett; így rendeletet adott ki a forradalom részessége miatt gyanúsítottak vagyonának önkényes lezárólása ellen, mert ennek elrendelésére csak a haditörvényszékek illetékesek s főlészálásnak adott helyet ily intézkedések ellen, a mi világot vet az addigi eljárás módjára. Egy másik rendeletben szigorúan utasította a hatóságokat, hogy a lakossággal szelíden bánjanak s annak bizalmát igyekezzenek megnyerni; Geringer is büntetés terhe alatt intette a nagyvárad kerület hivatalnokait, hogy «szenvédélyes kitérésektől s bectelenítő káromlásoktól» tartózkodjanak.¹ A főparancsnok a lapok közlése szerint «nyájas leereszkedéssel és szívességgel» fogadott egy pesti városi küldöttséget, mely a szintén ítéletét váró Nyáry Pál érdekében, alispáni érdemeire való hivatkozással jött kérelmezni.²

A magyar közvéleményhez próbált közeledni Schmerling igazságügyminiszter is, a mikor áprilisban a Magyarország számára tervezett igazságügyi reformok megbeszélésének ürügye alatt de valószínűleg alkudozás céljából Deák Ferenczet külön levélben meghívta magához. Deák azonban udvariasan, de határozottan visszautasította a meghívást, őszintén kijelentvén, hogy «az ép most elmúlt idők gyászos eseményei

¹ Lakos Lajos főlevéltárnok másolatai a nagyvárad városi levéltárból. (Az Akad. tört. bizottság irattárában.)

² Magy. Hirlap. 1850 jan. 3.

után s a még most is fennálló viszonyok között lehetetlenség, hogy a közügyekben tényleg közreműködni akarhassak».¹

A forradalom óta az első alkalmat arra, hogy számottevő magyar emberek nagyobb számmal összejöhessenek, társaloghassanak, sőt pohárköszöntőket is mondhassanak, Scitovszky János hercegprimásnak Esztergomban, január 6-án végbement beiktatása szolgáltatta; a kormány ezt az ünnepi összejövetelt meg nem akadályozhatta, annak azonban már gátat vetett, hogy — a primás eredeti szándékához képest — az összesereglettek küldöttséget menesszsenek Bécsbe az uralkodónak hódolatukat bemutatni és tőle a nemzet számára bocsánatot s jogos kívánságai teljesítését kérni.² A lapok csak annyit közölhettek az ünnepélyről, hogy az áldomás délutáni félháromtól félhatig tartott, hogy 440 ember vett benne részt, s hogy — a fejedelem iránti tántoríthatatlan hűség ismételt kitörései között — a hercegprimás köszöntötte föl az uralkodót, Szentiványi Vincze ker. főispán pedig a primást. Azonban a közönség körében még soká beszéltek a hazafias és tüzes pohárköszöntőkről, melyek ott többek részéről elhangzottak. Scitovszky talán maga megijedt egy kissé s utóbb bemutatta Geringernek a beiktatása alkalmával tartott beszédeit és kibocsátott pásztorleveleit, annak bizonyosságául, hogy minden alkalommal igyekszik az «Ő Felsége és az ő szent ügye iránti törhetetlen hűséget és ragaszkodást» hirdetni s a szívekbe vésní. Pásztorlevele ennek megfelelően úgy tüntette föl a «polgárháborút», mint a melybe a «kevélység és engedetlenség» taszította az országot, a szomorú jelent pedig mint «multunk vétkeinek következményét; vétkeztünk — úgymond — az Isten ellen, az egyház ellen, a fejedelem, a drága hon ellen» mert «hazug mesterek tanaira hallgattunk, hamis prófétáknak hittünk».³

A mi az esztergomi összejövetel alkalmával a primásnak nem sikerült, azt azután a conservatívek más úton, t. i. a Felséghez juttatandó emlékirat alakjában akarták megkísérteni; de czélt nem érven, memorandumukat a «Pester Morgenblatt» mellékleteként április közepén közzétették.⁴ Az emlékiratot, melyet nyilván ismét gróf Dessewffy Emil kezdeményezett s ő is szerkesztett,⁵ 23-án írták alá, köztük gr. Apponyi György, b. Jósika Samu, gr. Zichy Ferencz, Ürményi József, gr. Bar-

¹ Kónyi: Deák F. besz. II. 382. l.

² Ungarn's Gegenwart 42. l. E tárgyban Geringer körlevélileg kérdést intézett a ker. főispánokhoz (U. Á. L.-t.) s úgy látszik, azoknak óvatos, kitérő válasza miatt ejtették el a tervet.

³ O. L. Geringer-iratok, 1850.

⁴ Közölve *Friedenfels* többször id. műve függelékében, II. k. 433. s köv. l.

⁵ Az emlékirat előzményeire és létrejöttére nézve lásd: *Wertheimer Ede*: Zur Geschichte der Altkonservativen, Ung. Rundschau II. évf. okt. füzet. 740. s köv. l.

kóczy János, hg. Bretzenheim Nándor, gr. Dessewffy Emil, b. Sennyey Pál, gr. Péchy Manó, gr. Andrassy György, ifj. Majláth György; utólagos csatlakozásukat a nyilvánosság előtt kijelentették gr. Szécsen Antal és Somssich Pál.

Az irat a Dessewffy előbbi megnyilatkozásainak, különösen a bécsi Lloydban közzétett nyílt leveleinek eszmekörében mozog, bár kissé óvatosabb és általánosabb; élesen elítéli a magyar szabadságharcot, már a márciusi törvényektől kezdve; hangsúlyozza a nemzet törhetetlen dynastikus érzelmeit s a monarchiához való ragaszkodását, elismeri a modern reformok szükségességét, de a nemzet megnyugtatót s Magyarországnak a monarchia keretében való újra-megszilárdítását csak a régi alkotmány jogi alapján, a jóérlmü honfiak buzgó közreműködésével és az ország határainak sértetlen fenntartásával mondja lehetségesnek és határozottan elítéli az új és idegen intézmények s nagyrészt idegen emberek segítségével megkezdett reconstitutiót, mint a mely sem az ország megnyugtatója, sem a birodalom feladatai szempontjából célra nem vezet. Egyik célja e megnyilatkozásnak kétségkívül az is volt, hogy a conservatívek álláspontját az udvar előtt igazolja szemben a kormánykörökben ellenök támasztott vádakkal.

Az aláírók alighanem csalódtak, a midőn kívánságaik hangoztatásánál a nemzet közvéleményére véltek hivatkozhatni; Metternich helyeslését elnyerték,¹ de a magyar közvélemény sokkal inkább a Deák Ferencz visszautasító, mint a conservatívek középutat kereső álláspontjával azonosította magát. Ezt érezhette a Schwarzenberg-minisztérium is, mely Schmerlingnek azt az eszméjét, hogy erre a memorandumra a kormánynak nyilatkoznia kellene, föl nem karolta,² bár a miniszterelnök Szögyény előtt erősen kikelt a conservatív irat közzététele miatt. Ellenben Bach és Geringer bizonyára igen szívesen látták, hogy a kevés előbb Császár Ferencz kiadósága és Szenvey József szerkesztősége mellett megindult «Pesti Napló», mely akkor még az octroyált birodalmi alkotmány alapján állott s kevés előfizetővel rendelkezett, élesen támadta a memorandumot s támadásait mindinkább kiterjesztette az egész arisztokrátiára. Bach a Dessewffyék mérsékelt hangjában is hadüzenetet látott a maga iránya és tervei ellen s már ekkor határozottan a conservatívek ellen fordult, hogy kevés utóbb valósággal üldözöbe vegye őket, mint a kiktől abban az időben legtöbb oka volt féltenie rendszert.

A közhangulat valóban nem a conservatívek kísérletezésében nyilatkozott meg; az részint nem ocsudott még föl a rémuralom első le-

¹ Levele b. Jósika Samuhoz április 19-ről Brüsszelből. (Jósika-család levéltára.) Asbóth János (A conservatívek a forrad. után; Jellemrajzok és tanulmányok. 121. l.) áradozó dicséretben részesíti a conservatívek e lépését.

² U. és Á. L. = 1850. Min. tanács.

esapásaitól okozott bódultságból és kétségbeesésből, részint a bizalmatlan várakozás, kétely vagy titkolt reménykedés teljes némaságába és passivitásába merült. A mi ebből némileg fölrázta, az a Kossuth állítólagos widdini beszédje volt, melyet csodálatos módon a «Reichs-zeitung» akadálytalanul közölt s a mely a sugalmazott lapok megállapítása szerint «alkalmas volt sok eltévelyedett magyarral elhitetni, hogy most már az üdvöt Angliától és Palmerstontól várhatja . . . pedig bizony Albion cserben szokta hagyni azokat, a kiket fölbiztat». ¹ Ettől fogva a magyar közönség nagy része kezdett figyelni az emigrációra; később fogjuk látni, hogy a lapközleményeken és nagyon megnehezített levelezésen kívül micsoda szálak fonódtak a menekültek s a honnmaradtok között és sodorták ezek némelyikét végzetes veszedelembe.

A kormány saját közegeinek jelentéseiből is láthatta, hogy a viszonyokba való belétörődés csak apathiát, nem meglepődést jelent, hogy a magyar középosztály nagyobb része még mindig a maga «separatistikus eszméin» csüng s az alkalmazkodás inkább látszat, mintsem az «összbirodalom nagy eszméjé»-vel való megbarátkozás. ² Kápy Eduard főbiztos csodálkozva constatólta, hogy a közönség még nem fogja föl kellőképp az új intézmények előnyeit, és be nem látja, mennyivel dicsőségesebb Magyarországra nézve a bécsi birodalmi gyűlésben vehetni részt, mintsem a pozsonyi diétában. Némelyik kormánybiztos őszintében is mert szólni; Tóth Bálint Vas megyéből azt jelenti, hogy «a magyarok lakosok kötelességeiket eddig még teljesítették, karhatalom alkalmazására szükség nem volt, de sajnosan kell megjegyezni, hogy a Felső iránt bizalommal és rokonszenvvel nem viseltetnek, bajaikat tűrve szenvedik, panasza is ritkán indulnak, és azon hiedelemben élnek, hogy nemcsak az imádott Kossuth, hanem török, tatár, vagy bárki is boldogíthatná őket, a ki a mostani uralkodástól megszabadítaná. . .» Rámutat azután kisebb és könnyebben orvosolható bajokra is: «A középosztály, az a sok pipás nemes úr, kinek se hivatala, se mestersége, az aranybullának fölfüggesztését nem bánja úgy, mint a puskák beszédese által egyedüli mulatságától, a vadászattól megfosztatását . . . már pedig . . . a középosztály . . . minden demokratikus elvek mellett is sokáig fogja Magyarországon még a népet vezetni . . . a magyar középosztály a gyöngességét föl nem használni annyival is inkább kár, mert egy pár ezer puska használatának engedelme aggodalmas nem lehet.» ³

Majdnem valamennyi jelentés hangsúlyozza a háborúban szenvedett s egyáltalán nem, vagy csak igen csekély mértékben megtérített

¹ *Magy. Hirl.* febr. 3. Az ez időbeli közhangulatra nézve l. *Wilh. Alter*: «Die auswärtige Politik der ungar. Revolution. D. Rundschau 911—12. V. 408. I. E műnek levéltári adatai, Friedjung fölfedezései óta kétes hitelűeknek látszanak.

² Geringer jelentése febr. 15-ről: osztrák *belügymin. lt.* 1850.

³ Ez és a következők az *O. L. Geringer-iratai* között. 1850.

károk, requirálások, a katonaeállítás és előfogati terhek, valamint az új adók miatti nyomorúságot és elkéseredést; ez annál nagyobb, mert a nép egyáltalán nem érti meg, hogy miért terhelik annyira? a hivatalnokok sok esetben ki nem hirdetik vagy meg nem magyarázzák kellően a felsőbb rendelkezéseket, mert ideiglenes, bizonytalan helyzetökben sem a néppel, sem a nemességgel szembeszállni nem akarnak. Hozzájárultak ehhez a képtelen nyelvi állapotok; a hatóságok hol az erőszakos németesítés útjára léptek, hol — mint Ung megyében Tabódy Pál jelentése szerint — a ruthén nyelvet tették meg kizárólagos ügykezelési nyelvvé: csak ily nyelvű beadványokat fogadtak el, vagy a magyar nyelvűeket elintézetlenül hagyták, sőt szóbeli panaszok, bejelentések is csak ruthén nyelven voltak tehetők; már pedig maguk a hivatalnokok sok esetben nem beszélték ezt a «tót-, orosz- és lengyelből összezagyvált» nyelvet, mely ott mint ruthén szerepel, kénytelenek voltak tehát a vizsgálati jegyzőkönyvek és okmányok szerkesztését s a rendeletek lefordítását helyi tényezőkre, kántorokra stb. bízni és gyakran az emberek sorsára és vagyonára nézve döntő fontos iratok kiállításánál azt se tudták, hogy tulajdonképen mit írnak alá?

Persze, voltak hivatalnokok, a kik — mint Bordolo kassai ker. parancsnok — minden bajért a régi vármegyét okolták. «A vármegye bűne, hogy a parasztnak fogalmuk sincs jogról és közigazgatásról, mert az igazságszolgáltatást és közigazgatást egyetlen osztály monopóliumává tette, melynek dús asztaláról még morzsa sem jutott a parasztnak.» Mások abban látták a hibát, hogy «még mindig sok forradalmi érzelmű ember van alkalmazásban». Voltak, kik attól várták a javulást, ha a hivatalnok személyében szembetűnőbben lépne előtérbe a császári, a birodalmi hatalom és sajnálták, hogy a falusi nép sehol sem látja a császári sast megjelenni; míg ezzel ellentétben egyesek az akkor még dívó német szabású hivatalnoki egyenruhát hibáztatták s a magyar köntöstől vártak több sikert. Voltak naiv lelkek, a kik a fölött sopánkodtak, hogy ha talán a kormány az országgyűlés közeli összehívására gondol, micsoda elemekre fog majd a választásoknál támaszkodni? mikor a föld felszabadult népe ki van szolgáltatva az agitátoroknak, az értelmiség pedig elégedetlen az új alkotmánynyal és kormányzattal. Persze, mások ezzel szemben úgy vélekedtek, hogy az értelmiség a régi rendszer alatt is elégedetlen volt s így most is az; az általános csalódottsággal együtt jár azonban a béke és a nyugalom utáni vágy.

A mi kikívánczolt a lelkekből, az a nyilvánosság előtt csak olyanformán mert megnyilatkozni, mint a «Magyar Hírlap» egy vidéki levele, mely így végződik: «Kérjük a lelkes fejedelmet, hogy kegyelmével örvendeztesse meg e nagyon megszorodott nemzetet... Megyénkben halálcsend uralkodik, mint a sír koporsója felett! Hivatalnokaink buzgó szorgalommal és hűséggel működnek köreikben, de halkkal és szomorú

szívvel. Bocsánat Uram Király! aztán jöjjön el a Te országod! Legyen meg a Te jó akaratod!»¹ De az uralkodóház egyik leghívebb szolgája, Szögyény volt alkanczellár, jegyezte föl naplójába erről az időről, hogy : «Napról=napra növekedik a kormány elleni gyűlölet, enyészik a nemzetben eddig oly mélyen gyökerezett monarchikus és dynastikus érzélem, egymásután vesztí lába alól a tért a törvényes hatalom, az uralkodó pedig híveit s trónja támaszait».²

¹ Abaúji levél. *M. H.* jan. 25.

² Id. m. II. 25. l.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IV.

(A közelkeseredés fokai ; honvédek és nemzetőrök besorozása ; Haynau önkényes eljárása a komáromi capituláltakkal szemben ; Klapka felszólalása ; az enyhítő intézkedések elégteleneknek bizonyulnak. A zsandárság intézménye már szervezeténél fogva meg nem felelt a közbiztonság igényeinek s túlkapások és visszaélések okozója lett ; a rendőrség szervezése a fővárosban. A forradalom miatt vád alá helyezettek sorsának hosszantartó bizonytalansága ; Haynau surlódásai a kormánnyal ; Kossuth családjának sorsa ; gyermekeinek elszállítása a külföldre. A haditörvényszékek szerepe a purificationalis eljárásban ; a főbenjáró perek revisiója ; Haynau önkénye és engedetlensége ; elébe vág a megkegyelmezésnek, Haynau eltávolítása, védekezése és vádaskodása. 1850.)

A közelkeseredést ebben az időben főleg három körülmény szította ; az egyik a honvédeknek, sőt nemzetőröknek a hadseregbe való besorozása, a másik az ország nagy részében már föllállított zsandárságának hatalmaskodó és zaklató föllépése, a harmadik a forradalomban compromittált és e miatt perbe fogott egyének nagy részének soká bizonytalanságban maradt sorsa volt.

Tudjuk, hogy Haynau rendeletei értelmében a volt honvédek kivétel nélkül besorozandók voltak és pedig tekintet nélkül esetleges tisztirangjukra, közlegényekül. Habár ezt az intézkedést a forradalom következtében elmaradt rendes újonczozást pótolni hivatott hadkiegészítés jellegével ruházták föl, annak végrehajtása annál rosszabb vért szült, mert idő folytán a helyett, hogy enyhült volna, mind kíméletlenebb szigorral tanúskodott. Ne feledjük, hogy itt nagyjából oly emberekről volt szó, kiket a haza védelmére még V. Ferdinand király nevében hívtak fegyver alá s kik a törvényes magyar királynak hűséget esküdtek ; hogy azoknak egy része nem is állott az osztrák császári seregekkel szemben, hanem lázadó szerbek és horvátok, gyilkoló és fosztogató románok és betörő oroszok ellen hadakozott. Közülük sokan maguk vallották, hogy inkább csak az erkölcsi kényszernek hódoltak, mikor katonául állottak, s a kiket a lelkesedés és hazafiság vitt is a táborokba, azok is azt hitték, hogy a hazát fenyegető veszély elmúltával visszatérhetnek családjaikhoz, foglalkozásukhoz s egyik sem számolt azzal, hogy esetleg elnyert rangjától megfosztva, közkatonaként lesz kénytelen egy hosszú capitulatiót végigszolgálni, melytől a rendes újonczozási eljárás mellett

könnyen menekülhetett volna, s családját gyámol nélkül, mezejét paragon, műhelyét pusztán hagyni.

Ha tehát ez a rendszabály minden ellenkező magyarázat ellenére tényleg szigorú büntetés gyanánt nehezedett nemcsak a volt forradalmi harcosok személyeire, hanem családjaik révén a nemzet széles rétegeire is, még érezhetőbbé tette annak súlyát a katonai hatóságok eljárása, mely később minden megkülönböztetést honvédek és nemzetőrök között mellőzött s így a katonafogdosást mind szélesebb körökre terjesztette ki, s e mellett még az eszéki és komáromi capitulatiókon is túltette magát. Az eszéki nézve maga a hadügyminiszter kénytelen volt Haynau eljárásának jogtalanságát a katonai egyének besorozása körül elismerni; ¹ Komáromra nézve Klapka egy Londonból Haynauhoz intézett s a lapokban közzétett nyílt levélben emelt súlyos vádakát.² E vádak kiterjedtek arra is, hogy a komáromi várórség ama tagjai, kik a biztosított föltétlen amnestia alapján el akarták hagyni hazájokat, nem kaptak rendes útlevelet, hanem kényszerútlevelet Amerikába, azzal a záradékkal, hogy onnan vissza nem térhetnek. A levél megnevez többeket, kik a capitulatio után elfogattak s olyanokat, kik külföldre utaztak és azután a pesti lapokban, mint felségárulás vádja alatt levők, hirdetményileg haditörvényszék elé idéztettek. Az amnestia daczára — úgy mond Klapka, — a lapok közlése szerint a várórségben volt huszárok sorozásra idéztetnek s az osztrák ezredékbe besoroztatnak; ez a pont pedig a capitulatio egyik legnagyobb nehézsége volt; Haynau legalább az előbb is a seregnél szolgált katonák besorozhatását kívánta, a mibe Klapka belé nem egyezett, míg végre ez a követelés elejtetett. Hiszen, hogy a komáromi helyórség kivétel nélkül mentesítve volt a besorozás alól, annak bizonyosága, hogy az osztrák főparancsnok fölszólítást intézett a Württemberg-huszárokhoz az újrabelépés iránt s bosszankodott, hogy azok visszautasították hívását. A capitulatio biztosította mindenki-
nek a távoztatását személye és vagyona teljes biztonságával, hogy egyeztethető meg ezzel a besoroztatás? A levélíró végül reményét fejezi ki, hogy a katonai becsületnek ez az elárulása csak a Haynau túlságosan szolgálatkész teremtményeinek tette, kik nem sejtik, mily erkölcsi szavához és aláírásához híven gondoskodjék a capitulatio szigorú megtartásáról s megsértései jóvátételéről.

E nyilvánosan elhangzott s az osztrák sajtóban is visszhangra talált vád czáfolat nélkül maradt, mert nem volt megczáfolható; a kormánytól sugalmazott lapok maguk elismerték a komáromi helyórséghez tar-

¹ U. és Á. L.-t. 1850. A min. tanácsi iratok eszéki capitulatióról szólnak; lehetséges azonban, hogy ez alatt a péterváradit értendő.

² Klapka György: id. m. id. h.

tozott honvédek besorozását, de körmönfont magyarázatokkal igyekeztek bizonyítani, hogy a capitulatio csak a tiszteket óvta meg a besoroztatástól, s hangoztatták, hogy Haynau a tudomására jutó sérelmes eseteket orvosolja, a közönséget pedig arra intették, hogy nem kell minden híresztelésnek hitelt adni.¹

Tényleg maguknak a lapoknak bátortalan és szűkszavú közléseiből is, de még inkább az 1849 végén és 1850 elején Geringerhez beérkezett politikai jelentésekből nyilvánvaló, hogy a honvédek kivétel nélküli besorozása mindenütt a legnagyobb elkeseredést szülte, sok helyen ellenszegüléssel is találkozott s azt eredményezte, hogy minden tilalom és büntetés ellenére az emberek elutasíthatatlan kötelességöknek tekintették e szegény üldözöttek menekülését vagy elrejtőzését elősegíteni. Különösen a nemzetőrökre nézve kimutatták a jelentések, hogy a nemzetőrség föllállítása eredetileg a nem forradalmi elemeket is fegyverkezésre kényszerítette, ezek azonban, mihelyt a «terrorismus» alól fölszabadultak, visszasiettek otthonukba; besoroztatásuk most borzasztó fölháborodást kelt s elbujdoklásukat és ezzel a közbiztonság veszélyeztetését fogja eredményezni; ezért besoroztatásuk vagy elhalasztandó volna, vagy csak azokra alkalmazandó, kik Windischgrätz bevonulása után a forradalmi kormányt szolgálták.² Egy másik jelentés panaszolja, hogy az egyes honvédek elbocsátására vonatkozó legindokoltabb és legméltányosabb javaslatok is elutasítással találkoznak a katonai parancsnokságoknál, holott a különbség nélküli szigor olyanokkal szemben, kik «a forradalom igazi céljainak ismerete nélkül, kényszerítve léptek a honvédség soraiba, árt a nép loyális érzelmeinek s nagy kárára van a munkaerők hiányát már is sínlő mezőgazdaságnak».³ A jelentések szerint Körömczbányán lázongás volt a honvédek besorozása miatt; több megyében a már besorozott honvédek megszöktek a rájuk váró rossz bánásmód hírére; Dunaföldváron 100 besorozott honvéd közül 37 megszökött s a honvédek bevonulása a forradalomra emlékeztető tüntetésekre szolgáltatott okot.⁴

Geringer, sőt Meyerhofer is kénytelenek voltak e jelentések alapján elismerni s az alkalmazott rendszabályok enyhítését ajánlani. Javaslataikat még egy más körülmény is támogatta; híre terjedt, hogy a kényszer útján besorozott volt honvédek a hadseregben igen veszélyes elemekké válnak s különösen a közkatonákká lefokozott volt tisztek magasabb értelmiségőkkel alkalmasak arra, hogy főleg az olasz tartományokban állomásozó csapatok legénységének szellemét megromítsák. Radetzky ugyan maga a leghatározottabban megczáfolta e híreket, bi-

¹ *Magy. Hirl.* 1850. jan. 20., febr. 3.

² Szentiványi Vincze főbiztos jelent. febr. 23-ról az O. L. Geringer-iratai közt.

³ Gróf Forgách A. főbizt. jelent. febr. 23-ról u. ott.

⁴ U. ott.

zonyítván, hogy ezek a magyar katonák minden tekintetben kifogástalanok a szolgálatban, a miért is ajánlotta, hogy előléptetésüknek semmi se álljon útjában.¹ Mindazonáltal az egyszer fölmerült gyanu különösen Bach aggályait eloszlatni nem volt képes s így ő maga lett főelőmozdítója a besorozás korlátozásának.

Haynau már ebben az esetben is, úgy mint később a politikai megkegyelmezések ügyében, megpróbált elébe vágni a legfelsőbb helyen tervezett enyhítő rendelkezésnek. Márczius 10-én hirdetvényt bocsátott ki, mely szerint azok a nemzetőrök, kik csak 1849 január 5-ikéig teljesítettek szolgálatot, a sorozástól egyáltalán mentesítendők.² Azonban a kormány nem állott meg ennél a kedvezménynél. Már előbb arra az álláspontra helyezkedett, hogy az uralkodó azokat a honvédeket, kik nem szolgáltak előbb a seregben, egyáltalán nem kívánta büntetni, s így a mennyiben az ilyenek besoroztattak, ez egyszerűen újonczozásnak tekintendő és ők az újonczozás alóli mentességek s megváltás szabályai alá esnek. Ezeken az elveken alapult a márcz. 12-iki legf. elhatározás, mely szerint a besorozott vagy besorozandó volt honvédek közül különös kegyelemből azonnal elbocsátandók azok, kik nem teljesen szolgáltképesek, vagy 38 éven felüliek, a mennyiben multjuknál fogva nem nagyon terheltek, mert ha ilyenek, akkor a fenyítő századba sorlandók; elbocsátandók továbbá, — a primás fölszólalása következtében — minden felekezeti papok és olyanok, kiknél ezt tárgyalás útján igazolt családi és vagyoni körülmények indokolják. A kik ily okokból el nem bocsáthatók, azok csak a közönséges nyolcz évi capitulatióra kötelezendők, s a jól minősített és multjuknál fogva túlságosan nem terhelt egyének kegyelemből való elbocsátásért folyamodhatnak. Ez az intézkedés a bánáság és vajdaságra, valamint Erdélyre is kiterjedt s egyidejűleg elrendelték az összes magyar nemzetőrök elbocsátását, Geringer pedig fölhivatott, hogy az e rendelkezések végrehajtására szükséges nyomozásokat és tárgyalásokat haladéktalanul indítsa meg.³

A magyarországi polgári biztos április 2-ikától jelenthetni vélte ugyan, hogy a honvédek és nemzetőrök besorozása miatti általános panaszkodással az intézkedéssel orvosoltaknak tekinthetők, de ugyanakkor elismerni volt kénytelen, hogy a komáromi helyőrség besorozása, valamint az ottani tisztekre nézve tett újabb és újabb rendelkezések s az azokkal járó folytonos bizonytalanság nagyon rossz benyomást tesznek.⁴ Hogy pedig a szűkre szabott mentességi föltételek nehézkes és hosszadalmas kezelése mily kevéssé enyhítette a besorozástól fenyegettek helyzetét, azt bizonyítja az a tény, hogy a kormány lapjai még

¹ U. és Á. It. 1850. Min. tanács.

² Pest. Zeit. 1850 márcz. 12.

³ Osztrák belügymin.-lev. t. 1850.

⁴ O. L. Geringer-iratok. 1850.

1850 nyarán és őszén is hasábokra terjedő sorozatát közölték a szökevény honvédek körözéseinek, különösen az alföldi magyar megyékből,¹ hogy egyes helyeken katonai executióval kényszerítették a szökevények szüleit fiok előteremtésére² s hogy Baranyában még októberben is agyonlőtték a zsandárok és pandúrok két szökevény honvédet, kik fegyveres ellentállást fejtettek ki.³

A másik, a nemzetre napról-napra jobban ránehezedő csapás az újon behozott zsandárság működése volt, főleg politikai vonatkozásaiban. Maga a katonailag szervezett s központilag kormányzott fegyveres csendőrség intézménye Magyarországon akkor, újszerűsége s a hagyományokkal, megszokással és a törvényhatósági önkormányzattal való ellenkezése miatt valószínűleg minden alakban gyűlöletes lett volna s nem számíthatott volna arra a rokonszenves fogadtatásra a melylyel évtizedekkel később a fölállított magyar kir. csendőrség találkozott. Azonban a mód, a hogy azt az absolutismus létesítette, és a nyilvánvaló főrendeltetés, melyet neki szánt, érthetővé tette a fokozott bizalmatlanságot, melyet ez intézmény nálunk akkor keltett s melyet a zsandárság hatalmaskodásai és túlkapásai évről-évre jobban igazoltak.

A közbiztonság és közrend helyreállítása és fönntartása kétségkívül messzeható és széleskörű intézkedéseket igényelt a kormánytól, habár az összeesküvések szimatolása sok esetben egészen alaptalan volt s habár az állapotoknak az a feltüntetése, a mely ellen Széchenyi is tíz évvel később Blickjében,⁴ szót emelt, mintha a forradalom előtti Magyarország egész területe a rablók korlátozatlan garázdálkodásának színhelye lett volna, határozottan túlzott és czélzatos volt. De utóvégre is egy tisztán a szuronyok hatalmára alapított uralom soha sem érezheti magát biztosnak, és egy oly nagy és tartós forradalom, a minő Magyarország végigviharzott, nem múlhatik el a közbiztonság és közrend mélyreható megrendülése nélkül. Láttuk, hogy a tulajdonjogi fogalmak mily veszélyes megzavarását idézte elő a jobbágyi kötelezettségek megváltozásának megindult, de le nem bonyolított folyamata, a gyakori uralomváltozások, a féktelen agitatótól elválaszthatatlan népámítások s az igazságszolgáltatásnak ily viszonyok között elkerülhetetlen fennakadásai. Ezekhez járultak a forradalom üldözöttjeinek menekülése és lappangása, mely őket már létfenntartásuk érdekében gyakran összeütközésbe hozhatta a közrenddel, a különböző guerilla- és egyéb szabadcsapatok szétszéledt maradékainak garázdálkodása s a mindenféle, rendbontásból élő elemnek a forradalmi és harczi állapotok alatti fölszabadulása.

¹ Lásd a *Magy. Hirl.* 1850=iki évfolyamát.

² *Magy. Hirl.* 1850 aug. 1.

³ O. L. Geringer=iratok. 1850.

⁴ 301., 319. stb. lapok.

Egyes kormánybiztosok csakugyan hajmeresztő dolgokról tettek jelentéseket. Józsá Péter — egyike azoknak, a kik szolgálatkészségüket a legerősebb rendszabályok ajánlásával és alkalmazásával igyekeztek tanusítani — Nagyváradról azt jelentette, hogy a fegyverletétel után a borosjenői és aradi járásokban Zaránd- és Hunyad megyéből betört rablók, többek között egy száz főnyi rablócsapat, mely nagy részében megszökött rabokból állott, büntetlenül garázdálkodtak s miután a román lakosságot is föluszították a birtokosok és nem románajkúak ellen, majdnem egy millió forintnyi kárt okoztak. Somogy és Baranya megyékben, hol a természeti viszonyok kedveznek az útonállóknak, többnyire disznó- és marhapásztorok követtek el rablásokat utazó szatócsok ellen; a kihirdetett statarium értelmében ott több tettest ki is végeztek. Pest és Nagyszében között a postakocsi-közlekedést gyakran háborították rablótámadások; különösen Orosháza mellett a gyorskocsit tíz parasztruhába öltözött lovas haramia kirabolta.¹ A lapok is nagyrészt a félelemtől sugallt közleményekkel igyekeztek még nagyobb félelmet kelteni, jelentvén, hogy Debreczen környékén a szegénylegények dúlnak és fosztogatnak, Szeged körül pedig Rózsa Sándor, «a magyar fölkelés maradványaiból alakult rablóbandájával teszi bizonytalanná a vidéket»; a rablók a katolikusoknak állítólag visszaadják a pénzüket, ellenben a «vad-ráczokat» gyakran meg is ölik. Viszont Zomborból azt panasztették, hogy ott a szerbek rabolják, gyilkolják a katolikusokat,² Szabadka vidékéről is azt adták hírül, hogy ott a rablások és útonállások napirenden vannak s a hatóságok semmit sem tesznek megfékezésükre».³

Tudjuk, hogy az első zsandárezredek föllállítása már 1849 nyarán megindult s a toborzás Magyarországra is kiterjedt; nem hihető, hogy magyar honosokat nagy számmal toboroztak s azokat magyar területen alkalmazták volna; az intézmény természete hozta magával, hogy a hatalomnak annak megvalósításánál idegenekre volt szüksége, a kikkel a magyarokat féken tarthassa; a parancsnokok között eleinte még akadtak magyar nevűek s ezeknek rendőri buzgóságában valóban nem volt hiány; utóbb azonban mindinkább idegen nevek foglalják el a tért. Az egész intézmény 1849 őszén Kempen (Johann, von Fichtenstamm) altábornagy parancsnoksága alá helyezettett, ki a forradalom leverésekor Pesten Haynau rokonszellemű helyetteseként működött s utóbb állásával a bécsi katonai kormányzóságot is egyesítvén, s jogosítva lévén a császárnak közvetlen, bizalmas előterjesztéseket tenni, oly hatalomra vergődött, hogy néha Bach-al is szembe mert szállni.

Az eredeti terv szerint a zsandárságnak 16 ezredből kellett állania,

¹ O. L. Geringer=iratok, 1850.

² *Magy. Hirl.* 1850 jan. 6., 9., febr. 15.

³ *P. Napló*, 1850 június 20.

és pedig 12,000 gyalog s 2500 lovas fegyveres csendőrből, tisztekkel együtt 15,573 főből, a mi 5 millió forint évi kiadással járt.¹ Az intézményt fokozatosan fejlesztették ki s Magyarországot is csak bizonyos egymásutánban hálózták be vele. 1849 december közepén a zsandárság Magyarországon már 1500 főt számlált.² A hol még behozva nem volt, sőt egy ideig a zsandárság mellett is meghagyták a megyei pandúrokat, bár Kempen ezzel a szerepmegosztással sehogy sem volt megelégedve s már 1850 júniusában követelte, hogy a pandúrok csakis arra a hatáskörre szoríttassanak, mely a zsandárságot meg nem illeti. Az utóbbi az ország belsejében ekkoriban a közbiztonsági szolgálatot már tényleg átvette, tehát szerinte a zsandárság mellett egy más fegyveres testület fennállása megengedhetetlennek látszik, vagy legalább is szükséges, hogy a pandúrság szigorúan utasíttassék a teendői körében való maradásra, nehogy összeütközések támadjanak.³

Egy, 1850 január 18-áról kelt belügyminiszteri rendelettel látott napvilágot az az «ideiglenes törvény», mely a zsandárság szervezetét és hatáskörét szabályozta,⁴ és elég e szabályzat leglényegesebb pontjaival megismerkednünk, hogy megértsük azokat a túlkapásokat, melyekre ennek az intézménynek vetemednie kellett, s azt a gyűlöletet, melyet a magyar nemzetben maga ellen keltett, s melynek Széchenyi «Blick»-jében oly lángoló kifejezést adott.⁵

Már az feltűnő, hogy e szabályzat értelmében a fölállításra kerülő 16 zsandárezredből Magyarországon mindjárt hármat helyeztek el, míg például a nagy Galicziának — beleértve Bukovinát is — csak egy jutott.

A szabályzat értelmében a zsandárnak joga volt «idegenektől», kik «bármilyen által» gyanúsakká lettek, útlevelet követelni, esetleg az illetőt önigazolás céljából bekísérni; már pedig a zsandárok rendesen egészen idegen vidékről kerülván rájuk nézve ismeretlen helyre, nekik ott mindeki «idegen» volt s így esetleg a dolguk után járó honosok is, a mennyiben «bármilyen okból» gyanusaknak találtattak, zaklatásoknak voltak kitéve. (10. §.)⁶ E szabály szerint a zsandárság köteles volt (12. §.) a nyert följelentés vagy saját tapasztalata alapján minden törvényáthágást az illetékes hatóság tudomására hozni s a tettest kinyomozni. Minden rangkülönbség nélkül jogosítva volt a tetten ért törvényszegőt elfogni. (13. §.) A zsandárnak kötelességévé tétetett színházakban, nyilvános sétányokon, különösen pedig fogadóknak, bormérésekben és kávé-

¹ U. és Á. L.-t. 1850. Min. tanács.

² Pest. Zeitung, 1849 decz. 16.

³ O. L. Geringer-iratok.

⁴ Reichsgesetz- u. Reg.-Blatt, 1850.

⁵ 26., 302., 305., 313., 346. l. Lásd a conservatív b. Fiáth Fer. nyilatkozatát a zsandárokról: id. m. II. 185. l.

⁶ Busbach id. m. I. 260. x s v. l.

házakban a «nyugalomra és erkölcsösségre» felügyelni (16. §.); kötelessége volt a «jó érzelműeknek» védelmére lenni és őket tanácsával támogatni, ellenben a «rosszérzelműek» ijesztésére szolgálni (21. §.). Minden oly esetben, mikor őrszolgálatban levőnek volt tekintendő, a zsandár azt a törvényes oltalmat élvezte, mely a felsőbbbségi személyeket, valamint a polgári vagy katonai öröket megilleti. Megsértése, ellene gyakorolt veszélyes fenyegetés vagy erőszakos érintése mint nyilvános erőszakoskodás büntetendő volt büntetendő, sőt az, hogy zsandárral szemben történt, súlyosbító körülménynek volt tekintendő. Szolgálati ügyekben egy zsandárnak szolgálati esküjére való hivatkozással tett vallomása által a tény bebizonyítottnak volt veendő (44. §.). A zsandár fegyvert használhatott támadás elhárítására, szolgálati cselekménye ellen kifejtett ellentállás leküzdésére s mindazon esetekben, mikor a katonai őr jogosítva van azt használni; csak ezen túlmenő fegyverhasználatért volt felelős (45. §.). Messzeterjedő joguk volt továbbá házkutatások és személyek megmotozása tekintetében. Azonban legnevezetesebb a 92. §., mely a zsandároknak polgári személyek elfogásáért az illetőt ért büntetés mértékéhez képest kijáró jutalmakat (Taglien) szabályozza. E szerint a zsandár minden általa elfogott egyén után, ha az egy évnél rövidebb idejű börtönbüntetésre ítéltetett, 4 forint jutalmat kapott; a börtönbüntetés hossza mértékében 1-től 15 évig ez a jutalom fokozatosan 8, 16, 25 és 30 forintra emelkedett s halálbüntetés esetében 60 forintot ért el.

Már most gondoljuk el, hogy a legtöbb esetben utóvégre is csekély műveltséggel bíró, jellemileg ki nem próbált egyének, kiket már szabályba iktatott rendeltetésök a lakosság nagyobb részének rémítésére szánt, kik magukat hatáskörükben úgyszólván felelőtleneknek és meg támadhatatlanoknak érezték, kiknek vallomása gyakran döntő volt az emberek sorsára, sőt életére nézve s kiket azonfelül még fokozódó jutalmak csábítottak minél súlyosabb bűntények fölfedezésére és följelentésére, nem voltak-e már e helyzetök, szabályaik és utasításaik által fölhíva, ráutalva arra, hogy hatalmukkal visszaéljenek s azokat, kiknek biztossága és nyugalma fölött kellett volna örködniök, zaklassák és elnyomorítsák? Hogy a visszaéléseknek így szinte szükségszerűen be kellett következnie, azt elismeri az oly erős osztrák érzületű történetíró is, mint Friedjung.¹

Nem csodálhatjuk tehát, hogy még a kormány polgári közegei is, kik pedig saját érdekekben rendesen dicsérték az új intézményeket és rendszabályokat s a zsandárság működésétől is üdvös eredményeket vártak, csakhamar kénytelenek voltak a csendőrségi közegek illetékelen beavatkozásai és túlkapásai miatt fölszólalni; annál inkább, mert a

¹ Id. m. I. 325. l.

gyakorlatban mindinkább kidomborodott a zsandárság politikai rendeltetése s elhatalmasodott az a törekvése, hogy ne csak a közönség fölött gyámkodjék, hanem még a hivatalnokokat, sőt a papságot és katonatiszteket is ellenőrizze és megvádolja. Így a pozsonyi zsandárezred parancsnoksága bevádolta a bars megyei megyefőnököt erélytelensége miatt; maga Kempen panaszkolt Geringernek, hogy a zsandárság azért találkozik sok ellenszegüléssel s kénytelen sok elfogatást eszközölni, mert a nép az alkotmányos időben szokva volt a hatósági intézkedéseket semmibe se venni s a mostani hivatali közegek elmulasztják a rendletek kellő kihirdetését s a népnek azok üdvös voltáról való fölvilágosítását. Döry kerületi főispán azt jelentette, hogy a zsandárság Veszprém megyében elfogott egy szolgabíró, s e miatt úgy az, mint a veszprémi kormánybiztos, kik pedig érdemes, derék tisztviselők, leköszöntek. A rimaszombati szárnyparancsnok a pesti ezredparancsnokságnál följelentést tett a gömörmezei adókivető-bizottság két tagja ellen, kik az adókivetésnél állítólag igazságtalanul kedveznek az uraknak és sujtják a parasztokat, továbbá egyes tisztviselők és biztosok ellen, kiket viszont tudatlansággal, sőt butasággal, részint a néppel szemben brutalitással vádolnak. Nógrádban egy zsandárfőhadnagy kijelentette, hogy ő nemcsak az úrbéri telkeseket, hanem a zselléreket is föl fogja menteni a szolgáltatások alól, minek okából ezek egyes helyeken össze is jöttek és gyűlést tartottak; zsandársági följelentések alapján még Haynau is gyanút támasztott egyes megyei hivatalnokok állítólagos forradalmi érzelméi s a nép előtt ellenszenves volta miatt.¹

Ily körülmények között érthető, hogy egyes főbiztosok tiltakozni voltak kénytelenek az ellen, hogy a zsandárság magának a felsőbb hatóságok administratív, sőt törvénykezési jogait arrogálja, kíméletlen eljárásával a polgári közegekkel szemben azok tekintélyét aláássa s ily túlkapásai ellen soha, egy esetben se lehessen elégtételt kapni, «a mi az egyébként üdvös intézményt hovatovább gyűlöletessé fogja tenni». Sőt maga Geringer kénytelen volt már 1850 februárjában Bachnak előterjesztett általános jelentésében azt az óhajtását nyilvánítani, hogy a zsandárok ne avatkozzanak polgári ügyekbe és ne akarjanak bíraskodni; mert «a mi a jelenlegi kormányrendszert a nép előtt gyűlöletessé teszi, az a fegyveres rendőrségnek szolgálatához nem tartozó minden dologba való beavatkozása és a legjobb érzelmű polgárok által helytelenített eljárási modora. Ha ez irányban orvoslás nem történik, a legjellemesebb tisztviselők el fogják hagyni hivatalaikat s azok helyett pénzért kapunk eleget, de az ilyenekre a szükség idejében számítani nem lehet». Jellemző az is, hogy egy más alkalommal Geringernek arra kellett kérnie Kem-

¹ O. L. Geringer-iratok. 1849—1850.

pent, gondoskodnék róla, hogy tiszta magyar vidékeken a zsandárok között legalább egy-egy olyan is legyen, ki egy kissé ért magyarul.¹

Ez a beismerés nagyon hiábavalóknak tünteti föl az oly sugalmazott lapközleményeket, melyek arra intették a közönséget, hogy a zsandárság állítólagos túlkapásaira vonatkozó híreket, melyek rendesen túlzottak vagy alaptalanok, óvatosan fogadja.² Sőt még a sajtóban sem lehetett egyes, humoros mezbe öltöztetett följajdulásokat elnyomni, így a Pesti Naplónak³ ezt írták Gömörből: «Megyénkben is működnek a csend=örök. Egyébiránt ezekről bátran hallgathatunk; ezekről nem lehet, sőt nem tanácsos beszélni. Furcsa! a sajtó tudni akarja: mikép kezeltetnek az állam ügyei? A miniszter interpelláltathatik (?), a legfőbb hivatalnok kérdőre vonathatik, hanem a csendőr, ez az Isten választott népe, nem jön, nem jöhet kérdés alá. Még ha — posito non concessio, — a leg=elölkelőbb úrhölgyek egyikét fenyegetnék is fiatal leánykájával, hogy vasra verik; ha egy iskolai dob= és zászlócskára, mely majálesi mulat=ságul szolgál már 15 év óta, nevetséges dühvel rohannának s az iskola tanítóját a legkeresettebb gorombaságokkal ide=oda vonszolnák... ezen lények ellen nincs tanú, ezeket nem fogja vád!»

A zsandároknak, kiket Széchenyi «fényes népnevelőknek és denuncia=ciánsoknak» nevezett,⁴ legalább megvolt az a jó tulajdonságuk, hogy feltűnő megjelenésökkel, különösen csillogó sisakjukkal és szuronyukkal már messziről észrevehetővé tették közeledésüket, a miért a magyar néphumor őket, a vadásznak kiáltással jelentkező haris=madárral hason=lította össze;⁵ azonban a városokban és különösen Budapesten gondoskodott a kormány a rendőri közegek oly titkosabb hálózataról is, mely észrevétlenül kerítse hatalmába a gyanúsakat. Már 1850 januárjában megindult a rendőri hatóságok szervezése. Geringer minden kerületi parancsnokság mellett kívánt volna egy rendőri osztályt szervezni, a városokban városkapitányságokat létesíteni s egyéb fontosabb helyeken exponált közbiztonsági biztosokat alkalmazni. Bach a rendőri osztályok szervezését a kerületekben fölöslegeseeknek tartotta, ellenben annál nagyobb súlyt helyezett a városkapitányságokra és közbiztonsági kirendelt=ségekre s különösen az előbbiekre nézve az Erdélyben már szervezett városkapitányságok szabályzatát ajánlotta zsinórmértékül. Még ugyan azon hó végén jelent meg Pesten az utóbb oly hirhedtté lett Prottmann (Joseph) rendőrfőbiztos, ki addig a bécsi városkapitányságnál működött s hivatva volt a Pest, Buda és Ó=Buda városkapitányságainak egye=

¹ U. ott.

² Magy. Hirl. 1850 febr. 27.

³ 1850 július 3.

⁴ Blick, 305. l.

⁵ U. ott 346. l.

sítésére vonatkozó tárgyalásokat intézni s az egyesítendő hatóság ideiglenes vezetését átvenni.¹ Javaslatával hamar elkészült s márcziusban már kibérelték a pesti dunaparti Wodiáner-házat az új központi városkapitányság hivatalos helyiségéül.² Ennek a hatóságnak a szolgálatában állottak azután nemcsak a fővárosi fegyveres rendőrök, hanem a számtalan titkos bizalmi közeg, kém és följelentő is, kik az ötvenes évek alatt annyit zaklatták a főváros lakosságát s kiknek gyakran mulatságos tévedéseiről és felsüléseiről egész legendakör keletkezett.³

De a mindennapi kisszerű zaklatásoknál súlyosabban nehezedett a nemzetre az azok sorsa miatti aggodalom, kik a forradalomban való részvételök czímén állottak vádlottakként a haditörvényszékek előtt s kiknek nagy része már 1849 őszétől kezdve fogságban várta ítéletét. Azonban szerencsére épen az e perek húzása=halasztásában tanúsított makacssága Haynau nak idézte elő azt a fordulatot, mely azok váratlanul kedvező kimenetelét is és a sötét emlékü főparancsnok eltávolítását is egyszerre hozta meg.

Voltaképen már küldetése kezdetétől fogva Haynau érintkezése a bécsi kormány nyal egyetlen sorozata volt az ujjhúzásoknak, az ellenkezéseknek és nehezteléseknek egyfelől, méltatlankodásoknak és intelmeknek másfelől, a melyeknek nem végkimenetele, hanem inkább a hosszú béketűrés és elnézés, melyet az uralkodó s a minisztérium tanúsítottak a pesti «Alter ego»-val szemben, ejt csodálkozásba.

Már 1849 nyarán azzal a kívánsággal állott elő a tábornoszernagy, hogy az előrehaladó pacificatio érdekében jogosítva legyen érdemek alakjában érdemjeleket osztogatni; mire azt a választ kapta, hogy a császár elhatározását minden esetben hamar kieszközölheti, s hogy a legfelsőbb kiűntetési jognak ilyen átruházása a kiűntetés becsét csökkentené.⁴ Utóbb Mayerhofer és Haynau között támadt összeütközés, mert ez utóbbi a bántás és vajdaság területén hozott haditörvényszéki ítéleteket is a maga megerősítése alá tartozóknak tekintette; a minisztérium e kérdésben is kénytelen volt Haynau=al ellenkező álláspontra helyezkedni. Május elején a tábornoszernagy óvást emelt a miatt, hogy az uralkodónak a hadsereg nél viselt tiszti rangjokról előbb lemondott honvédtisztek⁵

¹ Podhorai Podhorszky Mária: «Egy államfogolynő naplója». (Sz.=Fehérvár, 1889. 17. l.) cz. munkájában azt állítja, hogy Prottmann neje magyar nő volt, a Martinovicssal kivégzett Sigray gróf unokája s hogy e nőnek sok politikai fogoly köszönhetette szabadulását.

² O. L. Geringer iratok, 1850.

³ Beksics: I. Ferencz József és kora. (Magy. nemz. tört. X.) 490. s köv. l. Szilágyi S. Rajzok stb. 139. s köv. l.

⁴ Úgy ez, mint a következő, a kormány és Haynau közötti tárgyalásokra vonatkozó legtöbb adat az U. és Á. Levéltárból származik. (Min. tanács.)

⁵ Ezek névsorát közli Anatole Wacquant: «Die ungar. Donau=Armee 1848—49. cz. műve 270. s köv. lapjain.

megkegyelmezése ügyében hozott s csak június 14-én kihirdetett határozata az ő megkegyelmezési jogát korlátozza s hogy a polgári biztosnak az ő mellőzésével ad a kormány utasításokat ; követelte, hogy Geringer minden intézkedéséhez az ő előzetes hozzájárulását kérje ki, mert Magyarországon ő a kormányzat feje. Általán a táborszernagy a maga hatalmi köréről egészen szertelen fogalmakat táplált ; s ehhez mérte anyagi igényeit is ; már januárban azt kívánta, hogy miután ő Magyarországon tulajdonképen «a nádor helyettese», tekintettel Wohlgemuth illetményeire is, 26,000 forintnyi járandóságán kívül még működési pótlékban is részesíttessék. Fölvilágosították, hogy ő nem — mint magát czímezni szerette, — polgári és katonai kormányzó, mint Wohlgemuth, hanem hadseregarancsnok s a kivételes állapot kezelésével megbízott, a polgári kormányzatra pedig csak annyi befolyást gyakorol, a mennyiben az a kivételes állapotot érinti ; nádorhelyetteségről már épenséggel nem lehet szó s így kérése nem teljesíthető. Kevéssel később jelentették, hogy a táborszernagy igényt tart Kiss Ernő¹ kivégzett honvédtábornok ezüstneműjére ; ezzel az igényével is elutasították, mert a minisztérium «nem láthatja be, miért volna ez az ezüstnemű a Haynau báró magánzsákmányának tekintendő».

Kétségekívül a Haynau követelődzései is hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar forradalom leküzdése körül különösen érdemesült tábornokok anyagi jutalmazása — a Radetzky példája nyomán — főltszínre kerüljön. Haynau «nemzeti jutalomképen» két magyar pusztá adományozását kívánta két millió forint értékben ; a kormány körében a jutalmazás elől nem zárkoztak el, de miután attól lehetett tartani, hogy a forradalom miatt elkobzott javak adományozása pert idézhetne föl, pénzbeli adományozásban történt megállapodás, és pedig úgy Windischgrätz, mint Haynau és Jellačić részére egyenkint 400,000 forintnyi államkötvény kiszolgáltatásában. Windischgrätz tudvalevőleg nem fogadta el az adományt, ellenben később Schlick gróf is kapott 200,000 forintnyi tiszteletdíjat.²

Egy másik ütközőpont a híres «zsidócontributio» kérdése volt. Ennek a története is visszanyúl 1849-be. Említettük, hogy már előbb Windischgrätz s utóbb Haynau a budapesti zsidókra, kiket a forradalom előidézésében a «magyaroknál» is bűnösebbeknek tartott, hadisarczot vetett ki, a mit a kormány ily alakban közgazdasági szempontból is megengedhetetlennek találván, már októberben fölkérte a táborszernagyot annak mérséklésére s a végelhatározásig minden végrehajtás függőben tartására. November 4-én az uralkodó jóváhagyta, hogy az

¹ Az iratok Kiss Elemérről szólnak, de miután más Kiss nevű «lázadó» nem végeztetett ki, ez csak K. Ernőre vonatkoztatható. *az előneve volt*

² *Magy. Hirl.* 1850 júl. 12. Utóbb még Schlick további 150,000 frtot kapott. (U. és Á. L.=t.)

*Elemér (is) is-
bei)*
* Haynau

összes magyarországi zsidóságra, — néhány közismert császári érzelmű hitközség kivételével — 2.300,000 forint hadisarcz vettessék ki s ez összeg a gyakorlatban levő türelmi adó arányában szedessék be. A kormány elvben ellenezni volt kénytelen vallásfelekezeteknek, mint ilyeneknek, sarczczal való megrovását, s Haynau ellenkezésével szemben előterjesztést tett legfelsőbb helyre; csak a beigazolt módon a forradalmi mozgalmakban részt vett hitközségeket kívánta volna sujtatni, s e végből bizottságot is küldött ki; de Haynau csökönyös önkénnyel minden megkülönböztetés nélkül folytatta a behajtást, s még a bekívánt jelentéseket és kivetési tervet sem terjesztette elő. A kormány végre utasította Geringert, hogy a megegyezészerűen egy millió forintra leszállított összeget a türelmi adóval szedesse be s a zsidók saját iskolai céljaira szolgáló alapítványként kezelje.¹

Tudjuk, hogy a capitulatiók meg nem tartása miatt is ismételt figyelmeztetéseket és intéseket kellett Haynauhoz intézni; mikor ezekre sem válaszolt, a hadügyminiszter végre fölhatalmazást kapott, hogy magától a sorozó-bizottságtól követelje be az adatokat s intézkedjék a jogtalanul besorozottak azonnali elbocsátása iránt. A besorozási kötelezettségnek a honvédekről a nemzetőrökre való kiterjesztése is a főparancsnok önkényes rendelkezésének volt tulajdonítható, melyet utóbb annyiban enyhített, a mennyiben a nemzetőröket csak készenlébbe helyezte, míg behívásukra kerül a sor. Láttuk, hogy a kormány ebben a kérdésben is kénytelen volt ráczáfolni Haynaura, sőt Bach érélyes rendeletben magyarázta meg neki, hogy az ily rendszabályok még a legjobb érzületűeket is elkedvetlenítik.²

A kegyetlenség fölösleges, sőt káros túlzásai miatt gyakran kapott a hadparancsnok Bécsből intelmeket. Így, mikor híre járt, hogy Bémer püspököt, egy törődött aggastyánt, kinek várfogságát a legfelsőbb kegy Haynau heves ellenzéseiével szemben kolostori bellebbezésre változtatta, vasraverve szállíttatta Olmütz felé; vagy mikor a 70-ik évét meghaladott Splényi bárónét leányaival együtt birtokán elfogatta s hónapokon át minden kihallgatás és vizsgálat nélkül a pozsonyi várban fogva tartotta, s mikor gr. Károlyi Györgynétől a külföldi útlevelet meg akarta tagadni. De legtöbb vesződést okozott a Kossuth gyermekeinek ügye.

Láttuk, hogy csak a kormány közbelépése vetett véget a menekült kormányzó kiskorú gyermekei pozsonyi fogságának s hogy Bach és Haynau akarata ellenére kerültek vissza Pestre s helyeztetek törvényes polgári gyámság alá. Abba azonban a kormány sem akart beleegyezni, hogy Kossuth anyja vagy nővére bízassék meg a gyámsággal, sőt Haynau

¹ Rogge (id. m. I. 204—205. l.) úgy tünteti föl a dolgot, mintha Haynau ebben a kérdésben a bécsi kormány bűnbakja lett volna.

² *Friedjung* id. m. I. 404—405. l.

azzal is ellenkezett, hogy náluk lakjanak s valamely nyilvános intézetben úgy kívánta őket neveltetni, hogy megszoktatási kísérletek ellenőve legyenek s atyjuk esetleges merényleteivel szemben kényszerítő eszközül használtathassanak. Schmerling, kihez a nagyanya személyesen is fordult kérésével, megengedhetetlennek jelentette ki, hogy a gyermekek valóságos kezesekül használtassanak föl atyjokkal szemben s keresztülvitte, hogy a felettök való rendelkezés a gyámra bízassék. Így aztán végre hozzátartozóiknál lakhattak, de időközben tartózkodásuk Pesten s további sorsuk oly általános érdeklődés tárgya lett, hogy a gyermekek hovatovább valóságos alkalmatlansággá lettek a kormányra nézve is. Bach értesülései szerint Pesten bizottság alakult, mely az érintkezést közvetíti Kossuth és ottani hívei között. A mód, a hogy a volt kormányzó családjával bántak, megütközést keltett; a gyermekeket ott trónkövetelőkként kezelték s a többi családtagok is titkos cultus tárgyai voltak. Ő maga vetette föl a kérdést, nem volna-e jobb a gyermekeket Pestről eltávolítani, s vagy szüleikhez a külföldre, vagy a monarchia valamely más államába küldeni? Krauss és Schmerling határozottan a mellett foglaltak állást, hogy szüleikhez bocsáttassanak s úgy látszik, még mielőtt a kormány ez irányban utasítást adott volna, Haynau, ki akkoriban már szerette kegyosztásokkal megelőzni feljebbvalóit, május 22-éről jelentette, hogy engedélyt adott, melynek alapján a gyermekek nagynénjök, Rutkayné és nevelőjük, Karády kíséretében szüleikhez Kis-Ázsiába utazhassanak. Május 26-án szállottak a gőzösre, mely a sóháznál állott meg, hogy a Kossuth-család szénatéri lakásáról hamarabb megközelíthető legyen. Így sem volt elkerülhető, hogy az egybegyűlt néptömeg (Haynau jelentése szerint mintegy 200 ember a legalsóbb osztályokból) éljenzéssel ne búcsuzzék tőlük. A lapok szerint az éljenzők közül többen «hangos elismeréssel emlegették b. Haynau ő excellentiájának nagylelkűségét». Azt meg nem akadályozták, hogy a partvidéki közönség minden állomáson üdvözlésökre siessen, különösen Mohácson, hol ajándékokat és frissítőket hoztak a gyermekeknek; május 28-án értek Orsovába s 29-én «a kellő rendszabályok megtartásával» átlépték a török határt.¹

Azonban nem ezek a kisebb összeütközések, hanem a compromittált hivatalnokok purificatiója s a vád alá helyezett katonatisztekkel és politikusokkal való elbánás terén előállott viszály idézte elő végül a Haynau bukását.

A kormány — Bach indítványára — már 1849 októberében elhatározta, hogy Magyarországon a forradalom által többé-kevésbé compromittált egyének ügyének kezelése végett az Olaszországban követett

¹ Lásd a *P. Napló* 1850 május 28-iki közlését. Kossuth édesanyjának két, a gyermekek sorsára vonatkozó s a székesfővárosi levéltárban őrzött levelét közölte a *Pester Lloyd* 1914 május 31-iki regg. száma.

eljárás módjára bizottságot alakít a belügy=, pénzügy=, hadügy= és igazságügyminisztérium képviselőiből. E bizottság tagjai lettek b. Buol osztályfőnök, Komers, Rosenfeld, Járy és Privitzer tanácsosok. Mire azonban e bizottság Hegyessy Péter ideiglenes államügyész és a polgári biztos meghallgatásával s az időközben kibocsátott legfelsőbb elhatározások és hadparancsnoki rendeletek tekintetbevételével Bécsben nagy körültekintéssel elkészítette és január közepén előterjesztette javaslatait, akkorra már a főbenjáró politikai perek egész hosszú sora be volt fejezve, a vádlottak kivégezve vagy elcsukva s a Haynau által, — ki legjobban szerette volna az egész országot rettegésben és magától függésben tartani, — kezdettől fogva túlszéles körökre nézve kötelezővé tett önigazolási eljárás a haditörvényszékek elé utasítva. Az ez időben az országban — a bánság és a vajdaság hozzászámításával, — fönnállott hat haditörvényszék előtt nem kevesebb, mint 2617 purificationalis eljárás indított meg; ezekből január végeig el volt intézve 2080, vizsgálat alatt állott még 537.¹

A bizottsági javaslat kiindulási pontja az volt, hogy a katonai személyek ellen indított eljárások nem tartoznak körébe; úgyszintén melőz minden, községek és testületek ellen alkalmazott fenyegető rendszabályt, s különösen kifejezi a bizottság aggályait az úgynevezett zsidó=contributióval szemben. A követendő eljárást az egyéni büntetőjogi felelősség alapjára kívánja helyeztetni, de ebből a szempontból is nélkülözi a bizottság a kellő következetességet és egyöntetűséget a haditörvényszékek ítélkezésében, mely gyakran mellőzi azokat az enyhítő rendelkezéseket is, melyeket a kibocsátott legfelsőbb elhatározások kilátásba helyeztek; azt sem helyesli, hogy az elítélt egyének activ és passiv választójoguktól megfosztassanak. Egy rendelet kibocsátását ajánlja végül, melynek értelmében a forradalmi mozgalmak miatt haditörvényszéki üldözés és vizsgálat alá csak oly egyének kerülhessenek, kik: vagy a debreczeni országgyűlés tagjai voltak s a függetlenségi háttározat meghozatalában részt vettek, vagy mint forradalmi kormány=biztosok avagy ügynökök működtek az országban, illetve a külföldön; továbbá a kik tagjai voltak a honvédelmi bizottmánynak vagy valamelyik forradalmi vésztörvényszéknek, úgyszintén a kik mint hivatalnokok vagy lelkészek a függetlenségi nyilatkozat után valamely testület vagy község föllázításában részt vettek vagy a forradalmat egyébként előmozdították. A katonákra, úgyszintén a fönti kategóriákba nem eső, de egyébként bizalmat nem érdemlő hivatalnokokra nézve a javaslat utal a már kibocsátott szabályozó rendeletekre, a közbüntényekkel terhelteknek pedig a polgári büntető=bíróságok elé utasítását ajánlja.

¹ Ezek, valamint a többi e tárgyra vonatkozó adatok részint az osztrák belügyminisztérium lev. tárából, részint az U. és Á. L.=tárból valók.

A haditörvényszékek eljárása ellen akkoriban már a kormány körében is igen súlyos panaszok merültek föl ; megneveztek egy hadbíró, kinek elbocsátását is követelték Haynautól, a ki (t. i. a hadbíró) feltűnően kedvezett a vagyonosabb vádlottaknak, míg a szegényekkel a törvény egész szigorát éreztette. Bach maga volt az, a ki már január végén hangoztatta a magyarországi politikai perek mielőbbi befejezésének szükségét és — ismét az olaszországi példára hivatkozva, — legjobbnak vélte volna az ügyis ismert főtetteseket az országból kiutasítani, a többiek ellen pedig a vizsgálatot egyszerűen megszüntetni. Egyelőre azonban semmi rendelkezés sem történt, csak április elején kapott a belügyminiszter megbízást, hogy az általa megjelölt irányban Haynau-al tárgyalásokba bocsátkozzék, és pedig nem csak a még folyamatban levő vizsgálatok mielőbbi befejezése érdekében, — a mi azért is kívánatosnak látszott, mert akkor tervben volt az uralkodónak a nyár folyamában Magyarországon teendő látogatása, — hanem abból a célból is, hogy a már letárgyalt perek egész csöndben felülvizsgálat alá vonassanak. A kormány ugyanis maga elismerte, hogy az időközben érvényre emelkedett enyhébb gyakorlattal szemben a multban néhány túlszigorú büntetés történt, a min megkegyelmezések által kívánt segíteni.

Időközben Geringer is bizalmas előterjesztést tett, hangsúlyozva különösen a debreczeni országgyűlés számos kevésbé terhelt tagjára nézve a mielőbbi teljes pertörlést s általán bizonyos kategóriák fölállítását. Elmondta, hogy a vizsgálat alatt álló országgyűlési tagok most mind Pesten vannak, még azok is, a kik egy időre elbocsáttattak ; a vagyonosabbak szenvednek azáltal, hogy birtokaik a volt jobbágyok túlkapásai miatt is, távollétökben rendetlenségbe jönnek, a vagyontalankok már épenséggel sujtva vannak kényszerű, költséges pesti tartózkodásuk által. A kormány is a soká függőben levő önigazolások miatt akadályozva van a hivatali állások betöltésében, a közhangulatot is megmérgezi a különösen a pesti haditörvényszéknél összetorlódott perek miatti bizonytalanság. Ugyanakkor gróf Almássy is panaszolta, hogy a haditörvényszékek tömegesen mondják ki a hivatalvesztést a kevésbé terhelt pénzügyi hivatalnokokra is és kívánta, hogy ezeknek a szolgálatból való elbocsátása vagy abban megtartása a rendes fegyelmi útra tereltesse.

A jelentések és tárgyalások egyelőre csak annyit eredményeztek, hogy Haynauhoz és Geringerhez utasítás ment egy bizottságnak Pesten leendő fölállítása iránt, mely az összes politikai pereket átvizsgálja, osztályozza s az azonnal beszüntethetők iránt javaslatot tegyen ; a haditörvényszékek pedig eltiltattak a hivatalvesztés kimondásától.

Azonban Haynau mindezt csak bureaukratikusan pedanteriának tekintette ; még május végén is az volt a helyzet, hogy elítéltek oly egyének, kik még az 1849 augusztus 29-ik császári proclamatio értel-

mében sem lettek volna üldözendők s a haditörvényszékek elmozdították a hivatalnokokat a fölöttes politikai hatóság minden megkérdézésé nélkül ; a hadparancsnok még tiltakozott is az ellen, hogy polgári hatóságok censurát gyakoroljanak martialis bíróság ítélete fölött s a bekívánt rovatos kimutatásokat Bach minden sürgetései ellenére be nem terjesztette, sőt a fölhívásokra tagadó választ adott. A polgári biztos ki jelentette, hogy itt csak Ő Felsége egy szárnysegédjének Pestre küldése segíthet a bajon.

Legfelsőbb parancsra végre julius elején beérkeztek az iratok s Bach azonnal hozzálátott a megkegyelmezésre ajánlandók kiválogatásához ; azonban még mielőtt ezekre nézve a legfelsőbb elhatározást ki eszközölhette volna, Haynau egy, minden eddigi önkényét és engedetlenségét betetőző ténynyel elébe vágott a császári kegyelemnek : július 5-én a politikai vádlottak egy nagy részének kihirdette a halálbüntetésre szóló ítéletet, egyúttal azonban a nekik saját hatáskörében megadott teljes kegyelmet is, melynek alapján valamennyien azonnal szabadlábra helyezettek.

E tény által számos család nyugalma visszaadtván s a szorongatott nemzetnek is biztatóbb kilátás nyujtatván, érthető, hogy az engesztelődésre és elérzékenyülésre ügyis hajlandó magyar természet azzal szemben egy perczre hajlandó volt mind az elmúlt borzalmakat feledni s mikor a debreczeni képviselők az ősz Palóczy vezetése alatt tömegesen jelentek meg a gróf Károlyi=palotában a táborszernagynak köszönetet mondani, ott érzékeny jelenetek játszódtak le, a megszabadultak valószággal ünnepelték Haynaut, ki maga is megfélekezvén lázadói mivoltukról, kedélyesen szorongatott velők kezét.¹

Haynau annyiban egészen jól számított, a mennyiben tudván, mennyi van már a rovásán s tudván, hogy Bécsben szélesebb körű amnestiára készülnek, egy merész rögtönzéssel el akarta kerülni azt a sorsot, hogy minden eddigi kegyetlenséggel ő legyen megterhelve, ellenben minden azontúli kegyelem a felsőbb hatalmak javára írássék s meg akarta próbálni, vajjon elérheti-e azt, hogy vele egyszer «a magyarok meg legyenek elégedve»? Az ő kiszámíthatatlan észjárása mellett az alig állapítható meg, vajjon ő ezzel csak elkerülhetetlen bukását akarta-e a világ előtt dicsfénynyel övezni, vagy csakugyan arra számított-e, hogy érdemei alapján neki legfelsőbb helyen ezt is el fogják nézni? Annyi bizonyos, hogy e ténye a közvéleményben iránta tartós változást elő nem idézett, ellenben Bécsben kérlelhetetlen megítéléssel találkozott.²

¹ *Friedjung* id. m. l. 407. l. *Szilágyi* S. Rajzok stb. 48. l.

² Haynau *Zsoldos Ignác* előtt (id. kézirat) utóbb így nyilatkozott : «Ich habe die grössten Spitzbuben begandigt, weil ich mir dachte : sind die einmal frei, so können sie die andern nicht mehr bestrafen.»

A július 6-án az uralkodó személyes elnöklete alatt tartott minisztertanács megállapította, hogy a táborszernagy magatartása lehetetlenné teszi a kormány czélzatainak megvalósulását Magyarországon, s hogy ennél fogva az ő eltávolítása nemcsak megérdemelt büntetés, hanem administratív szükségesség is s ehhez képest mindjárt tudomásul vette, hogy a Felség már elrendelte Haynau nyugdíjazását és azt, hogy helyét ideiglenesen Wallmoden gróf, tábornok vegye át, valamint hogy ezen túl a III. hadsereg parancsnokának hatásköre semmiben se különbözék a többi hadseregpáncsnokétól.

A kormányra nézve azonban még az a további kérdés állott elő, hogy vajjon az eltávolított Haynau által bécsi fölfogás szerint jogtalanul megadott megkegyelmezések épségben hagyassanak-e? Erre nézve a nézetek megoszlottak; Bach volt az, a ki legerősebben hangsúlyozta, hogy, bár az uralkodónak joga volna a hadparancsnok intézkedését felülvizsgálat alá vonni s módosítani, politikai szempontból ez nem ajánlható, mert ezáltal az uralkodó szigorúbb színben tűnnék föl, mint Haynau, ez utóbbi pedig oly cselekedetben ismertetné el vétkesnek, melyért okvetetlenül haditörvényszék elé kellene őt állítani, a mi igen kellemetlen következményekkel járna. A megkegyelmezettek között kétségkívül vannak veszélyes és büntetést érdemlő egyének, ezek a kivételes állapot által megengedett szigorú felügyelet alá volnának helyezendők s újabb vétség esetében azonnal újra elzárandók. Végre is ez a vélemény emelkedett érvényre. A belügyminiszter a már megtörtént megkegyelmezések figyelembevételével a további eljárás czéljából kilencz kategóriába sorolta a vádlottakat, mely osztályozás szerint még 40 ellen volt a haditörvényszéki eljárás folytatandó, ellenben a legnagyobb részre nézve megszüntetendő. Együttal kimondatott, hogy a haditörvényszékek a hivatalnokok elleni purificationalis eljárást szüntessék meg egészen s ezentúl a hivatalból való elbocsátást csak az illető hivatali főhatóság fogja kimondani, a már elmozdítottak pedig indokolt esetekben kegyelmi úton lesznek visszahelyezendők. Azután a hivatalos lap sorra közölte a elgfelsőbb elhatározásokat, melyek szerint előbb 109, a magyar forradalomban való részvételért 1—10 évi sánczmunkára vagy várfogságra elítélt polgári és egyházi egyénnek hátralevő büntetésideje elengedtetett; ekkor nyert kegyelmet gróf Károlyi István is; utóbb pedig annak a 209 képviselőnek és kormánybiztosnak a névsora látott napvilágot, kik legújabban kaptak kegyelmet,¹ s végül az azokra vonatkozó hadi-

¹ Ezek között voltak: Bartal György, Bernáth Zsigmond, gr. Bethlen Gábor és János, Dániel Pál, gr. Esterházy János, Fábián Gábor, gr. Festetics Miklós, gr. Forgách Kálmán és István, b. Gerliczy Félix, gr. Haller Ferencz, Jekelfalussy Emil, Kandó Kálmán, b. Kemény Domokos, gr. Kornis Károly, Kubicza Pál, Lónyay Gábor, Lónyay Menyhért, gr. Mikes János, Nagy Ignác, Ordódy Pál, gr. Péchy Constantín, Pompéry János, Semberly Imre, Sváby Ferdinánd, Szent-

törvényszéki ítéletek, kik közül 28 már Haynau által fölmentetett s kiknek számát a Felség most még megtoldta Kubinyi Ferenczczel.¹

A Haynau elbocsáttatása azonban nem volt oly esemény, mely a vélemények és közhangulat erősebb hullámmzése nélkül múlhatott volna el még az akkori időben is. Utóhangjai részint a hivatalos levélváltás zárt körében, részint a nyilvánosság előtt hangzottak el.

A táborszernagy fölmentése után két levelet s egy jelentést intézett Shwarczenberg herczeg miniszterelnökhöz. Az elsőben azt mondta, hogy őt ez az intézkedés boldoggá teszi, mert ötven évi szolgálat után úgys nyugalomra vágyott, már kérni is akarta elbocsáttatását s már bérelt is lakást Grácban. Abban a boldogító tudatban vonul nyugalomba, hogy mindent megtett, a mi erejétől telt; csak azt szerette volna, hogy nyugdíjazás iránti kérelmét várták volna be, mert a hadseregbe nem fog jó benyomást tenni az, hogy egy hadseregpáncsnokot kérelme nélkül nyugdíjaznak. Hivatalos jelentésében ugyanakkor a maga igazolására arra utalt, hogy ő ugyanúgy járt el, mint a minisztertanács, mely Bémer püspöknek és a tiszti jelleg nélkül a hadseregből kilépett s a honvédségbe belépett egyéneknek kieszközölte a legfelsőbb kegyelmet, holott azok sokkal bűnösebbek voltak az általa fölmentett képviselőknél; különben is most már — hite szerint — szükség van egy széleskörű amnestiára.

Több keserűség szól a táborszernagy második leveléből, mely már az időközben napvilágot látott osztrák hírlapi közlemények benyomása alatt íratott. Ebben bizonygatja, hogy ő mindig engedelmes volt Ő Felsége iránt és tiltakozik az ellen a gyanúsítás ellen, mintha szándékosan ellenkezett volna a legfelsőbb parancscsal; az a tudat boldogítja, hogy kötelességét híven teljesítette. Ő tudja, hogy nem is a minisztertanácsal állott szemben, hanem csak egy miniszterrel, Bach-al. A kiélemtelen eljárás, melyben részesül, a hadsereget igen fájdalmasan fogja érinteni, az a trón, a kormány és a hadsereg szempontjából nagyon káros rendszabály volt. A kormány e levélre adott válaszában, melyet Bach hozott javaslatba, igazságot szolgáltatott a táborszernagy érdemeinek, hangsúlyozta, hogy az intézkedések nem egy miniszternek, hanem az egész kormánynak s magának Ő Felségének tényei; ezen intézkedések elleni ellenszegülésével Haynau mindenesetre a legfelsőbb parancsok iránti tiszteletlenséget tanúsított s ezért a minisztériumnak kötelessé-

iványi Márton, Szirmay Ödön, Sztankovánszky Imre, Tanárky Gedeon, Ujfalussy Lajos, Vlád Alajos, Vörösmarty Mihály, b. Wenckheim Béla, gr. Wenckheim József, Zámory Kálmán, Zeyk Károly, Zichy Antal, Hunfalvy Pál, Kazinczy Gábor, Kováts Lajos, Szász Károly stb.

¹ Ezek között voltak: Bezerédj István, Boér Antal, gr. Degenfeld Imre, Halász Boldizsár, Kállay Ödön, Kubinyi Ferencz, Madarász József, Pálffy János, Palóczy László, Rákóczy-Parchetich Hugó, Szaplanczay József, Tóth Lőrincz, Záborszky Alajos stb. mind volt képviselő, mind eredetileg halálra ítéltetett; most már csak R. Parchetich és Madarász részesülnek 2 évi börtönbüntetésben.

gévé vált az uralkodó tekintélyét megóvni, bár sajnálja, hogy e miatt oly érdemes tábornokot kellett ily módon szolgálatától fölmenteni.

Abban Haynaunak igaza volt, hogy elbocsáttatása a hadseregbe rossz benyomást tett, különösen annak magasabb köreire; ¹ Pestenszinte tüntetőleg búcsuzott el tőle a tisztikar, Bécsben számos tábornok tett nála látogatást s még a német hadsereg tisztjei is helyenkint rokonszenveket nyilvánítottak a bukott nagyság iránt. ² Ellenben, — épen utolsó ténye miatt, melyben a magyarsággal való kaczerkodást láttak, — ellene fordult a tábornokszármagynak az osztrák közvélemény nagy része és a magyarországi nemzetiségeké. Az «Österreichische Reichszeitung» rá-vasz cikkben, mintegy a saját csodálkozó kérdésére adva meg a választ, magyarázta a közönségnek Haynaunak a koronával szembeszálló önkényét. Erre a megtámadott a magyar hivatalos lapban közzétett mérges válaszzsal védekezett. Visszautasítja — úgymond, — a Reichszeitung perfid gyanúsítását. Kijelenti, hogy őt csak az állam jól fölfogott érdeke vezérelte s a kegyelmezés jogát, mint a felségjog kifolyását, csak felséges urának nevében, a ráruházott hatalom korlátain belül, a legszigorúbb jogelvek szerint, lelkiismeretesen, következetesen és méltá-nyosan gyakorolta. «Én tehát — így végzi szó szerint, — egy oly férfiú meggyanúsításában, ki — mint én, — a forradalom törekvését gyökerénél ragadta meg, nem láthatok egyebet, mint kísérletet, mely a demagógia kezére dolgozni és a monarchia fennállását — melynek csonkítat-lan fenntartása a status leghűbb fiait annyi ezreinek vérébe került, — újra kétségessé tenni törekszik. Ezzel a kicsikart igazolással egyszersmind a sajtó terén minden további tárgyalást berekesztettnek nyilvánítok és most visszalépek a magánéletbe, mint egy második Belisár tüntetve elő a gúnycikk szerzője által, a nélkül mégis, hogy szemem világától megfosztani hatalma lett volna s a nélkül, hogy — a fölforgató párttól környezve, — megengedettett volna neki engem nyomorban, koldusbottal, egyetlen leányomtól vezetve látnia!» ³

A magyar sajtó félenken tapogatódzó kommentárjai, melyeket jobbára bécsi értesülések nyomán fűzött Haynau bukásához, elárul-ják mégis, hogy a pesti közvéleményben bizonyos reményeket támasz-tott ez az esemény. A «Pesti Napló» bécsi tudósítója azt írta, hogy né-melyek szerint azért ejtették el Haynaut, mert késedelmes volt az am-nestia kihirdetésében, míg mások szerint a minisztérium nem kívánta,

¹ Báró Jósika Samu azt írja gr. Dessewffy Emilnek Bécsből július 10-éről: «Das Militär ist toll über die Art von Haynau's Pensionierung ... und betrachtet sie ... als einen Triumph des Advokatenhums». (Wertheimer: Zur Gesch. d. Altconservativen. 756. l.)

² Röggé id. m. I. 210. l. Friedenfels id. m. II. 178. l. Wessenberg: Briefe: I. 131. l.

³ Magy. Hirl. júl. 12-iki szám.

hogy a császár kegyelme által előidézett hála a Haynau személyéhez kapcsolódjék, hanem inkább azt, hogy az összes kormány felé forduljon. A lap vezércikke a hadparancsnok bukását egy «dicsővezett meteor hirtelen, váratlan letűnésének» mondja, hanem azért «az alkotmányosság elve szempontjából» a legkecsegtetőbb reményeket fűzi hozzá, azt a reményt, hogy ezentúl a polgári hatalom a katonai hatalomtól elválva fogja az alkotmányilag egyedül őt megillető jogokat gyakorolni.¹ A sugalmazott «Magyar Hírlap» eleinte maga valószínűnek jelezte, hogy a Haynau elbocsátása rendszerváltozást jelent, s «bízvást várható»-nak mondta, hogy «a sokat szenvedett háza egy más, megnyugtató és szép reményekre jogosító jövő elé néz». Majd éles és fenyegető hangon kommentálta a távozó hadparancsnok nyilatkozatát, ha az netalán bizonyos sympathiákat jelentene, melyeknek kísérteti képe ellen szüntelen éberséggel kell küzdeni oly kormánynak, a mely alapelveül a szabadságot és egyenjogúságot tűzte ki», sőt kijelentette, hogy a kormány ezen erélyes lépése kijózanító tanulságul szolgálhat «azoknak, kik egy újabb kor szüleménye fölforgatását gyermekjátéknak hiszik». Végül egy bécsi eredetű cikkben leplezetlenül kimondta azt is, hogy a hadparancsnok személyének változása semmiféle rendszerváltozást nem jelent.²

Haynau-nak abban is igaza volt, hogy bukásának főtényezőjét Bach belügyminiszterben látta; de azért nagy tévedés volna e körülményből arra következtetni, hogy a Bach s minisztértársai szándékai Magyarországot illetőleg jobbak voltak, mint a táborszernagyéi vagy akár megfordítva. És ha már történeti példát keresünk erre az esetre, azt kevésbé a Belisar sorsában találjuk föl, mint inkább a Messer Remiro d'Orcoéban, a kit Cesare Borgia a leigázott Romagnában helytartójaként hagyott hátra s a ki ott az ő meghagyásából iszonyú kegyetlenségeket követett el és sanyargatta a népet. Mikor aztán a mérték betelt, Borgia a romagniaiak kibékítése végett — kivégeztette helytartóját és élvezte a sanyargatottak háláját, rászolgálván ezzel az állambölcséséggel a Machiavelli csodálatára és dicséretére.³ Modernül enyhített alakban körülbelül ezt a szerepet szánta a Schwarzenberg-kormány a magyarországi Alteregónak; ez ügyesen kisiklott a bűnbak sorsa alól, bár el nem kerülhette bukását. Azért benne sem áldozatot, sem eltávolításában érdemet nem láthatunk.⁴

¹ Július 11=iki és 12=iki számok.

² Július 12., 14., 16=iki számok.

³ *II Principe*, VII.

⁴ Nem egészen helytálló a *Marczali* ítélete (id. m. 849. l.) a Bach és Haynau közötti összeütközésről, ki annak végkimenetelében csak «a burokrata győzelmét a katona fölött» látja.

III. RÉSZ.

A GERINGER-PROVISORIUM.

Országos Széchényi Könyvtár

(A forradalom utáni közállapotok ; a nemzet hiányzó része ; azok a kiket elvesztett és azok a kiket visszavárt. A besorozottak ; a bebörtönözöttek sorsa. Görgey Arthur emlékiratai ; gr. Széchenyi István döblingi élete. A bécsi magyarok ; hivatalnokok és publicisták ; Falk és Kecskeméthy ; a conservatívek ; Zsedényi névtelen röpiratai. Látszólagos csönd és passiv resistentia az országban ; kisebb összeütközések. A sajtó állapota ; a Pesti Napló megindulása. A korszak röpirat-irodalma : Fejér György, b. Kemény Zsigmond, gr. Hartig, Schuselka, Springer, gr. Mailáth Kálmán, Somssich Pál, b. Eötvös József és gr. Szécsen Antal röpiratai. 1849—1850.)

A forradalom utáni közállapotokat a forradalom politikai megítélésében a két ellentétes végletet képviselő magyar publicista : Kossuth Lajos és b. Kemény Zsigmond egyforma melabúval, de a keserűség különböző nemével festi.

Kossuth azt mondja Irataiban az 1849 utáni állapotról : «A ki meghalt, hát meghalt ; a kit felakasztottak, hát felakasztották ; a kit bőrtönbe vetettek, hát ott sínylődött ; a ki bujdosott, hát üldözték ; a kinek elkobozták vagyonát, hát családjá megtanult koplalni ; a nép fiát elvitték katonának, hát ment ; megrótták a népet terhes adóval «de plenitudine potestatis», hát arczának véres verejtékét elfizette ; az árvák, özvegyek sírtak — titokban ; a polgárok átkozódtak titokban, a legrejtettebb kamarákban, jól bezárt ajtók s ablakok mögött — különben csend volt, mint a sírban van. És a hatalmasok ezt a «rend és nyugalom» állapotának nevezték».¹

Kemény így vezeti be Széchenyiről írt s az ötvenes évek legelején megjelent tanulmányát : «Midőn végre a forradalom árja mindent elborítván, mindent elsöpört ; midőn a nemzeti nagyságról készült diadalívek ledőltek ; midőn a kettős kereszt, a három hegy s négy folyam országa darabokra kezd szakadni ; midőn Árpádtól Görgey Arthurig, az első magyar fővezértől az utolsóig, egy ezer éves korszak fejeztetett be ; most a hazai romok közt és a hazafi fájdalom szürkületében földerül a visszaemlékezés méla holdvilága, üt a recollectio ünnepélyes órája és mi kezdjük számlálni tévedéseinket és az áldozatokat».²

¹ Kossuth: Irataim stb. I. XV. l.

² K. Zs. tanulmányai, I. 157. l. (Először a «Magyar szónokok és státustérfiak sorozatában 1854-ben jelent meg.)

A nemzet akkori lelki állapotának megítélésénél mindenekelőtt azt az óriási hézagot kell számításba vennünk, a melyet a nemzet lelki és értelmi erőinek összességében a szabadságharcz következményei előidézték. A mellett a Magyarország mellett, a melyre az abszolút uralom idehaza ránehezdedni kezdett, gondolnunk kell arra a hiányzó Magyarországra is, mely vagy áldozata lett a nagy harcznak, vagy a kényszerítő körülmények miatt kiszakadt a nemzettel való közösség kapcsolatából, — ha nem is érzelemben, de a cselekvés vagy legalább a szenvedés együttes ségének megszűnté által.

A nemzet elárvult már azoknak a halála által is, akiket a forradalom a harcztereken vagy a bitón áldozatul követelt; a mult le-tűnt nagy alakjainak sorát mintegy bezárandó, báró Wesselényi Miklós is 1850 őszén, Gräfenbergből hazajövet, meghalt Pesten, «hol egyszer ezreket szabadított ki a halál karjaiból». Petőfit akkor még a közhit hosszú ideig visszavárta; azt hitték sokan, hogy az oroszok fogságba hurczolták.¹

És visszavárta a nemzet a kimenekülteket mind, kivált mikor kiszolgáltatásuk kérdése az Angliától biztatott porta elszánt ellentállása következtében kedvezően dőlt el; de egyelőre majdnem minden összeköttetés megszakadt velök. Az emigrációban voltak akkor még csaknem mindazok, kiket a nemzet a legutóbbi mozgalmas évek folyamában politikai vagy hadi vezéreinek tekintett. Másutt lesz helyén a magyar emigráció politikai szerepét ismertetni és megítélni; tagjainak céljai és útjai nemsokára szétváltak; közülök néhányan korábban, mások később, sokan sohasem tértek vissza. De abban az időszakban, a melyről itt szó van, — kivéve Deákot és kivéve egy-két olyan politikust, a kit — mint b. Eötvös József, Trefort,² — csak a rémuralom első hónapjai tartottak távol, vagy a kik — mint Vörösmarty és Jókai a kimenekülés helyett a rövidebb-hosszabb idejű bujdoklást a hazában választották, — a hazai közéletnek mindazok a szerepvivői, a kik a hatalom sujtó kezét elkerülhették, a külföldön voltak, velök az érintkezés lehetetlen vagy veszélyes volt, sőt egyesekre — mint látni fogjuk — egyenesen végzetessé vált.

A kik pedig nem menekülhettek, de a bitót elkerülték, azok — bármily csekély részök volt az elmúlt mozgalmakban, — meg voltak fosztva szabadságuktól, el voltak szakítva honfitársaiktól. Még legényhebb volt azoknak a fiatal honvédeknek a sorsa, a kiket a fegyverletétel után mindjárt besoroztak. Meghurczolták, meggyötörték, mint közlegényeket kápláruralom alá helyezték ugyan őket, folytonosan éreztet-

¹ Lásd a *Magyar Hírlap* 1850 szept. 19-iki számánvk közleményét a pesti «Morgenblatt»-ra való hivatkozással.

² Eötvös 1850 decemberében, Trefort már szeptemberben.

vén velök veszedelmes, rebellisi voltukat, távoli osztrák helyőrségekbe, némelyiköket az olasz tartományokba is vitték, de legalább rövid idő múlva hazakerülhettek. Közülök egyesek — mint Vadnay Károly és b. Podmaniczky Frigyes,¹ — utólag humorosan írták le a fiatal korban könnyen elviselt szenvedéseket, megemlékezve bajtársaikról, a kik között ott voltak Lisznyay Kálmán, Vajda János, Prónay József, Desseffy Lajos, gr. Bethlen József, b. Liphay Béla, Kempelen Károly, gr. Esterházy István, gr. Batthyány Gusztáv, b. Döry Lajos, Görgey István² és mások.

Legsanyarúbb volt a sorsa a börtöntöztötteknek. Már a vizsgálat ideje alatt is, a míg hazai tömlöczökben tartattak, csak szigorú ellenőrzés mellett érintkezhetek hozzátartozóikkal s barátaikkal.³ Az is megszünt hosszú időre, mikor ausztriai várfogságokba kerültek.

Az olmtüzi várban elzárt politikai foglyok között akadt egy magyar Silvio Pellico, a Barsi József bicskei plébános személyében, ki ép oly részletesen, mint vonzóan és érdekesen írta le nemcsak a saját viszontagságait,⁴ Windischgrätz bevonulásakor történt elfogatásától kezdve különböző osztrák várakba s azután vissza a pesti újpépületbe való hurczolatása során, — miközben gróf Batthyány Lajos és gróf Károlyi István voltak útítársai, — végre 20 évi várfogságra szóló ítélet alapján Olmtüzben elszenvedett büntetését, hanem számos bajtársának élményeiről is bőven nyújtott adatokat. Ezek között találjuk Szontágh Pált, Rómer Flórist, Laky Demetert, Szlávay Józsefet, Kossuth Sándort, Szerdahelyi Edét, Könyves Tóth Mihályt, Gyöngyössy Imrét, Boczkó Dánielt és Madarász Józsefet; a legutóbbi maga is leírta fogsága alatti tapasztalatait.⁵

Megtudjuk ezekből a följegyzésekből, hogy az a «Magyarország kicsiben», a mint magukat a várbörtön sorsközösségében élő hazafiak társasága nevezte, miként töltötte napjait, miként tűrte szenvedéseit és miként szötte reményeit s vágyait.

¹ «Naplótöredékek» 1888, a II. köt. 310. s köv. l. Vadnay K. id. h. és Irodalmi emlékek 548. s köv. l.

² Lásd saját naplóját. (Görgey Arthur levelei a száműzetésből.)

³ Az erdélyiekre nézve l. Hőke—Szabó id. m. II. 459. l. a szerző saját élményeit.

⁴ «Utazás ismeretlen állomás felé»..Olcsó Könyvtár 725—730. sz. Ide sorolhatjuk Deák Farkast is, ki «Fogságom története» című munkájában (Pest, 1869.), viszont a Josefstadt várában később (1854-től kezdve) elzárt politikai foglyoknak akkor már némileg változott, vagyis enyhült életviszonyairól számolt be. Hasonlóképpen Vasváry Ferencz följegyzéseit fogságáról : «A Noszlopy-féle összeesküvés» (Hazánk, tört. folyóirat 5. köt. 200. s köv. l.), végül Podhorai Podhorszky Mária: «Egy államfogolynő naplója» (Sz. Fehérvár, 1889.) cz. kis művét és Boross Mihály «Élményei» (Sz. Fehérvár, 1882.) II. kötetét.

⁵ Madarász József: «Emlékirataim», 282. s köv. l.

A casamatták többnyire sötét szobáiban, a hol fejöik fölött fűvet kaszáltak, a hol maguknak kellett takarítaniok s gyakran a patkányok ellen harczot folytatniok, a hol hús krajczár volt napi élmezésökre rendelve, melyet a jobbmódúak legfölebb egy forintra egészíthettek ki s a hol legtöbbjüknök nehéz bilincseket kellett viselnie, mégis csodás derüt terjesztett a foglyok nyugodt öntudattól edzett lelki ereje, összetartása és barátsága, leleményes munkaszeretete s honfitársaik részvételének minden akadályt leküzdő megnyilatkozása.

A bajtársi viszony az évek folyamában valódi testvéri kötelékkel csatolta a gyakran legkülönbözőbb rangú, módú, foglalkozású, de közös nehéz sorsukban egyenlővé lett embereket egymáshoz, a melyet még szorosabbá tett az az egymásra utaltság, melynél fogva ügyességeikkel, ismereteikkel, tapasztalataikkal vagy szerény anyagi javaikkal egymást mintegy kiegészítve megsegítették. Az egyik kezdetleges bútorok készítéséhez értett, a másik sütéshez-főzéshez, a harmadik szabómesterséghez, a negyedik rajzhoz vagy faragáshoz; az egyik szép dalokra tanította társait, a másik nyelvekre, a sakkjáték nagy népszerűségnek örvendett s a könyvek kézről-kézre jártak. A míg egy emberséges porkoláb elnézéséből kissé szabadabban mozoghattak, egész kis társas összejöveleket, névnapi ünnepléseket, dalestélyeket rendeztek, a várudvaron kertészkedtek s a mellett folyt az egyhangú élet és időbeosztás zavar-talanságában oly kitartóvá és elmélyedővé váló munka, mely sokaknak közügyességét egész a művészetig fokozta s a melynek termékei: összerakott, faragott vagy esztorgályozott használati tárgyak, emlékek vagy apró díszművek ma is nem egy magyar úriház ereklyéjét alkotják. A börtöni élet lélektanához csodás adalékot szolgáltatott azok, a kik kiszabadulásukkor drága pénzen megvették bilincseiket, hogy mikor már lehulltak róluk, magukkal vihessék szomorú napjaikban megszokott és — megszeretett emlékül!¹

Természetesen a foglalkozás, társalgás és önfegyelmzés sem nélkülözhatta el egészen a börtön falain kívüli világ iránti érdeklődésüket s főképp hazavágyódásukat. Minden változás, mely egyeseket elvitt közülök, vagy újakat hozott körükbe, — hiszen az ötvenes évek elején még mindig újabb elítélések is történtek, — egész eseményszámba ment, de még inkább foglalkoztatták képzeletöket a külvilágban történők, bár azokról csak vajmi fogyatékosan értesültek; lesték az oly eseményeket, melyektől vagy politikai változást, vagy legalább tömegesebb megkegyelmzést remélhettek. Közmegegyezéssel álneveket adtak a politikai beszélgetéseikben legsűrűbben előforduló személyeknek és fogalmaknak, hogy a felvigyázók meg ne értsék, miről van szó.² Hozzátar-

¹ Így tett Czuczor Gergely, kinek rabláncza most a Kisfaludy-Társaság emléktárában látható.

² U. és A. L. tár. Kempen eln. iratai 1853.

tozók küldhettek nekik ruhaneműeket, pénzt, sőt gyéren leveleket is, bár a levelezést mind szigorúbb korlátok közé szorította a börtönparancsnokság, a mely minden jövő s menő levelet elolvasott, a miért csak németül volt szabad írni. Ezért a rendszabályért tréfás bosszút állott az a levelező, a ki színélve, mintha nem tudna németül, börtönben sínlődő barátjának címéül az «államfogely» német fordításaként «Staatsrebhuhn»-t írt.

Egy időben az olmützi várparancsnok engedékenysége odáig ment, hogy a nős foglyok feleségeinek megengedték, hogy férjeiket hetenkint egyszer egy szolgálattévő tiszt jelenlétében egy-egy félórára meglátogathassák s velök — németül társaloghassanak. Ennek következése az lett, hogy egy egész csapat lelkes magyar asszony fölkerekedett és lakást vett Olmützben, így minden héten élhetvén ezzel az engedéllyel. De az ilyen humanusabb bánásmód följelentések következtében csak hamar az ellenkezőbe csapott át : a parancsnokokat, porkolábokat másokkal cserélték föl, s az újak mindenféle szigorításokkal, korlátozásokkal, elkobzásokkal és zaklatásokkal igyekeztek azután elődeiknél jobbaknak bizonyulni.

A hazából hatalmi szóval eltávolított politikai szereplők között egészen kimagasló, de egyúttal egészen megkülönböztetett helyet foglalt el Görgey Arthur, mert őt akkor még nemcsak a klagenfurti bellebzésre szóló parancs, hanem a nemzet saját érzelmevilága is távol tartotta a magyar földtől. A forradalmi fővezér 1852-ben fordult először a nyilvánosság elé, működéséről való beszámolásul s az ellene emelt hazaárulási vád czáfolatául szánt német emlékiratával. Ennek bevezetéséből¹ értesültünk róla, hogy Görgey, kit Bach 1850 tavaszán kihallgatáson fogadott, kevésbé később, az e kihallgatáson hallott biztató szavak hatása alatt nagyon tiszteletteljes hangon levélben fordult a mindenható miniszterhez, kérve őt, hogy becsatolt felségfolyamodványt juttassa az uralkodó elé. Ebben a felségfolyamodványban Görgey panaszt emelt az igazságtalanság miatt, mely abban nyilvánult, hogy míg neki megkegyelmezték, bajtársait elítélték. A halottak, — úgy mond, — nyugosznak már, azonban az élők még remélnek ; a neki — Görgeynek — adott bocsánat bátorítja őket. A humanitás szent nevében könyörög ő kegyelemért számukra. «Kegyelmet kér, — úgy mond, — számukra az a férfiú, a ki a maga részére kegyelmet soha nem remélt, soha nem is kért, habár szent kötelességek tiltják meg neki, hogy az önként nyújtottat elutasítsa magától». Megható szavakban ecseteli azután az elítélteknek kegyelemre méltó voltát s az ily fejedelmi elhatározás magasztosságát és biztosítja a császárt, hogy a magyar jellem kizárja

¹ «*Mein Leben und Wirken in Ungarn.*» I. köt. VII. s. köv. I.

azt, hogy e kegyelemmel visszaéljenek. Egy tollvonás, — úgymond, — és milliók fogják áldani a «nagy-lelkű Ferencz Józsefet!»¹

Ez az emlékirat mód fölött felbőszítette Windischgrätz herceget és Kempent, ki módot szeretett volna keresni Görgeyt mindenkorra megakadályozni az irodalmi munkában; mikor utóbb a klagenfurti iparegyesület titkárává választotta, a kormány e választást megsemmisítette; Görgey minden igyekezete magánszolgálati alkalmazást nyerni, vagy ipari vállalatok vezetésében közreműködni, megheiusult; sőt bellebbezése, mely eredetileg egész Karinthiára szólt, utóbb a klagenfurti járásra szoríttatott. Ily helyzetben magát és családját csak a kormánytól részére kiutalt évdíjból tarthatta fenn.²

Az önkényes számkivetés egy neme volt az, a mely gróf Széchenyi Istvánt a forradalom kitörésétől kezdve élete végéig a hazán kívül, a Bécs melletti Döblingben való tartózkodásra készítette. Kétséget nem szenved, hogy a «legnagyobb magyart» a szellemi működést teljesen megbénító lelki betegség rohama miatt kellett a dr. Görgen gyógyintézetébe fölvenni. Lelki és szellemi állapota azután az évek folyamában többször, lényegesen változott, de nem változott az a rögeszmeszerűvé vált elhatározása, hogy Döblinget többé el nem hagyja. 1850-ben egy ízben³ rászánta magát, hogy az ő kedvéért Bécsben időző családját meglátogassa. Ez a kirándulás s még inkább a visszatérés utána döblingi, különben kies fekvésű magányába oly borzasztó hatást tett reá, hogy többé az intézet elhagyására rávehető nem volt, nejével azonban szorgalmasan levelezett. Bár az 1849—50-iki télen túl dührohamok többé nem fordultak elő nála, koronkinti ellágyulásai, az olvasmányai és környezete megválasztásában mutatkozott különcségei, a sakkjátékba való mértéktelen elmerülése, egyes, már ekkor öngyilkos szándékra valló kívánságai s a világtól való merev elzárkózása tanúsították lelki állapotának rendellenes voltát. Csak 1852-től kezdve, barátjának, Lonovics érseknek, kinek akkor már megengedtetett a Bécsben való letelepedés, sikerült Széchenyinél a lelki nyugalom oly nemét idézni elő, mely a rendszer foglalkozást s honfitársaival való érintkezését ismét lehetővé tette.⁴

¹ Görgey István már id. művében (56. l. jegyzet) bátyja e lépésének tulajdonítja a hadseregből tisztí rangjuk letévése mellett kilépett s utóbb a honvédség-nél tisztí rangot viselt egyének megkegyelmezését s e föltevésre mutat G. Arthurnak az előbb id. helyen közölt s Bachhoz június 30-ikáról intézett köszönőlevele is. E föltevés azonban tévedésen látszik alapulni, mert a Görgey folyamodványa május 21-éről kelt s a szóban forgó legf. elhatározás márczius 26-ikán történt, csak a Haynau ellenkezése miatt lett később végrehajtva. (U. Á. L.)

² Görgey István előbb id. műve 103. s köv. l. U. Á. L. Gen'd. Dép. 1852.

³ Zichy Antal (Gr. Széchenyi István, Tört. életr. 1897. II. 250. l.) adatai szerint két ízben tett Sz. Bécsben látogatást.

⁴ Lásd Falk Miksa: «Kor- és jellemrajzok» 82. s köv. l.; Aurel von Kecske-méthy: Graf Stef. Széchenyi's staatsmänn Laufbahn stb. 49—55., 132. s köv. l.

Voltak azután magyarok, a kiket hivatalos állásuk kötelezett arra, hogy az országon kívül, nevezetesen Bécsben tartózkodjanak. Igaz, hogy ezek már hivatalvállalásuk ténye által ép úgy kiléptek a nemzet nagy zömének érzelmi közösségéből, mint a hogy kiléptek belőle azok az, — akkor még nagy számú — honfitársak, a kik benn az országban állottak a kormány szolgálatában. De ezek a bécsiek már épenséggel meg voltak fosztva annak a lehetőségétől, hogy közállapotainkat s a közhangulatot valóban megfigyelhessék s e mellett a közigazgatás és jogélet alakulására hazánkban mégis az itt levőknél sokkal döntőbb befolyást gyakorolhattak. Ezeknek fölfogására legjellemzőbb Szerencsy István volt personalisnak, kit, — mint láttuk, — a főtörvényszék magyar osztályának vezetésére hívtak meg, s ki már kevéssel később meghalt, bírótársai előtt tett nyilatkozata.¹ Őt kinevezésekor biztosították, hogy ez a magyar osztály, — mely a hétszemélyes táblát volt hivatva pótolni Bécsben, — teljesen önálló lesz, s hogy abba csak a magyar törvényekben jártas bírák fognak kineveztetni, a mit utóbb meg nem tartottak. Szerencsy állása elfoglalásakor úgy nyilatkozott, hogy «már most nem az a kérdés, vajjon magyarok fölött külföldön ítéletet hozni törvényeink szerint szabad-e vagy sem? azt én is tudom, hogy nem szabad. Hanem az a föladatunk nekünk néhányunknak, kik még tehetünk valami jót, hogy a közhajótörésből legalább az utolsó deszkát megmentésük azáltal, hogy ha már mást nem tehetünk, legalább annyit eszközöljünk ki, hogy magyarok fölött bárhol is, de magyarok ítéljenek! Úgy fogunk tanácskozni, mint a hogy azelőtt a magyar kancellária Bécsben tanácskozott, sőt még annak egyik épületében is».² Volt kétségekívül ennek a fölfogásnak is némi jogosultsága, de bizonyos az is, hogy minden ilyen megalkuvás a viszonyokkal magyar részről csak megerősítette a kormányt a teljes beolvasztásra irányuló törekvésében s az ily szerepre vállalkozó magyarokat olyan lejtőre juttatta, a melyen megállás többé nem volt. Így a Szerencsy társai : Torkos Mihály, ifj. gr. Cziráky János, Széll Imre, Noszlopy Ignác, Remekházy József, Markovics József, Steinbach Ferenc és Melczer István csakhamar abba a kényszerhelyzetbe jutottak, hogy a Szerencsy halála után teljesen egyenlősítve a főtörvényszék többi tagjaival osztrák elnök vezetése alatt, osztrák bírákkal vegyesen, németül legyenek kénytelenek a peres ügyeket előadni. Egyesek, — mint Zsoldos Ignác, volt váltófőtörvényszéki alelnök — e helyzetökben azzal vigasztalódtak, hogy koronkint kikeltek az erőszakos germanizálás ellen, azzal az indoklással persze, hogy ezt a munkát «az időre s a civilisatio beolvasztó hatalmára kell bízni». Zsoldos meg-

¹ Följegyezte Zsoldos Ignác «Töredékek magam és kortársaim életéből» című, az Akadémia könyvtárában őrzött már id. kéziratában. (102. l.)

² A Gróf Batthyány-házban.

tette azt is, hogy külön szavazattal élt az ősiség eltörléséből folyó intézkedések octroyálása ellen, a politikai perek iratainak Bécsbe szállítása által elejét vette az elhamarkodott ítélethozatalnak s néha Schmerlingnek és Bachnak is kemény igazságokat mondott.¹ A főtörvényszék e magyar tagjait azután, — kikhez még mint jogi szakértők Gosztonyi Miklós, volt váltófőtörv. elnök, Vághy Ferencz, Járy György, Niczky János, Zarka János bírák, Frank Ignác egyetemi tanár, Hengelmüller Mihály ügyvéd, Józsa Péter udv. tanácsos és Zádor György is járultak, a Magyarországra kiterjesztett törvények fordításánál s a Magyarország részére kiadott pátensek és rendeletek szerkesztésénél is igénybe vette a kormány. Hogy szolgálatkészségök sem volt képes őket minden gyanu fölé emelni, azt tanúsítja az a körülmény, hogy közülök többen már bécsi munkálataik folyamában voltak kénytelenek Haynaunak ellenök indított purificationalis eljárása ellen az igazságügyminiszter közbelepését venni igénybe.²

A minisztériumokban szolgáló magyarok közül különösen kiemelhetjük b. Ambrózy Lajost, a ki a forradalom idejében Temesvár ellenállását szervezte a magyarokkal szemben, majd a Haynau megbízásából a Bánságban kamarai administrator volt, azután pedig hol mint osztályfőnök Bécsben, hol mint helytartósági alelnök Sopronban működött, s bár mindig elégedetlen volt a Bach németesítő rendszerével, s ezt nem is titkolta, mégis híven végigszolgált az egészen a Bach bukásáig.³

Nem jelentéktelen szerep jutott annak a néhány magyarnak, a kik a forradalmat közvetlenül követő időben a sajtó szolgálatába léptek Bécsben; onnan módjuk volt a magyar közvéleményt a birodalmi székvárosban történő és készülő dolgok iránt — természetesen az akkori sajtóviszonyok korlátai között — a magyar lapok útján tájékoztatni, de módjuk volt a magyar kérdéssről vallott fölfogásukat az osztrák sajtóban is érvényesíteni. Publicistikánknak különösen két kiváló alakjával találkozunk ezen a téren; tehetségre egyformán jelentősek, politikai jellemöket tekintve azonban rendkívül különbözők. Ezek Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél.

Falk Miksa már a forradalom idejében Bécsben volt s ott mint 20 éves ifjú szolgálta tollával a szabadelvű irányt; mikor az «Österreichische Zeitung»-ot a katonai hatalom megszüntette, a «Wanderer» munkatársává lett s egyszersmind a «Figyelmező», majd a «Pesti Napló» bécsi levelezőjévé. A legszerényebb kezdetből küzdve föl magát mind

¹ Zsoldos I. id. kézírata. — A bécsi magyar bírák szerepére vonatkozó érdekes adomaszerű följegyzések találhatók *Frankenburg* már id. «Bécsi élményei» 11. k. 5. s köv. l.

² O. L. Geringer=iratok. 1849.

³ Wertheimer: Báró Ambrózy Lajos kiadatlan emlékirataiból. (Bud. Szemle 95. köt. 1898. 1. s köv. l.)

tekintélyesebb hirlapírói állásra, soha a hatalom s a magyarellenes irány szolgálatába nem szegődött s a magyar közönség előtt csakhamar nagy népszerűsége tett szert azzal a rendkívüli ügyességével, a melylyel rendszeren a legszabadabb mozgást engedő külpolitikai téren maradva, távoli országok viszonyainak és eseményeinek tárgyalása formájában a monarchia állapotait tudta bonczolni s a saját kormányzatunkat osztorozni.¹

Kecskeméthy Aurél emlékének nem épen jó szolgálatot tettek azok, a kik az ő «Napló»-ját, úgy látszik, csonkítatlanul kiadták.² Kétségtől érdekes kortörténeti adatok mellett ez a napló megdöbbentő vallomásokat tartalmaz, melyek egész meztelenségében tárják föl azt a cynismust, melylyel ez a nagytehetségű író magát csupán a könnyebb megélhetés érdekében tudatosan szánta rá a hazáján keresztülgázoló politikai irányzat föltétlen pártolójának s a magyar nemzeti álláspont kigúnyolójának szerepére. Miután előbb a pesti «Magyar Hirlap» kötelékéhez tartozott, 1851 tavaszán Bécsbe ment s ott keresett levelezői foglalkozás mellett hivatalt is, egy röpirattal — melyre még visszatérünk s melyben teljesen megtagadta a magyar álláspontot, — igyekezvén a kormány figyelmét magára vonni. Úgy vélekedett, hogy «az ember gyenge, a gyomor erős», s hogy ő tulajdonképen «csak mellékesen dolgozik, főcélja : az élvezhetőség miatt». Egyébiránt meggyőződéséül vallotta, hogy bár ő «inkább magyar, mint cseh vagy német, de mindenekelőtt az ausztriai birodalom polgára s csak mint ilyen magyar . . . Magyar politika nincs, csak ausztriai politika létezhetik . . . a separatismusnak nincs józan alapja . . .» és «Magyarországban is jobban hódolna nagy és kicsiny, ha tudná, hogy reményeinek már nincs jövője». De, bár e behódolást annyira vitte, hogy Bachot újszülött fia keresztapjául kérte föl, egyelőre nem tudta többre vinni, mintapidíjasságig a rendőrhatalomnál és sajtócenszorságig.

Tulajdonképen a conservatívek is lemondtak arról, hogy eszméiknek a hazában szerezzenek híveket s azok érvényesítését inkább Bécsben kísérelték meg. Ismételve találkoztunk e lapokon nézeteikkel és láttuk, hogy ők egészen kívül helyezkedtek azon az eszmekörön, a melyet a nemzet túlnyomó része a forradalom után is változatlanul a magáénak vallott. Majdnem kivétel nélkül jó hazafiak voltak, ez nem szenved kétséget, de az üdvöt ott keresték, a hová többé nem volt visszatérés : az 1848 előtti állapotok alapján. Így el kellett idegenedniök a nemzettől s ennek az elidegenedésöknek a tragikumát még fokozta az, hogy — mint látni fogjuk — a kormánynak s különösen Bachnak leghevesebb gyűlöletét, sőt üldözését vonták magukra, mert ez — jó szímmal —

¹ Falk M. id. m. 13. s köv. l. Beksics: «Kemény Zs.» stb. 40. l.

² «Kecskeméthy Aurél naplója 1851 — 1878.» Sajtó a. rend. Rózsa Miklós, 1909.

érezte, hogy, bár az ő politikájuk nem gyökerezik a nemzetben, e «sereg nélküli tábornokok»¹ részéről a kormányrendszert közelebbi veszély fenyegeti, mint akár az úgynevezett forradalmárok részéről, a minők Magyarországon akkor tulajdonképen csak a bécsi körök hite szerint léteztek, akár a nemzetnek a passiv ellentállásba helyezkedett nagy tömege részéről.

A magyar lapok a Haynau távozását közvetlenül megelőző időben híreket hoztak arról, hogy «az ó=conservatív párt több jeles tagja Badenben tanácskozásokat tart;»² a bécsi sajtó idegesen emlegette ugyanez időben a «Wiener Magyaren=Cotterie»-t, mely lehetetlen czélok felé tör: a korhadt nemesi jogokat akarja visszaállítani, a társadalom harmadik és negyedik osztályát leigázni, végeredményben azonban ugyanazt veszi czélba, a mit a Kossuth=párt: Magyarország elszakítását Ausztriától.³ Ily hangok szólaltak meg Bécsben ugyanakkor, mikor ott a közönség színházakban, mulató helyeken valósággal tüntetett minden mellett, a mi magyar jellegű volt vagy Magyarországból eredett.⁴

Tény, hogy b. Jósika Samu az 1850. év legnagyobb részét Bécsben töltötte s ott fáradhatatlanul buzgólkodott a «huszonnégyek» emlékiratának terjesztése, fontosságának elismertetése körül, magyar barátai előtt bizonygatván a vele elért hatás nagyságát. Lónyay följegyzése szerint ez időben gr. Dessewffy Emil Pozsonyból, hová lakását télre áttette, számtalanszor ment Bécsbe, hol Jósika, Apponyi, Szögyény, Sennyey, Ürményi, Barkóczy, Andrássy György, Szécsen és mások délelőttökint Jósikánál, estve színház után Szögyénynél jöttek össze.⁵ Szögyény maga megemlékszik Schwarzenberg herczeggel és Bachhal folytatott beszélgetéseiről⁶ s utóbb úgy ő, mint Zichy Ferencz elfogadván az újra föllállított birodalmi tanácsba való kinevezést, módjuk volt sűrűn érintkezni a kormánykörökkel; Szécsen bőven fejtette ki a nyilvánosság előtt is a helyzetre vonatkozó véleményét röpiratában, melylyel alább foglalkozunk. Végül Wirkner Lajosnak Grünne gróf közvetítésével 1851-ben nyílt alkalma Schwarzenberg herczegnek, ennek saját fölszólítására előbb szóbeli, majd írásbeli előterjesztést tehetni, a melyben Magyarország részére nemzeti közigazgatást kívánt, az ország épségének s a helyhatósági alkotmánynak visszaállítását és eltávolítását mindazon kinövéseknek, melyek a kormányzás menetét már előbb is szükségképen akadályozták.⁷

¹ W. Rogge id. m. I. 206. l.

² P. Napló 1850 jún. 14-iki száma.

³ Wertheimer: Zur Geschichte d. ung. Altkonserv. Ung. Rundschau 1913 Oct. 741. l.

⁴ Frankenburg id. m. I. 179. s köv. l.

⁵ Beksics: Fer. Józ. kora. 462. l.

⁶ Emlékiratai. II. 27. s köv. l.

⁷ Wirkner id. m. 245. s köv. l.

Így azok, a kik a kormányhoz koronkint hozzáférhettek, alig értesíthették azt a nemzet valódi közhangulatáról és nem nyújthattak erről hű képet azok az időszakai jelentések sem, melyeket a Haynau eltávolítása után is a kerületi főispánok, Geringer s a zsandárság főnöke, Kempen terjesztettek elő. Hiába hangsúlyozták e jelentések az állapotoknak általában kielégítő voltát, a nép nyugodt hangulatát, az új intézményekkel való megbarátkozását s a kitünő benyomást, melyet állítólag az úrbérváltságból nyújtott előlegek s a megkegyelmezések tettek, — habár Kempen ez utóbbiakban csak a gyöngeség jeleit látta, — hiába utaltak a szorgalmasan körutazó kerületi parancsnokok és főispánok fogadtatására rendezett fáklyásmenetekre s az ily alkalmaknál elhangzott loyális, hűséget és engedelmességet hangoztató beszédekre vagy a díszpolgári oklevélre, melylyel Kassa városa Bordolo ottani kerül. parancsnokot megtisztelte. Hiába igyekeztek az elégedetlenség félre nem ismerhető jeleiért egyes magyar tisztviselőket vagy a «lelkiismeretlen izgatókat», vagy — mint gróf Zichy Hermann megyefőnök tette — a Kossuthékkal egy húron pendülő conservativokat vádolni.¹ Maguknak e jelentéseknek sorai közül kiolvasható, a miben gondolkozó ember egy perczig sem kételkedhetett, hogy egy országban, a mely még alig ocsúdott föl a rajta végiggázolt forradalom és rémuralom csapásai alól, a melynek nagy része, — mint Erdély, — valóságos romhalmaz volt, pusztítás és nyomor színtere, «élő=halottak sírja»,² hogy egy ily országban, ha azt egyszerre megrohanják egész seregével a magukban véve talán szükséges és helyes, de a nép előtt merőben új és idegen s kivétel nélkül terhes intézményeknek, ha azoknak rögtöni és kíméletlen behozatalát a nép előtt ugyancsak ismeretlen, bizalmát, sőt sok esetben nyelvét sem bíró, minduntalan helyöket cserélő hivatalnokokra s hatalmaskodásaikért még a hivatalnokok által is gyakran megvádolt zsandárookra bízák : ott meglegedésről és megnyugvásról szó nem lehet. Ott a loyaltás, ha őszinte akart lenni, legföllebb abban az alakban nyilvánulhatott meg, a melyben egy nagykarolyi fáklyásmenet szónoka kifejezte, kérve a kerületi parancsnokot, hogy vigye meg Ő Felségének hódolatukat s azt a kérésöket, hogy e szenvedő, szegény hazát tekintve, adjon bocsánatot az elsikamlottaknak és közös boldogságot a szeretet és engesztelődés alapján.³ Hisz voltak tisztviselők is, a kik becsületes meggyőződésökként vallották, hogy «nincs nemzet, mely a kormány loyális számdékai számára — ha kímélik azt, a mi neki legszentebb, — könnyebben megnyerhető és lekötelezhető volna, mint a magyar».⁴

¹ O. L. Geringer=iratok, 1850—1854. Osztrák *Belügyminisztérium lev. tára*, 1850—1851.

² *P. Napló* 1851 május 28. s aug. 16. számok, *Podmaniczky Fr. id. m.* III. 7. l.

³ *Magy. Hírlap* 1850 októb. 10. szám.

⁴ *Fridrich*, a székesfehérvári ker. főispán helyettesének jelentése 1850 okt. 13-áról, *Geringer=iratok*.

Még b. Kemény Zsigmond is mindjárt a szabadságharcz lezajlása után Pesten megjelent s az akkori censura=viszonyokhoz is alkalmazkodó első röpiratában, melylyel pedig mindenkép az engesztelődés és békéltetés ügyét kívánta szolgálni, kénytelen volt elismerni, hogy Magyarország vidámság és megelégedés nincs, és hogy a magyar nép csak azért teljesíti kötelességét még kényszer nélkül is, csak azért viselkedik nyugodtan, mert «gondolkozásmódjában és érzületében nincsenek meg azon elemek, melyekből másutt következetesen, állandólag és ki-maradhatatlanul fejlenek ki a nyugtalanságok, a háborgások, a crawllok, az insurrectiók és a forradalmak.»¹

A márczius=előtti udvari tanácsos, a forradalom ismert, határozott ellensége, Zsedényi Ede, Bécsben, — hol a sajtó mégis szabadabban mozgott, — 1850-ben és 1851-ben névtelenül kiadott röpirataiban² sokkal merészebb igazságokat mondott a kormánynak. Nemcsak a kormány eljárását vonta kíméletlen bírálat alá, hanem Magyarország közállapotait és közhangulatát is leplezetlenül föltárta. Kimondta, hogy a kormány, midőn magát hivatalos jelentések által megnyugtattatja, nem látja azokat az örvényeket, a melyek a monarchia legfőbb érdekeit fenyegetik Magyarországon, a hol megnyugvás dolgában egyáltalán nincs előhaladás, sőt a kedélyek forrongása már Ausztria legloyalisabb híveit is megragadja; a hol a közélet elenyészett, a magánélet pedig elzárkózik; a hol a birtokososztály és a parasztság csöndes guerilla=harczot kénytelenek a zsandárság ellen folytatni; a hol az emberek peres ügyeiket inkább önkényt viszik volt tisztviselőik döntése elé, mintsem hogy az új hivatalok zaklatásainak és bélyegkölségeinek tegyék ki magukat. A bizalmatlanság és duzzogó közöny, melylyel magyar részről minden új kormányrendszabály találkozik, nemcsak az új adókban leli okát, hanem az egész közigazgatási rendszer ellen fordul, a melytől nagyobb tátongó úr választja el, mint az utóvégre is csak ideiglenesnek tekintett ostromállapottól. A lakosság egyetlen osztálya sem elégedett s az általános lehangeltség nőttön nő; az értelmiség visszavonul, a nép kényszerítve hódol csak be az elkerülhetetlennek s a passiv ellentállás természetellenes, majd engesztelhetetlen harczára készül, miközben szobája falait a mult képeivel aggatja teli s visszakívánja a régi rendszer embereit, a kikben legalább saját szíve verésének érlüktetéseit érezte.

Zsedényi bizony igazat mondott; azon az úton, a melyre a bécsi kormány lépett, fejlődött ki a «passiv resistenciá»-nak az az emlékezetes rendszere, a mikor «a gazdag főúr és jómódú nemes, az értelmi kereset emberei és a polgár elhatározták, hogy az adót nem fizetik, míg végre=

¹ «Forradalom után.» (B. Kemény Zs. összes művei XII. köt.) 13. s köv. l.

² «Ungarn's Gegenwart», 1850. és különösen: «Die Verantwortlichkeit des Ministeriums und Ungarns Zustände», 1851.

hajtó nem jön rájuk. A katonaságnak csak azt szolgáltatják ki, a mit elkerülni nem lehet. A fuvarral késnek, utat könnyű kedvvel nem csinálnak. A német nyelv értését megtagadják s mindenütt magyar tolmácsot magyar választ és itéletet kívánnak. Vagyonát, jövedelmét, keresetét senki úgy, a mint van, be nem vallja. Ha fölvilágosítást kérnek tőle, nem=tudommal felel, ha személyekről tudakozódnak, nem ismerem=mel, ha tényekről, nem láttam=mal. Megvetni az önkényuralmat, nem tudni szolgáliról semmit, mintha itt sem élnének, — ez volt a közjelszó. Ne érezze magát az osztrák otthon sehol, soha, semmiben. Legyen s maradjon idegen e földön, ne szeresse senki. A társaságok ne fogadják be. A családok és házak küszöbei legyenek elzárva előttük. A nők ne bocsássák közelükbe, a férfiak ne barátkozzanak, ne mulassanak velök. Legyenek olyanok, mint a pestises, a kit mindenki kerül, a kitől minden fél . . . »¹

Érdekes kortörténeti okmánya ennek az időnek az a levél, a melyet egy, falusi birtokán élő magyar főúr, gróf *Apponyi Rudolf* 1851 június 8-áról Jablováczról intézett Bachhoz. Habár, — mint maga említi, — tapasztalta már, hogy a belügyminiszter mily kelletlenül fogadta az ő őszinte megnyilatkozását, nyíltan kijelenti, hogy az uralkodónak még kevéssel azelőtt annyi rajongással emlegetett neve minden népszerűségét elveszti a miniszterek mindenhatósága következtében, mely a lelkeket mindinkább elfordítja tőlük s így az uralkodótól is. Panaszt emel azért, hogy a bíróilag elítélt s lelkészségétől megfosztott tót agitátort, Hurbánt, a megyefőnök visszahelyezte állásába s az most akadálytalanul folytatja előbbi helyén izgatásait a magyar úri osztály ellen . . . Nincs többé sem a hatóságnak, sem az értelmiségnek tekintélye, önkény uralkodik és a földbirtokosok rendszeres üldözése. Csak arra kéri Bachot, kezelje az ő osztályát úgy, mint a parasztságot, nem megkülönböztetést kíván, nem is a maga kasztja mellett száll síkra, hanem a régi magyar gyakorlat szerint azzal együvé tartozó honoratiorok, vagyis az egész értelmiség mellett, mert az újabb rendelkezések egyenesen ezen osztály ellen irányulnak, azt megalázni igyekeznek, ennek pedig a trón is kárát fogja látni, mert ez anarchiára vezet!²

Ha túlzás is volt a bécsi német követ ama jelentése, mely szerint ez időben Magyarország a lázadás küszöbén állott,³ kétségtelen, hogy ily körülmények és ily közhangulat mellett a külpolitikai események valamely fordulata veszélyes következményekkel is járhatott volna a magyarországi belállapotokra nézve. Ép akkor élesedett ki — Schwarzenberg merész külpolitikája következtében — az Ausztria és Poroszország

¹ *Höke Lajos* id. m. II. 462. s köv. l.

² *Osztrák Belügyminiszterium* levéltára, 1851.

³ *Friedjung* id. m. II. 152. l.

közötti conflictus; a közönség nyugtalanul nézte a megindult hadi készülődéseket. Másrészt a londoni békecongressuson különösen Cobden részéről a népjólét és népjogok érdekében elhangzott lelkes beszédek ép úgy nem maradhattak hatás nélkül a kedélyekre Magyarországon, mint a magyar menekültek londoni szereplésének s különösen annak a híre, hogy Kossuth és társainak kisázsiai bellebbezése rövid idő múlva véget fog érni. A bizonytalanság érzete, melyet fokoztak a kormány kapkodó rendszabályai, még az oly kalandos hírek terjedésének is kedvezett, mint az, hogy Bécsben a magyar királyi koronázásra folynak előkészületek, s hogy a magyar országgyűlés összehívása már legközelebb várható.¹

Egyébiránt tényleges összeütközések a polgári és katonai hatóságok s a közönség között, — eltekintve azoktól, melyeket a zsandárság idézett föl, — alig fordultak elő, pedig maguk a hivatalos jelentések, még az oly jelentéktelen dolgokat is fölemlítették, hogy például Beregszászon egy kiragasztott hivatalos rendeletre fölírták, hogy «hunczut a német», vagy hogy Debreczenben néhány ember «Rózsa Sándor=féle ruhát», Nagyváradon pedig piros nyakraválót viselt! Az már főbenjáró dolgoszámba ment, hogy ugyancsak Debreczenben katonatisztek kigúnyolása miatt elfogatások történtek.² Kellemetlen eset történt Pesten 1850 nyarán. Az uralkodó születésnapja alkalmából a Nemzeti Színházban ünnepi előadás lévén, az osztrák néphymnus dallamát a karzaton többen pisszegéssel fogadták; ez okból tizenhét ember elfogatott s közülök tizennégy 30—30 botütéssel, három pedig — orvosi vélemény alapján — csak vesszőzéssel büntettetett.³ E közben az olyan csöndesebb tüntetések, mint hogy a nők forradalmi ezüsthuzasokból fűzött vagy aczéلكarpereczeket viseltek, melyeken az aradi tizenhárom neveinek kezdőbetűiből volt mondat formálva,⁴ vagy hogy egy=egy vidéki casino leszavazta a császár arczképének megszerzésére vonatkozó indítványt, vagy kitiltotta olvasó=asztaláról a magyarelleses «Pester Zeitung»-ot,⁵ alig szolgálhattak közbelépésre okul. Vizsgálat indult meg azonban, mikor Sáros megyében Héthárs és Vörösalma községek között Bánó József földjén Dessewffy Gyula s néhány lelkes úri nő kezdeményezésére egész csöndben, éjnek idején föllálfították az első honvédelemket Magyarországon: egy szerény kőoszlopot, melyre csak az ott 1849 júniusában a benyomuló oroszokkal vívott csata napja volt rá=

¹ *Magy. Hirlap*, 1850 aug. 7. és decz. 10. szám; Márki S. I. Ferencz József, magyar király. (1907.)

² *Osztrák Belügyminisztérium* lev.=tára, 1851.

³ *Magy. Hirl.* 1850 aug. 22. szám.

⁴ «Pannonia, vergiss deine Todten nie, als Kläger leben sie.» Lásd Prottmann jelentését 1851. novemberéről. *O. L. Geringer=iratok és U. és Á. L.=tár*, 1851.

⁵ *U. és Á. L.=tár*, 1851. Kormányzóság. *Magy. Hirl.* 1850 szept. 10. szám.

vésve.¹ De bántódása e miatt sem lett senkinek. Még kevésbé lehetett azért kérdőre vonni valakit, hogy Haynaunak, ki kellemetlen londoni kalandja után, melyre még rátérünk, jónak látta a kapott jutalompénzen Magyarországon a szatmármegyei Szekeres községben gróf Majláth Antaltól birtokot vásárolni s ott «egyszerű polgárként» gazdálkodni, szomszédainál tett barátságos látogatásai nagyon kedvezőtlen fogadtatásban részesültek.² A levitézlett Alter egónak, ki egyébiránt ezt a birtokvásárlást kevéssel élte túl, ez a barátkozási kísérlete szolgáltatta tudvalevőleg Jókai «Új földesúr» című közkedvelt regényének tárgyát. Jellemző azonban a helyzetre nézve, hogy ugyanez időben az erdélyi katonai kormányzóság szükségesnek tartotta a szomszéd magyarországi kerületi parancsnokságot a románok veszélyes politikai üzelveire figyelmeztetni,³ s hogy, bár a horvátországi vidéki lakosság érzületét Kempen igen jónak jelezte, Zágrábban a bán odaérkezésekor ablakbeveréssel összekötött tüntetést rendeztek a feketesárga zászló ellen, és ép úgy tüntettek Fiumében a horvát nemzeti zászló ellen; a kormány pedig mindkét esetben jónak látta engedni és a zászló bevonásába belenyugodni.⁴

El lehet mondani, hogy ebben az időben voltak Magyarországon sokan, kik a viszonyok gyökeres változását valamely külpolitikai eseménytől előidézett erőszakos fordulattól, voltak kevesebben, kik a hatalommal való megegyezéstől, a jobb belátás győzelmétől várták: gyűlölködő pártok azonban nem léteztek, hanem a nemzet magyarul érző nagy tömege egységes volt a részakadt sors néma és türelmes viselésében, a meg nem alkuvás elhatározásában és a jobb jövőbe vetett bármily bátortalan reményben. «Minden ellentétet, haragot, gyűlöletet elnyelt a közös nemzeti szerencsétlenség örvénye.»⁵ S míg voltak, kik Kossuth-tól és az emigráltaktól várták az üdvöt, mindinkább szaporodott azok száma is, kik a kehidai magányába visszavonult Deák Ferencz felé irányozták tekintetüket; és minél inkább kerülte ő a közfigyelmet, annál inkább fordult az feléje.

Ennek a közérzületnek és közvéleménynek az akkori magyar sajtó természetesen vajmi kevéssé adhatott kifejezést. Ha ezen időbeli újsága-

¹ Az emlék ott volt látható az országút s egy patak kereszteződésénél egészen a múlt század végéig, a mikor a felső-tárczai járás közönsége az emlék-oszlopot egy dombra, csinos talapzatra helyeztette s ünnepélyesen újra fölavatta. Az absolutismustól is megtűrt emléket most, a cseh uralom alatt ledöntötték! Erre vonatk. jelentések O. L. Geringer-iratok, 1851 aug., szept. és U. és Á. L.-tár 1851.

² Lásd P. Napló 1851 június 30. és július 17. szám és Blick, 82. l. Széchenyi a mondott helyen azt is állítja, hogy Haynau udvarát utóbb felgyújtották volna.

³ Lakos-féle nagyváradi levéltári másolatok az Akad. könyvtárban.

⁴ U. Á. L. Kormányzósági iratok.

⁵ Beksics: Kemény Zsigmond stb. 163. l.

inkban lapozunk, mindenekelőtt föl kell tűnnie annak az aránytalan terjedelemnek, melyet azoknak, a maihoz képest szűk keretében a külföldi politikai tudósítások elfoglalnak; azt is el kell ismerni, hogy az irodalmi újdonságok méltatásának és ismertetésének sokkal több helyet szánt a sajtó akkor, mint manapság. A mi a legszűkebb térre szorult, az a belpolitika volt. Politikai közélet nem lévén, annak eseményeit sem lehetett megbeszélni; a kormányintézkedéseket többnyire szárazon, kommentár nélkül közölték a lapok, a míg utasítást vagy tájékoztást nyerhettek arra nézve, hogy mit és mennyit írhatnak róluk. A vezércikkek óvatos tapogatódzások voltak annak, a mi meg volt engedve és annak, a mit az olvasóközönség befogadhatott, a határai között. Még legszabadabb véleménynyilvánításokat lehetett elvétele a vidéki levelekben olvasni. Különösen a mióta Protmann vette kezébe a rendőri hatalmat Pesten, s Worafka a censurát, a törvénnyel vagy rendelettel egyáltalán nem szabályozott censura a legönkéntesebb s legzaklatóbb formákat öltötte, s habár tényleg volt előzetes censura, a lapok mégis a legkíméletlenebb megtorló rendszabályoknak is voltak kitéve. A Vida Károly conservatív irányú «Figyelmező»-jét Somssich Pál néhány szókimondó cikke miatt már 1850 elején egyszerűen megszüntették s szerkesztőjét eltávolították Pestről. A kormány saját szócsöve, a Szilágyi Ferencz «Magyar Hirlap»-ja, mely pedig inkább az absolutismusnak csinált propagandát, koronként kormányellenes politikájáért szigorúan felelősségre vonatott.¹ A «Hölgyfutár» című szépirodalmi lap szerkesztőjét, Nagy Ignácot, egy hazafias költemény közléseért három havi börtönre ítélték s lapját egy időre betiltották.² Könyvek is csak megcsontkítva láthattak napvilágot. Petőfi verseinek ez időben megjelent kiadásából nemcsak az összes forradalmi költeményeket hagyták ki, hanem a többiekéből is hol néhány strófát, hol néhány sort, a nyomda correctorának belátása szerint.³

Az utóbb oly nagy jelentőségre emelkedett «Pesti Napló» keletkezését és első viszonyosságait így írja le egyik főmunkatársa, Csengery Antal: «A P. Napló 1850-ben alapított Császár Ferencz által. Kezdetben iránya a Bach programmja volt: ellenséges hangulat az ú. n.

¹ U. és Á. L. 1851. Min. tanács. A censura ez időbeli kezelésére nézve I. Szilágyi S. Rajzok stb. cz. műve számos helyét.

² Magyar. Hirlap 1850 szept. 3. szám.

³ Arany János levelezése író-barátaival. (Lévay J. lev. Pestről, 1850 aug. 5.) II. 5. 1. Pompéry írja b. Jósika Miklósnak Bécsből 1851 május 24-ről: «A sajtóviszonyok eltűrhetetlenek. A Csengery által kiadott Magyar szónokok és státusférfiak cz. munkából Pázmándy kihagyott, a Phönixből több ívlap metszetett ki». (B. Jósika Miklós levélgyűjteménye b. Jósika Samuné birtokában.) Bajza műveinek 1851-iki kiadásából az Apotheosist ki kellett vágni s mással pótolni. (Szűcsi József. Bajza József. 444. l.)

⁴ «A P. N. történetéhez.» Cs. A. összegyűjtött munkái. 5. köt. 440. s köv. l.

ó=conservativek ellen, színlelt demokratikus irány, birodalmi szoros centralisatio, mely a német nyelvet az egyes országokban is közigazgatási nyelvvé akará emelni. E program mellett alig volt 300—400 előfizetője; szerkesztőt szerkesztő után változtatott, de pénzügye nem javult... Se fent, se lent nem méltányolva, Császár mindinkább visszavonult váci Tusculanumába, Bánffay Simonnak adva át a szerkesztést. Ez Kemény Zsigmondnak jó barátja lévén, ráveszi Keményt s általa engem (Csengeryt) is, hogy írjunk a lapba». Elmondja tovább, hogy lassankint változás állott be; a «Pesti Napló» védeni kezdte a conservativek kormányellenes törekvéseit s a magyarság érdekét a germanisatio ellenében; az összpontosítást, burokratizmust tárgyilagosan ugyan, de mégis megtámadta és elítélte. Ennek következménye az lett, hogy 1851 szeptember 3-án Protmann a Geringer nevében megvonta a szerkesztési engedélyt Császártól és szerkesztővé ideiglenesen ki-nevezte minden vonakodása ellenére Récsi Emil egyetemi tanárt. Azonban már ezt megelőzőleg Bánffayt majdnem minden nap haditörvényszék elé idézték, például oly cikkért is, melyben a népszokások gyűjtésére hívta föl a közönséget s Csengerynél, ki e változás következtében megtagadta a további közreműködést, házkutatást rendeltek el és néhány könyvét elkobozták; Léway Józsefnek is kellemetlenségei voltak. Geringernek egy, a kormányhoz augusztus 6-ról tett bizalmas jelentése¹ világot vet erre az eljárásra; a lapoknak, s különösen a «Pesti Napló»-nak fölrótták akkor, hogy nagyon is sűrűn s behatóan tárgyalják a magyar emigráció működését és szándékait, a mi különösen akkoriban, mikor Kossuthnak és társainak kiszabadulása Kiutahiából már kilátásban állott, nagyon veszélyesnek látszott; a «Pesti Napló»-t még azzal is gyanúsították, hogy levelezésben áll az emigránsok némelyikével, nevezetesen Piringerral s ezért vonták egészen különleges elbánás alá, de a bécsi lapok is intést kaptak az emigrációra vonatkozó hírek kezelésére nézve.

A «Pesti Napló» ez időben munkatársai közé számította a nevezettek kivül Falkot, Jókait, Gyulait, Léwayt, Bérczyt és Erdélyit is, de hatásra és politikai jelentőségre valamennyit felülmulta b. Kemény Zsigmond, kinek névtelen vezércikkei és cikksorozatai, bár a szükséges óvatosság mellett s inkább államtani és történetbölcseleti alapra helyezve, mégis a nagy belpolitikai kérdéseket tárgyalták s engesztelőleg hatva ugyan, egyúttal reményt nyújtani s a nagy nemzeti érdekek szempontjait fönntartani igyekeztek. E cikkek már bizonyos előhaldást jeleznek a nagy publicistának igen vegyes érzelmekkel fogadott első, forradalom utáni röpiratával szemben azon irány felé, melyet

¹ Osztrák Belügyminisztérium levéltára, 1851.

utóbb a magyar jogfönntartás politikájának terén a «Pesti Napló» Deák és Kemény ægise alatt oly fényesen képviselt.²

Már az eddigiekben is utalnunk kellett egyes politikai röpiratokra, melyek ez időben hagyták el a sajtót. A forradalmat közvetlenül követő korszak különösen termékeny volt a röpiratirodalom terén. A megrázó, nagy események nyomában járó kábultság és aléltság hamar szokott helyt adni annak az állapotnak, mikor az események részesei vagy nézői ráeszmélnek a multak tanulságaira és a jövő kötelességeire s az állapotokkal együtt összekúszált eszmék zűrzavarában világosságot igyekeznek terjeszteni. A magyarországi viszonyok érthetővé teszik, hogy e röpiratok kisebb része jelent meg magyar nyelven és magyar földön, több — bár magyar embertől eredett is, — németül és Bécsben vagy Németországban látott napvilágot.

Legelsőként szólalt meg az érdemes agg történettudós, a Codex Diplomaticus szerzője, Fejér György kanonok, ki Lipcsében nyomatta ki, de magyarul 1850 elején «A politikai forradalmak okai» című kis munkáját, a melyért csakhamar üldözőbe vették s csak agg kora és hamar bekövetkezett halála óvta meg a hatalom bosszújától.² Egy, kévéssel halála előtt kiadott második röpiratát, mely «A polgári alkotmányok főtulajdonai»-ról szól, a rendőrség nyomban betiltotta.³ Pedig ő mélyreható történelmi tanulmányok alapján tulajdonképen csak a legitimitás elve mellett szólalt föl, egészen conservatív szellemben, csak annyiban kelt a magyar forradalom védelmére, a mennyiben azt a vétlen önvédelem tényeként tüntette föl s a kiegyenlítésre nézve minden reményét a fiatal uralkodó nemeslelkűségébe helyezte.

1850 nyarán adta ki b. Kemény Zsigmond «Forradalom után» című röpiratát s egy évvel később, — amannak mintegy kiegészítőseül, — egy másodikat : «Még egy szó a forradalom után» cím alatt. Az első formailag művészi, egységes alkotás, mely kizárólag a forradalom okainak és következményeinek problémáját fejtegeti, a második lazább szerkezetű, mert részben hirlapi cikkekből van összeállítva, s a magyar kérdést messzenyúló történeti visszapillantás és az európai politikai helyzet széles keretében tárgyalja.

Keménynek különösen első röpiratában a vezeklés és lemondás hangja uralkodó ; ridegen elemezve a forradalom lefolyását, nem tartózkodik a szemrehányástól sem s különösen Kossuthtal szemben, —

¹ Lásd Papp Ferencz cikkét : B. Kemény Zs. mint a rémuralom politikai írója a *Bud. Szemle* 1916 febr. számában, 201. s köv. l. Itt Kemény cikkeinek vannak elismerve : «Az 1850-ik év története és irányai» ; «A telepítésekről Magyarország» ; «A politikai nemzetiség fejleményei Magyarországon» ; «Elmélkedések» ; «Eszmék a polit. nemzetiségről» ; «Emlékezzünk régiekről» stb.

² 1851 nyarán halt meg.

³ *P. Napló*, 1851 április 16-iki szám.

ki, úgy reméli, pályáját örökre bevégezte, — meglehetősen kíméletlen. A magyar nemzetről elismeréssel és szeretettel szól; kiemeli józan higgadságát, a conspiratióktól való tartózkodását, idegenségét a socialistikus törekvésektől s radicalismusának is mérsékeltségét, valamint a dynastia iránti történetileg igazolt hűségét; sőt nagy jövőt jósol neki a kelet és nyugat közötti közvetítés szerepében. Határozottan a hazánk függetlenségét biztosító 1791-iki törvények alapjára helyezkedett s azoknak a monarchia érdekeivel való összeegyeztethetőségét hirdette; felszólalt a germanisatio s a merev központosítás ellen s egykép intette a hatalmat, hogy a teljes restauratiótól, a nemzetet pedig, hogy az újabb lázadástól tartózkodjék. Azonban sehol az 1848-iki törvények elismerésének szükségét, — a mi később mégis a kiegyezés alapja lett, — nem hangsúlyozta, ellenben annál inkább kiemelte a monarchia egységének elutasíthatatlan követelményeit, sőt világosan elárulta idegenkedését a dualisticus berendezkedéstől, mely szerinte előbb=utóbb fœderalis-musra vezetne. A politikai nemzetiség fogalmának alapján állva, nyelvi tekintetben az engedékenységgel mellett nyilatkozott s a jövő föladatait illetőleg csak azt hangoztatta, hogy csakis minden hű magyar egyesített törekvései emelhetik föl a hazát.

Kemény utóbb maga belátta, hogy munkájának közzététele akkor nem volt időszerű; ¹ sok igazság foglaltatik benne és némely aggodalmát igazolták a következmények, de tény, hogy ő maga is utóbb, híven Deák Ferencz irányához, a nemzeti jogok sokkal határozottabb érvényesülését követelte, mint e röpirataiban, melyekben főképp arról felekezett meg, hogy a forradalmat szigorúan bírálni akkor, mikor a forradalmat előidéző osztrák politikát s az azt követő önkényuralmat bírálni a hazában nem lehetett, oly eljárás, mely szükségkép a fájó igazságtalanság érzését keltette föl minden magyar szívben. Műve így nem tehetett meg azt a hatást, melyet czélba vett, hogy a jövőbe s önmagunkba vetett bizalmat fokozza, a hatalmat pedig kiengesztelje, ellenben az emigráció körében érthető fölháborodást idézett elő. Kemény abban a kétes értékű elismerésben részesült, hogy az osztrák szellemű «Pester Zeitung» első röpiratát egész terjedelemben átvette s közölte németül; a magyar lapokban Kazinczy Gábor és Kecskeméthy Aurél ismertették és méltatták Kemény fejtegetéseit, amaz elismerő, ez gúnyolódó s a lemondásban még sokkal messzebb menő szellemben. ² Ez utóbbi maga

¹ Beksics: Kemény Zs. stb. VI. 1. *Degré Alajos* (Visszaemlékezéseim, Budapest, 1883. II. 196. l.) idézi Keménynek egy hozzá írt. levelét, melyben azt mondja, hogy ő röpiratában védeni akarta azokat, a kiket a hatalom sujtató karja elérhet vagy elér; azonkívül a sajtónak kívánt legalább annyi szabadságot biztosítani, a mennyivel akkor élt. «Ez a röpirat — úgymond — nincs a történelemnek szánva, idővel el fogják feledni, de most szükség volt rá.»

² Lásd Papp Ferencz és Beksics id. m., továbbá Beöthy Ákos id. m. 218. s köv. l.

is kiadott 1851-ben egy röpiratot,¹ melyben a monarchia szoros egységét és alkotmányos berendezését bevégzett ténynek tekinti s helyesli a márczius 4-iki alkotmány alapeszméjét; bár semmiféle alkotmányosságnak nem barátja, a túlságos «uniformizálást» is elítéli, gúnyolja az absolutismus magyarországi közegeit, hibáztatja a «törvények» folytonos változtatását és elismeri a hazában uralkodó általános elégedetlenséget; a közigazgatás túlzott összpontosításával szemben a helyhatósági önállóságot pártolja.

Osztrák politikusok is megszólaltak röpiratokban, melyek többé-kevésbbé érintették a magyar kérdést. Két volt osztrák miniszternek, az utóbb titkos tanácsosságától megfosztott b. Pillersdorfnak² és gr. Ficquelmontnak³ 1849- és 1850-ben megjelent röpiratai inkább az illetők önigazolásainak tekintendők a forradalmi eseményekben való részességükre nézve. Gróf Hartignak (Franz), ki szintén miniszter volt 1848 előtt, 1851-ben több kiadást elért s feltűnést keltett névtelen irata⁴ a forradalom előzményeinek fejtegetése után azt az álláspontot fejezi ki, hogy a márcziusi octroyált alkotmány visszavonása a birodalom azon részeiben, melyek fegyverrel igáztattak le, a hódítás jogával talán igazolható volna, de erkölcsileg és politikailag egykép lehetetlen; hogy továbbá uralmat maradandóan csak a szuronyok hatalmára alapítani nem lehet.

Schuselka (Franz), az ismert osztrák szabadelvű politikus és publicista, ki az 1848-iki mozgalmak egyik vezetője volt, 1850 tavaszán «Das provisorische Österreich» című röpiratában oly hévvel támadta a kormányt s különösen Schwarzenberg herceget, hogy e föllépése Bécsből való kiutasítását vonta maga után; azonban, bár szabadelvű és demokratikus alapon, s gúnyolva a «provisorikus» törvénygyártást, ő is az osztrák centralismus mellett foglalt állást s bár rokonszenvesen nyilatkozott a magyar fajról, tagadásba vontatta arra való képességét és hivatását, hogy a többi nemzetiségek fölött szellemi és politikai hegemoniát gyakoroljon s csakis abban látta jövőjét, hogy a nemzetiségek teljes egyenjogúsága alapján küzdjön Ausztria többi népeivel együtt az elnyomás és önkényuralom ellen.

Hasonló eszmekörben mozgott a jeles történetíró és művésztörténész, Springer (Anton Heinrich) ugyanez időben Lipcsében megjelent röpirata,⁵ mely szintén elítélte a kormány absolutisticus rendszabályait, de elítélte az 1848-iki magyar politikát is, mely a nemzetiségek-

¹ «Magyarország összpontosítása Ausztriában.»

² «Rückblicke auf die politische Bewegung in Österreich in den Jahren 1848 und 1849.»

³ «Aufklärungen über die Zeit vom 20. März bis zum 4. Mai 1848.»

⁴ «Genesis der österreichischen Revolution.»

⁵ «Österreich nach der Revolution.»

kel szemben a merev centralizmus, ellenben Ausztriával szemben a szertelen föderalizmus álláspontjára helyezkedett. Elítélte a kormány németországi politikáját is és nyíltan kimondta, hogy német birodalmi politika csak Poroszország hegemoniájára alapítható. Ő is, mint Schuselka, a nemzetiségek egyenjogúságának elvét akarja érvényesíteni az egész vonalon, de annak követelményeiben odáig megy el, hogy vég-eredményben Ausztria teljes föderalizálásának eszméje mellett tör lándzsát. Ugyane problemát tárgyalta egy Bécsben «Centralisation und Decentralisation in Österreich» cím alatt megjelent névtelen röpirat,¹ mely a két elv között a kiegyenlítő középutat keresi. A centralisatiót Ausztriában antihistorikusnak, tehát forradalminak mondja, mely, ha létrejönne, általános politikai indifferentismust eredményezne. Elismeri, hogy a magyar faj az egyedüli Ausztriában, melynek súlypontja nincs a birodalmon kívül s azt hiszi, hogy a márcziusi birodalmi alkotmány szerint alakulandó magyar országgyűlésnek nagyobb befolyása volna a monarchia nagy kérdéseire, mint az 1848 előttinek volt.

A magyar szerzőktől a hazán kívül és német nyelven megjelent röpiratok közül már említettük a Zsedényi Ede két munkáját, melyek kíméletlen kritikát gyakoroltak a kormány eljárása s az általa Magyarországon teremtett állapotok fölött s e tekintetben kortörténetileg is fontos adattárokul szolgálnak. Zsedényi, mint a magyarországi ág. evang. egyház egyik vezérférfia, erősen ostorozta Thun miniszternek a protestáns iskolákkal szemben alkalmazott rendszabályait is; conservatív politikai hitvallása mellett is — különösen első röpiratában — határozottan elítéli Zsedényi Magyarországnak a birodalmi alkotmány által történt szétदारabolását s a németajkú lakosoknak is magyar nemzeti érzületét hangoztatta. Fejtegetéseiből kiérezhető a conservatívek sértődése a fölött, hogy az egymást fölváltó provisoriumok az ő mellőzésekkel jöttek létre és vitettek át a gyakorlatba s második röpiratában különösen elítéli a miniszteri felelősségnek azt a formáját, a mely a gyakorlatban érvényesül s a mely, míg egyfelől a király szabad elhatározási proerogativáját a miniszteri ellenjegyzéshez köti, a mindenható miniszterek felelősségre vonásának lehetőségét, a birodalmi alkotmányba iktott parlamenti rendszer életbe nem lépése következtében kizárja. Ez utóbbi érvelésével Zsedényi talán akaratlanul ugyanarra az útra lépett, melyen Babarczy őrnagy egy később ismertetendő hírhedt röpirata² mozgott s a mely — mint látni fogjuk, — nemcsak a miniszteri felelősségnek, hanem az egész olmutzi papir=alkotmánynak hatályon kívül helyezését készítette elő.

¹ A *Pesti Napló* (1850 május 18) szerint a néhány év előtt megjelent «Österreich und seine Zukunft» című, «Magyarországon is nagy tetszéssel fogadott» röpirat szerzőjétől.

² «Bekanntnisse eines Soldaten.» (Névtelen, Bécs, 1850.)

Valószínűleg az emigráció közvetítésével jelent meg az a S. Horváth név alatt 1850-ben Hamburgban kiadott iratka,¹ melyet osztrák hivatalos körökben Horváth Mihálynak tulajdonítottak s mely kizárólag a gróf Batthyány Lajos forradalmi szereplésének van szentelve, az ő elítélésének merő igazságtalanságát igyekszik kimutatni, egyúttal a kormány egész magyarországi politikáját élesen elítélvén. Ugyancsak Németországban, Lipcsében jelent meg gróf Majláth Kálmánnak, a Majláth János fiának «Ungarn und die Centralisation» című röpirata,² mely hazafias, de conservatív szellemben, tárgyilagosan, de bátor szókimondással száll szembe az önkényuralom politikai rendszerével, s főleg a németországi közönség tájékoztatására levén szánva, Magyarország történetét és közjogát is röviden ismerteti; a dynastiához való történeti hűsége hivatkozva elítéli a forradalmat, de még élesebben annak véres mégtorlását, a jogfosztó absolutismust s kimutatja a «Verwirkungstheorie» és az octroyált alkotmány jogalapjának teljes hiányát. Rámutat a veszélyre, mely a dynastiára hárulhat abból, hogy a márcziusi alkotmánnyal egyszerűen félretolatott a Pragmatica Sanctio, a birodalom igazi közjogi alapja s ezzel a kormány maga forradalmi alapra helyezkedett. Nevetségesnek mondja a kormány ígérését, melylyel Magyarország gazdasági fölvirulását helyezi kilátásba, s ennek megvalósítását azzal kezdi, hogy a Kossuth-bankók egyszerű érvénytelenítésével 60 milliónyi nemzetvagyonot semmisít meg. A külföldről szólalt meg az a kibujdosott erdélyi szász is, ki «Österreich, Ungarn und die Woiwodina» című névtelen röpiratban szállott síkra Magyarország jogaiért s kereste a kibontakozást paritásos, dualistikus alapon, egyúttal a szerb-lakta magyarországi vidékeknek részletes ismertetését adván. Szintén Lipcsében, de névtelenül jelent meg — állítólag egy kiváló magyar hazafi kéziratának fordításaképen — az «Ungarns Selbstständigkeit im Interesse von Europa» című röpirat,³ mely történeti és közjogi alapon igyekszik igazolni Magyarországnak függetlenségre való igényét s Európa békéjét csak a német és olasz egység létrejöttétől, Lengyelország visszaállításától, Magyarország önállóságától s Ausztria föloszlásától várja.⁴

¹ «Graf Ludwig Batthyány, ein politischer Märtyrer»; lásd Bach, 1852. jan. 31-iki polit. heti jelentését *U. Á. L.-tár.*

² Wigandnál 1850-ben.

³ «Garambusy» fordításában, 1851-ben.

⁴ Ide sorolható J. E. Horn magyar tábori lelkész «Zur ungarisch-österreichischen Centralisationsfrage» cím alatt 1850-ben Lipcsében kiadott röpirata, melyben történeti fejtegetések alapján igyekszik kimutatni úgy a personal-unio káros voltát, mint Magyarország teljes elszakadásának lehetetlenségét s annak szükségességét, hogy Magyarhon a jellegére nézve német Ausztriába tartományi autonómiával beilleszkedjék, miután így a birodalomban fontos szerepre lesz hivatva s az absolutismus visszatérése ellen az alkotmányossághoz való általános ragasz-

Szerzőjük személyénél fogva az e korbeli röpiratirodalomból magasra emelkedik ki az a három német munka, melylyel 1850-ben Somssich Pál¹ és b. Eötvös József² — ez utóbbi névtelenül — 1851-ben pedig gróf Szécsen Antal³ lépett a nyilvánosság elé.

Somssich, ki mint megelőzőleg helytartósági tanácsos, a forradalmi kormány alatt hivatalt vállalni nem akart, sőt magát üldözöttnek mondta, ki utóbb illetményei újra folyósítását kérte Geringertől,⁴ de főbiztosi állás elfogadására rábírható nem volt, ezen forradalomellenes előzményei után kétszeres súlyt tulajdoníthatott szavának, midőn előbb bécsi «Lloyd»-ban, majd a később megszüntetett «Figyelmező»-ben közölt cikkei folytatásaképen egy bátor hangú röpiratban szólalt föl a minisztérium magyarországi politikája ellen. Kimutatja ebben, hogy Magyarországon a forradalom leverésével nem a legitim állapot állíttatott helyre, hanem egy újabb, illegitim, tehát forradalmi helyzetet teremtett a kormány. Szembeszáll a történeti jog egyszerű félretevésével, a végzetes összpontosítással és a kíméletlen germanizálással. A történeti jog nevében tiltakozik a bánágnak és vajdaságnak Magyarországtól való elszakítása ellen s éles bírálat alá vonja a minisztériumnak erre vonatkozó előterjesztését; kimutatja, hogy a nemzetiségek sokat hangoztatott egyenjogúsítása a gyakorlatban csak arra szolgál, hogy az ország nemzetiségileg elemeire bomolván, annál könnyebben hódíttathassék meg a németiség számára. Rámutat a birodalmi alkotmány kivihetetlen voltára s a hódító jogán berendezett ostromállapotú kormányzat visszasságaira és károosságára s hangsúlyozva, hogy a mai kormányrendszerrel nem egy párt, hanem az egész nemzet áll szemben, azt kívánja, hogy Magyarországot királya ne a hódító jogán, hanem a saját és az ország régi joga alapján uralkodjék hazánkban.

Somssich röpirata roppant feltűnést keltett s a mennyire felbőszítette ellene a kormányt, annyira népszerűvé tette őt egyszerre az országban. Ha meglepetésszerűen hatott egy közismert conservatív politikusnak az ország régi jogai melletti ily elszánt és erélyes fölszólalása, nem kevésbbé meglepetésszámba ment sokak szemében az első felelős magyar minisztérium cultusministerének, b. Eötvös Józsefnek a nemzetiségek egyenjogúsítását Ausztriában tárgyazó névtelen füzete. Ebben elméletileg tulajdonképen ugyanazt mondja, a mit — mélyreható elmeéllel — ugyanakkor keletkezett nagy történetbölcséleti és államtani munkájában⁵ fejt ki bővebben, s tételeit, — különösen a Palacky-féle fœde-

kodása a népeknek biztosítékot nyújt. Hogy ez utóbbi föltevés mily alaptalan volt, már az egy évvel később megjelent augusztusi rendeletek megmutatták.

¹ «Das legitime Recht Ungarns und seines Königs». Bécs, 1850.

² «Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich». Pest, 1850.

³ «Politische Fragen der Gegenwart.» Bécs, 1851.

⁴ O. L. Geringer-iratok; 1849. Hőke—Szabó id. m. 428—429. l.

⁵ A XIX. század uralkodói eszméi stb.

ralistikus eszmékkel szemben — Ausztriára alkalmazva, vas logikával mutatja ki a nemzetiségek teljes egyenjogúsítását hirdető ígéretek megvalósíthatatlan voltát, illetőleg azt, hogy azok megvalósítása a márczius 4-iki alkotmánynyal ellentétben absolutismusra fog vezetni. De a birodalmi egység gondolatát egészen magáévá teszi s az absolutismustól sem látszik irtózni. Kimutatja, hogy Magyarországon a nyelvi megoszlás úgy a teljes nemzetiségi egyenjogúsítást, mint különösen az országnak nemzetiségi alapon való földarabolását lehetetlenné teszi. Oktalannak és veszélyesnek mondja a bosszú politikáját s a jogeljátszás elméletét; hivatkozik Magyarország történeti jogaira, de az 1848-iki törvények érvényét egyetlen szóval sem védi s általán inkább az 1848 előtti állapotok korszerű restaurálására s mindenekfölött az osztrák birodalom nagy jövőjének megalapozására látszik gondolni.

Eötvös e munkája is kétségtől nagy szellem megnyilatkozása s ránk nézve is értékes megállapításokat és szép politikai sentenciákat tartalmaz; ha honfitársai körében mégis szükségképp inkább csalódást és lehangoltságot, mint helyeslést és lelkesedést idézett elő, ez nem annyira annak tulajdonítandó, a mi benne foglaltatik, mint inkább annak, a mi belőle hiányzik. Az 1848-iki törvények elismerésének s az ezen alapuló jogfolytonosságnak követelését Eötvös e fölszólalásában teljesen cserbenhagyni látszik. Az ő érzékeny, lágy kedélyét csak a hazasorsra fölötte — bár be nem vallott — kétségbeesés hangolhatta ily lemondásra, melyet maga megtagadott később, midőn — híven multjához — csak a visszaállított jogfolytonosság alapján lépett újból a politikai tevékenység terére.¹

Gróf Szécsen Antalt a megsokasodott röpiratok indították a fölszólalásra; ha mindenki hallatja szavát, — így vélekedett, — ő sem maradhat szótlán; hozzászólt tehát a közvéleményt mozgó kérdések összességéhez, a széles látkörű és nagy tudású ember készültségével, de abban a csökönyösen aristocraticus és conservatív szellemben, mely a mult század közepén beállott óriási fordulatban semmi egyebet nem akar látni, mint hamis elméletek pillanatnyi győzelmét és népámítók fölforgató munkáját; mely, megtelve az angol államélet egyoldalú csodálatával, a «mechanicus» reformok ellenében «organicus» fejlődést követel, olyat, mely a történeti előzményekhez, a valódi szükségletekhez és lehetőségekhez s a meglevő föltételekhez alkalmazkodik. Erről az álláspontjáról azután Szécsen nemcsak a magyar forradalmat ítéli el, hanem kegyetlen kritikát gyakorol az egész parlamenti rendszer, a sajtószabadság, az esküdtszékek, az úrbérmegváltás, szóval minden szabadelvű reform fölött, a nélkül, hogy a teendőket megjelölné s a fejlődés

¹ Lásd Ferenczi Zoltán «B. Eötvös József». (Tört. Életrajzok, 1903.) 176. s köv. l.

irányát kitűzné. Ez a röpirat helyesen figyelmezteti a hatalom birtokosait arra, hogy a forradalom bukása Magyarországon még nem jelenti a magyar nemzeti érzés kiirtását, a nemzetiségeket pedig arra, hogy a nyelvi összetartozás még nem jogcím külön állam alakítására ; azonban az ellenszenv, mely benne a 48-iki reformok s a «magyarismus» ellen megnyilatkozik és a dicsfény, melylyel a szerző a reactio paladinjai : Windischgrätz, Jelačić, sőt Haynau személyét is körülövezi, a Szécsen-fölszólalását legfőlebb arra tette alkalmassá, hogy megerősítse makacs-ságában azt a politikai rendszert, a mely Magyarországon soha gyökere-t nem verhetett és üdvös gyümölcsöket nem hozhatott.¹

¹ E korszak röpiratirodalmához számítható a Sz. J. névbetűk alatt Pesten 1850-ben ily czímmel megjelent, 217 lapra terjedő tanulmány : «Szláv törekvések és a magyar elem», mely figyelemreméltó elmeéllel tárgyalja történelmi, néprajzi és politikai alapon a «szláv=muszka törekvéseket», rámutat a veszélyekre, melyek-
kel azok nemcsak a magyarságot és Ausztriát fenyegetik s inti a magyarokat, hogy azokkal szemben nemzetiségökhöz híven ragaszkodjanak, Ausztriát és Európát pedig arra figyelmezteti, hogy legtermészetesebb védbástyájuk e törek-
vésekkel szemben a magyarság, melyet ezért erősíteniök, nem gyöngíteniök kell. A röpirat kiterjeszkedik Palacki terveire s a magyar=horvát ellentétre is ; kívánja Lengyelország visszaállítását ; kimutatja, hogy a magyarságnak és románságnak közös érdekeik vannak, mert ellenségek a szláv=orosz törekvés. Hasonlóképen egymásra vannak utalva a magyar és a török, sőt a németnek is elsőrendű érdeke a magyarság erősítése. Úgyszintén említést érdemel a «*Betrachtungen über die dermalige Lage u. die Zukunft Ungarns*» cz. 1851-ben Stuttgartban megjelent név-
telen röpirat, melynek szerzője — egy, a megelőző harmincz évet majdnem egészen Magyarhonban átélt németországi honos — nagy rokonszenvet árul el a magyar nemzeti jellem iránt, ellenben nagy ellensége az ó=conservatíveknek ; egykép elítéli a forradalmat s az annak elnyomása után alkalmazott kormányzati rendszert, s míg eléggé sötét képet fest Magyarország akkori közállapotairól, ki-
bontakozásképen mindenekelőtt teljes amnestiát ajánl, azután pedig Ausztria=Magyarországnak egy oly föderalisatióját, melynél a közös ügyek kezelése egy, az 1867-iki kiegyezés által létrehozott delegációkhoz hasonló testületre bíztnék.